

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

M. K. ZAHRTMANN

BORRINGHOLMS
HISTORIE

FØRSTE BIND

RØNNE MCMXXXIV

BORRINGHOLMERENS HISTORIEBOG

BORRINGHOLMERENS HISTORIEBOG

SAMMENSKREVEN AF

M. K. ZAHRTMANN

FØRSTE OG ANDEN BOG

R Ø N N E 1 9 3 4

**TITELBILLED EFTER TEGNING AF
KR. ZAHRTMANN
F. HENDRIKSENS REPRODUKTIONS-ATELIER**

COLBERGS EFTF. BOGTRYKKERI

Borringholms
Historie

Til mit Hjemland Borringholm.

*Du Land, der som et Skjold er lagt
paa Havets brede Favn,
for Danskeriget tro paa Vagt
mod Østen fremst i Stavn,
op om din Klippefod
skumbrydes Bølgens Mod,
mandsdjerv i Trods du hæver højt din Pande.*

*Og bærer end kun sparsom Muld
din sejge Klipperyg,
du fostrer dog et Mandekuld,
som du gav Rede tryg,
hvor Lyngen kroges stridt
og Kornet duver blidt,
mens Høstens Vejr gaar over dine Strande.*

*Stejl dansk du staar fra Hedenold,
stormbidt af Hav og Vind,
og fangen under Fremmedvold
dit friske danske Sind
Voldsnøven slog paa Dør,
saa stedse, nu som før,
du fremmerst staar i Stavn for Danmarks Lande.*

MODERSKØDET

Menneskene ville gjerne tro, at Historien skabes først med dem. De store Tidsrum, som gik forud for deres Bosættelse i Landet, og imod hvilke Menneskehedens egen Tilværelse er at regne for et kort Spand, skyde de ud af Historien over i Naturvidenskaben. Men et Lands Historie omfatter ikke blot dets Indbyggere, men ogsaa dets Natur i deres Vexelvirkning paa hinanden. Borringholm skabte sine Borringholmere, — Borringholmerne skabte vor Tids Borringholm.

Ikke blot bød Landet Indbyggerne sine Klipper og Jordlag, sine Vande og Strande til Udnyttelse og Opdyrkning, til Frugtbargjørelse og Indhøst paa mangfoldig Vis; det bød dem herunder ogsaa en Kamp, i hvilken de opøvedes til at overvinde Naturens sejge Modstand. Først og sidst tog Moder Natur fast og varigt Tag i Borringholmernes Sind og mærkede dem for Livet, saaledes som J. N. Madvig vidste at fortælle i sine Livserindringer. Saaledes tager Borringholmernes Historie sit Udspring i deres Lands Urtid.

Borringholm var til, før Danmarks Grundvold blev lagt. I disse Ord gjengiver Naturforskeren den Tale, som klinger ud fra de mægtige Klippedrag, der bygge Landet op mod N. og Ø., fra Hammeren til Aaker Klint, fra Teglkåas paa Vestkysten over Knudskirke Bakke, Vestremarker Klint, Aakirkeby og Slamrebjerg til Østkysten N. for Nexø. To Tredjedele af Landets Flademaal, 400 km², hvile paa disse Granitklipper, som tilhøre Jordens ældste Landdannelse. Den samme Tale fører ogsaa Syd- og Vestlandet; dets Sandsten-, Skifer-, Ler- og Kalklag ere Landvinding fra de nærmest følgende Tidsrum af utalte Aartusender i Jordklodens Tilværelse. Og først langt yngre Tider

saa de Kridt- og Kalklag dannes, paa hvilke de andre danske Lande fra Møens Klinter til Bulbjerg Brinker ere byggede op.

Store Omvæltninger ere fuldbyrdede. Borringholms stejle Klippekyster mod V. fra Teglkåas til Hammeren og mod NØ. fra Svanikke til Hammeren ere Brudlinjer, som i lige Løb fortsættes hinsides Hammervandet op gennem Skaane. Hvad der laa udenfor dem, er sunket, eller hvad der laa indenfor, er skudt op under Jordskælv, som rystede den skandinaviske Halvø. Disse Jordbrud have skaaret Borringholm til i dets nuværende Form og Størrelse.

Ogsaa i Landets Vejrlag er indtraadt Omvæltninger. Under en sydlandsk Varme ere de Bregne- og Palmeskove groede op, hvis Levninger nu gjenfindes i Landets Skifere, Kalksten og kulførende Lerlag. En indisk Hede menes at have hersket i det Tidsrum, da Graniten under Knudskirke Bakke forvitrede til hvidt Ler, Kaolin. I senere Aartusender dækkedes Landet sammen med det øvrige Danmark, England og Fastlandet til dybt ind i Tyskland under en mægtig sammenhængende Ismark, saa-dan som nu kendes fra Grønlands Indre.

Den store Istid omskabte Borringholms Overflade. Stadig Nedbør inde over Indlandsisen øgede Ismasserne, og deres stigende Tyngde pressede dem i jevnt glidende Gang ud imod dens Udkanter, hvor de dannede Bræer, søm smeltede i Floder og kælvende Isbjerge fra sig. Fra NØ. skred Ismasserne frem mod Borringholm, hvis Klippekystr ikke evnede at standse dem. De skurede og høvlede sig Vej op over Nordøstkysten. Løser Jordlag, som kom dem i Vejen, knuste og malte de sønder under deres Vægt og førte dem som findelt Ler og Grus med sig ind over Klipperne; paa den Vis dannedes det muldfede Op-land bag Gudhjemsknysten og Svanikkenakkerne i Østreherreds Sogne. Skaarflængede Klippeskær, dybsprængte Kløftrender, omtumlede hushøje Stenblokke, de skraaskaarne Klippestigninger langs denne Kyst ere evige Vidner om Isens Stormløb ind mod den, om dens Kamp for at vinde op over Borringholms Højderyg og om Ishøvlens alt tvingende Vælde. Den sleb sine Skurestreger ind i Landets Stenisse, helt op over dens højeste Knude Rytterknægten, som nu er hævet 162 m over Havfladen.

Kommen fri over Landets Klipperyg skødes Isen videre frem over Vest- og Sydlandet uden særlig Modstand. Den skurede

Klipperne under sig flade, sleb dem runde, som det ses i Vestkystens stejle Rundinger, Hammeren, Slotslyngen, Ringebakkerne. Syd- og Vestlandets bløde Jordlag laa i Ly under Klippe-landets høje Værn og skaanedes herved for Undergang; men ogsaa her, i Rispebjergs Skifere og i Læsaens Sementsten, har Isen indridset sine Skurestriber paa sin Vandring mod SV.

Istidens Aartusender tog Ende. Dens grønlandske Kulde veg for blidere Vejrlig, der langsomt smeltede de store Ismasser; alt som de kælvende, aad Golfstrømmen vestfra alle Iskalvene. Først dukkede Landets Klippehøjder nøgne frem af deres Is-panser og tvang Isen til at skyde sig Vej udenom dem. Skure-ridser fra dette Tidsrum med Retning mod NV. ses under Knuds- kirke Bakke og andre Steder. De Tumlinger, som var revne løse og førte med af den skridende Ismark, ofte lang Vej fra Gulland, fra Bottenhavets finske og svenske Kystlande, sank til Hvile; smaa og store laa de tæt strøede ud over hele Bor- ringholms Overflade. Af disse Vandreblokke kan særligt frem- hæves en halv Snes Rokkesten, i Almingen, Helledesbakkerne, Lensklint, Rødsker Højlyng, Slotslyngen, fordi vore Oldefædre (Biskop Fr. Münter 1820) i dem saa ældgamle Udslag af Men- neskers Virke. Deres rokkende Leje paa den underliggende Fastklippe er dog ene Naturens Værk, da Nordevropas Ind- landsis tøde bort under dem, for 15000 Aar siden siges der, men et Par Aartusender eller tre fire gjøre her hverken fra eller til. En enkelt Mandsarms Tryk kan bringe Helledesbakkernes 35000 kg vægtige Tumling til at rokke, som higede den efter at fortsætte sin afbrudte Vandring; den taler ikke om Menne- sker med et utroligt Arbejdssnille og uhørte Kæmpekræfter, men om Isstrømmens vældige Jettkraft og dens lunefulde Spil.

Under Smeltningen bundfældte Isen ogsaa sin Last af Jord. Atter her spillede Naturens Lune ind. Da den varme Golfstrøm tvang Bræerne baglæns østover, og de Smeltfloder, som sprang ud under deres Fod, tog Løb ud imod Havet, aflejredes fed Lerjord hist, sammenskyttet Grus og Sandbakker her. Der skab- tes da for indvandrende Plantevæxt frodig Jordbund som i Nøk- ker og den sydvestre Del af Klemmedsker, golde Grusstrøg som fra Arnaga til Rønne eller sandige Bakker som ved Torpe i Klemmedsker. Selv indenfor hvert enkelt Omraade af halv-

hundred Hektar, et nuværende Gaardeje, kom Jordbunden til at vexle i Ydedygtighed.

Da Borringholm endeligt efter Aartusender slap fri af sit knugende Ispanser, var det, som maatte Landet række og strække sig i Bølgerne og i Solen. Dets isbulede Isse Rytterknægten knejste en halv Gang højere til Vejrs, end vi kende den, og saa ud over tætte Birke- og Fyrreskove; Fyrrekævlene fra hin Tid fiskes nu op fra 80 Meters Vanddybde, hales ud af deres Mosehuller i Bunden af Østersøen og tale om, at her var tørt Land helt over mod Østersøens Kystlande i S. og i V., saa at Rener, Elsdyr, Krondyr, Raaer, Uroxxer, Vildsvin, Bævere og andre Vilddyr kunde vandre tørhovede ind til Rytaraknajtinj. Efter Fyr fulgte Eg, efter Vildt fulgte Mennesker. Paa Strejftog kom Jægere hid for henad 7000 Aar siden; en Øxe, tildannet af en Elsdyrskuffel ved at bore et Skafthul igjennem dens tykke Rodende og at indskære en dyb Rille til Optagelse af skarp-eggede Flintflekker i dens brede Bladende, efterlod de sig i Pællegaards Mose Ø. for Klemmedskirke og fire Benpile, smukt tilskaarne af Hjortetak som Harpuner med to til otte Modhager i Vajllansgaards Mose. Disse Jagtvaaben ere de ældste Mærker, som Menneskehaand har efterladt sig paa Borringholm; og nyligt synes paavist Spor af, at disse Jægere kunne have fæstet varigt Bo i Grisby ved Frennemark, mens Bopladser i Sjællands Moser allerede husede et talrigt Fisker- og Jægerfolk.

Landet var imidlertid atter sunket ret dybt tilbage i Østersøens Bølger, som vippede det op og ned; og en Tidlang laa Hammeren 13 m, Sydkysten 3 m lavere mod Havoverfladen end i vore Dage, som Kystbrinker og Strandvolde ved Hasle, Tejn og Nexø vise. Endnu i sin menneskehistoriske Tid var Landet ikke faldet helt til Ro. Dog laa det omtrent som den skæve Firkant, det nu er, 610 km² stor, da for opad 7000 Aar siden Mennesker flyttede ind paa det stenbyggede, lynggroede, skovklædte Land og fandt, at her var godt at bo og bygge.

Efter Borringholms lange Forhistorie følger nu den Historie, som Menneskene skrive sig, og hvis bindstærke Sagabøger de have fyldt med deres Slid og Slæb, deres Strid og Stræb i Kampen med en Natur, der er rig eller karrig, alt som de tage den.

BARNDOMSTIDEN

1. DEN TIDLIGE STENALDER)

Er end Borringholm for Naturforskeren langt det ældste af Danmarks Lande, blev det dog først Hjem for Mennesker et halvt Aartusend senere end Sjælland. Derfra ere de rimeligvis trængte frem langs Skaanekysten, hvorfra den højt byggende Holm har lokket dem ud i deres af udhulede Træstammer dannede Baade. Den Folkestamme, som i Stenaldertiden for maaske syv Tusendaar siden tog fast Fod paa Borringholm ved Grisby S. for Frennemark (Otto Rohmann 1934), i Landets Grisbytid, stod paa samme Udviklingstrin som Stenalderfolket andensteds i Danmark. Den var ukendt med Metaller og henvist til at udkløve sig Redskaber og Vaaben ene af Sten, Træ og Ben. Indenfor det danske Riges Grænser mødes endnu i Nutiden et saadant Stenalderfolk i Nordgrønlands Eskimostammer; dem lignede de første Borringholmere i mangt, for saa vidt de maatte føre deres Kamp for Tilværelsen med tilsvarende Vaaben. Menneskeslægtens Livsvilkaar bygge paa i videste Forstand de Vaaben, den ejer til at gjøre sig Naturen underdanig.

Fra da kunne Slægtens Spor følges paa Borringholm, særligt gjennem en sluttet Række Gravfund, som trinvis og uden bratte Spring fører gjennem Oldtiden frem til de første kristnede Slægter. Alt taler for, at Landets første Indbyggeres Blod endnu den Dag i Dag flyder i Borringholmernes Aarer, om det end i Aartusendernes Løb er blevet blandet med enkeltvis indvandrede fremmede Slægters. Herved vækkes saa meget des større Trang til at kende Stamfædrenes Færd. Sprogligt var de nært knyttede til Skaaningerne.

Stenalderfolket fæstede Bo ved Stranden og fandt sit Livsophold i Fiskeri og Sælhundefangst. Paa et af de nu mest menneskeøde Steder af Vestkysten, den flade Strandslette indenfor Hammerodden, hvor Kildevæld gav Ferskvand, ses Tue ved Tue runde og hæve sig. Rundkullen hist, 6 m i Gjennemsnit, er en Hustomt, paa dens flade Stenlægning med de ildskørnede Rullesten byggedes Fiskerhjemmets Arne, over hvilken Hytten rejstes af lerklinede Stokke og Grenefletninger, en Byggemaade, som hist og her brugtes endnu i det sidst udrundne Aarhun-

dred. Hin anden Tue er voxet frem af Affald fra Værkstedet, af Flintskerver, Stenflekker, smaa raakløvede Flintøxer. Naturen har udfor Bopladsen skabt Krogkaas Havn, en lun Krog for Smaabaade, dækket af et fremkroget Klippeskær; selv under en Vestenstorm yder den Vandrerer et fortryllende Strandbad i smult Vande. Og fra Hammerens vældige Klippeknude, som hæver sig 84 m op over Strandsletten, øjnes klart Frendlandet Skaane. Nybyggerne bandtes til dette Sted for lange Tider, gennem hvilke et halvmetertykt Muldlag af Levninger fra deres Færd hobedes op. Godt valgt var denne Boplads, hvor Fiskere søge Havn endnu den Dag i Dag, og hvor det først 1648 nedbrudte Salomons Kapel vidner om Middelalderens rige Fiskerliv.

Ogsaa ved den anden Ende af Landets lange Nordøstkyst fandt Oldtidsfiskerne det godt at bo og bygge, paa en lignende Strandslette med en naturdannet Skærhavn, Frenne Havn indenfor Hullenakken. Om deres Kløgt i at vælge sig Bosteder vidner det, at ligeledes her trivedes en tætfolket Fiskerby omkring Sankt Anders's Kapel frem til Aar 1500. Kysten her ved Frenne-mark havde dog i Grisbytiden et andet Udseende end nu, og dens Fiskerfolk blev Øjenvidner til, at endnu kunde Borringholm række og strække sig. En gammel Havstok naar halvsyvende Meter over Østersøens nuværende Vandstand og gemmer i forskellige Højder tre nedskyllede Lag af Stenalderfolkets Efterladenskaber. I dets Levetid er følgelig denne Kyststrækning sunket tre Gange, inden Havstokkens øverste Flade dannedes af Bølgeslaget, og har senere paa ny hævet sig. En jevn Hævning af Landet med 0.2 m for hvert Aarhundred synes foregaaet tilsidst og har ændret Kystens Forhold mærkbart her og andensteds.

Alle Landets Kyster lagde Nybyggerne ind under sig. Deres Bopladser laa ydermere tre Steder paa Nordøstkysten mellem Gudhjem og Svanikke, deraf et ved Kobbeaaens Udløb, paa Østkysten to Steder S. for Nexø, paa Sydkysten ved Blykulle Bakke og paa Vestkysten ved Grønnebæk N. for Hvideodde. Paa dette Sted drage Fiskere nu til Dags deres Vod langs Stranden, og saaledes færdedes Stenalderens Fiskere her, thi Fiskenet er en af Menneskehedens ældste Gaver, saa ældgammel, at man senere i Oldtiden henførte dets Opfindelse til selve Guderne, til den kløgtige As Loge. Nogen Forskel kunde

ses i Voddet og i Baaden fra da til nu, den største vel i Fiskerdragten; den ældre Stenalders Folk havde, som Eskimoerne nu, næppe andet end Dyreskind til at dække sig med mod det barske Vejrlig.

Bort fra Stranden og Vandet dristede disse Fiskere sig kun lidt. Nogen Jagt synes de dog at have drevet; Knogler af Hunden, Menneskets tro Følgesvend allerede da, ligge i Affaldslaget paa Bostederne. Dette indeholder ogsaa Knogler af Sæler og af enkelte Køer og Svin, som tyde paa, at Husdyrhold blev taget op.

Pottemageri lærte de sig med kendelig Kunstflid, som talrige Skaar af store sortbrændte, enkelte røde og gule Lerkar med smukt dragne Furer og Takker vise; nogle Prydelser synes indtrykkede i det vaade Ler med den takkede Rand af en Hjertemuslings Skal, andre med flekkede Rørstykker. Som Indbyggerne glædede sig i at smykke deres Lerkar, bar de selv simple Hængesmykker af smaa, regelmæssigt tilskaarne sorte Skiferplader, gjennemborede med et Hul til derigjennem at drage en Snor. Ogsaa Ravstykker ere fundne paa Bopladserne, og da Rav ellers ikke kan indsamles paa Borringholms Kyster, turde heri ses et Tegn paa, at Fiskerne drog over Havet for at hente sig det i et vaagnende Handelssamkvem med de pommerske Kystlande. Mange Smykker, Vaaben og Redskaber, som de have dannet af Ben og Træ, ere smuldrede bort i Aartusendernes Løb.

Derimod ere deres Stenvaaben forefundne i rig Mangfoldighed, Øxer, Mejsler, Flækkekiler, Skindskrabere og Bor, alle egnede til at arbejde i Træ, i Ben og i Skind, og smukke, lange og flade trekantede eller hjerteformede Pilespidser. For saa vidt Redskaberne ere tilvirkede af Flint, ere de kun raat tilhugne, deres skarpe Egger frembragte ved simpel skraa Afkløvning fra Side til Side. Tilhugningen er foregaaet paa selve Bopladsen, hvor de bortkløvede Flintflekker og Skerver ligge i Dynger. Kun blødere Stenarter evnede man at slibe glatte; de ved Brugen udhulede Slibesten af Graakamp ere fundne sammen med de slebne plumpe Grønstensøxer, ja selv til den skøre Sandsten tyede man for deraf at tilslibe sine Øxer. Trangen til glatslebet Værktøj har bragt Indbyggerne til gennem lange Tider at tumle med den Opgave at tilslibe ogsaa den haarde Flint, uden at de evnede at løse den.

De døde og blev puttede i Jorden eller nedsatte i Stendynger, men de tog intet Gods med sig i Gravene. Derfor kendes nu ingen af disse; naar deres mørnede Knogler nu maaske graves frem, bære de intet Kendetegn med sig paa den Tid, da de gravsattes. Saa meget tør siges, at det var et driftigt Fisker- og Jægerfolk, som for knapt syv Aartusender siden fæstede Bo paa Borringholms Kyster og formerede sig der. Det ejede Haandværkssnille og Kunstglæde, det tog Husdyravl og Handel op. De stærke Spirer, der laa gemte i dets Blod, kom til rig Udvikling i de følgende Tidsaldere. Dette Fiskerfolk og dets Efterkommere, Slægt efter Slægt, skabte med deres Gjerning Borringholms Historie.

2. DEN SENERE STENALDER

Endeligt et Par Tusendaar efter Folkets første Bosættelse her lykkedes det en Borringholmer af selve den stride Flint gennem taalmodigt gennemført Slibning at tildanne glatte skarp-eggede Arbejdsredskaber. Opgavens længe eftertragtede Løsning aabnede Landets nu bedre rustede Indbyggere nye Livsbaner, en ny Fremskridtstid, den yngre Stenalder. Med ypperlige Vaaben i Hænde kunde de nu rydde sig Jord til Agerbrug og Kvægavl inde i Landet, der laa dækket af Urskov, Krat, Lyng og Sten. Fra Kysterne flyttede Nybyggerne ind paa Lavlandet lige til Skraaningerne af den høje Klippehede, Højlyngen, der først efter Aar 1866 langsomt er vegen for vor Tids skarpe Staalspader. Paa de nyryddede Sletter dyrkede Stenalderfolket Hirse, Hvede og Byg; Indtryk af disses Korn ere forefundne i Skaarene af dets Kar, idet de under Lerets Formning paa Bopladsen have heftet sig i det vaade Ler før Brændingen. Som Husdyr holdtes Hornkvæg og Svin, senere ogsaa Faar og Geder.

Istidens onde Stenudsæd maatte rømmes til Side i mægtige Stenjægere langs ud med Skovbrynene og Lyngheden, inden Jorden kunde give Nybyggernes Kornsæd Væxt og Grøde. Af den fældede Skov tilhuggedes Tømmer til faste Blokhuse. Ganske vist ere disse nu sporløst forsvundne; men at Nybyggerne var forfarne Bygmestre, ses af de vældige Stenkammere, som de rejste til Bolig for deres døde Frender, og som give et

Billed af de levendes Bolighuse med Sidevægge i aflang Firkant, Gulvlægning, Loftdække, Dør med Dørstolper og Terskel samt Trappesten. Et Forsøg gjort i vor Tid har vist, at man ene med Oldtidens Flintværktøj har kunnet fælde, tilhugge og sammenføje Tømmerstokke til et saadant Bjælkehus, derimod har Nutiden ikke evnet at nyfremstille de talrige slebne Flintredskaber, som syndigt splintredes i dette Forsøg.

Sikkert kendes dog kun de dødes Boliger, der synes byggede for Evigheden ligesom de mægtige Pyramider, Ægyptens Faraoner paa samme Tid lod knejse op over Ørkensandet. Senere Slægter have undrende opfattet hine som Jettestuer. Disse Gravkammeres Vægge og Gavlsider ere byggede af mandshøje, endestillede raa Granitblokke med indad nogenlunde jevne Flader, udtættede med mindre Sten; Gulvet er lagt af faststampet Ler eller af smaa Rullesten. Loftet er dannet af en til fire umaadeligt svære Stenblokke, som med mange Mænds Slæb ere løftede til Leje tværs over Kammeret med Enderne støttede paa begge dets Sidevægge. Otte Heste maatte i sidst udrundne Aarhundred spændes for til at nedslæbe en saadan Overliggersten fra en Jettestue ved Skovsholm. Hele Stenkammeret indlejredes i en Høj af tilkørt Jord, i hvis Top kun Loftstenenes Overflade kom til Syne. Igjennem denne Høj førte jevnligt en dækket Stengang ind til Gravkammeret, og ved dens Aabning i dettes Sidevæg har kunnet findes Trappetrin, Terskel og Dørkarm af flade Sten samt en til disse støttet Stenplade som Dør. De døde skulde have deres Bolig vel forvaret ligesom de levende deres Hus.

Den største Jettestue, 5.5, 1.5 og 1.3 i indvendige Maal, ligger ved Tornegaard i Nylarsker, 1300 m indenfor Arnagabugten. Andre store Dyssekammere findes ved Jittedalen og ved Vasa-gaard i Aaker, ved Tornegaard i Persker, ved Sejersgaard i Povlsker, Bønnestenenene ved Stensbygaard i Bolsker, i Hallebrønshøj, ved Skovsholm og i Sillehøj ved Knarre-gaard i Ibsker, i Lundehøj ved Brogaard i Klemmedsker. Omkring en Snes er blevet undersøgt, adskillige andre vides sløjfede. I Strandlyngen NØ. for Arnaga Fiskerleje, som endnu i Nutiden ligger lidt for sig selv, ses Landets eneste Runddysse, en enkelt Stenblok stablet op paa fire sammenstillede store Fodsten.

I Jettestuerne have Stormandsslægter Led efter Led igjennem

Aarhundreder stedt deres døde Mænd, Kvinder og Børn til Hvile i Fællig; deres Hovedskaller og Knogler have lignende Størrelse og Skabning som Nutidens. En Del Enkeltmands Grave, lave Stenkister satte af flade Sten omkring et ubrændt Lig og dækkede med en lille Jordtue, er bragt for Dagen rundt om i Landets Sogne, særligt paa en samlet Gravplads i Strand-sandet knapt 2 km S. for Snogebæk Fiskerleje. Disse Grave ere lidt yngre end Jettestuerne, de i dem fundne Stensager dygtigere og finere tilvirkede end disses. Mange slebne Stenredskaber ligge spredte over hele Borringholm og dukke frem, saa ofte nyt Agerland lægges under Plov. Af saadanne Mark- og Mosefund udgjøres nogle af Vaaben, som de oprindelige Ejermænd have tabt paa Jagtvandringer; men jevnlige findes hele Samlinger, 2 smukke Flintøxer, eller 2 lange Spydspidser og 1 Flintdolk, eller 5 store halvmaaneformede Flintsave, eller som ved Brogaard i Persker endog 19 Øxer og 6 Mejsler, og disse maa være jordgemte forsætligt paa Stederne i Oldtiden som Offergaver viede til højere Magter eller til Ejersmandens Brug i et langt Liv hinsides Døden.

I Jettestuerne ere fundne Skaar af store, paa forskellig Vis prydede Lerkar, nogle gennemhullede under Randen som Hængekar; kileformede Hængesmykker af Skifer med indskaarne Streger og Riller og en rig Mængde, i et enkelt Gravkammer indtil 200 fint formede Ravperler, nogle dannede som smaa Dobbeltøxer; talrige Flintflekker og Pilespidser, men kun faa større Flintredskaber. I de lidt yngre Stenkister er aldrig fundet Ravsmykker, kun faa Lerkar, men mange større Vaaben, Spydblade, Dolke, Hulmejsler, Tverøxer, som vise en vidt fremskreden Færdighed i Flintens Slibning. Tilsvarende dygtige Redskaber foreligge i Markfundene, desuden fintandede Flintsave, skarpeggede Øxehammere af tilsleben Grønsten med but Nakke samt Skafthul, Knive, Bor og Skrabere af Flint; Flintblokke af hvilke Redskaberne ere udkløvede; udhulede Slibesten af Granit eller haard Sandsten, hvilke sidste gennem lange Tidens Slid have faaet Skikkelse omtrent som svære Laarben. I Gyllensaaen ligger endnu Fenrisstenen med sine fem dybe Sliberiller som efter Sagnet et Indtryk af Trollet Fenris's Kejtneve, da han i arrig Daarskab langede Stenen ud efter Ibskirke uden at kunne naa Kirken.

Gjennem disse Fund kan man følge den yngre Stenalderes Slægter i deres Færd paa Borringholm. De oprindelige Kystlejer, i hvis Affaldslag forekomme nogle slebne Flint-sager, hu sede endnu bofaste Fiskere; men Flertallet af Borringholmerne fæstede sig Hjem inde i Landet indtil godt 2 km fra Kysten, nær de Steder, hvor nu deres Grave findes, for at dyrke Jord og avle Kvæg. Folkemængden steg stærkt og bredte sig til de fleste af de senere Landsogne. Mændenes Jagtvandringer, hvortil de var udrustede med Buer og Pile, Spyd og Dolke, førte ind igjennem Landets indre, øde og uvejbare Skove og Stenheder. Agerbruget har allerede i denne fjerne Oldtid udvirket en kendelig Spaltning i Samfundslag. Store Jorddrotter have kunnet byde over talrige Arbejderhænder til Bygning af sine om Jetter mindende Slægtgrave. Handelen paa Omverdenen har udviklet sig, sagtens gjennem Bygning af søgaaende Spantbaade; ikke blot Rav hidhentedes fra Østersøens sydlige Kyster, men muligvis ogsaa Flintknolde fra Skaane eller fra Stevns. Borringholm er nu til Dags fattigt paa Flintesten; nogle dygtige Flintknolde findes dog i dets Kalklag, og Fattigdommen kan have sin Grund i, at saadanne ere blevne efterstræbte af Oldtidens kunstfærdige Vaabenhuggere, thi rigt blev Landet paa Flintvaaben. Oldforskerne have endda sukket ved Tanken om alle de skønne Flint-sager, som skulde være søndrede til Brug i Milisens Flintebøsser, men dette Suk er omsonst; Milisen fik sine Flintesten hver og en under nøje Regnskab hidsendte fra Kongens Tøjhus, og Jagt, selv paa Harer, var forbudt Borringholmerne lige til Aar 1772.

Det Folk, som byggede varige Boliger for sine døde og medgav dem i Graven Arbejdsredskaber, Vaaben og Mundforraad, maa have tænkt sig Jordelivet fortsat i en Tilværelse ud over Døden. Ogsaa de mærkelige Offerfund i Mark og Mose tyde paa, at en saadan Tro gærede i dets Sind.

Hele Stenaldertiden omspænder henved halvfjerde Aartusend. Saa for noget over 3500 Aar siden lagdes det første støbte Metal i en Borringholmers Haand. Men forud herfor havde Landets dygtige Stenkunstnere med ypperlig Færdighed tildannet Flintdolke, som i deres brede og tynde Klinge og deres smalle afrundede Skæfte tydeligt havde Formen af Sydevropas Bronsedolke til Forbilled; Malmvaabnets Form var kendt, inden

Mellemeuropas Handelsveje bar selve Malmen frem til det afsondrede Land. Og inden Bronsen i større Mængde naaede frem til de borringholmske Vaabenstøbere, fik Vaabenhuggerne lang Tid til at naa frem til et andensteds ukendt, højt udviklet Haandelag i at tumle den stride Flint. Nutiden er ude af Stand til at øve deres fine Stenkunst, et utroligt Taalmod har den krævet af dem. Selv en almindelig sleben Flintøxe har maattet tage mindst en Uges Arbejd af sin Mand, det samme som en Borringholmer frem i det sidste Aarhundred maatte lægge i Opbygningen af et Stueuhr. Og saa kunde blot een Dags Værk søndre den skøre Flintøxe.

Helt tilbage i Stenalderen kan følges den over hele Norden kendte Samfærd mellem to forskellige Menneskeskabninger, næsten som var Folket groet frem af to Rødder. Forskerne nævne dem efter Hovedskallernes Form Langskaller og Kortskaller, der fra Tidernes Gry drak Livets Broderskaal med hinanden i Dovres Fjelddale som paa Danmarks Sletter. Dette Forhold ligger til Grund for, at man endnu 1804 kunde tro at se tvende Folkefærd for sig i Nordlandets sindige, blaaøjede, lyshaarede og i Sydlandets ilsindede, brunøjede, sorthaarede Borringholmere. Men denne maaske lidt ilsindede Iagttagelse hviler næppe paa andet, end at den indenamts Samfærd mellem N. og S. var sjelden og ringe endnu omkring Aar 1800, og at forøvrigt Borringholmerne altid havde samme sunde Blodblending i sig som de andre Danskere.

3. BRONSEALDEREN

Man kan endnu ligesom føle det Stød, der for over halvfjerde Aartusend tilbage gik igjennem den Borringholmer, som første Gang fik en Malmøxe i sin Haand. Alt hvad han havde slidt og stræbt med den gjenstridige og sprøde Flint for at slibe den til hastigt søndrede Vaaben, det saa han her fuldkommet i den lille sejge og sikke Bronseøxe. Med den kunde han ganske anderledes hugge i Træ og i Fæ; med den maatte han kunne erobre Verden. Selv frem imod vor Tid laa det Oldforskerne nær at forklare dette Tidskille gjennem Indvandring af en ny Folkestamme, som stærk ved sine overlegne Malmvaaben havde dræbt, underkuet eller fordrevet Stenalderfolket.

Men et pludseligt omvæltende Fremskridt foregik ikke, og hin Borringholmers erobrelystne Tanker maatte smukt vente paa Iværksættelse. Gravfund fra hin Tid godtgjøre, at Bronse- og samtidigt Guldvarer kun langsomt Stykke for Stykke naaede frem til Borringholm som Rigmands kostelige Eje. Først gennem mange Slægtaldres Overgangstid vandt Borringholmerne frem til at eje og selv at kunne støbe Bronseredskaber til al deres Dont og helt at forlade de forældede Stenvaabens Brug. Desuden vidner Fællesskab i Gravpladser og i Gravskikke om, at det var et og samme Folk, som boede her i Sten- og i Bronsetiden. Der var Slægtsfrenskab og intet Krigsfjendskab mellem Stenmændene og Bronsemændene.

Bronsen sammenstøbtes af ni Tiendedele Kobber og en Tiendedel Tin. I Haardhed, i at kunne smalnes ud i en skarp Egge eller naalfin Spids viger den kun lidt for Staal. Gjenstande af lignende Støbning og Tildannelse som de af dansk Jord fremdragne ere fundne i Grækenland og i Ungarn. Fra Markedspladser op langs Østtysklands Floder maatte Malmen hidbringes, thi dens Ertser forekomme ikke i Danmark. Borringholmerne levede i saa stor en Velstand, at de kunde skaffe sig en Rigdom af Bronse- og Guldsager. Hvad de gav i Bytte for dem, Sælskind, Edderdun eller andet, er ukendt. At de var et kraftigt, udviklingsfrodigt Folk, fremgaar af alle de Oldtidsminder, de have sat sig for Efterslægten.

Ingen af de henfarne Slægter lever stærkere end Bronsealderens ind med i Borringholmernes daglige Nutidsliv. Det var Kæmpehøjenes og Bavgastenenes Tid. Endnu kugle sig tre til fire Hundred store Kæmpehøje op over Landets kornduvende Agre, endnu skyder sig et Par Hundred Bavgasten rankt op af Strandloddernes og Lyngens Sten- og Vildløkker. Tilsammen træde de frem som et umisteligt Smykke i Landets Skønhed, de kaste svunden Tids Stemningsfylde ind i Vandrerens Sind. Længe stod de urørte, utilgængelige under de underjordiske Puslingers Varetægt, det var især om Nattetid ikke farefrit at nærme sig dem. Der kom en nævenyttig Tid i forrige Aarhundred, da dette Værn brødes; flere end 300 Gravhøje vides ødelagte af griske Skattegravere eller nedpløjede af griske Agerbrugere, og dobbelt saa mange Bavgaster vides bortførte til Hus-, Gjerde- og Brobygning. Først den nyeste Tids Sans for Old-

fædrenes Mindesmærker hegner atter om de staaende og gjenrejser de omsjunkne Oldtidsminder.

I de gamle Jettestuer kunne findes Bronsealderlig indsatte ovenpaa Laget af Stenalderens Ligrester. Rimeligvis har da den samme Storbondeslægt ejet Gravkammeret fra Stentiden frem i Bronsetiden. Ligesom tilforn jordfæstedes Ligene ubrændte. Stormandslig nedsattes i svære Gravkister af kantstillede flade Sten; deres bedste Vaaben fulgte dem i Graven, som dækkedes med Stenplader og omgaves helt af en stor Dyng Rullesten. Derover rejstes saa af Jord de mægtige Kæmpehøje som en stærkt stigende Udvikling fra Stenalderens smaa Jordtuer over Enkeltmandsgrave. Under Tiden kunde en svær Tømmerkiste træde i Stedet for den stensatte Gravkiste. Bortset fra den græske Baalfærd kom den borringholmske Bravkarl ligesaa stateligt i sin Gravhøj som den samtidige trojanske Helt Hektor, om hvis Ligfærd Homeros sang: Hen i den dybnede Grav de strax nedsænkede Kisten, / lagde dernæst over Laaget et Lag forsvarelige Kampsten, / dynged saa Muld til en Tue og stilled Vagter omkring den. / Men da saa Højen var tuet, begav de sig hjem, og til Hobe / ginge de hen til Faderens Borg til det hædrende Gravøl. / Saaledes stedtes til Jorde den hestebetvingende Hektor. Paa Gravøl have næppe heller Borringholmerne ladet det skorte.

Den største Kæmpehøj, Præstehøj i Olsker, var 6.3 m høj, 38 m i Tversnit, og den fredlyste Høj ved Aspesgaard i Persker har noget nær samme Størrelse. De hyppigste Maal ere 2.5 og 7.5 m. Mange af Højene gemme to eller flere Grave. Af deres særlige Navne tør nogle som Aggehøj, Bøsthøj, Faalhøj, Kinhøj, Tronhøj maaske bære Mindelser af Oldtids sproget i sig, ogsaa Offerhøj, Adelhøj og andre være ældgamle. Flere ere nævnte efter deres senere vanhellige Brug Galgebakke, Bavnehøj. Næsten alle Højene ligge i Landets frodigste Strøg, i Rækker især ved Aaløbene, langs hvilke den tidligste Jordoddyrking trængte sig Vej ind fra Kysterne; ved Grødebyaa i Aaker rejste sig en Samling af tolv Høje, ved Blikobbeaaen i Nøkker laa ni samlede. Højene var de store Jordbrugerslægters Grave.

En anden Udvikling fra Stenalderens smaa Gravtuer førte frem til Bronsetidens Gravrøser, Stenrøser eller Stenknalle, lave fladhvælvede Stenhøje, en af dens hyppigste Gravformer, hvis

Brug endda strakte sig frem i Jernalderen. Byggede omhyggeligt kresrunde maale de fleste Røser 0.5 m i Højde, 3 m i Tvermaal; enkelte ere dog langt større, Stenrøret paa Rødsker Højlyng er 2.5 og 19 m, Tudehøj sammesteds 2 og 15 m. Ofteft ligge de samlede i store Gravpladser paa 50 til 100 eller flere, saaledes ved Almegaard i Knudsker, ved Kobbeaaens Udløb i Østrelarsker, V. for Rytterknægten, ved Egeby i Aaker 100 og paa Mandhøj i Ibsker 120; mere spredte 600 paa Blemmelyng, 300 paa Vestremarker Højlyng, andre paa Smaalyngen, i Torpebakkerne og i Stenløkkerne langs Nordøstkysten. Guldsager ere fundne i Kæmpehøjene, men ikke i Røserne, som ere fattige paa Gravgoods; kun i en Femtedel af de undersøgte Røser er fundet Bronsesager. De samle sig tættest i Landets magre Hede-strøg, endnu ere 2000 paaviselige, over 1000 vides sløjfede. De ere lagte omhyggeligt af sammenbaarne Rullesten, de ældste dækkede af en Jordkappe, de yngre med deres smukt lagte Kuglehalv barsynligt over Jordsmonnet.

I disse Røser synes jevne Nybyggere at hvile sig ud fra deres Slid med at nyopdyrke strid Lyngjord. Det synes klart at fremgaa af P. Thorsens Paavisning af en Bronsealders Pløjemark inde paa Blemmelyng N. for Kællingehøj. De af de 8 hå Agre sammensankede Sten ere kastede til Side i Diger, den stenfrie Muld gjennepløjet med Krog eller Bronseplov, vel trukken af Oxeforspand. Men senere er der lagt en 30 Røser ind paa selve den fremdrevne Agermark. Nær ligger den Opfattelse, at de, som nybrød Lyngen her, have valgt sig Grav i sine Hjemmeagres Skød.

Den kresrunde Røse kunde af og til vides ud i Længden til en mærkelig Gravform, de saakaldte Skibssætninger, lange smale Brolægninger med buformede Sider, der mødes i en Spids for og agter; deres Rande, Bordene paa Skibet, ere satte med større Sten. De dække over brændte Ben med Skaar af Lerkar, men uden Malmsager. De findes nær Røsemarkerne, paa og ved Enesbjerg i Skrenten af Vestremarker Højlyng ligge 14, ved Egeby i Aaker 8 Skibe, ordnede i en Flaade, som styrer mod VNV. De største ere godt 30 m lange, deres Bredde omkring en Sjettedel af Længden. Navnet har Nutiden givet disse Grave efter deres Form; Oldtidens Gravbyggere have næppe tænkt paa i dem at give en billedlig Fremstilling af sine Baade eller Skibe.

Ud i det vildsomt lange droges saadanne Langrøser i de saakaldte Stenjægere. Alt som Agerlandet udvidedes, maatte Indlandsisens tætte Udsæd af smaa og store Stentumlinger kastes til Side i lange Stendiger. Til Grav hører Sten, dette er en Menneskeheden medfødt Trang, som endnu i vore Dage sætter Borringholms dygtige Stenhuggere i Værk med at til-danne kunstfulde Gravminder, jo større des bedre. Paa samme Tid som Evropas Sydlændinger tog sine forladte Stengrubegange i Brug til Gravkatakomber, hensatte Borringholmerne sine hedenfarnes Askekrukker i Hjemmemarkernes mægtige Stenudkastninger. Stenjægerne ere Bronsealderens Kolombarier eller Dueslag, i hvilke de døde huses Side om Side. Ganske som Kæmpehøjenes og Gravrøsernes Stenkjerne gemtes ogsaa disse Stendiger under en Kappe af Jord. Særligt i Povlsker traadte Stenjægerne helt i Røsernes Sted; og brugte gennem Bronsealderens Aartusend til Optagelse af vel 100000 Lig løb de over det ganske Borringholm, mandshøje og bredryggede synede de saa mægtige i Landskabet, at R. P. Ravn 1671 maatte henføre dette gruelige Kæmpeværk til de forfærdelige Riser og Jetter, hvis hele Slægt gik under i Syndfloden. En senere Tid har i dem set Forsvarsværker mod indtrængende Vikingskarer, og til Kuredigerne paa Rispebjerg og ved Vestremarkkirke ere uden stedfunden Hjemmel knyttede landløbende Sagn om kurlandske Sørøverhorder; talrige i dem fundne Menneskeben og Skaar af Lerkar ere brugte til yderlig Støtte for disse Sagn om slagne og nedgravne Fjender, men sammen med faa og smaa Bronsesager vise de, at gode borringholmske Bronsealderbønder her ere digesatte. Hvor Alfarvej skar sig igjennem Gravidigerne, høres Stednavnene Dødningegabet, to i Povlsker, to i Nylarsker, som vidne om, at senere Slægter langt frem i Tiden mindedes, at man her færdedes over Grave og maatte agte sig for at møde Gjenfærd. Saaledes leve disse Stenjægere endnu i Folkemunde, længe efter at de fleste af dem ere jevnede med Agermulden.

Talrige Grave findes nedsatte under flad Mark eller i Overfladen af ældre Kæmpehøje og Røser som smaa Stenkasser eller Lerurner med brændte Ben. En lille søndret og halvsmeltet Bronseklump tidfæster dem som Bronsealdergrave. Større Urnegravpladser ligge i Amtets Grusgrav NV. for Aakirkeby,

ved Grødeby i Aaker, tæt NV. for Perskirke og ved Kumlhøj i Rødsker. I de større samlede Mark- og Mosefund udenfor Gravene findes i Reglen Bronsesagerne ligeledes forsætligt ødelagte. Man ser heri Udslag af den Tro hos hin Tids Mennesker, at Vaaben og Redskaber skulde dræbes for at følge deres døde Ejer over i et Liv hinsides Graven.

Ud fra de af Jorden fremdragne Oldsager tegner sig et Billed af Bronsealderfolkets Liv. En stigende Folkemængde rykkede sine Bopæle tæt ind til den Skranke, Højlyngens Hede og Skovtykninger satte dem. Kun det senere Bolsker Sogn var sparsomt folket, rimeligvis Urskov; ogsaa i de andre Sogne var Opdyrkningen langt mere spredt, Folketallet følgelig lavere end i den historisk kendte Tid. Samfundets Lagspaltning mellem det frodige Lavlands magtstore Odelsslægter og de nybrudte Ødemarkers fattige Nybyggere synes stærkt udviklet. I den trelomme Opdyrkning af Landet hentede man Støtte af et nyt Husdyr Hesten, som dog endnu kun havdes i ringe Tal; kun ganske faa Hestetænder ere fundne i Gravene. Bronsepløve, kendte fra Sverig, have vel ogsaa været i Gang paa Borringholm. Skovrydning, Agerbrug og Kvægavl, Jagt og Fiskeri fortede godt med de nye Malmredskaber. Handelen paa Omverdenen tog nye Varer, videre Veje, og Bygningen af store søgaaende Baade er sikkert sat i Værk paa det havomflydte, skovklædte Land.

Menneskene klædte sig i hæklet eller grovvævet Uldtøj, hvis Rester endnu i Gravene findes varede af Bronsenaalenes Ir mod fuldstændig Undergang. Til at sy Tøjet tjente spidse Syle og lange Synaale, hvis Traadøje sad midt i deres Længde. Smaa Bronserør smykkede som Hængedopper Klædningens Underkant, og runde fremhævede Bronsebuler var syede fast paa den; Dobbeltknapper, Naale med rigt prydede Hoveder og pragtfulde store Bøjlenaale holdt den sammen. En Del af disse Bøjlespænder havde en for Borringholm særegen Form med Naalen dækket af en 0.16 m lang og halv saa bred, med Snirkelridser prydet, skævt firkantet Plade. De vise, at Landets egne Bronsestøbere, hvis firkantede Stenambolter ere fundne i Røserne, have arbejdet sig frem til at tildanne kunstfærdige Smykker og Vaaben og udviklet en selvstændig Kunststil. Disse borringholmske Fibulaer friste til en Sammenligning med den store

skæve Firkant, Landet selv er; dog en saadan Kortlægning havde Smykkesmedene næppe Øje for.

Som Smykker bares brede halvmaaneformede Halsplader med indgravede Snirkler, Halsringe og svære Armringe med indtil tyve Spiralsnoninger, alt af Bronse, Haandlede- og Fingerringe af Bronse eller af Guld. Derimod var nu Perler, af Glas, Rav eller Bronse, sjeldne Varer. Mændene plejede deres Skæg omhyggeligt med Niptænger og Rageknive, hvilke de tog med sig i Graven til hinsidig Brug. Rageknivenes Skaft endte jevnligt i et prydeligt Hestehoved, et Tegn paa, at man skattede dette Trækdyr højt. Men skulde de to vildskæggede Vildmænd, som kolveværne det senere danske Rigsvaaben, tyde tilbage paa, at dette har sit Udspring i Hedenold, da er Tanken om Oldtidskæmpernes Udseende ganske paa Vildsti.

Mændene bar 0.7 m lange tveeggede Sværd med et kort Fæste, enten helt af Bronse eller med Trægreb og rigt siret med Stregriller, Naglehoveder og Indlægning af Guldtraad. De bares i Læderskeder og egnede sig bedre til Stik end til Hug. Tiden krævede, at ogsaa Kvinden maatte væрге sig mod Ufred; hun gik ligesom Manden med en rigt udstyret, 0.3 m lang Bronsedolk. Fuldstøbte, fint udformede og stregprydede Stridsøxer, fæstede i et Træskaft, Lanser og Pile med Bronseod, Knive med Bronse- eller Træskaft hørte til den fulde Udrustning. Dækvaaben, Skjolde, Hjelme, Brynjer, kendtes ikke. Stolende paa sin Legemsstyrke og Smidighed gik Mændene Fjenden ind paa Livet i Nærkamp.

I Hjemmets Arbejd brugtes Øxer, Kiler, Mejsler, Save og Høstknive, de sidste krummede som Nutidens Leblade. Lerkarrene formedes simple og grove, uden Pynt; men desuden havde festlige, smukt sirede Bronseskaale. Kun yderst sjældent brugtes særlige Gravurner; de fra Ligbaalet opsamlede og rensede Benstykker lagdes simpelt hen i en passelig Lerkrukke, tagen fra Husholdet.

Efter Midten af Bronsetiden, for en 2800 Aar siden, foregik et kendeligt Skifte i Samfundsforholdene. Man forlod den fra Stenalderen nedarvede Stensættelse af ubrændte Lig og lagde alle døde paa Baalet. Fra Overgangstiden haves enkelte Kæmpehøje, som gemme ene brændte Lig, og ved Loftsgaard i Persker en Gravplads med mandslange Stenkister, i hvilke man maatte

vente at finde hele ubrændte Knogler, men som kun rumme brændte Benstumper. Hurtigt følte det dog spildt Møje at bygge Kæmpehøje op over de ringe Benklumper fra Ligbaalet, og de smaa Stenrøser blev nu Allemands sidste Hjem paa denne Jord. En saa gennemgribende Ændring i Gravskik tyder paa et fremtrængende Nysyn paa Tilstanden efter Døden, og rimeligvis er en ny Tro hidført sydfra ad de livligt søgte Handelsveje over Østersøen. Med Troslivets Omdannelse synes en Omvæltning i Jordelivets Forhold fulgt Haand i Haand; Troskrige omstyrte oftest langt mere end Samfundskampe. Ens jevne, ret fattige Kaar præge alle Gravene henimod Bronsealderens Slutning.

Bronsealderens stærke Trosliv har sat sig varige Minder i Bavgastene og i Helleristningerne. Men Bavgastene staa stumme, uden Ord, Helleristningernes Billedtegn ere kun dunkel Tale. Hvad vi ud fra vor Opfattelse af det til enhver Tid almenmenneskelige tro at læse i disse Mindesmærker, vilde en gjenopstanden Hedning maaske afvise som vankundig Snak. Vor Trang til at læse og forstaa er dog her uafviselig. Hint Tidsrum udviklede to Midtpunkter for Evropas Fremskridt, Middelhavs- og Østersøkulturen. I Samfundsbygning, i Søfart, Handel og Agerbrug, i Haandværk og Kunstglæde stod den ene næppe syndeligt bag den anden. Men mens det sollyse Hellas's Kystfolk vandt den aandsfrodige Lykke at nemme Bogstavskriften fra dens Vugge i Asien, saa at Homers Sange og Herodots Saga om dets Daad og Dont gjorde det lyslevende for al Eftertid, naaede Taleskriften ikke frem til Østersøens Taagekyster. Hvor længselsfuldt man end higer efter at kende Bronsetidens Livsskæbner Mand for Mand paa Borringholm, ses de her kun som sammenflydende Taageskikkelser svæve over sine navnløse Grave.

Til at rejse som Bavgast valgtes smale firkantede eller brede flade Natursten, som lodes utilhugne. De fleste ere 1.5 til 2.5 m høje over Jorden, nogle naa en Højde af 4.5 m, og de gaa henvend en Fjerdedel saa dybt ned i Jorden. Ofte staa de i Flokke, i Gryet i Bolsker 60, i Kongehaven, midt i forrige Aarhundred vanklædt med Navnet Louisenlund, i Østremarker 50, paa Bjerregaardsbakkerne i Vestremarker 25, paa Hjortebakken i Bolsker 17; over 100 have staaet fra Kirkeboet ned forbi Bakke-

gaard i Rødsker. Nogle staa samlede i aflange runde eller firkantede Krese, som ved Listad Hellig Kvinde med hendes ti Børn, 2 Bavgasten i en Ring af 9 andre, Stendansen ved Hallegaard i Rø og Maglegrav i Østremarker; paa Stenebjerg i Persker er en firkantet Jordforhøjning omgiven af 13 Bavgtaer, og Anes Borg i Olsker Højlyng har en lignende Skikkelse. Nogle staa midt i en rund Brolægning eller en lav Stenring, andre paa Bronsealdergrave, saaledes Ørnestenen paa en stor Røse i Rønne Udmarksskov og Stenen paa en Kæmpehøj ved Vælensgaard i Nøkker; 8 stod paa Kollhøj i Klemmedsker, og i det hele 19 Kæmpehøje og 42 Røser vides at have baaret Bavgtaer. For Enden af Stenkisten i Bunden af nogle Kæmpehøje ere underjordiske Bavgtastene satte. Andre staa ud imod Havet, flest langs Nordøstkysten, saaledes 3 paa Frennemark, og særligt opstillede for at ses af Sejlingsmænd paa Søen synes de højt og yderligt staaende 3 Hestestene ved Gudhjem og de tre Bavgtaer paa Stammershalle i Rø. Endnu kan det ske, at vejfarende Mand tager Hatten af for Helled Haagen i Bolsker Udmark og for Hellig Kvinde, endnu ere disse Bavgtasten en Helligdom som i de Tider, der rejste dem. Under et nævne Borringholmerne Bavgtastene Jettekegler.

Trods flittig Søgen er der i Bavgtalundene ikke fundet Grave. Hermed falder al Tale om, at Bavgtaerne ere rejste som Gravminder, bort; ogsaa de underjordiske Bavgtaer i Kæmpehøjene kunne som usynlige ikke have tjent til Mindesmærker. Et fælles Formaal for dem kan da kun tænkes grundet i Troslivet hos de Mennesker, som med Opbud af stor Arbejdskraft have draget dem hid og rejst dem, hvor de nu staa. Det er Menneskets Sind medgivet, at dets Tanker ikke altid holde sig til den jevne Jord, men svæve ud i det himmelblaa. Som senere Kristenfolk byggede sine Kirkespir stedse dristigere op under Sky for at vejpege mod det høje, saaledes har Hedenfolket ladet sine Bavgtaer knejse som Fingerpeg paa højere Magter; mangt et Kirkespir viger i Højde for Hestestene, som paa den bratte Klippebrink hæve deres Pegefingre 30 m op af Havfladen for at føre de søfarende hine Magter for Øje. Paa og i Gravhøjene have Bavgtaerne stillet de døde i Magternes Varetægt. Som en Troens Gjærning har hver Husstand i Omegnens Bygder rejst sin Bavgta i den fælles Samlingslund, eller hvor den dagligt færdedes.

Bronsetidens Slægter var imidlertid haandfaste Karle, som ikke lod sine Tanker maalløse flakke ud i det rene blaa; de lod Bavgastene pege mod et Maal, mod Solen. Endnu bærer den største Bavgast Navn af Gryet; helt utænkeligt er det næppe, at den har sit Navn fra, at man frem igjennem Hedenold samledes her 52 m over Havet for at hilse Daggrøets Sol. Denne Lund har til Nabo det 91 m høje Slamrebjerg, hvis Navn man har villet tyde som Solhammara, den i Lavlandet frem-skudte Klippeknude, som var viet Solen. Et lignende Leje har det 99 m høje Duebjerg eller Davbjerg, Dagens Bjerg i Klemmedsker; her stod en høj Bavgast i en stor Stenring. Dog gjøres sikkrere Vidnesbyrd end blotte Ordtydninger her nødvendige.

Nær Bavgasten og Røser ere hist og her byggede nogle Stensætninger, som Menigmand har nævnt Tingborde, 2×1 m store, ret flade Natursten, løftede 0.5 m op over Jorden i Leje paa understillede Sten; et 3×2 m stort Bord ligger paa Fladehalle i Almingen, hvor der tilforn har været flere; et Par ses ved Kysten mellem Melstad og Kobbeaa. Ved Jettebro i Østremarker fandtes en halv Snes samlede; og ved Tækkerehuset 3.5 km SØ. for Rønne stod elleve Tingborde sammen omkring en Bavgast og knapt 90 m V. for en Samling af syv Bavgaster, som nævntes Tingstenene, og af hvilke den sidste endnu staar sørgeligt afbrudt i det spidse Hjørne af Robbedalevejens Indløb i Amtsvejen. Maaske stod man her overfor virkelige Offertingsborde. Ganske vist vides intet om Offerfester i Bronsealderen; men naar man først tilbøder nogen, er det almenmenneskeligt at bringe sin tilbødte Offer. Hvad man bar frem paa Offerbordene for Solen, er ukendt; vi tør blot haabe, at det ikke var vore Medmennesker, man slagtede festligt.

Helleristninger, Tegninger i Fladklipperne, Hajlana, ere efter 1875 paaviste over Hundred Steder paa Borringholm; J. A. Jørgensen fremsøgte de første 92, barnligt tegnede Billeder paa Klippeflader eller paa løse Stentumlinger. I Mangel af anden Skrift gjorde Bronsealderens Mennesker Klipperne til deres Billedbog, Hajlana til de enkelte Blade i denne. Hyppigst ses skaalformede Fordybninger, indtil 0.12 m i Tversnit, tæt sammenstillede uden indbyrdes Orden indtil over 100 paa en enkelt Stenflade, som da kan minde om en stor Pande til smaa Æbleskiver. Et Par af dem ved Ryttergaard i Ibsker og ved Lande-

vejen S. for Nexø have faaet Navnet Fandens Kegelbane, en tredje ved Hullegaard i Ibsker det frommere Navn Sankt Peders Sten. Smaaskaalene synes indsløbne med en haard Træstok i hastig Omdrejning med Sand til Slibemiddel.

Andre Tegn med skarpe og lige Streger ere indmejslede med Sten eller med Bronsemejsler. Enkel- eller dobbelstregede Rundkrese, nogle gjennemskaarne af to krysstillede Tverriller og mindende om et fireget Hjul, indtil 0,25 m i Tversnit. ere fundne paa Klipper ved Allinge og i Nylarsker. Ved Frennegaard i Ibsker ses Tegn, der ligne Hestehove; andre paa Pærebakken i Ibsker og ved Risehøj og Brennesgaard i Østremarker minde om et Menneskes Fodsaal, og en lignende paa Sydøstsiden af Hammeren kaldtes Barnefoden. Menneskeskikkelser ere fundne indristede i Sten ved Allinge, ved Arnaga Bro, paa Lille Myregaards Udlod i Nylarsker. Endeligt ses især ved Allinge og i Olsker ret talrige Tegn, hvilke af de fleste Oldforskere tydes som tætspantede Skibe med høje Snirkelstævne, af og til med Mandskab om Bord, mens J. A. Jørgensen og andre ved dem mere mindedes Slæder; lignende Tegn ere ogsaa fundne paa Bronseknive. Vinterslæder var hyppige paa Borringholm endnu efter Aar 1800, da først Frosten gjorde Vejsporene farbare for store Læs. I Reglen staa flere af disse Tegn paa en og samme Klippeflade uordenligt styrende mod alle Vindhjørner. De fleste ere 0.6 m lange; det længste paa Storløkkebakken i Olsker maaler dog 1.3 m.

Talrigst findes Helleristningerne i Landets frugtbare Kystegne, over 30 i den sydlige Del af Nylarsker, over 10 i den østlige Del af Østremarker, mange i Allinges Opland. Nogle ere indristede i de udækkede Overliggere paa Jettestuer, andre paa Bavgastene.

Helleristningerne ere som et lallende Spædbarns Tale eller en døvtums sære Tegn; hvad der laa Bronsetidens Mennesker paa Hjerte at faa udtalt i dem, er dunkelt at raade. For det daglige Livs Dont have disse Ristetegn været unyttige. Deres Øjemed maa ligge i Troslivet. I dem alle, maaske fire undtagne, træde de skaalformede Fordybninger frem, og disse have da for de flittige Stenristere været Hovedsagen, Helligdommens Tegn, under hvis Værn de andre Fremstillinger ere givne. I disse Skaale, i Hjultegnene, i Krestegninger paa Vaaben og Smykker,

i de med yderste Omhu rundbyggede Røser og Kæmpehøje, overalt mødes den Rundkres, som i Menneskehedens Barnetro var Solens Sindbilled. Bronsealderfolket var Soldyrkere; i en paa Sjælland funden guldlagt Bronseskive, trukken frem paa en firhjulet Vogn af en Hest, havs den guldfunklende Solskive for Øje, som den dagligt ruller frem over Himlen. Helleristningernes Skibe eller Slæder lade sig tyde som Solgudens Farmidler.

Udefra er Soldyrkelsen kommen til Borringholm. Med nyvundnes glødende Tro have dens Læringer prentet dens hellige Tegn paa Landets Klipper. Gjennem den nye Ligbaalsskik vies de dødes Legemer til Ildguden, hvis Magtdømme over higgende Menneskesind har kaldt den tilforn herskende Tros Forkæmpere frem til Kamp. Ogsaa vor Tid har hørt Kamplurene gjalde, da gammel Tro og Vane kaldte til bitter Strid mod Ligbaalsets Gjenkomst.

Regnet mod hele den kendte Hedenolds Maal af henved fem Aartusender er Bronsealderens Aartusend et kort Tidehverv, men rigt paa Fremskridtsdaad. Fra Stenalderens Eskimoliv arbejdede Borringholmerne sig op til et højt Udviklingsstade. Denne Tids Mennesker forstod at smykke deres Liv og smykke deres Død. De klædte sig i kunstfærdigt virkede Tøjer, de pyntede deres Skæg og Haar, de bar kostelige Smykker og Vaaben. Agerbrug, Husdyrrøgt, Støbehaandværk, Skibsfart og Handel bar fremad. Og i mindst een høj Kunst, Musiken, naaede de vidt frem i at udhamre Bronselurer, de mægtige svungne Blæsehorn, som altid brugtes Par om Par, den ene nøje samstemt med den anden. Hævende sig som et Par Vesselhorn højt over Menneskemylret bar Lurene deres rene kraftige Toner ud i den vide Luft. Saa højt som her Bronsealderen naaede det kristnede Evropa først langt fremme i Midaldalderens Kirkemusik; høres dens Lurtoner i Nutiden, fryde de endnu Menneskers Øren og kalde Bronsealderfolkets Færd mellem dets Kæmpehøje og Bøvtasten sært levende frem for Øje. Lurer ere ikke fundne i Borringholms Jord; men med dette Lands livlige Handelsfart naaede de sikkert ogsaa hid og lod sine Gjald lyde fra dets Klipper ud over Østersøen. Lidt Tungvind kunde vel klinge med i deres klare Røster; thi Bronsealderens sidste Tider tyde paa jevne og trange Livskaar hos Borringholmerne. De Rigmandsslægter, som havde evnet

at samle de mange Arbejdshænder om større Kulturopgaver, var for længst højsatte. Hvermand arbejdede for sig selv, spredt og uden vaagen Sans for andet end Dagliglivets Dont.

4. JERNALDEREN

Paa sin Sejrsgang op gennem Evropa naaede Jernet for 2400 Aar siden frem til Borringholm. Jernalderen oprandt og varede Oldtiden ud. Endt er den dog ikke endnu; durende Jernmaskiner spinde den Dag i Dag Slægtens Dont til Lands, til Vejrs og til Vands. Overgangen fra et Metal til et andet var dog en langt mindre Omvæltning end Overgangen fra Sten til Metal Tusend Aar tilforn. I Stedet for Bronse fragtede nu Skibene Jern til Landet, først kun enkelte Redskaber; en Jernkniv eller lignende kan findes i en Bronsealdersgrav. Dog ret hurtigt kom det nye Metal i sin vidunderlige Magtfulde i Allemands Haand. Landets Bronseforraad forsvandt til Indkøb af Jern udefra; inden længe lærte man at udsmelte dette af Landets egne fortrinlige Jernstenslejer i det kulførende Jordlag og af Myremalm, Urskovene gav Brænde til Smelteovenene. Selv Staal, den Forbindelse med Kul, der yderligere skærpede Jernets Almagt, hærkede og udnyttede man tidligt i Jernalderen.

Under ligeligt jevne Kaar for alle Borringholmere tog Jernalderen fat, og den endte, som Bronsealderen var oprunden, i Høvdingvælde for de faa og Trellekaar for de mange. Indtil da gjennemløb den 1500 Aar, efter Gravfundene at dømme i dobbel gjentagen Bølgedal og Bølgeløftning. Det synes heraf, at Oldtiden brugte raat regnet syv Aarhundreder som det af Tidernes slidende Magter skæbnesatte Maal for et Menneskesamfunds Liv gennem stræbende Stigen til udtrættet Dalen, fra Tidedøgnet Morgens til Aften.

Fra Bronsealderen overførtes Ligbrændingen; men tilforn havde man med Omhu rensat Benene ud af Ligbaalets Kulrester og samlet dem i et Lerkar eller i et stensat Gravgemme, nu derimod nøjedes man med at feje alle Baalresterne sammen og lægge dem som en benblandet sort Muldklump, den saakaldte Brandplet, ned i en kedelformet udgravet Fordybning i Jorden. Oftest ere disse Brandpletter 0.5 m brede, omtrent halvt saa dybe, jevnlige overdækkede af en flad Sten. Over de

ældste er der bygget Røser; langt over Halvdelen af de talrige Stenrøser tør have hjemme i Jerntiden. Andre Brandpletter ere indsatte i Overfladen af ældre Gravrøser eller af Kæmpehøje eller ligge samlede rundt om disses Fod. Som Børn jordes hos deres Forældre, jordedes altsaa Jernalderens Slægter hos sine henfarne Bronsealdersfædre. Af og til sattes en Bøvtasten endnu paa en Brandpletgrav, og stadigt fulgtes den Trosskik at ødelægge de den døde medgivne Redskaber, bøje Sværdene i Sigsag eller rulle dem sammen.

De allerfleste Brandpletter ligge under flad Mark, just saa dybt, at Nutidens Plovjern ikke forstyrrer deres to Tusendaars Ro. De findes i alle Landets Sogne, ofte i store eller mindre Gravpladser; af saadanne ere over et Par Hundreder paaviste. Afdækkes en af disse, staa Gravene let kendelige i den graagule Muld som runde sorte Oste, og hvor tæt de end ligge, griber aldrig en Brandplet over i sine Naboer; i Oldtiden maa de have baaret et Kendemærke op i Jordfladen. Fra den ældste Jerntid laa store Brandpletpladser i Kanegaardsskoven i Knudsker, ved Muleby i Nøkker, ved Mandhøj i Ibsker og ved Kannikegaard i Bolsker med flere Hundred Grave hver, oftest ved Bæklob, hvis Vand synes at kunne have været nødvendigt til Tvætninger under Baalfærden. Her maa i Jernalderen have været en tæt Bosættelse, men Landbygdernes tømrede Huse og deres Grundsten ere intet Sted paaviselige. Om Rønne By gaar det Sagn, at den oprindeligt laa oppe i Knudsker, hvor dens Retterting kendtes i de derstaaende Tingborde; selv om Sagnet er knyttet til Bronsetidens Stenminder, tør det maaske være groet frem af Mindet om Jernalderbygden her i Kanegaardsskoven SV. om Knudskirke Bakke.

Rigest er Gravpladsen ved Kannikegaard. Her tumlede de underjordiske Puslinger sig grummest; „i Graanakkastoua der sidder en Froua, hun vilde sig med den Graanak forloua“, som denne Frues lykkelige Bejler hævede E. Vedel 1869—76 den jordbundne Skat, Borringholms rige Oldtid, frem for Dagen her. Igjennem en Længde af 600 m fandt han over 1200 Grave, mest Brandpletter, i de senest brugte Gravbede tillige ubrændte Lig. Gravgodset viste, at Pladsen havde været brugt uafbrudt gjennem 900 Aar frem til det femte Aarhundred, da her maa have ligget en Bygd, tilmed en Søstad. Ind herimod strækker sig fra

Kysten S. for Nexø over Ferskesø og Bolsker Mose en Lavning, nu hævet højst 5 m over Havfladen; Gravpladsen selv ligger indenfor en Skrent, omkring hvilken et Bækløb risler ned i denne Lavning. Havstokdannelser i Nexøbøgten vise, at Havet i Stenalderen her stod 6.5 m højere end nu, og under disse Forhold har det skudt en Vig ind til Bygden ved Kannikegaard. Her laa Jernalderfolkets Skuder og Baade dækkede bag den stenede Revbjælke Balka, og paa denne byggede det sig Strandvolden Langeskanse til Bygdens Værn mod Strandhug fra Søen.

I den ældste Jerntid forud for det første Aarhundred var det enhver Borringholmers fattige Lod at ende i en Brandplet. I dette Tidsrum af 400 Aar indeholde ud over grove Potteskaar Mandsgravene oftest kun en grovt smæddet Bæltehage, Kvindegravene en tarvelig Bøjlenaal. Bronsen er næsten helt forsvunden, ligesaa Guldet og med dem den ypperlige Kunstflid i Malmens Udarbejdelse. De Jernet givne simple Former svare til, hvad Gravfund i Svejts ved La Tène have bragt frem, og ere sagtens gjennem Handelsmarkeder langs Oderfloden vandrede hid.

I det første Aarhundred dukke andre Gravformer frem ved Siden af Brandpletterne, som dog først ved det femte Aarhundred helt forlades. I dette Tidsrum bliver disses Gravgoods rigere, et tydeligt Tegn paa Folkets gjenkomne Velstand. Alt Dagliglivets Værktøj følger sin Ejer i hans Brandplet, dog forud forsætligt ødelagt og dødet. Bronse og Guld fandt atter Vej til Landet, denne Gang med Sølv i Følge. Navnligt i Egnen om Nexø ligge de rigeste Grave; Havvigen ind mod Kannikegaard synes at være bleven Landets store Handelshavn fra Aar 1 til Aar 400. Derefter ebbede Handelen her ud, sagtens fordi Vigen snevredes ind og groede op til Fastland ved Kystens fortskridende Hævning.

Mærkeligt er, at Jordfæstelse af hele ubrændte Lig gjenoptages i det første Aarhundred. Paa Brandpletpladserne ved Kannikegaard og paa Slamrebjerg i Bolsker findes nu tillige Grave med ubrændte Lig nedlagte i omhyggeligt satte Stenkister eller uden Stensætning; Gravgodset svarer til de omliggende Brandpletters, men er her nedlagt i uskadt Stand. En stor Gravplads ene med ubrændte Lig fra dette Tidsrum er funden paa Hæslegaards Udlod i Østrelarsker. I det

femte Aarhundred var Jordfæstelse uden Baalfærd bleven ene-raadende.

Man skimter her en ny Bølgesvingning i Samfundets Liv. Det er blevet rigere og har aabnet Rum for en Slægt af Stormænd, som ikke ønskede at ende i Brandpletter. Langsomt og fredeligt slukkedes Ligbaalene for stedse og bredte sig den nye Gravskik til alt Folket. Man fristes til at knytte denne Skik til Asetroens Indvandring; i Odins Valhal maatte de kampdjerve Helte ride hele og ubrændte frem, ligesom Thor, naar han slagtede sine Bukke til Nadverkost, maatte sørge for, at deres Knogler forblev ubrudte til deres Gjenopstandelse næste Morgengry.

Slaar man fra Kannikegaard ind paa den smale Fodsti, der følger Landets Kyster fra Fiskerleje til Fiskerleje, da færdes man forbi talrige Jernaldersgrave nedsatte i Østkystens brede Sletteflader af Rullesten, gamle Havstokke, fem i Tallet hævende sig som Trappetrin. Særligt paa Balka og paa Nexø nordre Strandmark samt i Salenebugten ved Gudhjem møder Øjet mandslange Fordybninger, som hver gemmer et ubrændt Lig og er fremkommen ved Rullestenenes Nedsynkning efter Ligets Opløsning. Nogle Steder ses Stenene lagte i Ringe eller Rammer eller opstablede i Ringvolde over Liget, som kun er sænket en halv Meter ned imellem Strandens Sten med Hovedet mod N. og med ret tarveligt Gravgoods. Som man Tusend Aar tilforn havde nedsat sine døde i Hjemmemarkernes store Stenudkastninger Stenjægerne, saaledes sænkede man dem nu i de end mægtigere af Naturen givne Strandstenmarker, til Grav hører Sten. Man tør tænke, at den Fodsti, man nu træder, have Fiskere traadt for halvandet Aartusend siden, de hvile nu her i sine fattige Strandgrave nær sine Hjemlejer med de gammelt klingende Navne Lista, Saltuna, Gudiom, Salene, Tegen.

Hvad Jernalderens Grave have fortalt Oldforskerne, er den gamle Historie om Kvindernes Modeluner. Overfor Oldsager spørger Menneskets Videlyst først om, hvor gammel nu saadan en Tingest vel er, og ud fra de skiftende Modenykker lykkes det at paavise, at Tingen er fra den gamle, den mellemste eller den sidste Jernalder, der sluttede henholdsvis ved Aarene 300, 500 og 1000, eller efter Gjenstandenes forskellige Stilformer at henføre den til den saakaldte keltiske Tid forud for Aar 1, til

den romerske Tid indtil Aar 300, til Folkevandringstiden indtil 500, til den efterromerske Tid indtil 800 eller til Vikingtiden frem til Aar 1000. Ud af Kvindernes prægtige Bøjlespænder kan Oldforskeren endda hente en nøje Tidfæstelse indenfor et enkelt Hundredaar, og ved at følge Stilarterne tilbage til deres oprindelige Hjemsteder kan han kortlægge de Handelsveje, ad hvilke ogsaa Kulturstrømme ere vandrede gennem Evropa.

I skiftende Kvindemoder fortaber dog den almene Historie sig ikke. At tale om Romertiden paa Borringholm, mens Romerne aldrig havde sat en Fod der, er historisk Misvisning, og Kendskab til de mellemeuropæiske Handelsveje oplyser kun lidet Borringholms Tilskikkelser. Varerne førtes over adskillige Mellemmarkeder frem til Østersøens Fastlandskyster, og fra disse bragtes de Borringholmerne, hvis Handelsfærder næppe naaede udenfor Østersøen før i Vikingtiden.

Europas ældste Storhandel paa Østersøen tog sin Vej fra de tyske Flodmundinger nordover til Bottenhavets Kystlande. Ved Aar 500 aabnedes en ny Handelsvej fra Hedeby ved Sliens Vig Slesvig østover til Finskebugten, og den tog et rigt Opsving, da nordiske Væringer trængte ind i de østevropæiske Slette-lande, her 862 byggede deres nye Gaard Novgorod og grundede det russiske Rige. Hid til Holmegaard i det nye Garderige førtes Varerne dybt inde fra Asiens rige Lande Samarkand og Bukara ad Karavanestier og Volgafloden; og herfra skibedes de ud over Østersøen til Hedeby, der blev Danmarks Storstad i Byttehandelen mellem Øst- og Vesteuropas Varemarkeder. Ved sit Leje, hvor de to Søveje kryssedes, blev Borringholm et Knudepunkt i hele Østersøhandelen. I Flok og Følge søgte Skipperne Læ mod Sommertidens fremherskende Vestenstorme ind under Landets Østkyst.

Frem til Aar 400 bragte de rigtladede Skuder Bygderne langs Nexøbugten god Velstand. Saa slog den mellemeuropæiske Folkevandrings urolige Hordedrift fra Ø. frem mod V. en vældig Spærrebom ned over Handelens tyske Flodveje for de næste Hundred Aar. Borringholm spærredes ude, Folket sank atter ned i en Bølgedal af knappe Livskaar. Da Vandringsuroen lagde sig, aabnedes Østersøen igjen for Handelsskuder; nu styrede de med deres Rigdomme ind mod Gudhjemkysten. Paa den Klippeknyst Sorteodde, som her spænder sig frem midt paa

Nordøstkysten, laa de to Byer Melstad og Gudhjem paa Fremspring midt ind i Skudernes Vej. At de forstod at drage Handelsfordele af deres ypperlige Leje, ses af Gravgodsets stigende Rigdom; sikkert blev de selv Udfærdshave for saa vel fredelige Skipperrejsere som djerne Vikingtogter.

Særligt tæt ligge et Aartusends Gravpladser frem til Aar 1000 samlede indenfor en Afstand af knapt 6 km fra Melstad og Gudhjem Skærhavne, ved Salene, paa Bokulle, i Lillevang, i Strandløkkerne ned til Saltuna, de fleste fattige i Gravgoods, og dernæst store og rige Vikingtidsgrave ved Bækkegaard og ved Lovsgaard i Østrelarsker. Fra det øvrige Borringholm kendes efter Brandpletstiden færre og fattige Jernaldersgrave. Selv om mange turde være dybt gemte, andre opløjede uænsede, maa det dog skønnes, at det fremblomstrende Handelsliv i Gudhjemegnen har draget Landets Indbyggere skarevis hid, hvor Rigdomskilderne sprudlede, hvor Skibsbyggeri og Søfærd krævede de mange Arbejdshænder, og hvor Landet maatte værges mod Strandhug, naar Vikingflaader jog ind i Handelsskibenes Kølvand, som Sæler jage de fredelige Sildestimer.

Den evropæiske Folkevandring greb ogsaa paa anden Vis ind i Borringholmernes Liv. Som disses egne Stamfædre langt forud havde trængt sig frem fra Kavkasiens Indre, pressede fra Aar 375 Østevropas Folkestimer sig frem mod V. i en ustandselig Strøm med Mongolhorderne i Ryggen, indtil Hunnerne 451 blev nedmejede paa Sletten ved Châlons, mens Angler og Jyder satte over til England, og et nyt Folk Venderne vandt sig fast Bostade langs Østersøens Sydkyst. Endnu gik det meste af et Hundredaar, inden dette Hyrdefolk fra Østevropas Tundraer i sin nye Hjemstavn omskabte sig til dristige Søfolk, og Borringholmerne truedes fra Søsiden af disse nære, ukære Gjenboer.

Oldtidens Røverindfald fra Søen bære det rammende Navn Strandhug. Deres Kraft døvedes hurtigt, naar de søgtes ført dybere ind i Landet, idet Mandsstyrker maatte lades tilbage til at sikre Skibene og Tilbagetoget til dem. Om mislykkede Strandhug paa Landets Vestkyst haves Vidnesbyrd i de af Balsmyr, Balders Mose, i Klemmedsker og af Knarremosen i Rødsker fremdragne Vaaben, som i Tilvirkning og Udstyr have et fra de vante borringholmske Jernvaaben stærkt afvigende Fremmed-

præg. Af disse Fund udlede Oldforskerne, at her have vendiske Strandhuggere ved Aar 550 maattet bide i Græsset, og at deres Vaaben ere offrede til Aseguderne ved at nedsænkes i de disse viede Mosesøer. Til Kampen i Egnen ved Balsmyr er muligvis knyttet Opførelsen af en nu 200 m lang, meterhøj Jordvold, som i en flad Bue, forhen fortsat længere i N., strækker sig om det nordvestre Affald af Davbjerg, 3 km indenfor Haslekysten og lige saa langt fremme foran Klemmedskirke Bakke, et af Borringholmernes vante Samlingssteder i Hedenolds Gudedyrkelse. Som Forsvarsværk støttedes den af Baggaagens og af Samsingsaaens Dalløb. En Skraavold til Dækning for Vandhentning spores ned til et Damsted foran Hovedvolden.

At Landet har mærket Krigstummel om sig, fremgaar af, at rige Samlinger af romerske Guldmønter og andre Guldsager ere hengemte i Jorden rundt om paa Borringholm i Ibsker, Aaker, Klemmedsker og Rødsker Sogne fra Aarene 500—600. Disse Guldsattes rette Ejermænd have faaet Forfald, maaske paa Slagmarken, og saa har først Tilfældet hentet dem frem igjen 1300 Aar senere. Nogle Gange maa Landets Sønner have nemmet bitter Erfaring om, at de stod for lidet mandstærke til at væрге deres 100 km lange Kyst overalt mod bratte Overfald fra Søen, inden de gik i Gang med at bygge store Forsvarsværker op langs indenfor den hjemsogte Østkyst.

Ældst af disse tør være det Kystværn, hvis umaadelige Længde af 650 m har givet det Navnet Langeskanse, og som værner den Strækning af Nexøbugten, hvor Dybvandet skærer sig nærmest ind mod Stranden, og hvor endnu Middelalderens Krigsflaader søgte nemmest Landgang. Den rejser sig mandshøj paa Balka Stenbjælke, i hvis Rullestensaaser rummes Hundredtals Grave fra Tiden før Aar 700, og bag hvilken rige Oldtidsbygder byggede sig op omkring Havvigen S. for Nexø. Gjennem Sejlasen paa denne Vighavn samlede de Guld ind frem til Aar 500, og til at værne Havnen og Skibsflaaden mod Overrumpling fra det aabne Hav lagdes da her Langeskanse til Brystværn for Bygdernes Skarer af Pileskytter, som skulde slaa Strandhuggerne ud til Havs.

Inde i en siden Stenalderens Dage tætfolket Egn lagdes vel ved Aar 550 Bygdeborgen paa Rispebjerg, kendt under Navnet Ringeborgen i Persker Sogn. Den 4000 m² store Borgplads

dækkes mod N. og mod V. af Øleaaens bratte, 15 m høje Skiferbrinker, til de to andre Sider af et indtil 3 m højt vinklet Volddrag med en meterdyb Grav udenfor sig; Vinkelvoldens sydlige Ben maaler 90, det østlige 25 m i Længde. Voldpladsen ligger godt 3 km indenfor Øleaaens Udløb i Sydkysten, og dens Øjemed maa have været at samle Omegnens Krigere til Værn for Landbyggerne mod vendiske Sørøvere, hvem de øde Sandkyster omkring Dueodde aabnede let Adgang til Strandhug her, indtil det brede Sydborringholms Mandskab kunde ile til, slaa Fjenden ud i Vandet og atter hente Bygdernes Kvinder og Børn hjem fra Skov og Kær, hvor de gruslagne havde søgt Frelse. Endnu Tusend Aar frem i Tiden tjente baade Langeskanse og Ringeborgen militære Formaal.

Vel ogsaa i det urofyldte sjette Aarhundred byggedes fem Voldborge langs Højlyngens østre og søndre Grænsestrøg ud mod det opdyrkede Land. Den største af disse, Borgehoved i Rø, ligger godt 3 km indenfor Salenebugten i Sammenløbet af N. og S. Borgedal, hvis bratte 12 m høje Aabrinker gjøre den utilgængelig fra N. og Ø., mens den brede Adgang fra SV. spærres af en 275 m lang Tvervold af Sten, som løber 240 m fra N. til S. og derpaa bøjer vinklet om i Retning fra V. til Ø. Den minder heri ganske om Ringeborgen, kun at den her af det vinklede Aaløb og Vinkelvolden skermede, fuldfærdige, skævt firsidede Voldplads er 32000 m² stor. De mindre Voldborge ere Storeborgen i Spælingemose 3.5 km indenfor Baadstadkysten, Sejershøjborgen foran Helledisbakkernes Kodale 2 km indenfor Svenskehavn, Gamleborgen i Paradisbakkerne med sin Borgsø 4 km indenfor Nexøkysten og Gamleborgen ved Kodalen i Almingen 9 km indenfor Landets sandede Østkyst.

Fælles for disse Borge er, at man har ladet Stedets naturlige Klippebrinker sammen med Vanddrag omkring Borgknoldens Fod danne Voldborgens væsenligste Værn, kun styrket med Volde af Jord og Sten langs deres uregelmæssigt løbende Af-faldsrande. Heraf er hidført den store Forskel i deres Flademaal fra over 3 til under 0.2 ha. Paa ingen af Borgpladserne ere paa-viste Grundsten til Bygninger, ej heller varige Vandsamlinger; de have næppe kunnet modstaa blot et Par Døgns Fjendeangreb. De ligge i en Afstand af indtil 4 km indenfor Landings-

steder paa Østkysten; kun Gamleborg i Almingen er fjernet 9 km fra Sydkysten, hvis Sandbredder gjorde den til et stort uafbrudt Landsætningssted for Vikingskibe, og Borgen blev da ved sit Leje ypperligt egnet til at samle hele det truede Sydlands Krigerskarer, for at de herfra kunde føre deres Fremstød mod den mest truede Kyststrækning.

Uforklarligt kan det synes, at disse Voldborge ere lagte i en Kres omkring Højlyngen som for at hindre Sørøverne fra at forville sig ind i dens boløse Hedevidder. Disse var dog ikke livløse; Stenalderens Oldsager og Bronsealderens Bavtaer ere fundne nær Voldstederne som Vidnesbyrd om, at her færdedes Folk tidligt, troligvis for ligesom deres Efterslægt frem til Aar 1870 at røgte deres til Sommergræsning løsslupne Kvæg, der flokkedes særligt tæt i Kodalene og de andre Engmader, som alle aabne sig langs Vandløbene ud mod Højlyngens Øst- og Sydside. Vikingerne pløjede kun om Sommeren Østersøen for saa at søge Vinterhavn, ganske som frem til 1880 Østersøsejlasen gik i Vinterhi. Deres væsentlige Maal var at rane Kød- dyr, og Husdyrhjorderne maatte søges Sommeren over inde i Højlyngens side Engdrag. Byggede til at spærre Søens Ransmænd Vejen til Borringholmernes mest efterstræbte Eje, deres Husdyr, kunne Voldstederne bedst navngives Hyrdeborge. Deres Forsvarere maatte nedkæmpes med Pileskud og Borgene stormes, inden Sol gik ned, for at Strandhuggerne skulde kunne drive de halvville, ustyrlige Kvæghjorder ned til Skibene.

Folkvandringens Krigsuro stilnede, den fredelige Østersøhandels Veje aabnedes paa ny ved Aar 600. Efter Bølgedalen hævede Bølgebjergget Borringholmernes Samfund op til en hidtil ukendt Rigdomshøjde ved Aar 900. Ved at grave mægtige Vaaben, prægtige Smykker, vægtige Skatte af ædelt Metal frem af Jorden har Oldforskeren ideligt spurgt: Hvorledes er al denne Rigdom havnet i Borringholms Skød, som kun har givet sine Børn smaa Bytteskillinger, vel mest i Form af Kvæg? Hvor Landet viste sig karrigt i sine Gaver, hentede Borringholmerne altid Høsten hjem fra Havet; hver af dem var driftig Bonde, dristig Skipper tillige. Fiskeri, Sælhundefangst, Ederdunhøst langs Hjemlandets Strande, Søfart og Vikingtogter, Byttehandel med Nordlandenes Pelsværk mod Sydlandenes Metalvarer bragte Velstand til Huse. Som kække Væringer i Røriks Hær

have de været med i 862 til at grunde Novgorod og Garderige, og i det følgende Aarhundred vejede borringholmske Vikingknøse vægtigt til imellem Jomsborgs Helte.

Til Gjengæld laa Landet selv midt i fremmede Vikingers Alfarvej og lokkede dem til Strandhug, saaledes som det siges om den attenaarige Kongesøn Olaf Tryggvesøn, da han 987 stevnedede ud fra Rusland for at vinde Norges Rige: Da laa Borringholm paa hans Vej, og han gjorde Landgang der; Indbyggerne kom samlede ned til Stranden og holdt et Slag mod ham, han vandt Sejr og rig Hærfangst; dog mens hans Flaade nu laa under Landet, paakom en stærk Storm, som nødte ham bort derfra. „Høvdingen lod ved Holmen de haarde Sværde farve blodige“, kvad Skjalden til hans Pris. En lignende hastig Sejrrus hentede omtrent ved samme Tid Skaanejarlen Strudharalds Sønner sig, blot de havde plyndret en, det næste Aar tre af Jarl Vesetes Strandgaarde. I den store Vikingetid 900—1050 nødte idelige Strandhug Borringholmerne til, som 400 Aar tilforn, rundt om paa Landet i Østrelarsker, Østremarker, Ibsker, Nylarsker og Klemmedsker Sogne at jordfæste deres rige Metal-skatte og nogle selv at blive jordfæstede, inden de kunde naa at grave dem frem.

Disse jordgemte Skattefund indeholde arabiske Sølvmønter fra Samarkand, Bukara og Damask, udmøntede i Aarene 900 til 970 og hidførte over Novgorod, samt danske, engelske, franske og tyske Sølvmønter fra samme Tid og frem imod 1050, hentede ad Handelsvejen fra Hedeby. Enkelte Fund have fremdraget 800 til 1200 Mønter; disse have tjent til Byttemetal sammen med Sølvringe eller afhuggede Stykker af Sølvbarrer, men ikke som egenlig Pengemønt. Af store Hærtog i disse Aarhundreder nævnes den svenske Kongesøn Styrbjørns Togt 983 med 60 Skibe fra Jomsborg op til Mälaren. Til denne Ufredstid kan høres henført Sagnene om kurlandske Bander, som skulde have faaet fast Fod paa Borringholm, men de mangle al historisk og stedlig Hjemmel; Kuredigerne paa Rispebjerg og ved Vestremar Kirke var Stenjægere fulde af brave Borringholmere fra Bronsealderen, og Sylten i Ibsker, hvor Kurernes endelige Nedslagtning, et tidligt Forbilled paa Sagnet om Svenskeslagningen 1658, skulde have fundet Sted, var kun en fredelig Boplads for Jernalderens Borringholmere.

Vender man sig fra Østkystens Søfærdsliv til Bondelivet inde i Landet, da finder man her efterladte Spor af en Snes Bopladser fra Jernalderen, deraf ni i Ibsker Sogn. Bedst kendte ere Sortemuld, 1569 nævnt Svortageren, og Sylten eller Guldageren 1 km Ø. for Ibskirke, en Sandegaardsmark i Aaker og en Bakkeskraaning i Smørenge, 10. Selvejergaards Grund i Vestremarker. Paa disse Bosteder, som kunne strække sig over indtil 6 ha, er der hyppigt af det sorte Muldrag, som er dannet af flere Aarhundreders Affald fra Menneskeboliger, opløjet marvkløvede Knogler af Oxer, Faar, Geder og Svin, Kværnsten fra Haandmøller, ildskørnede Sten og Kul fra Arnesteder, Potteskaar, Jern- og Bronsestumper, Smykker og Perler. Sortemuld, Sylten og Smørenge have gjentagne Gange givet nedgravne Skatte af Guldbarrer, romerske Kejsermønter og talrige Guldgubber, tynde firkantede Stykker Guldblik, højst 2.5 cm lange, i hvilke ses indstemplet eller indridset Billedet af et Menneske ikklædt en kort Kappe, en lang, forneden udsyet Kjortel og Sko med Baandsløjfer; enkelte gjengive en nøgen Kvindeskikkelse; nogle ere afklippede langs Figurens Omrids. Disse underlige Guldgubber ere kun fundne paa Bopladserne og maa derfor have tjent til Hjemmets Udsmykning, paa Højsædestøtter eller andet Bohave; de forekomme i saa stor en Mængde, at man maa tro dem tilvirkede paa Landet selv.

I disse Landbygder mødes Spor af Bygninger, firkantede, 16 og 10 m store Gulvbrolægninger af Rullesten, brændte Lerklumper med Greneaftryk fra de lerklinede Husvægge. I øvrigt maa de herboende Menneskers Liv inden og uden Dørs manes frem af deres Grave; thi i deres daglige Dont var intet Redskab, en Synaal eller en Spindesten, for ringe til at følge sin Ejer i Graven til Brug i det hinsidige Liv, ej heller noget for rigt eller stort, Perlekranse, dyrebare Smykker, Sværd og Skjold, Hest og Bidsel, Trel og Terne til at tjene og smykke sit Herskab hisset som heneden.

Jernalderfolket klædte sig i Uld og Linned, jevnligt ogsaa i fint Pelsværk. Væverne tilvirkede kunstfærdigt kipret Uldtøj med Frynsevedhæng. Mand og Kvinde bar Livbælte, som lidt efter lidt naaede et pragtfuldt Udstyr med Bronsespænde, rigt u prydede Bronseplader og Hængedopper paa dets frie Ende. I Bæltet hang en Kniv, og her bar Kvinden Husets Nøgler, dan-

nede som grove Dirke; Hjemmets Forraadskammere og Gemmeskrin stod i hendes Varetægt. Klædningens Snit er ukendt; vel er paa et Bøjlespænde fra o. 800 fremstillet en Mand i en kortskaaren Ærme kjortel, som slutter tæt op om Halsen, og med en spids Hue, men dette Spænde kan være hidført fra Udlandet ligesom Forbillederne for de festklædte Guldgubber, der rimeligvis gjengive Gudeskikkelser.

Udover en tung Guld fingerring bar Mændene intet Smykke. Saa meget des rigere smykkedes Kvinderne. Svære Haarnaale med fint udarbejdede Hoveder, Pandebaand af Bronse med paatrukne Rav-, Glas- og Guldperler, Øresmykker, snoede Halsringe af Sølv, tunge Halskæder af Perler, hvoraf indtil 321 ere fundne i en enkelt Grav, og som mod Jernalderens Slutning ofte var fint indlagt med broget Mosaik, tre eller flere Bøjlespænder af Bronse, et paa hver Skulder og et paa Brystet, hvilke gennem Tidernes vexlende Former steg i Skønhed og i kunstfærdig Udarbejdelse med Indlæg af Guld, Email, slebne Granater og Elfenben, Brystplader af lignende Arbejd, slangesnoede Underarmringe og tykke Haandleddsringe af Bronse: saadanne dyre Smykker ere i rigt Tal fremdragne af Jernalderens Kvindegrave paa Borringholm. Nogle af dem høre til den danske Oldtids skønneste Frembringelser, og selv de med ypperlig Kunst og Smag udarbejdede Bronsespænder tør være tilvirkede paa Borringholm. Derimod vidne Mosaikperlerne og de paa forskellig Vis indlagte Smykker om en livlig Handel, som har ført dem hid fra Sydevropa.

Mandens Pryd var hans Vaaben. Hans Jernsværd var indtil 1 m langt, tveegget eller senere i Tiden enegget; Træfæstet havde jevnlige Paraderverstang og en smukt prydet Knap; det bares i en Træskede med Jern- eller Bronseomfatninger. Dernæst bar han en Stødlanse, et Kastespyd, af og til en Daggert, kun sjældent en Stridsøxe; Buer og Pile synes lidet brugte. Krigerne søgte helst ind paa Fjenden til Nærkamp, stolende paa deres skarpe Sværd og smidige Legemsstyrke; de bar hverken Hjelm eller Brynje, dækkede sig kun med et Træskjold, hvis Forflade var klædt med farvet Skind, og om hvis Rand var smeddet en Bronsering; midt paa det hvælvede sig en ofte med Bronseknapper prydet Jernbule frem til at rumme den Haand, som knyttedes om Grebet inde bag Skjoldbullen.

Tunge Sporebøjler og rigt udstyrede Bidsler vise, at man til Tider red til Kamp. Hestene, ret smaa, fulgte deres Herre i Graven; en Kriger er funden med to Heste til Gravfæller, oftest jordedes dog kun Hestens Hoved med dens Bidsel, mens Kroppen vel nok kom de sørgende Frender til Gode ved Gravøllet. Ogsaa Kvinder kunde faa deres Hest til Ledsager i Graven. Ligeledes kunde man finde det hyggeligt at jordfæstes ved Siden af sin Hund.

End herligere laa dog en Høvding, en højættet Husfrue i sin Grav med en Trel eller en Terne ved sin Side. Paa Lovsgaards Strandmark ved Gudhjem ere aabnede to Grave fra o. 800. Høvdingen bar kun sin Jerndaggert med sig i sin store Stenkiste, over hvilken var hvælvet en udstrakt Stendynge; Husfruen var med sine rigeste Smykker, et Halsbaand med over 50 indvendigt forgyldte Glasperler og en forgyldt Brystplade bærende Fugleskikkelser med Indlægning af slebne Granater, nedlagt i et vævet Ligtæppe og et Læderdække under en vældig Stendynge, 10 m i Tvermaal. Højere oppe i disse Graves Jorddækning laa ved hver af dem jordsat til den ene Side en Hest, til den anden Side et Menneske, som ene havde en lille Jernkniv hos sig; en Trel og en Terne have her maattet lade Livet, at trelle for sit Herskab ogsaa ud over det Gravøl, de ikke fik smage.

Fra talrige Grave ere fremdragne Rageknive, Niptænger og Redekamme, Saxe af Form som Nutidens Uldsaxe, Høstkniive, Spindeskiver, Smeddehammere, en Mængde store og smaa Kar. Drikkehornene var smykkede med Ringe og Plader af Bronse, Doppen kunde være formet som et hornet Oxehoved. De prydfulde Glasbægere, enkelte tilslebne, maa være hidkomne fra Syden, vel ogsaa de store Bronsekar og Jernkedeler. Godt borrholsmt Bødkerarbejd var de smaa sirlige Træbimler med Bronsebaand, og borrholske Kvindehænder havde tilvirket de utallige Lerkar, Kopper, Skaale, Fade, Krukker, Kander uden eller med Hanke, store Hankepotter med to til ti Øren, alt til dannet uden Drejeskive, prydet med Furer og Prikker og brændt sort eller rødt. De smukkeste Lerkar brændtes ved Brandpletidens Ophør o. 400, da det var Skik at medgive den døde et Sæt af fire Kar, Kop og Kande, Fad og Krukke, hvis Indhold han skulde tømme paa sin hidsidige Rejsefærd. Senere-ind under Aar 1000 havdes kun plumpe, sletbrændte Lervarer.

Mens Kvinderne varetog Hjemmet med dets Forraadsrum, malte Brødkorn paa deres Haandkverne, spandt og vævede Ul-
dent og Linned, forsynede Huset med Lerkar og indtog et æret
Sæde i Slægten, var Mændene Bødkere, Snedkere, Skibstøm-
rere, Vaabensmedde, Smykkemagere, Fiskere, Handelsskippere,
Kvægdrættere, Agerbrugere. Jagt øvedes næppe; paa Boplad-
serne ere ikke fundne Buer, Pile eller Knogler af vildlevende
Dyr. En Indskrift med de ældste Runetegn er paavist paa en
møntlignende Guldplade, baaren som Hængesmykke; den er
dog næppe indristet her paa Landet selv, og Borringholmerne
kendte vist først op under Aar 1000 Brug af Runeskrift.

Agerbruget lagde Grunden under alle de andre Erhverv. Op-
dyrkningen af Landet var vandret fra Kysten indover især langs
Vandløbene, der gav Muld, Fæ og Folk Frodighed. Langs Øleaa
og Vasseaa, Kobbeaa og Blikobbeaa trængte den dybest ind i
Højlyngen, og en Del af Borringholms 54 saakaldte Gaardbyer
have deres spredte Gaardrækker lejrede omkring Aaløbene og
bære Navne, der minde om Oldtiden, saa som Kjelseby efter
Mandsnavnet Kjeld, Oldtidens Ketil. Af 54 Mandsnavne, som
staa indristede i Landets Runesten, mødes 23 i nuværende
Gaardnavne som Vidner om, at Gaardene ere grundede af de
Slægtaldre, i hvilke disse Navne var gængs; ogsaa andre old-
danske Mandsnavne gjenfindes nu i Gaardnavne. Gaardbrug,
som de nu kendes, tør da have deres Udspring i Jernaldertiden
forud for Aar 1000. Dette vidnes høilydt af de to Viesgaarde
S. for Ibskirke og S. for Nylarskirke med Navn efter Viet, det
Guderne viede Sted; dette Navn kan ikke være givet dem i
den katholske Tid, som tvertimod søgte at kristendøbe Vies-
engen i Ibsker om til Vor Frue Eng.

I Jordtilliggendet under hver enkelt Gaarddrift sporedes frem
til Aar 1825 tydeligt Gangen i Oldtidens Opdyrkning, idet hvert
Gaardbrugs Jorder laa vidt spredte i en Snes eller flere Smaa-
lodder; nogle indtil 4 km fra Ladebygningen og endog inde i
Nabosognene. Her var udyrket Land nok for Oldtidens Nybyg-
gere at tage til sig, og hvor de paa deres Vandringer i Tue-
hederne fandt frodige Græslodder, lagde de dem ind under
Gaardens Plov. Gjennem denne stykke- og løkkevise Opdyrk-
ning lagde Kornagrene til sidst deres dog ingenlunde tætslut-
tede Ring hele Landet rundt mellem de golde Strandtuer langs

ud mod Havet og den øde Højlyng oppe paa Landets Midte. Der maatte være Gaarde, inden de kunde søge sammen i et Sogn, som enkelte Gaardbrugs Overskridelse af Sognegrænserne ogsaa tyder paa. Dog tør ogsaa Sognedelingen være lagt inden Udgangen af Hedenold.

Paa Festdage vandrede Tankerne til de lyse Aser i Valhal. Udgaet som alle Trosformer fra Østerland bragtes Asetroen tidligt til Borringholm, maaske i det tredje Aarhundred. Paa Smykker og Kar indristedes dens hellige Tegn Hagekorset og Triskelen eller de tre opad sammengroede rundløbende Menneskeben. Hængesmykker af Sølv i Skikkelse af Thors Hammer ere fremdragne blandt de nedgravne Sølvskatte. Odins Bæk Onsbæk løber fra Vægerne, de viede Søer 3.6 km SØ. for Rønne gennem Onsdal. Onsbjerg hæver sig i Ibsker Højlyng, et andet Onsbjerg i Klemmedsker Sogn, som er særligt rigt paa Gudeminder. Her haves Trægudshøj ved Dammegaards Mose, Balders Mose Balsmyr ved Balby eller Bolby og Bolleris; Loge og Tyr gaa igjen i Navnene Lokkegaard og Tøjregaard. Fællestevner, som samlede Borringholmerne omkring Sognets Kirkekro, havde vist deres Udspring tilbage i Hedenold. Gudenavnene Skade og Ull leve endnu i Skadegaard, Skaborg og Ullegaard, Thor i Thorevand og Thorsryg. De Lægedomsaander, som lod de hellige Kilder vælde Lise for syge Mennesker, og paa hvis Altere der lagdes Sølvoffer i Rø Helligdom frem til Aar 1900, var lyslevende Hedninger.

Ud fra deres Syn paa Landets Oldsagsfund have svenske Oldforskere opstillet en Formodning om, at den gamle borringholmske Folkestamme ved Aar 300 forlod sit Hjemland, og at en højsvensk Indvandrerskare ved Aar 550 byggede det nu folketomme Land paa ny. Saa længe de smaa og langsomme Omskiftelser, som Fundene pege paa, nøgternt kunne udledes af Forskydninger indenfor Landets eget Folkesamfund under Paavirkning af Fastlandets store Folkevandringer, er Grundlaget altfor spinkelt til at bære hin Forestilling om en hel Folkeomvæltning paa Borringholm.

Oldforskeren Emil Vedel (1824—1909), i sine Udgravninger trofast støttet af Lærer Johan Andreas Jørgensen (1840—1908) og hjulpet af indsigtfulde Gaardejere som Georg Peter Johnson (1839—1904) paa Kannikegaard og andre, drog 1868—96

Borringholms Hedenoldshistorie Blad for Blad frem af Landets egen Jord, saa rig og fyldig, at ingen anden Landsdel N. for Alperne kan fremvise Magen dertil. For al Fremtid maa Forskningen udgaa fra hans usvigeligt redelige og ædruelige Redegjørelse for de rige Fund. Denne sluttede han med at sige: Igjennem mange Aarhundreder havde Asetroen styrket og væbnet Nordens Folk og baaret dem frem til en høj Kultur, som i Evropas Lande baade i V. og Ø. havde skænket derboende Folkeslag nye og kraftige Fremstød; ved Aar 1050 kom Kristendommen hid til Landet, under Ledelse af Kirkens Mænd ændredes Sæder og Skikke, Udviklingsgangen afbrødes, og Oldtiden var afsluttet for stedse.

Med slige i hans nøgterne Pen særligt stemningsfulde Ord tog Vedel en vemodig Afsked med Hedenold. En tilsvarende Vemod klang 1809 langt mere gribende i den største danske Kirkeskjald N. F. S. Grundtvigs Skildring af Heltelivets Undergang. At Nordens høje Kultur led smertelige Tab ved at bøjes ind i en fremmed Tro, krøges under et hidvandret Præsteskab latinske Aag og forkaste sin hedenske Fortid som Djævelskab, skal her kun paapeges. En Nedgangstid blev det i Folkets Liv paa Borringholm som andensteds i Danmark.

For stedse lod Hedenold sig dog ikke mane ned under Jorden. Den levede stadig med og i Folkets Sind. De første kristnede Slægter stedtes til Hvile ved deres Hedningefædres Side paa Ryggen af Slamrebjerg, i Brandpletpladsen ved Munkegaard i Povlsker. At Borringholmerne ikke brød Staven over deres Fortid, hvilken Latin saa end Præsterne messede, fremgik end tydeligere af Vedels Erfaring, at naar han stak sin Spade i Jorden der, hvor Underjordsfolket sagdes at holde til, fandt han gerne altid rigt med Brandpletter. De kristnede Slægter have ikke villet usønligt kyse deres hedenske Forfædre ind i Præsternes Helved; de gav dem et heljut Tilhold i Hjemmets egen Jord og saa dem som Landets ukuelige Skytswætter myldre frem til dets Forsvar, saa ofte Fjender var i Farvandet, endnu i Engelskkrigen 1807—14.

Overgangen i et Samfunds Liv fra gammelt til nyt sker hver Dag og sker aldrig. Hvad der en Gang er lagt som Grundsten i Samfundsbygningen, rokkes aldrig ud af Leje, hvor manganen nyrstrøgen Mursten der end dagligt føjes ind i Huset. Heden-

skabets Grundvold ligger fast; mange Foreteelser i Nutidens Folkeliv ere grundfæstede i den. Man sætter blot Tiden omkring Aar 1000 for Hedenolds Ophør paa Borringholm, for at vi Børn i Historiens Realskole skulle have et Aarstal at huske og at knytte vor Skoledrengeviden til. Middelalderen fødes og bliver kristnet; men Aarstallet er ikke andet, end den Knude Præsten slog paa sin Lommeklud for at huske, at den Dag skulde et nykommet Barn døbes og navngives til at vorde en nystrøgen Mursten.

Naar vi her gaa ind over Middelalderens Terskel, maa det huskes, at Terskelstenen lægge vi, og den ligger mindre fast, end om Tiden selv havde lagt den paa Aar og Time. Vi se noget nyt voxte sig ind i Borringholmernes Liv, idet deres Land o. 950 tages ind i Danmarks Rige, idet de o. 1025 tilegne sig Runeskriften, idet de o. 1060 tage ved Kristentroen; og alt efter vort Skøn sætte vi Terskelen ind ved disse Tidskel om Aartusendskiftet. Barn, Knøs, Mand er et udeleligt Væsen, som bygger sin ubrudte Livsudvikling fra det første spæde Vuggespis op gennem Alderstrinene, fra Vuggefjælen til Kistefjælen.

KNØSEDAGENE

1. DE FØRSTE SKRIFTMINDER

Omkring Aar 1000 var en Østersøsejlas endnu en Opdagelsesfærd, som nedtegnedes, naar Skipperen kom tilbage til den boglige Dannelses Hjemsteder i Vestevropa. Angelsaksernes Konge Alfred den Store, som havde samlet Englands Rige, samlede ligesaa slige Rejseuskildringer og lod blandt dem indskrive, hvad Skipper Ulvsten fortalte ham om sin Handelsfart o. 880 fra Hedeby til Estland. Baade Danmark og Borringholm findes nævnte første Gang i Skrift i Ulvstens Ord: „Vendens Land laa om Styrbord, og om Bagbord havde vi Langeland og Laaland og Falster og Skaane, og alle disse Lande høre til Danmark; og dernæst kom os Burgendaland om Bagbord, og der have de sin egen Konge.“ Folkesagnet har nævnt en af Borringholms Konger Volmer; Stednavnet Volmare Bro findes ved

Marevadgaard i Klemmedsker, og endnu kende Fiskere paa Balka Strand den Plet i Havet, hvor Kong Voldemars tre guldlastede Snekker ligge sunkne.

Af Navnet Burgendaland ses, at Borringholmerne følge en priselig gammel Skik i at tale om Landet Borringholm; sige de simpelthen Øen, forstaa de dermed altid Christiansø. Navnets Forled kendes de mindre godt ved. Fremmede Forskere læse det som Burgundernes Land; men allerede 600 Aar forud for Ulvstens Rejse havde denne germanske Folkestamme forladt Østersølandene, hvor den havde haft sine ældste Bopæle langs Wejkselvodens Bredder, og derefter havde den dybt inde i Tyskland ved Worms grundet sit vidt omsungne Niebelungerrige, hvorfra den allerede o. Aar 400 var draget videre mod V. og havde her fæstet endeligt Bo i sit nygjorte Kongerige Burgund. Den norske Forsker Alexander Bugge har 1906 søgt at hævde, at disse Burgunder forud for Aar 300 fra Wejkselmundingen skulde have indtaget Borringholm og givet dette Land deres Navn. Tvert herimod har den svenske Forsker Knut Stjerna 1905 optaget en af Thormod Torfæus 1702 fremsat Formodning og villet fastslaa, at Burgunderne have taget sit Navn af Burgunderholm, hvorfra de i store Skarer skulde være dragne ud ved Aar 300 for at øve deres Kriegerdaad S. for Østersøen, og at deres nu folkeøde Hjemland først o. 550 skulde have modtaget i Gudhjemegnen en ny Indvandring af den højsvenske Folkestamme fra Kalmarsunds Kyster og fra Gulland. Herefter skulde de nulevende Borringholmere være Svenskere, hvad den svenske Oldforsknings Høvding Oscar Montelius har dristet sig til at hævde.

Hvor drabelig en Burgunderrus man end kunde drikke i Tanken om, at et af Oldtidens livsfrodigste Folkefærd var rundet af borringholmskt Blod, bør man dog helst holde sig til en ædru Historieforskning. Oldsagsfundene tale mere om en jevn Folkeudvikling end om et voldsomt indgribende Brud, som et helt Folkeskifte vilde være. Runestenenes Sprog og Navne, Landets gamle Stednavne, Borringholmernes østdanske Sprog, som de endnu trofast tale, og hele deres historiske Færd, alt hjemler deres Samhør med det gamle Danmark som et livskraftigt Skud af den østdanske Folkeæt. Borringholmerne ere Danskere af Herkomst, danske i Skind og i Sind paa Landet østenfor Skaane,

Danskelandet Borringholm. Ingen anden danskbaaren Folkestamme har kæmpet saa ihærdigt og selvraadigt paa at holde hjem til Danmark som just de.

Der er udenfor Borringholm Steder nok, som kunne have givet Burgunderne Navn. Ordet Burg er nemlig evropæiskt Fælleseje, brugt om et højt stigende Sted, saaledes som Borringholm har sine Klippehøjder Lilleborg i Rø, Paa Borre i Rødsker og flere. I det nuværende Burgund er enhver lille Flekke Burg; Grækerne have deres By Pyrg; to Steder i Norge bære Navnet Burgund, i Sverig har Øland sit Borgholm. I Danmark førte den lille Ø Borren under Møen Navnet Borgund, og paa en Moseholm i Horsenseggen laa Voldgaarden Boringholm. Adam Bremer nævnte ved Aar 1075 Borringholm ganske kort Hulmus, Holmen, maaske fordi dets lange nordiske Navn vilde skurre i hans pyntelige Latin, snarest dog fordi han havde hentet Navnet hos Østskaanes Kystboere, der endnu i Dag omtale det blot som Holmen, ganske naturligt da de ikke have anden Holm i Sigte ud over Havet. Islandske Sagaer kalde Landet Borgundarholm, Borgenes Holm, vel ud fra Synet paa dets Nordvestkyst ude fra Havet, af hvilket fire istidsskurede Klippe-rundinger hæve sig paa Rad som høje Borgknuder, og hvor særligt Hammerens vældige Rundklippe, skilt ud fra det øvrige Land ved en dyb Tverslugt, ses som en Vagtborg mod N. med Hammervandet som sin brede Borggrav. Naar en Borringholmer af Arils Tid nævner sit Land Borrinholm, da ligger i dette Navn intet andet gemt end Holmen, der rejser sig stejlt og højt og frit over Havet, som en Borg over sine Vanddrag. Denne Skikkelse tager Landet endnu stedse for den Sejlingsmand, som stevner ind mod dets Kyster.

Da Kong Harald Blaataand efter sit Udsagn paa Jellingstenen vandt al Danmark, knyttede han vel ogsaa i Tiden efter 950 Borringholm til sit Rige og inddelte det efter dansk Skik i sine fire Herreder, Hænnings, Miklingæ, Rothnæ og Haslæ Herreder. De to første Navne synes hentede fra Slægtnavne paa Stormandsætter, hvis Magt galdt mest i Øst- og Sydlandet; Rothnæ har sin Rod i den Rydning af Oldtidsskove, som var gaaet forud for Bofæstelsen her, Haslæ sin i Hasselskove. Her maa paa denne Tid have ligget noget, Landbygder eller Strandlejer i en saa vid Udvikling, at de kunde særtegne de to Herreder V. og

N. paa Landet; de blev Forløbere for de senere Købstæder Rønne og Hasle. Herredsskellene synes mindre naturgivne end dragne ene ud fra den Regel, at hvert Herred skulde omfatte 120 Bol for at stille et tilsvarende Mandskab til Kongens Hærleding. Herefter havde da Landet o. 480 selvstændige Gaardbrug, Halvdelen af Gaardtallet nogle Aarhundreder senere, og i ret spredt Udstrækning var det lagt under Plov, saaledes at her kan have levet tre til fire Tusend Borringholmere.

Skatter havde de lidet skattekære Borringholmere næppe kendt under deres egen Landskonge eller Høvding. Ved Landets Optagelse i det nylagte Rige Danmark paalagdes dem Fællespligten til at yde Rigskongen Arbejdstjeneste, Underhold og Vaabenfølge. Paa deres fjerne Land, hvor Rigets Konge sjeldent færdedes, fandt denne det tjenligt ret tidligt at omsætte de nævnte Pligtydelser i tilsvarende Skattepaalæg, og Kongsskatterne Inne, Stud og Leding udrededes af Borringholmerne rime-igvis langt forud for Aar 1149.

Harald Blaatand, der selv som ung var gaaet Viking i Østersøen, vilde som Konge formene sin Søn Svend Tveskæg lignende Vikingtogter. Det siges, at han efter en Kamp, i hvilken 12 af Sønnens, 10 af hans egne Skibe var ryddede, fik Svends Flaade spærret inde i en Havbugt ved Borringholm; her kan kun tænkes Salenebugten V. for Gudhjemknysten. Det var sent ud paa Høsten 986, den kuldske Konge gik om Natten i Land for at varme sig ved et Baal i Skoven, og mens han her stod bøjet frem over Ilden, sneg Svends Fosterfader Palnatoke sig useet nær, skød ham bagfra en Pil op gennem Kroppen, saa han styrtede død til Jorden. Borringholm kan dog trøstigt overlade dette Kongemord til Helgenæs, som gjør Fordring paa det; thi Sandheden er, at Svend i et Sølslag drev sin Fader ind i Jomsborg, hvor denne da døde af et i Kampen ham tilføjet Saar.

Som i denne Fortælling, saa ellers giver Islændernes Sagadigtning ikkun skønne Sagn spundne om en historisk Kjerne. Vanskeligt falder det Historieforskeren at rede sandt fra falskt i Sagaens Tale. Ganske uomtvisteligt hjemle dog Jomsvikinge- og Knytlingesagaerne det stolte Omdømme, Borringholmerne vandt sig ud over Norden som dristige og snarraadige danske Vikinger. Deres Skildring maa da her gjengives, som den har lydt frem igjennem Aarhundreder.

Vesete, vist en Jyde, var sendt af Harald Blaatand til som Kongens Jarl at styre Borringholm. Navnet synes givet ham efter hans Stilling som Helligdommens Styrer, Den som sidder i Viet; det gjenfindes ikke baaret i hans Efterslægt. I sit Ægteskab med Hildegunne fik han en Datter Thorgunne, som blev gift med den fyenske Jarl Aake, Palnatokes Søn, og desuden to Sønner Bove Digre eller Tykkert og Sigurd Kaabe eller Kæmpe. Dattersønnen, den viltre Vagn Aakesøn opfostredes paa Borringholm, hvor ene hans Morbroder Bove kunde tøjle hans stridbare Drengesind. I en Slægtfejde med Skaanes Jarl Strudharalds Sønner øvedes Strandhug fra begge Sider, hvorunder Bove fik Held til at røve Jarlens to Guldkister, og herefter nævntes han Guldbove. Svend Tveskæg stiftede Fred, og Sigurd Kaabe ægtede Strudharalds Datter Tove. Efter dette Bryllup drog de to Brødre i Togt med to Skibe udrustede paa Borringholm og blev med 80 unge Vikinger optagne i Jomsborgs Fristat, ret S. for Borringholm ovre i Oderflodens Udløb ved Wollin. Vagn Aakesøn lod sig nu ikke styre hjemme hos Vesete, denne maatte skaffe den tolvaarige Dreng Skibe og halvhundred borringholmske Knøse, og med dem tilkæmpede han sig gennem en blodig Prøvedyst Optagelse i Jomsborg Vikingsamfund, hvis Jarl var Strudharalds Søn Sigvalde.

Vesete, Strudharald og Harald Blaatand døde alle ved Aar 986, og i Følge Rusløfter ved det store Gravøl, som Svend Tveskæg lod fejre, foretog Jomsvikingerne inden tre Aars Udløb deres store Togt til Norge, hvor Haakon Ladejarl brød deres Magt i Søslaget paa Hjørungavaag ved Søndmøre. Bove Digre fik i Kampen et Hug, som skilte ham af med Underlæben og Hagen. „Kun lidet vil nu den danske Mø paa Borringholm lystes efter mit Kys,“ raabte han muntert, og da det næste Hug havde taget begge hans Hænder, stak han Armstumperne ind i Hankene paa sine to dyrebare Guldskrin, sprang over Bord og sank i Dybet. Da var de andre Vikinghøvdinge slagne paa Flugt; kun Vagn Aakesøn holdt Stand og ryddede et norsk Skib, inden han blev tagen til Fange sammen med 70 andre Jomsvikinger.

Fangerne blev satte paa en Tømmerstamme Side om Side og bundne sammen ved eet langt Reb om Fødderne; de skulde halshugges en for en. Ti Hoveder var faldne for Øxen; da kom

i Rækken en ung Mand, der havde et langt Haar, gult som Silke. Han sagde: „Levet har jeg nu min skønneste Tid, og lidet lyster mig Livet, nu da saadanne Mænd ere døde.“ En norsk Hirdmand greb ham i Haaret og viklede det om sine Hænder for at holde hans Nakke ind under Øxehugget; men da Vikingen hørte Hvinet af dette, rykkede han Hovedet saa rapt tilbage, at Hugget skar begge Hænderne af Hirdmanden. Da gik Haakon Jarls Søn Erik til og spurgte: „Hvad hedder du, unge Mand?“ — „Svend er mit Navn,“ svarede Fangen, „min Fader er Bove Digre, Vesetes Søn fra Borringholm, og jeg er dansk af Herkomst.“ — „Hvor gammel er du?“ spurgte Erik Jarl. — „Hvis jeg overlever denne Vinter,“ svarede Svend Bovesøn, „da bliver jeg atten Aar gammel.“ — „Du skal overleve Vinteren,“ sagde Erik og tog ham i Fred blandt sine Mænd. Næst i Rækken sad en Viking stor af Væxt, smuk og ung og meget rask; han navngav sig som Vagn Aakesøn, og da Erik Jarl vilde skænke ham Livet, vilde han kun modtage det sammen med sine Stalbrødre, een Færd for dem alle. Da fik Erik sin Fader Haakon Jarl overtalt til at løsgive alle de overlevende Jomsvikinger.

Fra Hjørungavaag drog Vagn Aakesøn hjem til et langt Liv paa Fyen, og han blev Stamfader for mange gæve Fyenboer. Sigurd Kaabe, som var flygtet ud af Kampen, naaede uskadet til Borringholm, hvor han styrede sit rige Fædrenegods og fik en stor Efterslægt. En af hans Sønner bar Navnet Svend eller efter sin kirkelige Daab Sigurd; og om ham haves et Minde i den store og brede Runesten, som nu staar indmuret i Nylarskirkes Vaabenhus. Den viser et indristet Kors og derunder en i tre Slyngninger, den ene indeni den anden, sammenrullet Slangekrop, i hvilken Runestavene ere indhugne. De fortælle: Kaabes [Søn] Svend rejste denne Sten efter sin Søn Bose, den brave Karl, som blev dræbt i Kampen ved Udlænge; Gud Herren hjælpe hans Aand, og Sankt Mikael. Bose Svendsøn, „Drengen den gode“ har fundet Døden i et Slag ved Utlängen, en Ø i Skærgaarden ud for Kalmarsunds søndre Indløb; det tør være ført o. Aar 1045 mellem den danske Konge Magnus den Gode og den landflygtige Svend Estridsøn, som havde fundet Støtte i Sverig. Rimeligvis tør Bosegaarden, 4. Vorned her i Nylarsker Sogn have været Bose Svendsøns Sædegaard og paa dens

Nabo Viesgaarden, 5. Vorned, hans Oldefader Jarl Vesete have siddet i Viets Sæde.

Borringholm selv ejer en rig Række Skriftminder i sine to Snes Runesten, af nogle dog kun Stumper. Fra intet andet Landsomraade af tilsvarende Størrelse kendes et saa stort Tal Runeminder. Og dog gjorde de djerve Borringholmere sig først sent Herrer over Runerne, hvis Skrift deres nære danske Frender Skaaningerne kunde raade et Hundredaar forud for dem. Denne skarpkantede Stavskrift havde Nordboerne dannet sig til Indristning i Sten, i Metal, ogsaa i Træ, og paa den passer det borringholmske Ord Fækeppebogstaver godt. Den Skik at runeriste Fladsiden af 2 til 3.5 m høje utilhugne Granitsten og rejse disse til afdødes Minde kom i Brug paa Borringholm o. 1025 og holdt ved i noget over et Aarhundred.

Ingen af disse Runesten bærer hedenskt Tegn eller Tale. De fleste af dem ere korsristede og paakalde Gud og hans Helgener. Ingen af dem udsiger, at den er rejst paa den dødes Grav; tvertimod bære nogle Eftermæle efter druknede Sømænd eller andensteds faldne Krigere. Ingen vides endnu at staa paa det Sted, hvor den først sattes; mange ere flyttede videnom, have været brugte i Brobygning, i Grundmur eller lignende. Særligt mange ere dragne frem af de gamle Landkirkers Murværk, til hvilket de ere ranede som smukke Byggesten en halvandet Hundred Aar efter deres Runeristning; disse have da staaet nær ved Kirken, hvis Tjenere heller ikke i Nutiden bære synderlig Sky for at hugge hundreedaarige Gravsten til Byggeskerver. Nu findes de fleste Runesten indsamlede ved Landets Kirker. Som sene Udløbere af en dansk Oldtidsskik, der førtes med ind i den ældste kristne Tid, staa de paa Skillevejen mellem Hedenold og Kristendom. Faamælt og dansk er deres Tale.

Kongevejstenen fra Klemmedsker, nu ved Allinge Kirke, er den ældste, fra o. 1035; den siger kun: Brune og hans Broder lod rejse denne Sten efter deres Fader Thorlak og deres Broder Esge. Faa Aar yngre er den prægtige Brogaardssten ved Hasle, som ligeledes kun giver nogle Navne. Marevadstenen paa Hasle Kirkegaard fra o. 1060 er korsristet og fortæller: Ødlak lod rejse denne Sten efter sin Fader Sasser, en god Bonde; Gud hjælpe hans Sjæl, og Sankt Mikkel. En anden korsmærket Sten fra o. 1130, nu i Nykirke, siger: Glom lod rejse denne Sten efter

sin Søn Svend, den unge Mand vandt fuldgod Fred, og efter hans Broder; den hellige Krist hjælpe de tvende Brødrers Sjæl. Den Maade hvorpaa Svend Glomsøn hæves frem for sin Broder, lader formode, at han kan være falden paa Sigurd Jorsalfars Korstog 1123 imod de hedenske Blegingsfarer. I Nylarskirke er ved Siden af Veseteslægtens Sten stillet en Runesten fra o. 1100 med denne Indskrift: Sasser lod rejse Sten efter sin Fader Halvard; han druknede ude paa Havet med alt sit Skibsfolk; den hellige Krist hjælpe hans Sjæl; denne Sten skal staa efter. Den yngste Vestremarker Sten fra o. 1140 bringer en Drabshistorie: Asvalde den gode Svend rejste denne Sten efter sin Broder Alver; Træbenes Sønner og Skove sveg den sagesløse. Øgenavnet Træbene findes endnu i to Gaardnavne i Ibsker og i Klemmedsker.

Ud over det olddanske Sprog og Enkeltmands Navne give selv de mest talende Runesten Historien kun fattig Indhøst. Mest tale de om, hvorledes Kristentroen i Runeskriftens Fodspor vandrede ind paa Borringholm. De to ældste korstegnede Runesten ere fra Aarene før 1050 og sammen med de følgende tyde de paa, at den nye Troslære lidt efter lidt har bredt sig blandt Landets Storætter, Veseteslægten og andre, som evnede at rejse Runesten, og hvis Sønner paa deres Udfærd vestover fik dens Kirkepragt for Øje og vandt den kær. Først efter 1060 drog den nidkære Egin, der døde 10. Okt. 1072 som Biskop i Lund, hid for at omvende Almuen til Kristentroen. Han vandt Folkets Sind for den nye Kirkelære, saa at mange lod sig døbe og bortgav deres Eje til at løskøbe Trelle og at bygge Kirker. Derfor nævnes Egin Borringholms Apostel. Dalby Kloster, hvorfra han hidkom, ejede indtil 1313 sit gode Jordegods Skornetal paa Borringholm, som det vist havde tilegnet sig i fromme Sjælegaver.

Inden 1075 var de trosivrige Borringholmere blevne saa talrige, at de kunde slutte sig sammen i kristne Sognemenigheder og bygge sig fjorten Tømmerkirker i Aakersen, Nøkkersen, Rødsersen o. s. v. Navnenes to sidste Stavelsesled ere at gjen-give med Kirkesogn, og af de femten Landsogne var endnu kun Rø saa skovtæt og folkelet, at det foreløbigt ingen Kirke fik bygget, hvorfor det stadigt hedder Røsen og ikke Røkersen. Disse smaa Kirker, hvis simple Tømmervægge samlede enfol

dige Hedningesjæle om Guds Rige, stod kun godt et Aarhundred; saa afløstes de af kraftige Stenbygninger. Til dette store Kirkebyggeri havdes rige Midler.

Sin vante Sømandsfærd fortsatte Borringholmerne ind i Middelalderen. Ved Aar 1075 nævnte Adam Bremer Borringholm Danmarks videst kendte Havn for de Hedninger, som sejlede paa Rusland, og ved Aar 1200 omtalte Knytlingesaga Landet som et stort Rige, mens samtidigt Slesvig Stadret nævnte Borringholmere bosatte i Handelslagv der. Man ejede Skatte, og den yngste forefundne Sølvskat med 1100 Mønter paa Store Frigaard i Østremarker tør være nedsat det Aar 1123, da den norske Konge Sigurd Jorsalfar førte 360 Skibe med 20000 Mand mod Simreshavn og Øland for at kristne de stadigt hedenske Blegingsfarer. Ufærden i Østersøen lærte Borringholmerne at lægge deres Lands Forsvar ud paa Havet, førte af Egil Jarl.

Egil Ragnarsøn var, gennem sin Fader, der ejede det sønderjyske Gods Ragnarstad i Ribe Stift, nøje knyttet til Kong Svend Estridsøns Sønner, og da Kongsjarlen Aake paa Borringholm var død, satte Kong Knud den Fjerde ham i dennes Sted, men gav ham dog ikke alle Kongens tolv borringholmske Landgaarde til Underhold, fordi han, som det siges, manglede fuld Tiltro til Egil. Forholdet turde dog være et noget andet. Kongens tolv Fæstegaarde gjenfindes paa Jordebogsudtog 1547 som otte smaa Vornedgaarde: Friskoven og en anden Gaard i Ibsker, Lille Vestregaaard i Vestremarker, Aagaard, Nørre Kirkebo og endnu en Gaard i Klemmedsker samt to Gaarde i Rødsker, og som fire større Gaarde: Brennesgaard (11. Vg.) i Ibsker, Vajllansgaard i Aaker, Vestregaaard i Vestremarker og Nygaard i Klemmedsker. Disse fire, een i hvert Herred, blev i Middelalderen givne de fire Herredsfogder til faste Boliger og Indtægter; denne Gave turde være iværksat af Knud den Fjerde, hvem Retsplejens Fremme laa varmt paa Sinde. De tolv Kongens Gaarde fra Tiden om 1080 ere de ældste nukendte særskilte Gaardbrug paa Borringholm; ud fra det mærkelige Forhold at Vestregaaard ligger østligt for Sognekirken, kunde man yderligere tænke sig dens Navn forvansket fra Vesetegaard og sætte den endnu et Aarhundred ældre som Vesetes Jarlebo.

Egil Jarl førte Borringholms Flaadeforsvar frem til dets ypperste Styrke. I drabelige Søslag blev han Vendernes djerve

Tugtemester. Det fortælles, at han, da han saa sine faa Skibe omringede af en overvældende Venderflaade, dristig svang sig om Bord i dens Høvdingskib, fældede Venderhøvdingen og sprang tilbage i sin egen Snekke; ved at se deres Høvdings Fald flyede de skrækslagne Vender strax hjemover. I et andet Slag vandt Egil først Sejr efter en hel og hed Sommerdags Dyst, i hvilken alle Skibets Vandtønder blev splittede; saa siges det, at han maatte slukke sin drabelige Tørst i Kølrummets Blanding af Vand fra de knuste Vandballe og Blod fra de knuste Venderskaller, trende Gange sænkede han sin Hjelm ned heri og tømte den i læskende Drag. Herved vakte han Kirkeklerkenes Afsky, og de gav ham Smædenavnet Blodegil. Dette Oprin synes dog udpønset i en senere Tid til Forklaring af det rimeligvis foreliggende Navn Blotegil; næppe vilde nogen undres, om Jarl Egil hos Landets hedenske Naboer paa Blegingskysten havde været Gæst i muntre Blotgilder for de gamle Guder.

Da Egil havde rensat Søen for de ubudne Gæster fra Venden, maatte han gribe til Fribytteri hos fredelige Handelsskipper for at holde sin Flaade kampdygtig med Mænd og Vaaben. Nu vakte denne hans Ufærd Kongens Vrede, og han blev afsat fra Jarlstyret. Men i den skjoldklædte Hal i sin prægtige Høvdinggaard vedblev Egil at føre sig som en Konge omgiven af talrige Hærmænd og Huskarle, og med sin Flaade dystede han paa Vendens Strande. En Sommer forsvandt et rigt ladet norsk Skib sporløst i Østersøen. Paa indløbne Klager herover drog Kong Knud med sin Broder Bendt til Borringholm og fandt paa nogle nærliggende Klippeøer — dette maa være Ertholmene — Spor efter en stor Skibsbrand. Saa overrumplede Kongen Egil paa hans Gaard, fik ham til at vedgaa, at han havde udplyndret og brændt det norske Handelsskib, førte ham ud under det nærmeste Træ og gjorde det til hans Galge. Haarde Halse var de begge. Egils Mænd lod Kongen dræbe, lemlæste eller jage ud af Riget. Denne voldsomme Færd bragte Kongen mange Uvenner blandt danske Stormænd og medvirkede til, at Egils Landsmænd de stærke Jyder et Par Aar derefter brød hans Hals ved 10. Juli 1086 at dræbe ham og hans Broder Bendt i Odense Kirke.

Egil Ragnarsøn havde det Uheld, at hans Modstander steg

i Magt efter sin Død. I levende Live havde Knud den Fjerde helliget Kongens og Kirkens Magt sit haarde og uforsonlige Virke. Til Tak optog Kirken ham femten Aar efter hans Død i sin Helgenskare som Knud den Hellige. Jomsvikingernes Sagskriver kunde i et farverigt straalende Billed forherlige Fædrenes Vikingfærder, i hvilke Hedenold endte med at sønderslide sig selv. Den tro Katholik, som nedskrev Knytlingesagaen, var blendet af Knuds Martyrglorie og maatte lade sin fromme Pen tilsudle Mindet om Kongens Modstander, hvem han paaklignede Navnet Blodegil. Selv han maatte dog fortælle, at efter Egils Død fik Venderne atter Mod til at søge deres Hævn paa de danske Strande. Som djerv Underkuer af disses Røvertogter var Egil Ragnarsøn en Forløber for Erik Ejegod og for Biskop Absalon, som ved 1185 at indtage Vendernes Hjemland skabte Danmark endelig Ro for deres Plyndringer. Egil Jarl har indlagt sig et skønnere Eftermæle, end det Kirkens Tjenere uhumskt sagde ham paa.

Selv om Borringholmerne i de følgende Hundred Aar haardt kunne have savnet deres kraftige Forsvarer, bærer intet stedligt Navn eller Sagn Minde om ham nu. Jersehøj i Persker Sogn 400 m V. for Ringeborgen skal kunne tydes som Jarlshøj, men kan dog kun tages som et svagt Vink om, at her voxte Jarl Egils Galgetræ. Der ligger intet urimeligt i at søge hans Jarlesæde i Egnen om denne Oldtidsborg, der udbygget med Dækvolde i Middelalderen indgik som et Hovedled i Landets Forsvarsværker. Her ved Sydysten traadte han sine Venderfjender paa Nærhold.

Egil Ragnarsøns Dyster paa Vendernes Land minde endnu om Hedenolds Vikingfærd; men selv var han døbt kristen. Som en mægtig Krigerskikkelse staar han paa Terskelen mellem to Tidsaldre. Oldtidens sidste Stridsmand faldt i Kampen mod den nye Kirkehelgen. Middelalderen tog sin Gænge.

2. KRONEN OG KIRKEN

Borringholm laa trygt forankret til sit Moderland Danmarks Rige siden o. 950 og til Pavedømmet Evropa siden o. 1060. Det girede i Ankerkæderne, da der snart rejstes en Kampstorm mellem Kronen og Pavekirken om jordisk Herskervælde. Ud af

denne Kamp førte Domkirken i Lund Borringholm som sit Lydland, dog brast ingensinde Ankerkæden over til Danskekongen paa Sjælland, selv om der ofte maatte stikkes mange mange Favne ud paa den.

Den fromme Tid, som havde seet Biskop Egin vandre Landet rundt paa sin Fod for at kristne Hedningesjæle, tog hastig Ende. Lundevispen Asser blev 1104 af Romerpaven ophøjet til Ærkebiskop for Norden. Det er fortalt, at han byggede Hammershus Aar 1111; disse fire Streger staa endnu indristede i Borgmurens Grundsten, men indrammede af en Over- og en Underlinje danne de her kun Lundekirkens Mærke, Sankt Laurentius's firribbede Rist, og ere fra en langt senere Tid; og Asser raadede ikke for Borringholm. Palnatokes Jarleblod sagdes at bruse i hans Aarer, idet hans Farmoder Thorgunne skulde have været en Datter af Vagn Aakesøn. Ærkebispens gyldne Kaabe vævedes stedse fastere og stivere, mens Svend Estridsøns Sønesønner i indbyrdes Kampe søndersled Kongekaaben i fattige Pjalter. I Slaget ved Fodevig bag Falsterbo gik Asser imod Kong Niels, som paa Flugten derfra dræbtes 1134 af Borgerne i Slesvig, den myrdede Knud Lavards Gildebrødre.

Ved Assers Død 5. Maj 1137 sattes hans Brodersøn Eskil i Lunds Ærkebispestol. Gjennem ti Aar 1146—57 nappedes tre Konger om Danmarks Krone. Ved Deling dem imellem blev Svend Grade Konge i Østdanmark. Eskil bøjede sig ikke for denne Tredingsfyrste, Svend tog ham da til Fange, og i kongeligt Overmod, siges det, lod han ham i en Kurv hisse op under Hvælvingen i den nylig færdigbyggede Domkirke i Lund. I den Kurv hang Borringholm og dets Skæbne for fremtidige 373 Aar. Thi frigiven paatalte den myndige Ærkebiskop den ham tilføjede Krænkelse, og Kong Svend maatte 1149 i Sonebod overdrage Lunds Ærkebispesæde tre Fjerdinger af Borringholm til Eje. Kun Rønne Herred vedblev endnu at være Kongens Herred. Danmarks Tredeling havde medført Borringholms Tvedeling mellem Kronen og Kirken.

Kongens faste Hold paa Rønne Herred var rimeligvis fremkaldt af, at de to Rev udfor Rønnestrand ved Landets Hævning var naaede op i Havfladen og kunde skærme søgaaende Flaader, som søgte Ankerstade bag dem. Naturen havde været karrig i at skænke det skarpskaarne firkantede Land brugbare

Skibshavne, og Rønne var i Færd med at blive dets vigtige Tilførselshavn, hvis Leje paa Landets sydvestre Hjørne med frit Hav lige fra N. til SØ. aabnede let Adgang for Handelsskuderne, hvad enten de hidkom fra Øresund eller fra Finskebugt. En anden Tilskyndelse kunde Kongen hente ud af, at i Rønne Herred laa Landets eneste store Forsvarsvold Gamleborgen i Almingen fra Hedenolds Dage. Ved denne Tid blev dens sexhundredaarige Jordvold udbygget, paa den for Stormløb lettest tilgængelige Vestside opmuredes en o. 200 m lang og 2 m høj Kampestensmur, ogsaa de to Indgange i S. og i N. opbyggedes til Portmure af Kamp og Skifersten; en af Porthængslernes Jernstabler ses endnu paa Plads. Udenfor Portene lagdes tørre Grave og Tvervolde til deres Dækning. End ikke fra denne Byggetid er paavist Spor af Hustomter paa Borgpladsen, kun Stedet for den gamle Kalkovn er kendeligt ved brændte Sementstenskerver. Varig Bolig for Høvidsmand og Hær har Gamleborg ikke været, kun en Dækningsplads til Støtte for Hævdelsen af Rønne Herred under Kongens Magt, hvis Ærkebispen skulde trodse denne.

Valdemar den Store blev 1157 Enekonge over Danmark. Gjennem Stridigheder naaede han fuld Udsoning med Ærkebisp Eskil, ved hinandens Side nedkæmpede de Venderne, som under Thronstriden haardt og grumt havde plyndret de danske Kyster, og o. 1170 godkendte Kongen sin Forgængers Overdragelse af Borringholms tre Herreder til Ærkebispesædet. Et gammelt Udsagn om, at Kong Valdemar 1159 lod bygge Hammershus, er ingen Tiltro værdt. Blytavlen i hans Grav nævner hans Byggeværker, saaledes Murstenstaarnet paa Sprogø, men intet Hammershus. Havde den nævnt Lilleborg i Kongens eget Rønneherred, kunde det være kommet vor Tiltro nærmere.

Med Folkenes stigende Indøvelse i Krigsdonten nyttede det intet at sætte nye Lapper paa Gamleborg, og efter Møntfund at dømme gav Valdemars Søn Kong Knud den Sjette o. 1190 denne en Afløser i Borringholms første Husslot Lilleborg. Henvend 800 m NV. for den gamle Voldfæstning, paa en 14 m høj Klippeø helt indringet af Borgesøen byggedes en høj og mere end metertyk Ringmur, hvis aflange Runding omsluttede en 2600 m² stor Borgplads; i Ø. skød sig frem af den et kraftigt firkantet Fæstningstaarn, i udvendigt Maal 9.4 m, hvoraf Mur-

tykkelsen udgjorde Halvdelen, ved Portindgangen, hvis Adgangsvej dækkedes af en ydre Jordvold med en foranliggende tør Grav og dybere nede førtes paa en Pæleklapbro over Borge-søen; andre Ydreværker dækkede Borgen mod V. Inden for Ringmuren byggedes Tid efter anden Smedje, Kornhus og Bolig- rum. Baade mod N. og mod S. førte en over metertyk Kampe- stenpille ned over den næsten lodrette Klippevæg til Søbredden som Dækning for Adgang til at hente Vand og Fisk op paa Borgen.

Lilleborg blev den første Bygning paa Bornholm, i hvilken brændte Mursten, Glasruder og kunstfærdigt i Sementsten til- hugne Søjler og dobbelte Vinduesbuer vides brugte; end ikke de af Bornholmerne samtidigt byggede Gudshuse kunde heri kappes med Kongens Slot. Mens hine stod syv Aarhundreder, fik det statelige Slot kun syv Aartier at spejle sit Stentaarn, sin høje Ringmur og sin Hovedbygningens røde Mure med de blinkende Glarruder i Borgesøens Vande, som nu til Dags i de skotske Højlande et gammelt Borgsæde spejler sig i sin Bjergsø.

Aarene omkring 1200 blev det store Kirkebyggeris Tid; i hastig Rækkefølge fik hvert af de fjorten Landsogne sin hun- dredaarige Trækirke afløst af en herlig Stenkirke, intet af dem vilde staa tilbage for sin Nabo, selv det hidtil kirkeløse Rø Sogn fik nu sin gode Stenkirke. Enstemmige var Borringholmerne sjeldent; at ogsaa her har rejst sig gammel hedensk Stridbar- hed, tør udledes af de store Stenblokke, som Sagnene lade dumt Trol, der ikke kunde regne sig til Afstandene, have kastet mod de nye Kirker, Jetteboldene i Svartinge og i Blaasinge, begge højt paa bratte Klippefald, som hige de efter at fortsætte deres afbrudte Fart, Fenrisstenen i Gyllensaa, Slingestenen i Paradis- bakkerne og flere endnu, alle mægtige Tumlinger, som Istidens Jettekræfter have lagt i deres Leje.

Aakirke tør være først stenbygget, endnu i Eskils Myndig- hedsdage. I Kongeskænken 1149 til Lunds Domkirke omtaler Sakse en Landsby, og denne maa være Aakirkeby. Midt inde i Landet og egnet til at samle dets Præsteskab om sin Kirke, knapt 5 km S. for Kongens Almingsborg og skikket til at bære en Kirkefæstning til Værn for Ærkebispens Magt, hvis Rivnin- gerne med Kongemagten skulde udarte til væbnet Krig, saa den

højtliggende Landsby Eskils irske Bygmestre rejse Borringholms Storkirke af Sementsten fra Limensgade op over sine lave Straatage. Vel var det ogsaa Eskil, som satte Gullands vidkendte Mester Sighraf i Gang med at tilvirke i Aarene efter 1175 Kirkens Døbefont, Danmarks rigeste og kunstfærdigste Runeminde, og lod ham udfylde fem af dens elleve Billedfelter med Østerlands tre vise Konger i deres Hyldest og Skatgiven til Romerkirkens Grundlægger som ønskelige Forbilleder for mindre vise Konger i Danmark. Eskil saa dog ikke sin Kirke færdigbygget, inden han 1177 overlod Ærkebispestolen til Absalon; kun det høje Kor blev overhælvvet, men den svære Pillemur igjennem hele Kirkerummets Længde kom ikke til at bære de planlagte to sideløbende Tøndehvælvinger saaledes som Pillerne i den omtrent samtidige Østremarkirke, den blev kun Støtte under et fladt Tømmerloft. Først Absalons Efterfølger fra 1201 Anders Sunesøn satte Kirkens kraftige Fæstningstaarn, kaldt Fæstet, 13 m bredt og 19 m i Murhøjde, med tre stenbyggede Hvælvingslag og det øverste fjerde Rumlag udstyret med truende Skydeskaar og Tinder. Det høje stensatte Kirkegaardsdige omgav Kirken som en ydre Ringmur, over hvis Portaabning Klokketaarnets, Støbelens stærke Stenhus skød sig 8 m til Vejrs. „I sine kraftige Forhold, sit faste Stentag, sit tindekronede Taarn, der minder om Kjernetaalet i en Borg, ligner denne Nordens mægtigste Fæstningskirke mere en Borg end et Gudshus,“ lyder Bygningsforskerens Udsagn om Aakirke.

Skønt Ærkebisp Absalon (1177—1201) holdt meget af pyntelige røde Munkestenkirker, lærte han dog ikke sine kirkebyggende Borringholmere den Kunst at brænde Mursten af deres gode Ler. I de nærmeste halvhundred Aar omkring 1200 byggede de sine femten Kirker, af hvad deres Land bød dem nær for Haanden, raakløvede Kampesten, Sandsten, Sementskifer, og brændte sig Kalk eller Lim af Limensgadeskiferen. Her hvor ingen Herremænd førte Hus som andensteds, hvor de traadte frem som fromme Bygherrer, opførte Sognefolket selv af egen Trang og mest ved egen Haand sine Stenkirker, der næppe mærkedes af noget Tilsyn fra Ærkebispernes Side. Der hørte et eget djervt og dygtigt Arbejdssnille til at fæste de raa uhandlelige Masser i disse Bygninger, som alle stod deres Prøve gjennem mere end sex Aarhundreder; særligt i Rund-

kirkerne staa Murmassernes Forhold til de af dem omslutede trange Rum som 8 til 3.

Disse fire Rundkirker ere det kosteligste Smykke, som Menneskehaand har givet Borringholm. De ere ikke storladne, men de virke mægtigt gennem den sammenstængte Trods, hvormed de skyde deres Stentaarne op af Landets Klippegrund. Hedenolds Kraft, Præsteskabets trodsige Standsfølelse, Middelalderens Kampgny synes at kogle i deres fæstningstunge Mure. Staar man for en af dem, undres man over den sælsomme Blanding af Gudshus og Krigsborg; Koret med dets Alterrunding er kun en ringe Udkubning paa Rundtaarnet, der knejser op over det. Forskerne trættes bravt om, hvorfra Forbilledet til disse Rundkirker er hentet, om fra Sydevropas Daabskirker eller fra Vestevropas Borgtaarne; naar de ikke kunne enes, fristes man til at give begge Modparterne Uret. Efter sin nøje Granskning af Evropas Rundbygninger har den kyndige Forsker Hugo H. Frölén 1911 sagt det forløsende Ord: „Den borringholmske Rundkirke maa afgjort opfattes som en paa nordisk Grund og i Tilslutning til den hjemlige Kirkearkitektur udviklet Bygningstype; i den have vi faaet en i virkelig Forstand nordisk Rundkirke; Nordens Natur, Folkesind og Aandskrav have forenet sig i at skabe denne Bygningsform.“ Rundkirkerne ere ægte Borringholmere. Deres Bygmestre var rimeligvis lige saa rent borringholmske som hver en Sten i disse Kirker.

Den hedenske Tro paa Solkresens lykkebærende Magt, som Aseguderne havde arvet, omstraaler Rundkirkerne. Solna Rundkirke ved Stockholm bærer i sit Navn Bud om selve Solgudens Ø, Thorsager Rundkirke i Jylland er bygget paa Asegudens viede Rundager. Det katholske Præsteskab fik aldrig hel Bugt med Folkets Tro paa de gamle Guder; saa døbte det disse om til kristne Helgenhelte. Martyren Sankt Laurentius, der standhaftig led Baaldøden paa en Rist, blev Kristenhedens Afløser af Hedenolds Solgud. Ham viedes selve Domkirken i Lund, Oldtidens Offerlund, og i Sagnet om Kirkens Opførelse spiller Solen ind. Ham viedes ogsaa Rundkirkerne i Bjernede paa Sjælland og paa Munkholmen i Norge, ligeledes Borringholms største Rundkirke i Østrelarsker Sogn, hvilket altid nævntes først i Rækken af Landets Sogne. Den fulgte nemlig Solens Gang fra Ø. gennem S. og V. frem mod N.

Borringholmerne gav de nye Stenkirker ind under mægtige Værnehelgener. Ærkeengelen Mikael, de himmelske Hærskærers Høvding, fik Landets højest liggende Kirke i Rødsker Sogn; Gudsmoder fik baade Østremar- og Vestremarkkirke, hver i sit store Sogn; Johannes Døberen fik Landets største Kirke i Aaker Sogn; Apostlene Andreas, Jakob, Peter og Povl fik deres Kirker i Rø, Ibsker, Persker og Povlsker Sogne; Helgenerne Klemens, Laurentius og Nicolaus fik deres i Klemmedsker, Øst- og Nylarsker Sogne, de nordiske Helgenmænd Botulf, Olaf og Knud deres i Bolsker, Olsker og Knudsker Sogne, og Kirken i Nøkker Sogn viedes Allehelgen. Da Landsbyer ikke fandtes undtagen ved Aakirke, tog Sognene Navne efter Kirkerne, og det faldt Borringholmerne mundret at afkorte Ordet Kirkesogn til Kersen, Marie Kirkesogn til Markersen. Tre Sogne holdt dog deres gamle Navne fast op igjennem Middelalderen, Aakersen med sine to store Aaløb, Rødsersen og Røsen efter ældre Tidens Skovrydninger, Nøkkersen bar Dobbeltnavn af Nykirke og af Allehelgens Sogn. Det er ørkesløst at trættes om de nært samtidige Stenkirkers indbyrdes Alder; kun kan mærkes, at inden der kom et Nylarsker Sogn, som efter sin Kirkehelgen skulde være nævnt Nielsker Sogn, maa Landet have haft sit gamle Larsker Sogn, som langt senere, efter 1600, fik at hedde først Nørre-, nu Østrelarsersen.

Fælles Træk i Kirkernes Lejring lade sig næppe paavise. Kun Hælften af dem ligger midt i deres Sogne; ligeledes knejser kun Hælften oppe paa naturlige Højdedrag. Kun det tør skønnes, at de sydlige Smaasogne have været fremmelige i Opdyrkning, da Kirkerne byggedes. Med Sognestevner, Kirketjeneste og Krigsforsvar til tredobbelt Formaal maatte disse lægges vejbart i Landets opdyrkede Bælte udenom Højlyngen; men det er ganske utidigt at lade dem indgaa i et Ringforsvar af Landet og paadutte det tolvte Aarhundreders Borringholmere nyere Tidens Krigssystemer, i hvilke de ere uskyldige som Børn, da de forstod sig hverken paa Krudt eller paa Kanoner og med sine Pileskud knapt kunde ramme Fjenden 100 m ud fra Kirke- taarnene.

Efter Venderens Underkuelse 1185 blev Knud den Sjettes og Valdemar Sejrs Kongetid fredelige Udviklingsaar for Borringholm. De to Konger stadfæstede 1199 og 1236 Overdragelsen

af dette Lands tre Herreder til Ærkebispesædet, og i Valdemar Sejrs Godsbog indskreves følgende: Burghændeholm, eet Herred Kongeleve o: henlagt til Kongens Underhold. Kongeslottet Lilleborg i dette Herred blev rimeligvis o. 1245 af Erik Plovpenning udvidet og forstærket, ved at en 2 m tyk Mur byggedes langs udenfor den ældre Ringmurs nordøstre Del. Dette blev Borgfæstningens sidste Indvielse til den Kamp, som snart skulde blusse op mellem Kronen og Kirken og volde Borgens bratte Undergang.

Juledag 1252 kronedes Christofer den Første i Lunds Domkirke til Danmarks Konge og stadfæstede 29. Dec. Domkapitelets Friheder, derunder dets Eje af Borringholms tre Herreder. Der var ingen Ærkebisp til at krone ham, thi midt i Maanedens var Uffe Thrugotsøn død. Nu valgte Kapitelet Jakob Erlandsøn til hans Efterfølger i Ærkebispesædet; mod gammel Hævd undlod det at raadspørge Kongen ved dette Valg, dets Stadfæstelse indhentedes kun fra Paven i Rom, og 5. April 1254 drog Erlandsøn som Ærkebisp ind i Lund. Til sin Eftermand i Roskilde Bispestol fik han valgt sin Søstersøn Peder Bang.

Jakob Erlandsøn var en Ætling af Skjalm Hvide i femte Slægtled, havde været Kapellan hos Pave Innocens og dybt indsuget Læren om Kirkens Overøvrighed over Kongemagten. Allerede i Roskilde havde han trodset Danmarks Konge, og hans Valg til Ærkebisp vakte Christofers Mishag, men Kongen slog sig til Taals med, at Erlandsøn havde hyldet ham og svoret ham Troskab over Hostien og en Splint af det sande Kors. Nu som Ærkebisp svang han dog Krumstaven i den fulde Agt med den at sønderbryde Kongespiret. Da Kongen havde samlet Rigets Mænd til Danehof i Nyborg, drog Erlandsøn dette forbi til Bispemøde i Vejle, hvor han 6. Marts 1256 fik vedtaget, at saa snart en Bisp led Overlast fra Kongens Side, skulde hele Riget lægges i Band, Kirkerne stænges og al kirkelig Kærlighedsdømt nægtes Sognebørnene.

Dette udæskende Skridt førte Kongen til samme Aar at rejse Paatale af, at Erlandsøn havde krænket Rigets Myndighed ved at bygge tre Borge og en Købstad paa Kirkens Grund og der optaget Told. Alt taler for, at her var sigtet paa Hammershus som en af disse Borge. Erlandsøn svarede hertil, at han ingen ny Borg havde bygget, kun udbedret Ærkebispesædets ældre

Borge. Den skarpe Modstrid mellem Kongens Klage og Ærkebispens Svar lader sig kun forlige ved, at ikke denne selv, men hans Broder Ridder Anders Erlandsøn ved Aar 1255 havde lagt den første Grundvold til Hammershus.

For at sikre sig en verdslig Magtstilling plejede Ærkebispens Forbund med Rigets Fjender Hertug Erik Abelson af Sønderjylland og den med at staa under dansk Overhøjhed misfornøjede Rygerfyrste Jarmer, hvem med samt hans Hærstyrke han tog i sin Sold. Paa Danehoffet i Lund i April 1257 hjemdrog Kongen alle de Lundekapitelet af Riget givne Friheder og Gavebreve; i Kraft heraf synes Kongens Herredshøvding paa Lilleborg at have søgt at uddrive sidst paa Aaret 1258 Ærkebispens Embedsmænd og indlægge hans tre Herreder paa Borringholm under sin Styrelse. Jakob Erlandsøns trodsige Fremfærd førte Christofer den Første til 5. Febr. 1259 at lade ham voldeligt fængsle for at stille den kirkelige Uro og for at værne Landet (pro terra) Borringholm. Det sidste var Udtryk for, at de borringholmske Forhold var blevne den Draabe, som bragte Kong Christofers harmfyldte Sind til at flyde over.

Fjerdedagen efter Ærkebispens Fængsling paabød Roskildebispens Peder Bang fra sin Borg København Kirkelukning over sit Stift. Herfra flyede han til Fyrst Jarmer paa Rygen, og fra dennes Borg Schapode fornyede han 22. Marts Bandlysningen. Buddrager gik til Rom, hvor Pave Alexander 4. Juni udstedte en højtidelig Opmuntringsbulle til Jarmer om at vinde Himmels Velsignelse og sin Sjæls Frelse ved at gaa i Korstog for den fangne Ærkebiskops Sag. Pavebullen var ganske overflødig; thi forlængst var Rygerfyrsten sammen med Peder Bang og Anders Erlandsøn dragen i Ledingstogt i sin Soldherre Ærkebispens Tjeneste. Togtets nærliggende Maal var at sikre Borringholm for Jakob Erlandsøn, København for Peder Bang.

Omkring 1. April 1259 landede Fyrst Jarmer paa Borringholm, overrumplede Kongens Herred, slog hans Hærstyrke, 200 Mand, tilbage til Lilleborg og stormede under en haard Kamp denne stærke Fæstning. Endnu inde i Borggaarden rasede den blodige Dyst; under Pileregnen og Armbrøstenes Bolte trængtes de tappre Forsvarere tilbage imod den nordøstre Ringmur og Taarnet, deres Ringbrynjer flængedes af Fjendens Sværd. Af den lille Skare, som tilsidst overmandedes, blev de fleste huggede

ned paa Stedet og de øvrige lemlæstede, Borgen blev udplyndret. Over de faldne Krigeres og Hestes Kroppe blussede Flammerne fra den Brand, som den sejrende Fjende tændte, og som lagde Lilleborg øde for stedse. Rønne Herred blev grumt hærget, dets Indbyggere maatte give Løsepenge for deres Liv. Herfra styrede Jarmer mod København, hvor han landede 17. April og indtog Borgen for Bisp Peder Bang. Tilbage paa Borringholm lodes Ridder Anders Erlandsøn for fra sin nybyggede Borg Hammershus at styre dette Land for sin fangne Broder Ærkebisp.

Som en flammende Bavn varslede Lilleborg Krigsuro ind over Borringholm. Kun for een Dag, den Aprildag da Flammerne knittede over dets bloddryppende Mure, traadte dette Kongeslot frem i Landets Historie. Gemte bort i Landets Indre havde de to Kongeborge i Almingen kun tjent som en sidste Tilflugt for Landets didflygtende Forsvarere; Lilleborgs hastige Endeligt viste, hvor lidet de magtede et virksomt Værn for Borringholm.

Borringholmerne selv byggede sig ind igjennem Middelalderen et Sogneforsvar op. Da Hedenolds paa Slægt- og Frendskab grundede Stammeflok søgte Sognebaand med Nabostammerne til fælles Forsvar, skimtes Sognet dannet i sit tidligste Omrids. En fast Skikkelse tog det, da Kristentroen midtsamlede det om Sognekirken, i hvis Stenbygning det himmelske Værn indgik en Tvillingforening med det jordiske Forsvar. Tilbage i Oldtiden gik muligvis ogsaa Sognegildet, der samlede alle bosatte Sognemænd, Gaardejerne, Fæstebønderne og Husmændene, baade dem med og dem uden egen Jordavl, som Gildebødre. Ligeledes Gildet tog i Kristentiden endelig Skik som Sognemyndighed med Præsten som Sogneherre.

I et forholdsvis roligt Tidehverv 1175—1225 byggede de femten Landsogne hvert sin faste Stenkirke, ni Langkirker med et svært firsidet Taarn, to taarnløse Langkirker i Persker og Povlsker og fire Rundkirker. Fortidens bedske Erfaring om, at Fred havdes kun ved at tvinge Nabo ind under den, lagdes ind i disse kraftige Forsvarsværker. Allerede den Forret, som Præsteskabet lod Kirkerne tage i Arv fra Hedenolds Gudevier, og som jevnligt blev blodigt krænket af Stormænd andensteds i Danmark, at være fredløse Flygtninges Fristed, krævede en ubrydelig Forsvarsevne i Kirkebygningerne. Et Fællestræk i Taarnfæstene, de snevre krinklede Trappeløb inde i Murtykkel-

serne, hvilke Enkeltmand ovenfra kunde holde afspærrede mod en Angriberflok, gjorde dem velegnede til en enkelt Flygtnings sikkre Asyl.

Tydeligvis byggedes dog disse mægtige Fæstningskirker, Aakirke og de andre, bag Kirkegaardsdigernes stærke Ringmure og med Støbelernes Kampestenstaarne til Udposter, til hele Sognefolkets Forsvar. Særligt klart træder dette frem i Rundkirkernes Forhold. Ordet Kirkesal ligger fjernt ude af ens Tanker, naar man her træder ind i den dunkle Taarnkelder, dannet som en Rundgang omkring den tykke Midtpille, fra hvilken den trykkende lave Tøndehvælvning slaar sig over paa Ydremuren. Fra det lille Korrum fører inde i selve Rundmuren en ujevnt og stejlt stigende Stentrappe, hvis første Trin ligger et stort Stykke over Korgulvet, op til Taarnets mellemste Rum; den er saa trang, at en middelfør Mand, som ikke har nemmet den Kunst at trænge sig sidelængs op ad den, kan sætte sig fast. I dette andet Taarnrum sænker sig Kreshvælvningen endnu lavere, og herfra snor sig inde i Muren den næste Trappe op til det øverste Rum.

For at se Rundkirkerne for sig i deres oprindelige Fæstningskikkelse maa man tænke sig de senere Tilbygninger Vaabenhuse og Støttestøtterne fjernede og Vinduesaabningerne som højtsiddende snevre Murspalter. En større Aabning oppe i Murhøjden ud for det mellemste Taarnrum tjente Forsvarerne til Indhejsning af Forraad og farestedte Frender. Øverst endte Ydremuren i de to Larskirker med en takket Murkrone, hvis firkantede Tinder var adskilte ved Skydeskaar; indenfor den gik en kresformet Vægtergang uden Tagdække og med Spygatter til Afløb af Regnvand; atter indenfor den bar Taarnets tykke murede Midtpille et lavt kegleformet Tømmertag, op af hvilket ragede et rundt Spejderudkig. Den klodset byggede Nykirke afstod man fra at paasætte et stenumret tredje Taarnrum, men den kan i dets Sted have baaret et fremspringende Tømmerværk. Olskirkes Afslutning med ni brede Skytsaabninger i de smalle Skydeskaars Sted turde tyde paa, at den er tilkommet senere end de andre, paa en Tid da Vaabnenes Udvikling, muligvis hyppigere Brug af de svære Armbrøster, stillede Forsvaret ændrede Opgaver. Selve Murhøjden gjorde Kirkebygningerne stormfrie, værnede dem mod at overrendes med Stormstiger.

Ved alle disse Stenkirker førtes den store Forsvarskamp fra det mandshøje stensatte Kirkegaardsdige. I selve Kirke-taarnet, der tjente til Gemmested for Sognefolkets kosteligste Løsøre, Sølvtoj, Penge, Klæder, kunde kun faa Forsvarere finde Albuerum, men ogsaa de var fuldt i Stand til at hindre en mangetallig Fjende fra at trænge op i Taarnet, og fra dets Tin-der kunde 20, 30 Armbrøstskytter med deres vægtige Bolte ramme Fjenden paa Livet i 150 m Afstand. Da de i Kirkebyg-ningen indesluttede Forsvarere var helt afskaarne fra at fornye sine Forraad af friskt Vand, maatte deres Tal være det forsvar-ligt mindste. Brød Fjenden Digeforsvaret igjennem paa et eller andet Sted, stuede de 100 til 150 Forsvarere her sig følgelig ikke sammen inde i Kirken til Skade for dens fortsatte For-svarsevne, men trak sig bort for at samles til fornyet Forsvar andensteds bag Skovbryn, Aaløb, Klippehøjder. Saa ragede Kirketaarnet med Armbrøstskytterne som en stormfri Klippetop frem midt i Fjendeskaaren.

Videre rækkende Forsvarsvaaben end Armbrøsten, en Enkelt-mands Staalbue, kendte Borringholmerne næppe, inden de o. 1520 tog Ildskyts i Brug. Vel er det 1879 skrevet, at Ærkebisp Peder 1376 testamenterede Aakirke en Blide, men da der hver-ken levede eller døde en Ærkebisp Peder nævnte Aar, er Testa-mentet af gyldig Grund ganske ukendt, og til at rumme en Blide eller Stenslynger, hvis Tømmer alene vejede 5000 kg, var selv Aakirke lidet skikket. For øvrigt har baade Bliden og Armbrø-sten i Datidens Latin samme Navn balista, saaledes at de nu nemt forvexles med hinanden. Stenkirkerne traadte ved Aar 1200 ind i Landets Sogneforsvar nærmest kun som Bygdeborge af en ny Støbning og styrkede ved deres Fæstningstaarne. Midt-vejs mellem de to kullede Sognekirker, Peders- og Povlskirke, kiggede Ringeborgen dem begge over Hovedet, og forstærket med en halvanden Meter høj Dobbeltvold og andre Dækdiger hævdede denne Oldtidens Bygdeborg frem igjennem Middel-alderen sin Stilling som Sognefolkets Værn. Kun de vaabenføre Krigere stod samlede bag Kirkegaardsdigerne, mens de væрге-løse Kvinder og Børn ligesom i Hedenold fjælede sig bort i uvejsomme Skove, Mosekrat og Klippedale, hvorud den dem i Blodet medfødte Tilskyndelse drev dem rædselslagne endnu 1645. Om indbyrdes Fejder Sogn imod Sogn høres intet fra Middel-

alderen; dog tør man maaske ogsaa her læse sig tilbage til ældre Dage fra sene Tiders Skik, da Sognekarlene stevnedes til hævdvundne Dystmøder, og aarlige Kampe mellem Vestremarkerdrengene og Østrelarskerhorrana lod Blodet flyde stridt under Sankthansfesten ved Koldekilde i Almingen, saa at Milisens Dragoner maatte o. 1760 skikkes did i Vaaben for at holde Kampagnerne fra hinanden. Her synes at høres Gny af middelalderlige Sognefejder.

Sognegildet var Sognets kraftfulde Myndighed indad og udadtil, i Freds- og i Krigsforhold. Det talte alle Sognets bosatte Mænd som Gildebrødre. Præsten førte Ordet som Sogneherre; under ham indtog Oldermændene med sine to medhjælpende Stolbrødre og Skraaheeren med sex Domsnævninger deres Sæde i Møderne. Naar Sognefogden endnu paa Borringholm nævnes Sandemand, sigter dette Navn tilbage paa Gildet, som i hin lidet skriftføre Tid maatte have en Mand til som Talsvidne at sande, hvad der var vedtaget og dømt i dets Møder; af hvad Vederlag han høstede heraf, ydede han aarligt Gildet syv Snes Æg, gode til Æggekegler, og en dygtig Humlesæk, thi uden Mad og Øl var Gildet intet ret Gilde. Her paadømtes endog indensogns Livssager til Drabsone eller til Blodhævn. I Knudsker Sogn er jordfundet Gildets store og rigt kunstnerisk skaarne Signet fra o. 1370; i Skønhed og Pragt stod det ikke tilbage for selve Landsherrens. Skønt Sognets Værnehelgen var Knud Konge, var Gildets Skytshelgen Knud Hertug eller Lavard, som 1169 var bleven helgengjort, og under hvis Varetægt sikkert ogsaa de andre Sognes Gilder stillede sig; først da den rene Lutherdom udjog alle Helgener, tog de Navne efter Sognene, og end i vore Dage mindes Folket trofast den ædle Knud Lavards Dødsdag 7. Januar.

Gildets Møder holdtes under fri Himmelpaa Gildevalen ved den af det ejede Gildesgaard, hvis Fæstebondes Afgifter svarede i Øl til Læske for Gildebrødrene under deres alvorlige Drøftelser, senere tillige i Tobak og Brændevin. Paa Sommerens Festedage mødte ogsaa Bøndernes Hustruer, Gildesøstrene, og Sognets Ungdom frem til Majgrevedansen, og da lød de borringholmske Folkevisers lidt tunge Durtoner ud over Gildevalen: Dansen gaar i Skoven ved Aa — om Sommeren, — naar andre Smaaafgule de synge vel.

Ingen middelalderlig Gildeskraa kendes nu ud over lem-læstede Stumper, som ere blevne reddede over i sildigere Skraa-love, den ældste i Afskrift fra 1554, en Snes Aar efter at Sogneforsvaret var vristet ud af Gildets Haand og dermed de gamle Forsvarsvedtægter forældede og udslettede. De Brudstykker Tidernes Rovtand har levnet af dem, oplyse, at i Middelalderens Sogneforsvar indgik Bavner, Skytsvolde og Vejbaner, at Sognets Mandskab stod i en Fænnike, indøvedes paa Mynstringer under Sognets Myndighedsmænd og havde at holde Sogneskytset og de øvrige Forsvarsmidler i god Stand. Men i hvilket Tidsafsnit mellem 1200 og 1500 Forsvaret havde faaet denne Skikkelse, kan ikke læses ud af Gildeskraaerne. Bavnerne var sikkert tagne i Arv fra Oldtiden, Skytsvoldene var rimeligvis Brystværn langs Sognestranden, hvortil Adgangsveje skulde holdes ryddelige; hvert Sogn synes at have haft sin Sognefænik og sin Fane med Sognets Mærke vel i den Skikkelse, som gjenfindes i Sogneseglene. Sogneskytset gemtes i Kirketaarnene, som det siges 1553: „Have Kirkerne af Arils Tid haft Skyts til at afværge Landets Fjender med, naar noget paakommer.“

Nogle Stormænd byggede sig egne faste Smaaborge. Volde og Grave have omgivet Store Ravnsgaard i Østremarker, og ved Kastelsgaarden, ogsaa nævnt Paa Kastellet, i Aaker har den høje, ret stejle Kastelsbakke baaret en Ringvold. Et saadant Forsvarsværk ses ogsaa ved Store Myregaard i Nylarsker. Denne Gaard ligger 600 m inde fra Arnagabugten, bag hvis langt udskydende Rev Skibsflaader fandt smult Vand til Landsætning; den ejedes af Adelslægten Myre, som var bosat paa Borringholm inden 1448. I Gaardens Damsted skyder sig frem en kresrund Holm, hvis Fod er omsat af en smukt sluttet Stenring; fra denne staa dens meterhøje Sider stejlt op af Vandet, dens Overflade er jevn, i sin Form ligner den en rund, flad Mejeriost, men denne Ost er 38 m i Tversnit, stor nok til at bære to Rundtaarne som Sognekirkens Side om Side og endda holde en 3 m bred Vej udenom og imellem dem. Rundt omkring af Vand synes den at have baaret et lille Forsvarstaarn i SV. med en dertil støttet Ringmur. Lignende en lille Ud-gave af Lilleborg staa Myreholmen som en Borgø i sin Mosesø.

Et langt mægtigere Fæste byggede Ridder Anders Erlandsøn o. 1255 paa en Klippeknold S. for Hammeren, saaledes som

andre danske Stormænd i disse Aaringer byggede sig Borgene Kalundborg og Nyborg. Paa den øverste Flade af den 74 m høje Slotsklippe opførte han det i det oprindelige Lilleborgs Lignelse, dog henved en Tredjedel mindre, med et kraftigt firkantet Kampeستاarn halvt indenfor, halvt fremme foran en rundløbende Ringmur, som omsluttede en aflang 30 × 50 m stor Borggaard. Navnet Manteltaarnet er vist hentet fra det olddanske Ord for Mandskraft. Ude langs Slotsklippens bratte Affald til alle Sider lagdes sandsynligvis Pæleværker, i Daldybningen mod Ø. en Klappbro. Tidligt styrkedes dog Borgen yderligere gennem Bygning af en 530 m lang indre Fæstningsmur, som senere delvis indgik i en 750 m lang ydre Ringmur langs Klippe-skrenternes Forløb. Fra Tid til anden rejstes talrige Forsvarstaarne og paa Mantelgaarden og den indre Borggaard Bolig- og Forraadshuse. Saaledes groede her en af Nordevropas kraftigste Enkeltfæstninger frem; den maalte o. 320 m fra N. til S., 215 m fra V. til Ø., og den stod i Brug i henved 500 Aar. Tidligt fik den sin egen Havn bygget i Sænebugten med svært Tømmerbulværk sammenholdt med Trænegler.

Nybygningens ældste Navn var Borgen Borryngholm, som den bar endnu 1294. Ogsaa nævntes i Tidens Skik Anders Erlandsøn og hans Søn af samme Navn begge Ridder Anders af Borryngholm efter deres Riddersæde. Uden Særnavn omtales den 1317 som Borgen paa Borryngholm; til Tider kaldtes den Borgen ved Hammeren. Først fra 1394 er dens senere Navn Hammershus kendt; men egentligt er den stadighen lidt navnløs. Da den ligger borte fra Hammeren og intet ringe Hus er, have Borryngholmerne aldrig kunnet kvemme sig til at kalde den Hammarahused; de nævne den slethen Slottet, og under dette Navn omtales den ogsaa i Regeringsskrivelser endnu efter Aar 1800. Stednavne som Slotsbakken, Slotsvangegaard, Slotslyngen pege paa, hvor stærkt dette Navn Slottet, som intet Egennavn er, kom til at gælde.

Slottet greb strax stærkt ind i Landets Historie som Ridderborg 1255—65, Kongens Fæstning 1265—76, Bispeborg efter 1276. Her smeddedes Landets Skæbne igennem de følgende fire Aarhundreder, uden at eje denne Fæstning kunde ingen holde det varigt i sin Magt, Konge og Bisp tog drøje Livtag om den; men liggende paa det afsmalnede Nordland evnede den

ikke at friholde Landet fra pludselige søværts Overfald. Den dygtige Hærfører Anders Erlandsøn havde med Glæde viet Kongens Lilleborg til Undergang 1259 som en farlig Nabo for hans egen Ridderborg, den han efter et gammelt Udsagn forsvarede mandsdjervt gennem en Aarrække, og hvorfra han holdt hele Borringholm fast i sin fordrevne Broder Ærkebispens Magt.

Imidlertid var Kong Christofer død 29. Maj 1259; knapt to Aar derefter havde Fyrst Jarmer mødt Døden paa et Hærtog; frigiven af sit Fængsel var Ærkebiskop Jakob Erlandsøn vegen ud af Danmark, for den almene Modstand hans magtsyge Færd rejste hos Rigets og Kirkens Mænd; den unge Konge Erik Glipping var bleven gjort til Fange hos Holstens Grever. Men knapt var Kongen udløst af sit treaarige Fangenskab, før han 1265 lod sin Hærstyrke indtage Hammershus og lægge hele Borringholm ind under Kongemagten. Endnu 1268 færdedes Anders Erlandsøn her paa Landet efter at være dreven ud fra sit Borgsæde; han døde 1282 i Nyborg; hans Søn, Unge Ridder Anders af Borringholm sad 1273 som Rygerfyrstens Lensmand paa Schap-
rode Borg og Land.

Al Krigsførelse er dyr, og et følgende Aar maatte Kongen overlade Rønne Herred til Rygerfyrsten Vitslav Jarmersøn, som var traadt i venligt Forhold til den danske Krone og siges at være bleven Kongens Drost; Herredet blev givet ham fredeligt i Pant for Pengelaan med det Vilkaar, at han frit kunde afhænde det til Tredjemand. Efter at den uforsonlige Jakob Erlandsøn var død 18. Fbr. 1274 paa Rygen, indgik Erik Glipping 1276 Forlig med Ærkebispesædet og overlod det dets tre gamle Herreder og Borgen paa Borringholm. Landet mødte et sidste Udslag af denne Ufærdstid, da den norske Søhane Alf Erlingsøn o. 1278 hjemsøgte det med Drab, Udplyndring og Brand.

Kong Erik Glipping myrdedes 22. Nov. 1286. Jens Grand, en Søstersøn af den tidligere Roskildebisp Peder Bang, sattes 18. Marts 1290 af Paven ind i Lunds Ærkebispesestol. Underfundig og hadefuld modvirkede han den unge Konge Erik Menved og gav hans Faders fredløsdømte Mordere Ly. Kongen og hans Raad lod 9. April 1294 Ærkebispens fængsle og sætte i Søborg Fangetaarn, hvor man søgte at afpresse ham hans Underskrift

paa en Række Indvilligelser, bl. a. paa at overlade Kongen Hammershus og al Domkapitelets Indtægt af Borringholm. „Før vil jeg se Kongen skære hvert Lem fra det andet, som er paa min Krop, førend jeg samtykker i noget af dette,“ var Grands eneste Svar. Fra Avignon paabød Pave Bonifacius de tre Lunde-kanniker, som laa i Slotsloven paa Hammershus, troligen at værgе Slottet mod Kongen. De gjorde mere end dette; de af-sendte en Skude til Søborg, og ved Morten Madsvends Hjælp fik de 13. Dec. 1295 Ærkebisen listet ud af Fangetaarnet og bragt hjem til Hammershus. I Slottets Badstue kunde han to alt Fængselsmudset af sin hele Krop; den murede Ribbeovn til Dampbadet staa endnu i Mantelgaardens nordre Hus. Her lu-nede han sig Vinteren over og drog saa efter Paaske til Paven i Avignon med sine hævndirrende Klager over Kongen.

Pave Bonifacius dømte 23. Dec. 1297 Erik Menved i svære Bøder og fuld Erstatning for al den Skade, han havde paaført Ærkebisen og Lunds Domkapitel. Jens Grand vendte hjem til sin sikke Fæstning Hammershus, men over til sin Domkirke i Lund vovede han sig ikke, og Kongen hindrede ham med Magt fra at faa hidsendt Penge og Varer fra Skaane. Grands store Haab til Paven brast, da denne efter nye Undersøgelser og For-handlinger med Kongens Sendemænd fandt det billigt 1302 at flytte ham ud af Ærkebispesædet og sætte sin Kapellan Isarno di Morlana ind i det. Med denne kom Kongen paa en forligelig Fod. Den ham af Paven idømte Bøde paa 10000 Mark Sølv af-gjorde han paa Danehoffet i Nyborg 4. April 1303 ved at til-skøde Ærkebispesædet Hervidstad Herred i Skaane og Rønne Herred, der regnedes af særligt stort Værd for Ærkebisen, idet denne herved fik hele Borringholm under sin verdslige Magt for Fremtiden.

Skønt Erik Menved strax udsendte Ridder Niels Holmgerson til at overdrage Rønne Herred til Bispefogden Jens Kande og paalægge Indbyggerne at lyde Ærkebisen som deres verdslige Herre, laa denne Fremtid endnu lidt fjernt. Foreløbigt maatte Kongen afgive Vermunde Herred ved Ystad, for saa længe ind-til Rønne Herred kunde indløses fra dets Panteherre. Det var jo pantskødet o. 1270 til Fyrst Vitslav, og denne havde brugt sin givne Tilladelse til at sælge det 1277 til Kongens Drost Uffe Nielsson Neb, ved hvis Død 1293 Sønnen Jens Uffeson

havde taget det i Arv. Til at hjemløse Pantet fra denne havde Kongen nu ingen Penge rede.

Jakob Erlandsøn havde kæmpet for Ærkebispesædets høje Myndighed, Jens Grand mest ud af egenraadig Magtbrynde. Begge havde maattet forlade Danmark som slagne Mænd, mest fordi deres trodsige Kampsind ingen Samstemning kunde vække i Folket; Rigets Stormænd og Kirkens Bisper stod enige imod dem. Endnu stærkere Modstand i Folk, Rige og Kirke vakte Den tredje Ærkebispestrid, som 1317 brød løs mellem Esger Juul og Erik Menved og paa ny kastede Borringholm ind i Krigens Tummel.

Paa en Tid da Pavemagten var stærkt svækket, søgte den kraftige Erik Menved at vinde ind, hvad Kongemagten hidtil havde maattet bøde til Lunds Ærkebispesæde. I dette var Esger Juul bleven indsat 1310 med fast Hu til at raade Bod paa Domkirkens Tab i Grands Ufredstid. I sit første Sammenstød med Kongen maatte han paa et Møde i Helsingborg April 1314 give efter for dennes Krav og bl. a. forpligte sig til at indhente Kongens Samtykke i Valg af Høvidsmand paa Hammershus og til at nægte fredløsdømte Mænd Tilhold i dette Slot. Forliget brast 1317; Esger Juul tyede ind bag Hammershus's faste Mure, lyste herfra Kongen i Band, samlede fredløse Mænd om sig, hyrede Lejetropper og søgte Forbund i Sverig. Men udenfor sit trange Borgfæste fandt han ingen Kampfæller i Danmark; selv Kannikerne i Lund frygtede hans Forsætter og gik imod ham.

Erik Menved indankede sin Sag for Pavens Domstol i Avignon og kunde medgive sine Talsmænd et udførligt Klageskrift fra Domkapitelets Kanniker, som heri udtalte om Forholdene paa Borringholm: Esger Juul huser paa Hammershus talrige Fjender af Kongen, endog nogle af Erik Glippings Mordere og plejer Raad med dem; tvert imod Kapitelets Vilje har han givet Domkirkens Borg og Land i Pant til fremmede, saaledes at den løber Fare for at miste Borringholm; han har lokket en Ridder og tre Væbnere did ved at give dem Lejde til at komme til Forhandling med ham og under dette Lejde ladet sine Mænd dræbe dem; han har selv tilsvoret Lundekapitelet, at han aldrig vilde overlade nogen verdslig Lægmand, men altid en af Kannikerne Domkirkens Borg paa Borringholm i Værge, saaledes som det var Brug fra hans egen Borglovs Udstedelse,

men senere har han handlet modsat og brudt sin højtideligt svorne Ed.

Saa følte Esger Juul sig utryg indenfor Hammershus Mure. Mod Slutningen af 1317 drog han herfra over til Pommern, og i April 1318 sluttede han i Kalmar fast Forbund med den svenske Hertughær, der krigede paa Danmark. Det lykkedes Erik Menved at unddrage ham dennes Støtte ved i November at indgaa Forlig med Svenskerne, og Ærkebispemaaatte paa ny ty til Tyskland. For at gjøre Ende paa hans Rænker sendte Kongen 1319 sin Marsk Ludvig Albertsøn Eberstein med en Hær til Borringholm. Han indtog Hammershus, frigjorde Landet fra Esger Juuls Vold og samlede Borringholmerne om at udstede følgende Brev, som omsat efter Tidens Skik paa Latin her atter søges ført tilbage til dansk Tale:

Alle som se nærværende Skrift, ønske vi, alle og enhver som bo paa Landet Borendeholm, Helsen evindeligen i vor Frelser. Alle tro Kristne, dem som ere eller skulle komme, ville vi gjøre vitterligt, at vi nu i flere Aar ynkeligen have lidt under og været hjemsogte af mangehaande Forurettelser og haarde Undertrykkelser, ja endog Røverier og Udplyndringer paa Gods og Eje, Baand, Fængsel og Pinsler for os selv, vore Frenders og Venners Uddrivelse af deres Gods og Landsforvisning, nogles Lemlæstelse og ugudelige og grusomme Drab, desforuden Formædelser, utaaalelige Forfølgelser og Retskrænkelser, alt udøvet af Herr Esger, Ærkebiskop i Lund, og af hans Tilhængere, Mænd som af Lovens Arm ere baade forviste Danmarks Rige og fredløse og domfældte for deres gruelige Forbrydelser, samt deres Skyldfæller, hvilke de have ført ind paa nævnte Land Borendeholm i ikke ringe Tal og med stor Overmagt til at udpine os og til at fare fort i deres Misgjerninger. — Trængte af den yderste Nød fly vi ind til vor højbaarne Fyrste og navnkundige Herre Erik, af Guds Naade de Daners og Venders Konge, i hvis Rige vi bygge og bo, ydmygeligen bønfoldende ham om Hjælp og Raad, i det faste Haab at vorde udfriede af de nævnte Trængsler gennem hans Støtte og Magt med den Allerhøjestes Bistand, idet vi sikkert forudse, vældeligen frygte og for Sandhed kende, at hvis vi undlod dette, da vilde fornævnte Land Borendeholm med sin Borg og alt sit Tilliggende vorde uigjenkaldeligt revet ud af Lundekirkens Eje og Herredømme, vor

Odel falde i Fremmedhaand, og vi og vore Arvinger underkastes evig Trelldom. — Derfor ere vi nævnte Lands Indbyggere alle og enhver komne sammen i Fællig og have efter vor fulde enstemmige Raadslagning og Samtykke lovet og svoret med oprakte Hænder og paa vor Tro vor nævnte Herre Konges Sendemand til samme vor Konges Haand, at vi ville urokkeligt holde fast ved nævnte vor Herre Konge, imod hvem det monne være, og tjene ham trofast, indtil han fuldeltigen vorder fyldestgjort for alle Tab og Udlæg, som han, selv og ved sine Mænd, vil kunnè lide og have for vor Udfrielse og nævnte Lands Tilbagevinding ind under Lundekirken. — Til Vitterlighed herom have vi hængt under nærværende Brev nævnte Lands Fællestings Segl og de særlige Mænd og Herrer, Ridder Jens Kandes og Ridderne Tule Mus's og Peder Mogensøns Indsegl. Givet paa Borendeholm Herrens Aar 1319 Ottendedagen efter Kristi Himmelfartsdag.

For første Gang siden Runernes Tale var forstummet, høres Borringholmernes Røst i dette Budskab af 24. Maj 1319. Hvor lydt end Riddernes Vaabenklang og Klerkenes Messesang klirre ind i den, de overdøve dog ikke Bøndernes retfærdige Harne over Ærkebispens Voldsfærd, deres Afsky for at glide ind under svensk Trelldomsaag, deres danskbaarne Trofasthed mod Riget og mod deres Konge: Vi Borringholmere ere danske og ville for evigt være Danskekongens Mænd. Brevet viser, at de havde givet sig et Fællesting, det der senere kaldtes Landsting, til at fatte Afgjørelser og fastslaa Vedtægter i Landets almene Forhold og med sit eget Signet til at forsegle sine derom udstedte Breve. Aabenbart var de endnu ikke gaaet fra hverandre i Stænder, hvortil de vel endnu knapt var mandtallige nok. Af de nævnte Riddere var Kande hidsendt af Kongen, de to andre rimeligvis af Domkapitelet.

Erik Menved tog Borringholmerne i sit kongelige Værn. Han fik Kapitelsherrerne til at overlade ham Borgen og Landet i foreløbigt Pant, saa længe indtil Kapitelet kunde fremskaffe Dækning for de Omkostninger, som Kampen mod Ærkebispens havde paaført Riget. Da nu Slottet var vundet for Erik Kongen hin unge, satte han Ludvig Albertsøn til dets og Landets kraftige Styrer; dog maatte denne gaa ind paa at yde Ærkebispens Slotshøvidsmand Palne Jonsøn 600 kølnske

Mark, for de Udlæg han havde gjort til Fæstningens Udbygning.

Inden Aarets Udgang, 13. Nvb. 1319, døde Kong Erik. Da Kongemagten laa fældet i Mordet paa hans Fader, var han som Tolvaarig kommen paa Thronen, og i sine 33 Kongear havde han faaet Bugt med sine og Rigets Uvætter, Kongemorderne og Ærkebisperne, og hævet Kongemagten til en længe ukendt Herlighed og Pragt. Hans svage Efterfølger, Christofer den Anden pantsatte alt, Riget og tilsidst næsten sig selv med. Da maatte Folket og ikke mindst Borringholmerne sande den gripende Vaadesang over Danmark, og da opfattedes Kong Erik som et Overmenneske og hædredes med Navnet Menved, den kraftfulde Skytstvætte. Navnet kan sidestilles Borringholmernes Bonavedde, Bøndernes Skytshelt med de overmenneskelige Kræfter, som gav ham Sejr over alt Bakketrol; vist med Rette har B. S. Ingemann i ham seet en Kristenhelt i Kamp mod denne Tids indgroede hedenske Skikke.

Esger Juul var rejst til Avignon og havde her vundet Pave Johannes for sin Sag, saaledes at Ludvig Albertsen fik den pavelige Bandstraale slynget imod sig, fordi han havde indtaget Borringholm fra Ærkebispem. Efter et Aars Ophold ved Pavehoffet vendte denne hjem til Lund, og Kong Christofer, som selv havde været hans Vaabenfælle i Svenskekrigen 1318, havde let ved at slutte Forlig med ham 26. Avg. 1321 og afstaa ham Borringholm, dog saaledes at Ærkebispem skulde godtgjøre Ludvig Albertsøn hans Omkostninger paa dette Lands Indtagelse. Dette sidste evnede han næppe; Albertsøn forblev paa Hammershus, nu som Ærkebispem Høvidsmand, og denne løste ham ud af Pavebandet. Ved Roskildeforliget lagdes ogsaa Rønne Herred ind under Ærkebispem, idet Uffe Nielsøns Arvingers Krav paa det dømtes ugyldigt. Næppe faldt Esger Juuls fornyede Herskab Borringholmerne blidt; men heldigvis brast Forliget hurtigt.

Kong Christofer lod en Hær under sin Marsk Peder Vendelbo indringe Hammershus Paaskeaften 1324, men to Gange fik Marsken at holde Paaske og Pinse udenfor Fæstningens Port, inden han sexten Maaneder senere gennem Fredslutning med dens dygtige Forsvarer Ludvig Albertsøn kom ind i den. Den uindtagelige Fæstning stod sin haarde Styrkeprøve. Med sit Leje

ved Kysten holdt den sig Vejen over Havet aaben. Igjennem dens 70 Aar havde Borringholms Bønder trellet i at age svære Bygningssten i Tusendvis af Læs hid ad stejle krinklede Vejspor. Nu sidst havde Slotshøvidsmændene Palne Jonsøn og mest Ludvig Albertsøn udbygget dens kraftige Forsvarsmure.

Dens Hovedforsvar førtes nu ved Slotsbroen med dens ydre og indre Porthuse, Nordevropas mægtigste middelalderlige Brobygning, hvis to faste Murhvalv førte over den dybe Slotsdal frem til Brohovedet; saa snart den løse Vindebro indenfor dette droges op, spærrede et 12.5 m dybt Gab for al videre Fremstorm. Vaabenfundene ved Bropillernes Fod bringe Kampgjaldet til at lyde paany: Buestrengenes Smeld, Pilenes Fløjt, Kaste-stenenes Tjuh, Klasket ind i brodne Pander, de faldnes Rallen, Sejrherrernes Hyl have skingret under Broens Spidsbuer og imod Dalens Stejlklippe. Selv om Forsvarerne skulde maattet vige Broen og den ene Borggaard efter den anden, kunde de endnu udstaa en langvarig Indespærring i Fæstningens Borgkjerne, Anders Erlandsøns Mantelgaard, hvis dybe Taarnkelder, nævnt Kilden, gav dem tilløbende Vand til Livets Ophold. —

Ludvig Albertsen aabnede først sin brave Fæstning for Peder Vendelbo, efter at Kong Christofer 26. Avg. 1325 i Tingsted paa Falster havde udstedt Brev paa at udrede til ham 9960 skaanske Mark, give ham hans inddragne Gods tilbage, lade ham, hans Brødre og andre Venner, som var hos ham paa Hammershus, færdes trygge i Riget, løsgive alle Fanger. Imidlertid var Ærkebiskop Esger Juul død 17. Jan. 1325 og Carl Eriksøn bleven hans Efterfølger i Lund. Snart drev Ludvig Albertsøn og andre Rigets Stormænd den uordholdne Christofer ud af Landet og satte 7. Juni 1326 Barnekongen Valdemar af Sønderjylland i hans Sted. I Avg. 1326 overdrog Erik Sjælandsfar paa denne Konges Vegne Hammershus til Ærkebiskop Carl, nævnt den Røde.

Paa Danehoffet i Helsingborg 19. Okt. 1327 traadte Jens Uffesøn frem med Paastand om, at Rønne Herred og By tilhørte ham som Drost Uffe Nielssøns Søn og Arving og var uretteligt ved en utilbørlig Dom frakendt ham, hvorimod Ærkebispens paastod, at det var Lundekirkens Eje med Rette. Til at paadømme denne Trætte udmeldtes tolv Riddere, som efter særskilt Raadslagning stadfæstede med deres Ed, at Herredet ulovligt var

fradømt Jens Uffesøn, hvorfor de nu tildømte ham det med Loven. For at holde Lundekirken skadesløs tilkendte da Kongen den Vermundeherred omkring Ystad. Under denne Domsafgjørelse hængte Kong Valdemar, Grev Gert af Holsten, Grev Knud af Halland, Marsk Ludvig Albertsøn, forrige Marsk Peder Vendelbo og 22 Riddere deres Segl. Saa maatte 24. Okt. 1327 Ærkebisp Carl den Røde afkøbe Jens Uffesen det omstridte Rønne og Rønne Herred for 1000 Mark nye skaanske Penge. Hermed var hele Borringholm efter 178 Aars Skilsmisse kommet sammen under een Landsherre, og det hvilede nu i Lundekirkens Skød i henved to Aarhundreder.

3. ÆRKEBISPEVÆLDEN

Lunds Ærkebiskop var pavelig Kirkefyrste for hele Danmark og for Sverig med. For Borringholm var han tillige verdslig Landsherre, tilsat af Kongen som en Slags Landgreve af Borringholm. Han maatte i dette Lands Styrelse følge Rigets Love og Vedtægter, kunde ikke udstede nye Købstadsfriheder og derved føre dets Herredsbønder ind i Rigets frie Borgerstand, kunde heller ikke ved at skænke sine Tjenere Frihedsbreve faa dem optagne i Rigets Væbnerstand. Alle af ham givne verdslige Forskrifter eller Paabud bar i sig den meget væsenlige Indskrænkning: Gælder kun for Borringholm. Dette Land og Hammershus var overdragne Domkapitelet i Lund, og i Udøvelsen af sin verdslige Myndighed maatte Ærkebispens følge sig efter Kapitelsherrernes Raad. Myndige Ærkebispers kriblende Forsøg paa at sætte sig ud over Rigets og Kapitelets Vedtægter blev efter 1327 sjeldne og kortvarige. Landets rent verdslige Styrelse overdrog Ærkebispens en Slotshøvidsmand og en Landfoged; til i sit Sted at udføre de kirkelige Hverv og forestaa Landkirkernes timelige Midler og Gods skikkede han en Dekan eller Provst. Under dennes Forsæde dannede Landets Præster et borringholmskt Kapitel, der mødtes i aarlige Landemoder i Aakirke, som heraf frem til Nutiden nævntes Kapitelskirken. Hvor nært end Borringholm knyttedes ind under Ærkebispesædet i Lund, stod det dog selv i Kirkeforhold med dette sit egne Kapitel stadigt som et selvstændigt Land ved Siden af og ikke underordnet Landet Skaane.

Ogsaa i Landets Retspleje mødes denne Selvstændighed. Tingstad er Navnet paa en lang Række Gaarde i Vestremarker og minder om, at her samledes Landets Bønder paa Tinge vist allerede i Oldtiden. Da Eskil havde bygget Aakirke, fik den sit hvælvede Vaabenhus, nu det ældste ved nogen dansk Kirke, bygget i Valdemar Sejrs Dage, den Konge, som vandt sin varigste Sejr ved at lade udarbejde og vedtage Landslove; og da senere Landstinget findes knyttet til dette Vaabenhus, er det vel tænkeligt, at Kong Valdemar kan have ønsket det bygget til Brug for Retsplejen. Som Landsgrever af Borringholm saa Ærkebisperne sig bedst tjente med, at Landet stod frit af det af dem uafhængige Landsting i Skaane. Dommerne paa Borringholm fulgte vel oftest Skaanske Lovbog, kunde dog ogsaa tage en anden Landslov til Rettesnor og grundede i mange Tilfælde deres Domme paa Borringholms gamle Vedtægt, som særligt i Arvegangsret fjernede sig vidt fra al anden dansk Retskik. Alt peger paa, at Borringholm, saa længe Landslov og Ret er plejet der, har haft sit eget Fællesting eller Landsting. Under Ærkebispvælden stevnedes dettes Domme ind for Domkapitlet i Lund; de førtes ingensinde ind for Skaanes Landsting.

Som tidligere paavist stod Fællestinget 1319 indgaaet som et fast Led i Landets Samfundsbygning. Troligvis nyttede Landets Mænd, naar de samledes paa Tinge for at overveje og vedtage Skridt til at afhjælpe Samfundets Brøst, Lejligheden til at forkynde hidkomne Landsherrepaabud, til at stifte Vedtægter og til at paadømme Retstrætter. Saadan Forkyndelse, Lovstiftelse og Domsigelse blev Landstingets Hverv. Dets Formand nævntes Landstings-Saghører frem til 1443; dog findes allerede 1429 det sidenhen gængse Navn Landsdommer brugt. Nogen Vægt tør næppe tillægges dette Navneskifte. Landstingets Retsbreve fremgik af Fællesdrøftelse med flere gode Herrers Navne og Segl under, og først efter 1576 udstedtes de ene i Landsdommerens Navn. Den sidste Landsdommer, Numer 25 i den kendte Række, døde 1813.

Om Underdomstolene høres kun lidt. De ældgamle Sognegilders store Domsmyndighed galdt kun indensogns og indgik ikke i Rigets Retspleje. Landets fire Herredsting oprettedes tidligt, maaske som forhen nævnt af Knud den Fjerde o. 1080;

som fast Herredsfogedgaard omtales Brennesgaard i Ibsker 1429 (egenligt Bregnesgaard); Herredsbønderne selv valgte deres Herredsfoged. Oprettelsen af Hammershus frie Birk med Kystbyerne Sandvig og Allinge turde være at knytte til Anders Erlandsøns Grundlæggelse af sin Ridderborg 1255; det fik sit Birketing, Hammershus Broting, i et særligt Tinghus indenfor Fæstningens Mure. Ved at disse fem Herreds- og Birketing og de senere tilkomne fem Byting gjordes til Underdomstole under Borringholms Landsting, grundlagdes Landets Retspleje.

Til rigelig Dækning af sine Udgifter paa at holde Hammershus med Mandskab og Vaaben og Landet med Fogder og verdslig Styrelse høstede Ærkebispnen alle Landets Skatter og Afgifter ind i sin Pengekiste. De gamle Kongsskatter fik hastigt mange Følgesvende, Skattekrav var ligesaa yngelsomme som altædende Grisesøer, og med Rette kunde Borringholmerne 1319 klage lydt over deres udpinte Kaar. I det Regnskab, som Slots høvidsmanden Ridder Jep Jenssøn Galen 13. Marts 1345 aflagde sin Broder Ærkebisp Peder, opregnedes alskens Afgifter som Tiende, Sagefald, Bøder, Told, Sild, Sildesalt, Torsk m. fl., og Ærkebispsens Udbytte blev Guld, Sølv, skaanske Penge eller anden Mønt, Korn, Smør, Flæsk, Honning, Sild, Kvæg, Svin, Faar og alt andet mere. Det viste, at Bøndernes Hovederhverv var baade Kvægavl og Fiskeri, noget nær ligestillede. Ogsaa Kongens otte Fæstegaarde kom nu Ærkebispnen til Gode.

Den borringholmske Bonde var ligesaa djerv Sømand som Landmand. Mangt et Gaardbo ligger med sin høje Salsgavl under Husbranden med dens Dragefløj som et Skib, der er draget op paa Skrenten, og hvorfra der holdes stadigt Udkig til Havet. Landbruget var ved Aar 1300 naaet nær op til de 949 Gaarde, hvormed man regnede længere fremme i Tiderne. Blandt endnu drevne Enkeltgaarde kunne Kongens tolv Gaarde fra 1080 udpeges; derimod kan Dalbyklosters Jordegods Skornetal omtalt 1313 ikke gjenkendes i noget nuværende Stednavn. Ærkebisp Carl den Rødes Broder og Slotshøvidsmand, Ridder Hans Eriksøn skænkede 1335 Lundekapitelet elleve Gaarde: Pugegd. og Viesgd. (7. og 8. Vorned) i Ibsker, Lille Krusegd., Tornegd. og Lille og Store Kannikegd. (2., 3., 10. og 15. V.) i Bolsker, Store Bjerregd. (9.V.) i Vestremarker, Kannikegd. (11.V.) i Klemmedsker og tre, som nu ikke lade sig stedfæste. Fem

Aar senere tilskødede han Ærkebispesædet hele sit Gaardeje paa Borringholm undtagen Ødegaard i Østrelarsker, som var ham overdraget af Elaf Odinkarsøn, og hvorpaa han rimeligvis selv boede; den bærer endnu Runestensnavnet Øde i sig, men er fra Riddersæde bleven Sognets Fattiggaard. Landets fjerde Kannikegaard, i Aaker, indkøbtes vist først o. 1508 af Ærkebisp Byrge til Indtægt for et Kanonikat i Lund; den toges i Brug til Præstegaard og laa ved Sognets gamle Kirkegaard. Selv om Landets Gaardtal var det samme som sidenhen, gjorde den stykke- og løkkevise Nyrydning af Gaardlodder Markdyrkingen meget spredt, og Landets Folketal oversteg næppe 7000 ved Aar 1300.

Fiskeriet blev i Aarhundrederne efter 1300 Borringholmernes rigeste Erhverv og førte paany et Pust af Verdenshandelen ind over deres Land. Siden Valdemar den store havde stillet Vendernes, Valdemar Sejrs Kurlændernes Sind til Fred, var der langs Østersøens Sydkyst voxet op en rig Række Handelsbyer, som sluttede sig sammen i et mægtigt Stadforbund til Værn for deres Handelsflaader og efter dette Forbund nævntes Hansestæderne. Farten gik nu som før gennem de borringholmske Farvande, særligt op til Gulland, hvor Visby blev den rige Stabelstad for Varebyttet med Bottenhavets Kystlande, satte 44 Vagttaarne paa sin svære Stadmur og i sine trange Gader fik bygget 17 Kirker, de fleste af fremmede Hansekøbmænd. Ogsaa paa Borringholm fandt disse Stæde og byggede deres Kystkapeller, idet Landet blev dem et rigt givende Sildefangsted.

Hansestædernes store Fiskemarkeder strakte sig fra Dragør over Malmø, Skanør, Falsterbo, Trelleborg, Ystad og Simreshavn til Borringholm, hvor Fiskeriet dreves fra hver en lille Skærhavn langs den hele Kyst. Hid drog Østersøens tætte Sildestimer hvert Efteraar rastløse Menneskestimer med sig. I Lejerne mod Vest førte Lybekkerne det store Ord. Paa Borringholm traadte de østprøjsiske Hansestæder Dansig, Elbing, Brunsberg og Königsberg i Forgrunden. Samlede med de tyske Ridderes Hærmester i Marienburg som Styrer af deres Fællessager dannede de i Øst en lignende Magt som Lybek i den vestlige Del af Østersøen, og for dem blev Borringholm det udbytterige Fiske- og Handelsmarked, mens Lybek mest udbyttede dette Land ved Plyndring og Brandskatning.

Om det store Omfang Borringholms Sildemarked tog, haves talrige Vidnesbyrd; i enkelte Forhold satte det endog almene Regler for dem alle. Ølands Fiskere drog 1346 hid paa Sildefang; 1379 laa her tretten prøjsiske Handelsskuder. Paa Hansestædernes Fællesmøde 1386 vedtoges, at den borringholmske Brug at maale Sildene i Baljer eller aabne Halvtønder burde overføres paa hele den skaanske Sildehandel. Ideligt 1375—1492 klagedes over Tiende, Told og Forbud, som Ærkebisperne lagde paa Sildefangst og Udførsel af Sild; Tiende af Fangsten indkrævede 1389 Ærkebisp Mogens Nielsøn baade hos Borringholmerne og hos fremmede Købmænd. De prøjsiske Stæder paa talte 1392 og 1410, at ingen tysk Købmand burde falbyde saa slet Salt, som det Stettins Saltkræmmere solgte paa Borringholm, og de forbød denne usle Vares Udførsel herfra. Dansig, hvor mange Skippere optog Kendingsnavnet Bornholm, led 1411 og 12 stor Mangel paa Soldknægte, da disse undveg fra deres Fane og tog Skibshyre til Borringholm, hvorfor nu Livsstraf paabødes. Stædernes Fællesmøder 1434 og 47 fastsatte, at Silden fra de skaanske Lejer skulde salted med tre Spiler, den fra Borringholm med to Spiler Salt, sagtens fordi denne var mindre end hin.

Ærkebisperne fiskede ivrigt med, høstede Tiende og Told og mange dejlige Vrag i den travle Efteraarstid. Ærkebisp Niels Jonsøn lod sin Slotshøvidsmand og Søstersøn Hans Uf bygge sex Boder i Havnelejet Listad og overlod ham dem 1379 i Pant for 40 Mark Sølv; de gav 6 Mark S. i Fremleje. Andre, mere varige Bygninger bære Bud om Middelalderens Sildemarkeder frem til Nutiden. Som Alker og Tejster havde valgt sig Reder langs Landets 30 km lange Nordøstkyst, hvor Fiskestimerne gik nær under Land, lagde nu her Dansigerskipperne som farende Havfugle deres Fed og udstyrede dem hjemligt med Saltekel-dere, Kramboder, Kapeller, alt hvad Menneskens Liv kan kræve.

Raadet i Dansig gav 6. Avg. 1416 tre af Stadens Borgere Fuldmagt til at indkræve hos Ærkebispens Foged tre Fjerdedele af Værdien af en indstrandet Skude, som den druknede Skipper Johan Bode af Elbing havde ført paa Sildefang til Feddet Sandvig. De fandt intet villigt Øre hos Peder Kruses Foged, og 20. Maj 1417 paalagde Hansestædernes Fællesmøde sine Sendemænd til Kongen af Danmark at træffe Aftaler om de

prøjsiske Stæders Fed og den utilbørlige Told paa Borringholm. Et af disse Fed, indrebete Strandlodder til Boder, laa S. for Svanikkenakkerne paa Frennemark, hvis Grus gemmer Tomterne i en 900 m lang Husgade, med Gavle og Indgangsdøre ud imod Havet, dybe stensatte, indtil 9 og 3 m store Varekeldere, Ovmure; og en Tylvt her forefundne Mønter fra 1340 til 1475 viste, at her boede Mennesker i disse Aarhundreder.

Til deres Brug byggedes Sankt Anders's Kapel paa Klippehøjden ved Frennegaard i Ibsker; det er længst sunket i Grus. Tre tilsvarende Kystkapeller byggedes i det fjortende Aarhundred: Sankt Annas Kapel paa den høje Gudhjemknyst, om hvilket Sagnet veed, at en af Havsnød reddet Udlænding blev dets Bygherre; Hellig Trefoldigheds Kapel paa den nordre Brink over Helligdomskilden i Rø, nu næsten sporløst udslettet; Sankt Salomons Kapel paa Sandsletten bagom Hammerodden, der ligesom Frennemark havde været de første Stenalderfiskeres Bosted. De to sidstnævnte Kapeller tog snilt hver sin Helsebødkilde i Arv fra Hedenold, skønt intet i Kristentroen mæler om hellige Kilder. Sankt Annas Kapel stod indtil 1896 i Brug som Gudhjem Kirke; i sin Trang til en større forgreb Menigheden sig unænsomt imod det, og kun smaa Rester af dets nedbrudte Mure reddedes fra Ødelæggelsen.

Ene som en kraftig Ruin staar Salomons Kapel tilbage ved Krogkaas Skærhavn, tidligst nævnt 3. Fbr. 1379, da Ærkebisp Niels Jonsøn testamenterede det en Sølvske, sagtens til Brug ved Læskning med det af Sankt Salomon signede Kildevand. Kapellet har et stort Vaabenhus med Vægbænke og en 12 og 5 m rummelig Kirkesal med et Stenalter ved den lige afskaarne Østgavl. Paa Sletten udenom det ses Grundsten til et Par Bygninger, den ene nævnt Skriverhuset, Rester af hin vitta Sandewik, Feddet som søgtes af Skippere fra Elbing. Ligesom de tre andre Kystkapeller var det bygget for Sejlingsmænd fra Søen; efter alt at slutte var de byggelystne Johanniterriddere i Marienburg deres Bygherrer.

I Middelalderens store Høstfiske blev noget nær hver borringholmsk Bonde Fisker. Kornavlen var ringe; Markens Urter kunde altid give nok til Hjemmets Brød og Grød; Kød var efterspurgt, Sild var Verdensvaren, Sildehøsten traadte i Kornhøstens Sted. Endnu stadigt nævnes Efteraarets travle Pløje- og

Saatid slet og ret Fisked, dets Markarbejd Fiskes-Avlet. Fra Oldtiden søvante og handelskendte drog Borringholmerne rigt Udbytte af dette Fremmedliv; alle Østkystens Fiskerlejer fra Aasdale op til Sandvig voxte sig trivelige. Fiskerne gik ud i Sildevrag mod Aften og førte Nattens Sildefang i Land om Morgen. Hanseskippernes Opkøbere saltede den ned i deres Baljer og skibede den om Bord i de ventende Handelskuder, som duvede for deres Ankre paa Læsiden af Hammerodden, Gudhjemknysten og Svanikkenakkerne. Ved rig Sildehøst takkedes Kapellerne; Sankt Anna i Gudium videde sig ud i Rumfang, Sankt Salomon samlede sig rig oppe bag Hammeren. Mellem Fiskernes og Skippernes Flok vrimlede tyske Kræmmere, Bagere, Skomagere, Skræddere og Bissesvende lokkede hid af Byttet; dem maatte Hansestæderne 1442 forbyde at nedsalte til eget Forbrug mere end en halv Læst Sild hver. Efter endt Dagværk søgtes Skænkestuerne, Salgsboderne, Kapellanen til Aftenmesse eller Spillemanden til Springtur. Livet gik højt, her hvor Menneskehundreder samledes for nogle Uger, til Tider saa højt at Menneskeliv sattes over Styr og Kapellan og Skarpretter maatte øve deres Dont; 1378 søgte to lybske Borgere at faa Hansestadens Raad til at skaffe dem deres Ret hos de østprøjsiske Stæder, som med Vold og Uret havde ladet deres Broder Vredebern van Hagen og hans Folk halshugge paa Borringholm.

Selve Sildefisket varede efter fastslaaet Vedtægt fra 24. Avg. til 9. Okt. Saa gaves Tid til at slagte indkøbte Øxen og indkræve Penge for borgede Kramvarer til Maanedens Udgang. Og saa ved Allehelgens Dag fløj alle de løse Havfugle fra Rugepladsen hver til sit, Feddet laa tavst og vintertomt med skoddede Boder, Kapelklokkerne, som havde kaldt Hanseskipperne til Andagt fra Sankt Salomons eller fra Sankt Anders's Gavlglug, alt eftersom de stevnede ind under Landets Kyst vest eller østfra, tystnede. Kun de borringholmske Bønder drog nu ud fra Skærhavnene paa Fiskeri af Torsk og Sommersild og paa Salg af deres Kvægopdræt og takkede ved Hjemkomsten Sankt Salomon og Hellig Anders for gævn Sejlas og god Handel, inden de hastede hjem til deres Gaarde. Hvor stærk Lid de maatte slaa til en heldig Fiskehøst, ses deri, at senerehen Fæstegaarde, som laa 7 km fra Stranden, maatte udrede to Tønder Torsk i aarlig Landgilde.

I den nye Storhandelstid fik Landet sine første Købstæder, tidligst Rønne skabt ud af to Fiskerlejer Rønnestrand og Norrekaas i Bugten indenfor de to Rev, som gjorde den til en nogenlunde skernet Ankerhavn. Allerede Ufredsaarene efter 1259 havde givet dens Fiskere god Vinding i at baadfærge Varer fra og til de opankrede Skuder, og inden Aarhundredets Udgang havde de bygget sin egen Kirke paa den høje Kystbrink oppe over Søndrestrand. En Snes Aar senere skænkede Kongen, maa-ske Erik Menved 1319, dem Købstadsfrihed og gjorde dem fra Herredsbønder til frie Borgere; saaledes skilt ud fra Herredet findes Rønne nævnt 1327. Imellem de to Fiskerlejers krinklede Gyder drog sig oppe paa Kystbrinkerne den brede Storegade med sine langlængede Skippergaarde; fra hver af disse aabnede sig en vestre Port ud imod Havet, en østre Port ind mod Byvängen, baade fra Vand og fra Land aages Velstand i Gaarde. Den unge Købstad lokkede hastigt fremmede Købmænd hid.

Aar 1330 stiftede sex Skipperere fra Hansestaden Gripsvold et Jomfru Marias Gilde til at varetage deres timelige og evige Fromme. Ærkebisp Niels Jonsøn tillod 28. Okt. 1378 dette Gilde at holde Ligfærd og Sjælemesser i Rønne Kirke og fornyede en Gildebrødrene tidligere givne Tilladelse til at købe Grund i Købstaden og derpaa bygge et Herberg til deres Møder og Gæstebud frit af Skyld og Skat til Ærkebispen, ligesom de ogsaa fritoges for Vragafgift til denne af de Strandinger, som kunde times dem i Rønne aabne Rhedhavn. To Aar senere fastsatte Ærkebisp Mogens Nielsson, at Gildets Friheder ikke maatte gjøre Indgreb i Kirkeværgernes eller i den borgervalgte Bystyrers Rettigheder. Ærkebisp Peder Kruse stadfæstede dem i Rønne 11. Okt. 1412 i Nærværelse af de gripsvoldiske Købmænd, som plejede at gæste Byen med deres Varer i Sildefangtiden, og han udvidede Fritagelsen for Vragafgift til at gælde alle deres Skibbrud paa Borringholm, af Hensyn til den Nytte deres Handel bragte Ærkebispen, hans By Rønne og hele hans Land. De borringholmske Skipperbrødre fra Gripsvold kunde endeligt 1433 bygge sig et selvstændigt Jomfru Marias Kapel tæt N. for Rønne Kirke og her lade deres Kapellan præke, messe, uddele det viede Brød og holde Ligfærd; Ærkebisp Peder Lykke udstedte 10. Juli 1434 et Tilsagn af 40 Dages Syndsforladelse til alle

fromme troende, for hver Gang de bodfærdigt søgte dette Kapels Gudstjeneste. Saaledes havde Rønne gæstevenligt optaget et Stykke Gripsvold i sig, og med dette som Formidler til den Verden omspændende Hansehandel blomstrede Købstaden frem.

Paa Østkysten dannede Nexøbugten en fra tidlig Oldtid brugt lun Rhed i Læ mod Vestenstormene. Nu løstes 1346 dens Fiskere ud fra Miklinge Herredsbønder, idet der gaves Nexø Købstadsfrihed. De bad da Ærkebisp Peder Galen om at skikke dem Retsregler til Grundlæggelse af deres Byting, han nøjedes med 7. Dec. fra Lund at sende dem en Afskrift af Helsingborgs kongegivne Birkeret, hvis Forskrifter ikke alle lod sig indpasse i borringholmske Forhold. De byggede deres faste Skipperkirke og viede den, ligesom Rønneskipperne sin, til Sankt Niels af Myra, der altid holdt vaagent Øje med alle Sejlingsmænds Velværd. I den nye Købstad Nøjse slog Hansekøbmænd fra Kolberg Bo og Bod og sluttede sig som Kalendebrødre sammen om at stifte et Alter med Messetjeneste i dens Sognekirke, til hvilken de gav Salt for Messerne.

Samme Aar 1346 gik ogsaa den gamle Landsby Aakirkeby som Sæde for Landstinget og for Præsternes Landskapitel ind i Købstædernes Række; ogsaa til den sendte Ærkebispens Afskrift af Helsingborg Birkeret som en lidet efterrettelig Rettesnor. I dette Forhold at Ærkebispens som Landsherre ordnede de nye Købstæders Retspleje, tør ikke lægges, at han udstedte selve deres Frihedsbreve; til at optage dem blandt Rigets frie Købstæder havde kun Rigets Herre Kongen Myndighed. Først o. 1500 blev Svanikke og Hasle regnede med blandt Købstæderne, maaske mest for at Hænnings og Hasle Herreder skulde have hvert sin. Svanikke byggedes ligesom Rønne op af to Fiskerlejer Hullet og Vigen og synes at have Navn efter de to Nakker, som her skyde frem af Landets Nordøsthjørne; dens lille Skipperkirke byggedes kun 1 km N. for Hanseskippernes Sankt Anders's Kapel ved Frennemarks Fed, som maaske da, o. 1500, var forladt. Allerede 1335 omsatte man de gode gamle Herredsnavne med lidet sigende nye, tagne efter de fire Vindhjørner.

I Handelsskibenes Kølvand jog Fribytterne ind, især under Dronning Margretes Krig med Albrekt af Meklenborg om Sverigs Krone. Under Paaskud af at føre Levnedsmidler til det

indesluttede Stockholm sværmede Fetaljebrødrenes Flaader fra Rostock og Vismar ud paa Østersøen. Paa sit Røvertogt fra 15. Avg. til 8. Spt. 1391 gjorde Hertug Johan af Meklenborg Landgang paa Borringholm, brandskattede Landet og paaførte Brunsbjergs, Elbings og Dansigs Skippere under Allinge stor Fortræd. Det følgende Aar hjemsøgte Rostockrøveren Claus Schild og hans Bande dem. Hertug Johan kom igjen 1393 og tingede sig en Løsesum af Landet. Dansigborgerne optalte 1394 deres Tab ved hans tvende Overfald paa og under Borringholm til 1680 præsiske Mark og 230 Læst Sild. For at holde Fetaljebrødrene i Ave paatænkte Dronning Margrete 1397 at bygge en fast Borg paa Ertholmene, hvor de havde deres trygge Tilflugtshavn i Strædet mellem de smaa Klippeøer 18 km NØ. fra Borringholm; hun sagdes at have Tømmeret og alt andet samlet til at føres did.

Ertholmhus blev ikke bygget, og 1409 led Königsbergs Skipper store Tab paa Skibe, Tovværk, Salt og andet ved Svanikke og Aasdale. En Flaade fra Rostock og Vismar brandskattede 1427 Landet for Smør, Sild og 10000 lødige Mark. Det følgende Aar tog Fetaljebrødrene Stade her for at lure paa de hjemvendende Flandernfarere, og nu mødte ogsaa Lybekkerne frem griske paa Rov. Fra det af dem indespærrede København styrede fem lybske Flaadeførere med Stralsunder- og Hamborgerskibe i Følge i den første Uge af Juli 1428 til Borringholm for at hente sig Fødevarer der, afbrændte Hælvten af Landet og brandskattede Resten for 500 Køer, 100 Øxen, 600 Faar og 6 Læst Smør, hvilket gav dem fuld Ladning. Det rige Bytte kaldte Udplyndrerne til, og 2. Marts 1455 fandt de østlige Hansestæder det sikkert at yde Røverstaden Lybek aarlig Pundtold, mod at den til Gjengæld sørgede for, at deres Skibsgods ikke som hidtil forsvandt ved Borringholm. I Sommeren 1460 holdt Dansig tre Orlogsskibe paa Vagt udfor Nexø, skønt Lybek helst saa hvad det kaldte „de lybske Strømme“ fri for disse ubudne Gæster.

Ilde stedt var skibbrudent Folk paa Ærkebispens Land. Skipper Arnold Duker fra Elbing indstrandede i Nov. 1393 og saa Høvidsmanden Kuneke Isernvord føre hele hans Ladning Klæde af 8400 Noblers Værd ind paa Hammershus. En anden strandet Skipper maatte se Landfogden Tue Nielsson tage alt hans Gods

af 3500 Noblers Værd i sin Varetægt. For at stille de præjsiske Stæders Klager maatte Ærkebisp Jep Gerdson Ulfstand 1394 sende Povl Degn til Marienburg og tilbagegive dem et Skib, som han af en kedelig Fejltagelse havde gjort sig til Herre over. Skønt han kaldte alle Helgener til Vidner paa, at han kun havde indbjerget til sig Klæde af 1000 Noblers Værd, maatte Ærkebisen dog 29. Avg. 1398 indgaa paa at udrede for det 1000 Nobler aarligt i fem Aar. Endda havde han ikke Skylden afgjort, inden han døde 18. April 1410, og den præjsiske Hærmester søgte det følgende Aar Kong Erik Pommerinkes Hjælp til at faa den inddreven hos hans Eftermand Peder Kruse. Blot som almen Vragret tiltog Ærkebisen sig 1434 en Tredjedel eller endog Hælvten af Bjergningsgodset. Blodige Strandingsoptrin fandt Sted. Endnu 1492 klagede Dansigs Borgmestre over, at deres Borgeres bjergede Gods holdtes tilbage paa Boringholm. Kong Hans vidste ikke bedre Svar, end at dette Land ikke tillaa ham, men Ærkebisen i Lund. Om denne gav dem bedre Trøst, er usikkert; hver lever kristeligt og nærer sig af Vrag.

Efter 1327 greb Landets Forhold mindre stærkt ind i Danmarks Historie. Ærkebisp Carl den Røde ombyggede sine Forgængeres Badstue og andre Boligrum paa Hammershus til et 14 og 7 m rummeligt Sankt Margrete Kapel og skænkede i sit Dødsaar 1334 dette ti Mark purt Sølv til Indkøb af Jordegods, som skulde tjene til Slotskapellanens Underhold. Samtidigt testamenterede han tyve skaanske Mark til de spedalskes Hus eller Hospitalsgaarden Spedelegaard i Aaker, hvis Sankt Jørgens Kapel rimeligvis var det ældste paa Landet og i Tidernes Løb ved fromme Gaver fik sig tillagt Indtægterne af femten Gaarde til Underhold af de bag Hospitalets stængede Laage indespærrede Spedalske.

I Skaane mødte Ærkebisen stor Uro. Greve Johan af Holsten fik i Fbr. 1330 sin Halvbroder Christofer den Anden gjenindsat paa Danmarks Throne, mod at denne overlod ham hele Skaaneland i Pant. Holstergreven og hans Fogder huserede her saa grumt, at Ærkebisp Carl enedes med Landets Stormænd om at gaa til den svenske Konge Magnus Smek i Kalmar, og ham hyldede de i Juni 1332 som deres Herre. Halvanden Maaned herefter døde Christofer den Anden; Danmark var uden

Konge i otte Aar. Efter at Magnus Smek 4. Nvb. 1332 havde udkøbt Greve Johan af Pantet med 34000 Mark Sølv, stod Skaane under Svenskekongen i 28 Aar. Alle disse Forviklinger lod dog Borringholm urørt; som Ærkebispesædets Eje kunde dette Land ikke indgaa i Kong Christofers Pantgivning til Holstergreven og følgelig ej heller i Svenskekongens Køb af Pantet fra denne. Dets Landsherre Carl den Røde døde 16. Maj 1334 og efterfulgtes af Peder Jenssøn Galen.

Pantsætteren Christofers kraftige Søn Valdemar hyldedes 24. Juni 1340 til Rigets Konge og bragte Atterdag ind til Danmark. Hans første Opgave blev at sanke Rigets Hovedlande hjem fra deres Pantsætning, og for herunder at vinde Magnus Smeks Støtte godkendte han i Efteraaret 1343 Skaanes Afstaaelse til Sverig. Han fandt virksom Hjælp hos Danmarks Ærkebisper i Lund Peder Galen og efter dennes Død 1355 Jep Nielsøn Kyrning. I denne Tid gik Sortedøden ind over Danmark. Paa Borringholm skulde den efter Sagnene kun have skaanet eet Menneskepar eller dog kun saa faa, at de ikke evnede at spise en Lammekrop op, eller kun ti Mand, som samledes paa Timandegaarden i Ibsker, — men denne har dog sit Navn efter en Mand Tidemand. Sortedøden 1350 bragte nogen Stilstand i Landets Nyopdyrkning og øvrige Fremskridt, men ikke værre, end at da de døde var vel jordfæstede, krævede Livet sin Ret, og ingen Traad i dets Væv fandtes bristet.

Hammervandet var med sine 40 km dog ikke bredere, end at de skaanske Forviklinger 1358 truede med at trække Borringholm ind i deres Urede. Misfornøjede svenske Stormænd rejste Modstand mod Kong Magnus og samlede sig om hans Søn Hertug Erik, der 9. Jan. 1358 paaførte Valdemar Atterdag Krig. Hertugen havde god Brug for det faste Hammershus og det fede Borringholm til sin Krigsførsel; han overrumplede Ærkebisp Jep Kyrning i hans skaanske Fæstning Aarhus 5. Fbr., holdt ham fængslet der og vilde aftvinge ham Afstaaelsen af Borringholm. Da lykkedes det Ærkebispens at undfly af sit Fængsel over til Hammershus og her vinde Valdemar Atterdags Støtte mod Hertug Eriks krigeriske Overgreb. Dog vakte hans Optræden ham bittre Modstandere i selve Kapitelet i Lund; han lod 1359 Domprovsten Niels Axelsøn gribe paa Kirkegaarden her og føre i Lænker til Hammershus, hvor han holdt ham

fængslet over Aar og Dag. For denne Sag lod Pave Innocens 19. Maj 1360 „Fordømmelsens Broder, Helligbrødens Gjærningsmand, Fordærvsens Skyldner“ Ærkebisen indstevne for sin Domstol i Avignon. Men did naaede Jep Kyrning ikke; han døde 23. Jan. 1361 paa Hammershus.

Magnus Smek dreves til at søge en Modvægt mod sin herskelystne Søn Erik, der truede hans Kongemyndighed, i et Forbund med Valdemar Atterdag. Det kom i Stand 1359 og sikkredes med en kirkeviet Trolovelse mellem hans Søn Haakon af Norge og Valdemars Datter Margrete. Det følgende Aar aftraadte Kong Magnus Skaane til den snille danske Konge, som hermed havde Danmark samlet. Ved Ærkebispens Død 1361 overdrog Lunde-kapitelet ogsaa ham midlertidigt Hammershus og Borringholm, sagtens for at dette Land i hans kraftige Haand kunde sikkres mod at fravristes Domkirken af de stadigt krigssindede svenske Stormænd. I henvend to Aar sad Ridder Jep Splid som Kongens Høvidsmand paa Hammershus; men da den nyvalgte Ærkebisp Niels Jonsøn var vendt hjem fra Avignon med Pavens Stadfæstelse af Valget, oplod Valdemar Atterdag frivillig ham Landet og Slottet.

Forud havde dog Ærkebisen og Domkapitelet maattet indgaa 8. Dec. 1362 en Forpligt til visse Vilkaar, der viste, at de modtog Landet af Riget som dettes Eje, hvilket Kongen til enhver Tid kunde kalde hjem fra Ærkebispesædets Styrelse. Forpligtelsen hertil lød saaledes: Naar vor Herre Konge begærer Hammerslot med Borringholm af os igjen, da skulle vi og vore Efterkommere frit oplade Kong Valdemar det igjen, foruden al Modsigelse, med al Krigsrustning, Skyts, Vaaben og Værge, og med hvad andet som dertil hører; — naar vi sætte nogen til at forestaa Slottet og Landet, da skal denne give Kong Valdemar noksom Forvaring paa, hvad her forudskrevet staa; han skal ogsaa være saadan en Mand, som Kongen og vi kunne forlade os paa, Riget til Gavn; — saa længe som vi Niels Ærkebisp og vore Efterkommere have det Slot og Land i vor Haand og Raade og regere derfor, da skal det altid staa aabent for fornævnte Kong Valdemar og for hans ganske Hus og Stamme; — alt dette som nu foreskrevet staa, love vi med vort elskelige Kapitel af Lund tryggeligen at skal holdes og bevares af os og vore Efterkommere, saa her slet ikke nogen Rinke skal gælde,

som kan optænkes enten udi den gejstlige eller verdslige Ret, eller som kan paafindes, som kan være Kong Valdemar eller hans Rige til Skade. — Under Ærkebispens, Domkapitelets og syv Kannikers Segl. — Efter den hundreedaarige Strid sikkrede saaledes Valdemar Atterdag 8. Dec. 1362 Borringholm for dets Moderland Danmark.

Ærkebisp Niels Jonsøn fik strax Lejlighed til at bruge sit nyvundne Slot Riget til Gavn. Det svenske Stormandsparti vilde paatvinge Magnus Smeks Søn Haakon, skønt han forlængst var bunden gennem kirkelig Trolovelse med Margrete Valdemarsdatter, en anden Brud i Fyrstinde Elisabet af Holsten, og 17. Dec. 1362 sejlede hun fra Travemynde ud paa Brudefærd til Stockholm, men led Skibbrud paa Ærkebispens Strande. Hun fik en fyrstelig Modtagelse paa dennes Slot, efter alt at skønne Hammershus, og hendes Afrejse herfra blev stadigt udsat til en gunstigere Aarstid. Ærkebispen selv lod sig ikke skremme fra at tage en Vinterrejse til København, hvor han 9. April 1363 i Overværelse af begge Kongerne Valdemar og Magnus fuldbyrdede den kirkelige Ægtevielse af Kong Haakon Magnussøn af Norge og hans trolovede Margrete Valdemarsdatter og herved underbyggede de tre Rigers Ening. Som altfor gæstfri Vært husede han den ubudne Brud Elisabet endnu mindst tre Aar paa sit Slot, og hendes afbrudte Bruderejse endte tilsidst i, at hun gemte sig bort i et Nonnekloster. Efter et langt Vinterophold hos sin Søstersøn Høvidsmand Hans Uf paa Hammershus døde Ærkebisp Niels her 5. Fbr. 1379.

Det følgende Aarhundred gav kun smaa Tildragelser og faa Enkeltmænd at nævne. Da Kong Erik Pommerinke i Avg. 1435 drog af Danmark til Sverig, mistede han Den lange Galej og andre Skibe med Mand og Mus paa Borringholms Kyst, og da han 1449 overlod Kong Christian den Første Gulland for selv at drage hjem til Pommern, var begge Kongerne i Land paa Borringholm. To danske Konger som Gæster sammen saa Hammershus kun denne ene Gang.

Som Høvidsmænd paa Borringholm ere nævnte: 1335 Ridder Hans Eriksøn, — 1345 Ridder Jep Jenssøn Galen, — 1361 Ridder Jep Splid, — 1377 og 89 Hans Uf, — 1394 Kuneke Isernvord, — 1394 og 1405 Povl Degn, ogsaa 1407 sammen med Hans Lagesøn, der efter sit Seglmærke maa tros at være

den samme som Hans Uf, — 1424, 34 og midlertidigt 43 Aage Nielsson Sparre, — 1433 Jes Harbo, Husfoged, — 1443 Jens Eder, — 1444 og 49 Gustav Lalesøn, — 1469 Ditlev Daa, — 1484 og 93 Hans Brostrup, — 1497 Kristiern van Haffn. Som Landets Dekan eller Bispeprovst virkede 1407 Hartvig Lang, — 1429 og 43 Præsten Godskalk Haagensøn i Østrelarsker, — 1457 og 69 Kannik Hinse Hermansøn, — 1490 og 94 Kannik Herman van Haffn. I Landsdommersædet sad 1429 og 43 Peder Boesøn, — 1448 og 69 Sevid Nielsson, — 1490 og 1501 Jep Splid, som gennem den 1416 og 43 nævnte Væbner Splid Jepsøn rimeligvis var en Ætling af Ridder Jep Splid, og hvis Navn gjenfindes i Splidsgaard i Klemmedsker Sogn.

Det Fyrstehof Ærkebisperne til Tider førte paa Hammershus, den Hærstyrke og Stab af Ombudsmænd de stadigt holdt paa Borringholm, drog Mænd af Rigets Ridderskab hid, mest fra Skaane. Grene af de ridderlige Slægter Degn, Gagge, Galen, Hals, Lang, Myre, Sparre, Splid, Uf satte Rod her. Saa længe Tilknytningen til deres oprindelige Hjemstavn holdtes i Live gennem Ægteskaber og Godseje, fulgte de det danske Ridderskabs fremskridende Udvikling til den paa Frender og Gods rige, tæt sammentømrede samt som Lensmænd og Rigsraader mægtige Adelstand. Dog kun faa lykkedes det at holde fast ved al denne Rigets Herlighed; forsprængte ind under Kirkens Kærlighed maatte de tage til Takke med trangt omsnevrede Udviklingskaar som borringholmske Bispevæbnere eller Frimænd.

Paa Tinget 1319 var Borringholmerne traadte frem alle som Bønder i Fællig; Landets senere særlige Frimandsstand var endnu ikke kommen til Orde. Det fra ældre Tid frie Jordegods, omtrent en Fjerdedel af Landets Gaardbrug, laa endnu i Ridderskabets Hænder eller var fra disse ved fromme Sjølegaver vandret ind i Kirkers, Klostres og Hospitalers Eje. De tidligst nævnte Væbnere eller Frimænd paa Borringholm, Peder og hans Søn Ødbern Hals 1407 til Store Halsegaard eller Gadebygaard i Østremarker, tilhørte en skaansk Ridderslægt. Stort Gods i Skaane ejede ogsaa Aage Nielsson Sparre, der 1434 trak sig ud af Høvidsmandsstillingen paa Hammershus for at leve paa Maglegaard i Østremarker. Et Par Aar tilforn havde han her bygget Sankt Movrids's og Sankte Margretes Kapel, et lille Godskapel godt 30 m² i Gulvflade; en af sine Gaarde tilskødede

han Sognepræsten for hver Lørdag at kunne høre ham læse en Jomfru Maria Messe. Han døde her 1460; hans Søn Ridder Niels Aagesøn tilskødede 1493 Præstekaldet yderligere tre Gaarde og døde 1494, og endnu 130 Aar senere saas hans Ridderskjold ophængt i Østremarkirke.

En statelig Hob Frimænd færdedes i dette Aarhundred paa Borringholm; i Brevskaber frem til Aar 1500 findes 70 navngivne. Ni nævnes i et Retsbrev 1433, hvilket handler om et Manddrab, som Væbner Peder Olsen i Nylarsker havde øvet i Rønne paa sin Stifbroder. Et Hyldingsbrev til Ærkebispesædet udstedtes 1443 af ti Frelsemænd. Ærkebisen tilstedte dem ikke fuld Frihed af deres Jordegods, deres Fæstebønder maatte svare Bispefogden Sagefald, Told, Bidrag til Landets almene Styrelse og Muleskat af deres Kvæg. Deres Jordegods var sammenlagt knebent 700 Tønder dansk Hartkorn; een hartkornfør dansk Riddermand kunde vippe dem alle op. De var afskaarne fra at indgaa standsmæssige Ægteskaber og tog sig ofte Hustruer fra Borgerstanden. De stod som en Mellemkaste mellem Bonde- og Adelstanden, og den adelige Tiltale som ærlig og velbyrdig Mand tilfaldt ikke dem.

Landets Domstole holdt retslig Hævd over, at ingen ufri Mand kunde gennem Arv, Køb, Udpantning eller Gave blive Ejer af Frimands Jordegods, hverken de skattefrie Sædegaarde eller de underlagte halvfrie Vornedgaarde. Gennem denne Retsvedtægt opretholdtes Landets frie Slægter, hvis Sønner først ved at faa sligt Frigods i Eje nævntes Frimænd; disses Tal oversteg derfor aldrig halvanden Tylvt. De andre Sønner giftede sig ind i Borgerskabet eller paa en almindelig Skattegaard uden dog derved at forskærse deres Adgang til ved Arv eller Køb at vorde Frimænd. Frimandsherligheden fulgte Jordegodset og ikke Manden selv.

Ærkebisperne tiltog sig Myndighed til at give sine Tjenere Breve paa at være Frimænd. Der er dog intet Tegn paa, at Vaabentjeneste ydet under Ærkebispestridene 1259—1327 og under Hansestædernes Overfald efter 1391 har udvirket noget saadant Vaabenbrev. Det ældst kendte Brev af 11. Marts 1403 giver en Bispetjener Jep Andersen og hans Hustru ikkun livsvarig Skattefrihed af deres Gaard Sasseregaard i Østremarker. Dernæst satte Ærkebisp Peder 26. April 1412 med Kapitelets

Samtykke Peder Boesøn, den senere Landsdommer, med samt hans mandlige Efterkommere ind i Borringholms Frimandsstand. Endeligt skænkede Ærkebisp Tuve Nielssøn 24. Juni 1468 sin Tjener Oluf Bagge og alle hans ægtefødte Børn Frihed med Skjold og Hjelm, saadan som fribaarne Mænd plejede at have, med til Vaabenmærke en hvid Sild i et blaåt Felt med et blaåt og et hvidt Horn paa Hjelm, „dog vort Bondegods og Købstadsgods undtaget paa vort Land Borindholm, og skal Oluf Bagge være os og vore Efterkommere Ærkebiskoper i Lund tro og til Tjeneste, saa længe han bliver paa vort Land Borindholm.“ Modtageren skrev sig nu Oluf Bagge a wapn (Væbner).

I og mellem Linjerne i disse Frihedsbreve læses tydeligt: Gælder kun paa Ærkebispens Land Borringholm. Det sidste Brev aabnede den stateligt udstyrede nye Væbner Vejen til at gifte sig ind paa en Frimandsgaard i Klemmedsker, hvilken efter ham fik Navnet Baggessaard, men ingen Adgang til at frigjøre hidtil skatskyldigt Gaardeje, som kunde komme i hans Haand. Baade Ærkebispens og han indsaa, at ind i Rigets Ridderskab mægtede Brevet ikke at løfte denne Bispevæbner.

Frimændene traadte som Bisiddere ind i Landstinget og satte sammen med Landsdommeren, der selv oftest var Frimand, deres let kendelige Segl under de fra Tinget udgaaende retslige Brevskaber. Mod dem nævntes andre Borringholmere ufrige Mænd. Kun et lavt Trin hævede dem op over Landets jordegne Bønder, Kongens Fribønder eller Skattebønder, som de nævntes, og som ejede dets 680 Selvejergaarde og holdt dem i Hævd som Slægtens Odel i Kraft af Borringholms Vedtægt. Denne fastslog, at Gaarden udelt skulde gaa i Arv til Selvejerens yngste Søn Gaarddrønten, eller om ingen Søn fandtes, til hans ældste Datter, og at den i Mangel af Livsarvinger skulde lavgbydes indenfor Slægten paa Tinge, inden den gyldigt kunde sælges til Fremmedmand. I Kraft af denne Vedtægt nedarvedes Selvejergaardene fra Fader til Søn igjennem Aarhundrederne, Kofoedegaarden i Østremarker fra 1543 til 1918. Støt og støvt paa sin Fædrenegaard veg Selvejerbonden ikke mange Skridt for en Frimand. Skattebonden paa Kofoedegaard havde for øvrigt selv hjemme i Frimandsslægten Kofoed.

Jens Brostrup, som var Ærkebiskop i 25 Aar, gæstede Borringholm 1480 og 90 sammen med Kapitelherrer fra Lund og

ordnede Landets Forhold. Da Rønne Borgere klagede over de mange lange Ægter, hvormed de maatte age der udskibet Gods til Hammershus, tilstod han dem 18. Avg. 1490, at de kun skulde baadfærge Godset i Land fra Skibene, hvorefter de omliggende Sognes Bønder skulde køre det op til Slottet. Rønne Rhedhavn var saaledes nu Landets vigtigste Førselhavn. Samtidigt søgte Ærkebisen at udfylde Huller i Landets almene Lovregler ved at foreskrive nogle mærkbare Artikler og Punkter til Landsens Nytte og Menigmands forbedrede Kaar. Han var jevntad i Pengetrang og maatte med Kapitelets Samtykke o. 1490 overlade den rige skaanske Herremand Peder Lang til Valløse hele Svanikke By med al dens Rettighed og Frihed, hvilken gav to Tønder Smør i Aarsafgift, knapt saa meget som to gode Fri-mandsgaarde.

Efter Jens Brostrups Død 3. Juni 1497 valgtes Byrge Gunnersøn strax til Ærkebiskop, men maatte nu indløse sit Stad-fæstelsesbrev hos Pave Alexander Borgia med 2000 rhinske Gylden, hvis ikke Kapitelet og Stiftet skulde falde i Pavens Band; dyrt lod denne lønne sit Navnetræk. Hertil maatte Domkapitelet pantsætte Kirkens lodigste Guld- og Sølvskatte i Lybek, og den nye Ærkebisp til Erstatning give Kapitelet Hammershus og Borringholm med al dets rette Rente, Rettighed og Herlighed at ihænde have og nyde som frit brugeligt Pant med al kirkelig og verdslig Retsøvelse, saaledes som Ærkebisperne havde brugt det hidtil, dog skulde alle Indtægterne af Landet opspares Aar for Aar til Indløsning af Domkirkens Skatte. Disse blev hjemløste fire Aar senere, og den myndige Ærkebisp fik da uhindret Raadighed over Slot og Land.

Byrge Gunnersøn kom gjentagne Gange til Borringholm og drog Omsorg for Landets Forhold. Da han her forefandt stor Brøst og mærkelig Skade i, at hans Forgængers Artikler fra 1490 ikke blev overholdte, skønt de var aldeles nødvendige for Landets Tarv, indskærpede han dem 6. Juli 1499 og tilføjede enkelte nye Paabud. Men som Oldtidens Strandhug døvedes ogsaa Landsherrens Lovbud hastigt, naar de skulde føres ind paa Klippelandet, hvis gammelvante Indbyggere var lidet lyd-høre for nye utrængte Love; og da Byrge to Aar senere kom hid, maatte han 15. Avg. 1501 i Rønne atter kraftigt indskærpe dem sin venlige Vilje. Jens Brostrups syv og hans egne to Lov-

artikler gav mange Oplysninger om Landets Tilstand i denne Tidsalder, som var lykkeligst, jo færre Love der udflød af Herremagten for ikkun hastigt at udgaa af Folkeagten.

Art. 1. Dette Ølands almenige Skove, som storligen ere hærgede og forhugne, skulle herefter, som nu begyndt, holdes i Fred og Hegn. Hvo der findes at gjøre Uhegn og at rodhugge og gribes paa fersk Gjærning, skal have forbrudt Heste og Vogn og derhos bøde tre Mark til Slotshøvidsmanden for sit Lovbrud. Ingen, hverken Frimand eller anden, maa holde Geder, og hvor slige findes efter denne Dag, lyses de ugilde, og gives Høvidsmanden Fuldmagt til at annamme dem, ihvem de tilhøre. — I Tilknytning til denne Artikel stadfæstede Ærkebisp Byrge 25. Juli 1499 den af Frimænd og Bønder i hans Nærværelse paa Landstinget indgaaede Vedtægt om Enkeltgaardenes Skove, at hvo som ager, rider eller ganger i nogen Mands hegnede Skov, hugger, skærer eller bryder Læs, stort eller lille, Dag eller Nat, til Skovens Skade og bliver derfor kendt strax paa fersk Gjærning, skal bøde Landsherren 40 Mark, gælde Sagsøgeren Skaden igjen og miste, hvad han fører med sig; og gjør nogen Mand eller hans Tyende sligt om Natten i Mørke og Mulm og vil ikke tilstaa, da skal han være Tyv og undgælde derfor som for anden Tyvssag. Denne Vedtægt udstrakte Ærkebispem til at gælde ogsaa for Kirkernes og Slottets Skove, som skulde fredtages under tilsvarende Paatale til Bøder og Faldsmaal.

Art. 2. Det forbydes under Straf paa Liv og Gods at holde noget Samstevne eller hemmeligt Møde i Skov eller Mark eller andre hemmelige Steder; men har nogen Mand anden Mand at skylde eller tiltale, da skal det indtales til Sognestevne eller Herredsting eller Landsting og Parterne staa hinanden til Rette der, i hvad ikke kan forliges i Mindelighed. — I denne Artikel stadfæstedes de gamle Sognegilders Myndighed som Rettens Sæde.

Art. 3. Alle Indbyggerne skulle være Slotshøvidsmanden hørige og lydige og udgive deres Skatter, som de med Rette ere pligtige til, paa disse foreskrevne Aarstider: Smør inden Sankt Lavrents's Dag 10. Avg., Penge inden Maria Fødselsmesse 2. Spt., Fedekvæg, Øxen, Køer, Faar, Lam, Gæs og Høns inden Helligmesse 1. Nvb., Korn inden Sankt Anders's Dag 30. Nvb.,

Fedesvin eller Flæsk inden Jul. Hvo dette unnlader, skal bøde tre Mark til Høvidsmanden og denne have Magt til at lægge sine Folk paa Gæsteri hos ham saa længe, til Gæsteriydelsen dækker Skattesummen. Skulde der opstaa Trætte eller Retsstrid mellem Skattefogden eller hans Tjenere og Bønderne eller deres Tyende, hvilken ikke kan bilægges mellem Parterne indbyrdes eller forliges i Mindelighed eller, om det er en større Sag, for Retten, da skulle saadanne Sager føres ind for Ærkebiskopen og Kapitelet i Lund, førend noget Kæremaal sættes ind for nogen anden Herre eller Forligsmand, og skal dem der vederfares Lov og Ret uden al yderligere Kost og Tæring. Drister sig nogen til at handle herimod, da vil Ærkebispen dømme ham som den, der sidder sin rette Herres Bud overhørig.

Art. 4. Det forbydes at øve Volds- og Hærværk, bryde Hus- og Gaardfreden, rane og øve Haandgribeligheder paa hinanden, rig eller fattig, saaledes som hidtil jevnlige er sket i Købstæderne og andensteds. Hvo sligt gjør herefter, skal dømmes efter Lovens og Haandfæstningsbrevens Indhold.

Art. 5. Da det høres, at mange have lagt to, somme tre Skattegaarde under sig og dog kun skatte og yde for een Gaard, Slottet til stor Skade og Fordærv, saa paabydes det Høvidsmanden at efterspørge og granske Gaardgodset og sætte det til sin aldersgamle Skat. Hvo der lægger Dølgmaal paa noget og ikke vil gjøre fuldt Rede, skal have forbrudt sligt Eje og Høvidsmanden have Fuldmagt til at indsætte i Gaardene anden Mand, som vil rede fuldt ud for dem. Det forbydes at bortsælge eller pantsætte Jordlodder fra Gaardene, hvortil de ligge, og er sligt skeet, da skulle de købes eller løses tilbage af Bønderne under Faldsmaal. Tager en Frimand sig en Bondedatter til Husfrue, da skal han derom underrette Høvidsmanden og Fogden, at denne holder Bondegodset indført i Slotsbogen, saa at det ikke falder i Frihed. Hvo heri findes overhørig, skal ikke vide sin egen Brøde.

Art. 6. Det forbydes alle Bønder og Vorneder at fatte sig med Skibsvrag Nat eller Dag, naar det kommer ind, før end vor Høvidsmand eller Foged siger dem til at skulle bjerge og redde, dog mod rimelig Bjergeløn. Findes nogen som unddrager et Vrag saa meget som en halv Mark værd uden vor Høvidsmands eller Fogeds Minde, da skal denne have Fuldmagt til at

rette derover som over en Tyv, med mindre han har fuld Hjemmel af den rette Ejer.

Art. 7. Da det erfares, at Ærkebispens Vildt, som han nu har lagt Fred paa for nogen Tid her paa Landet, er nær ødelagt af uvane Hunde, skal ingen Bonde herefter have flere end to Hunde, og ere de saa store, at de kunne gjøre Ærkebispens Dyr, Hind, Raa eller Hare nogen Fortræd, da skulle de lemme paa den ene Fod; hvor de findes ulemmede herefter, da bødes tre Mark. Hvo i Rævejagt vil fare, han udrede sig med Rævehunde og smaa Hunde, som tjene dertil. Og hermed skulle alle og enhver ubrydeligen overholde disse Ærkebiskop Jens Brostrups fornævnte Artikler og Punkter; djerver sig nogen at handle herimod, skulle de haardeligen staa til Rette i alle tilbørlige Maader som de, der sidde deres rette Herres Breve og Bud overhørige.

Art. 8. Ingen Bonde skal købe eller panttage nogen Jordlod, som ligger under frie Birk eller Købstæder, og ingen Købstadmand eller de, som bo i frit Birk, købe eller panttage nogen Ejelod, som ligger til Bøndernes Gaarde; men hvo som vil købe, han købe hele eller halve Gaarde og tage Skøde til Tinge efter Loven og udrede derfor til Hammershus, hvad tilbørligt er. Hvor anderledes er skeet hidtil, skal den rette Ejer købe og indløse Lodderne tilbage, eller den, som har købt og panttaget, udrede fuld Afgift af dem eller miste sit Køb og Pant, ihvad det er. Ejheller skal nogen Frimand panttage eller købe nogen Ejelod, som ligger til en Bondegaard eller til et frit Birk; men hvor det er skeet hidtil, og der ikke haves lovligt Skøde, da have det ingen Magt.

Art. 9. Bønder og Almue skulle søge Købstæderne Rønne, Aakirkeby og Nexø paa deres rette Torvedag, som Arils Sædvane har været, og der købe og sælge aabenlyst; og ej skal nogen Købmand have Magt at gjøre Landkøb. Bliver nogen funden i sligt, skal han have forbrudt det, han har købt, og give Høvidsmanden tre Mark eller fri sig med Tolvmands Ed.

Denne i sin Klarhed priselige Lovgivning ordnede saaledes 1. Skovfredning, 2. Retspleje, 4. Selvtægt og Vold, 3., 5. og 8. Skattevæsen, 6. Vrag, 7. Jagt og 9. Handel. Men Lundegaard laa lidt for langt af Led, til at Borringholmerne lod deres Sejlas styre derfra. Hver en Bonde var søvant, sin egen Mand til

Vands og til Lands. Sølivet udvidede hans Synskres, gjorde ham stovt og snarraadig. Han blev Mand for at ride en Storm af ogsaa paa Landjorden og for at tage en Tørn med selve Høvidsmanden paa Hammershus.

Da Dronning Margrete 1388 havde samlet de tre nordiske Riger, saa de mægtige Hansestæder sig stillede overfor en ny Østersømagt. Forgæves løb de Panden imod den, sidste Gang 1428, da Dronning Philippa djervt vægede Københavns Volde mod deres Skibskanoner, og da de røvede deres Skibsforraad paa Borringholm. Sidenhen var der Ligevægt i Østersøen, og Borringholm trivedes bravt i Fred igjennem tre Fjerdedele af et Aarhundred. Som Ærkebispens kosteligste Ædelsten overstraaede Landet langt de 99 Safirer, Smaragder, Ametyster og Rubiner i Domkirkens rige Guld Kors. Omkring Aar 1500 sledes der haardt i den af Dronning Margrete tretvundne Snor, indtil den brast ved Sverigs Frigjørelse. Atter rejste Krigens krappe Braadsøer sig i Østersøen og slog ind paa Borringholm fra VSV., hvor Hansestaden Lybek laa rede til at fiske i de rørte Vande.

BRYDNINGSAARENE

1. LUND, KØBENHAVN, LYBEK

Først gjennem haarde Kampe naaede Kong Hans 1497 frem til at blive kronet Konge i Sverig, hvis Stormænd Lybek villigt havde støttet i deres Modstand mod ham. Herunder havde dristige Fribyttere drevet deres Ufærd i Østersøen, og Kongen saa den gjerne rettet mod Hansestædernes Handelsmagt. Saaledes gik Jakob Hunninghusen 15. Juni 1491 ud fra København og tog under Borringholm fem store Handelsskibe fra Lybek og Dansig; vel blev han derefter fængslet i Norge, men Kongen gav ham atter fri, tog hans Mandskab i sin Tjeneste og sendte det til Gulland paa en af de tagne Skuder. Lybske Udliggere ved Borringholm gjenkendte Skuden, tog den med Magt og bragte den til Lybek, hvor fire af de fangne Fribyttere henrettedes. Hansestædernes Tab sattes til 19000 rhinske Gylden.

Dansigs Raad klagede 1492 til Kong Hans over, at Stadens

Købmænd ikke kunde faa løsgivet deres paa Borringholm indstrandede Gods af henved 13000 Marks Værd. Kongen meddelte det 3. April ikkun, at han havde skrevet herom til Ærkebisp, da „Landet ikke tilligger (tokumpt) Os, men ham.“ Kongens Udligger Peter Wulf plyndrede 1502 et lybsk Skib her, og 28. Jan. 1503 førte Lybeks Raad Klage over, at Kongens Udliggerskibe havde røvet Hansernes Skuder og bragt Godset til København, Borringholm og Gulland. Naar man har ladet Ærkebisp Byrge skrive 8. April 1502, at Aakirkeby nyligt havde lidt stor Skade af Rov og Brand, turde Aarstallet være fejllæst for 1511, II for XI. Vel havde Sverig 1501 sagt sig løs fra Kong Hans; men først 1507, da Hansestæderne traadte i Krig med Danmark, rykkede Krigsfaren Borringholm nær.

Paa denne Tid blev Lybek Stormagten i Østersøen. Hansestaden strakte sine Fangarme op paa begge Sider af den skandinaviske Halvø; i Bergen mod V., Visby mod Ø. færdedes lybske Liggessvende som hjemme i deres egen By. Armene sugede Nordens Handel ind, som i en vældig Trag, til Travemynde, Travefloden rullede Guldet fra Havet i sit Løb mellem Stadens tunge Pakhuse, som stuede det ind. Det danske Land Borringholm laa midt i, hvad Kræmmerne kaldte „de lybske Strømme“, og deres Hu stundede efter, at ogsaa det kunde rulle ad Lybek til.

En lybsk Flaade paa atten Skibe under Herman Mesman og Bernt Bomhouwer stak 31. Avg. 1509 i Søen med Paabud til at fare skaanselsløst frem mod Borringholm, Gulland, alt Kirkegods og alle danske Skibe. Omkring 18. Spt. plyndrede den Borringholm og afnødte Indbyggerne en Brandskat paa 8000 Mark Sølv. Det følgende Aar førte Bomhouwer, Herman Valke og Claus Hermelingk en lybsk-stralsundsk Flaade paa 30 Skibe med 7000 Knægte om Bord mod Nexø, som 10. Juli blev afbrændt paa tre Huse nær. Ærkebispens Mænd samlede Almuen, der værgede sig med haard Haand og sloges en lang Stund mod den landgangne Fjende med et Tab af halvhundred Mand paa begge Sider. Lybekkerne sendte en større Mandsstyrke i Land med over 40 Skermbrekkere eller Smaakanoner og mange andre Bøsser og Skerpentiner, og for den maatte Borringholmerne, som næppe før havde staaet for Ildskyts, vige. En af dem stak sin Hat i Vejret som Tegn til Underhandling, og da

Fjenden gjorde ligesaa, gik han Lybekkerne i Møde, men de skar hans Mundviger op til begge Øren og gennemstak ham med ti Spyd. Høvidsmanden Sten Stensen Laxmand trak sig tilbage til Hammershus. Denne Dag 12. Juli gik Aakirkeby op i Brand, og det værgeløse Land blev skændet og plyndret. Gennem Underhandlinger maatte Indbyggernes Fuldmægtige, tre Præster, Borgmester Peder Kofoed af Rønne og Landsdommer Oluf Ottesen Uf, 16. Juli indgaa at tilsikre Fjenden 8000 Lod Sølv, af hvilke 5200 Lod udredtes paa Stedet, mens Peder Kofoed og to andre gæve Borringholmere som Gisler for Resten førtes bort paa den lybske Flaade, da den 17. Juli afsejlede til Skaane; først fire Maaneder senere, da den fulde Brandskat var indgaaet, slap de hjem fra Lybek.

Endnu det tredje Aar, 1511, kom en lybsk Flaade under Frits Grawert og Herman Valke 2. Avg. til Borringholm. Der tilstod Indbyggerne fri Sejlas for denne Sommer paa Lybek, Vismar, Rostock og Stralsund, men hvo der sejlede paa andre Havne, skulde holdes for Fjende. For denne Aftale udgav de 100 Oxer, 200 Lam og 2 Læst Smør. Efter et Togt ankrede Flaaden paany 8. Avg. under Sandvig. Men nu havde Kong Hans sin nyskabte danske Flaade i Søen, sexten Skibe stor. Ført af Jens Holgersen Ulfstand og Søren Norby styrede den ved Solopgang 9. Avg. ind under Hammeren. Lybekkerne gik hastigt under Sejl, og Dagen over holdtes Slaget gaaende, først Natten skilte Fjenderne ad i en Storm af VNV. Den næste Morgen laa Danskeflaaden samlet under Borringholm og gjorde nogle didkommende Stralsunderskibe til Priser; og da de lybske Orlogsskibe havde samlet sig efter Stormen og paany søgte ind til Landet, dreves de 14. Avg. endeligt ud af de danske Strømme over ad Dansig til. Forhandlingerne i Malmø bragte 1512 atter Fred ind over Østersøen for en halv Snes Aar.

Da Lybekkerne 1510 blussede Borringholm af, tændtes ogsaa Ærkebisp Byrges Sind i Brand. Han lod Hansesædernes Kirker i Lundestift lukke eller endog nedbryde med stor Lyst, da han længe havde følt ulidelig Smældelse og Foragt af sin Mynighed, i at tyske Købmandspræster forvaltede Kirketjeneste og Sakrament i hans Bispedom. Ved denne Tid tør Trefoldighedskapellet i Rø og Sankt Anders i Ibsker være blevne nedbrudte. Aakirkeby maatte Ærkebispens ophjælpe ved 2. April 1511 at

eftergive Købstaden for otte Aar to af de tre Tønder Smør i dens aarlige Byskat og at tilstede ti Læs Lægter udviste af Almingen til hver Gaards Gjenrejsning samt Kornudførsel til Bleging til Byttekøb af Bygningstømmer; ogsaa fritog han Borgerne for al ny Tyngde som Møgægter og sligt til Ærkebispens Gaard der i Byen (han havde da rimeligvis nyligt bygget Kannikegaarden paa Sognets gamle Kirkegaard).

Tilforn havde Rønne haft en Latinskole; den var vantreven. I Livets Skole blev Borringholmeren Førstemand i den Kunst, af Knaphed at skabe Rigdom, som driftig Fisker, dristig Skipper, dygtig Plovkører, djerv Erobrer af Lynghede til Kornager. Mænd af denne Støbning følte ringe Trang til Latin; dog Nød lærte den nøgne at spinde. Der blev Præstenød paa Landet, og Præster var ganske uundværlige i alskens Gjøremaal, Bryllup, Barsel og Ufrøl. Ærkebisp Byrge saa, at somme Kirker stod præsteløse, somme havde tyske Præster, og paa Landstinget 23. Avg. 1512 bad alle Frimænd, Bønder, Købstadmænd og Vorneder ham om at gjenoprette Rønne Skole for Landets egne Børn indtil deres femtende Aar med en dygtig Skolemester, til hvem de hver vilde udlægge een Skoleskilling aarligt. Til Skolehus indtog Ærkebispens Gripsvoldernes Jomfru Marias Kapel, hvis Malmklokke fra 1433 nu vandrede tvers over Kirkepladsen ind i Rønne Sognekirkes Taarn; fra dets Glæmglugger ringer den stadigt Menigheden til Andagt.

Samtidigt kastede den myndige Ærkebisp sig ind i en hidsig Kamp om Frimændenes Godser. Dem var Ærkebisperne aldrig omgaaedes som Riddermænd; endnu 1490 da Frimanden Peder Lavrenssøn havde købt Bondejord til sin Mølle og Gaard Krogegaarden i Ibsker, havde Jens Brostrup dømt, at herved var hele hans Gaardeje faldet i Ufrihed. De smaa adelsiltre Frimænd levede over Evne, og deres Gaarde gled i en stadig Strøm gennem Salg over i danske Riddermænds Haand, hvem Bisperne om end ugjerne maatte gjøre Indrømmelser i at tillægge dem Skattefriheder.

Den rige skaanske Jorddrot Peder Lang til Valløse arvede ved sin Morbroder Ridder Niels Aagesøns Død 1494 dennes Maglegaard og andre Gaarde til det Strøgods, han forud ejede paa Borringholm efter sin Fader Jep Lang og gennem sine egne Opkøb; det blev i alt tredive Frimandsgaarde, Frennegaard i

Ibsker, Hallegaard i Aaker o. s. fr., kun i to af Landets femten Sogne ejede han ingen Gaard. Han udvirkede, at Ærkebisp Jens Brostrup 22. Juni 1495 tilsagde ham, at han til evig Tid i alle Maader skulde have disse Gaarde, selv om de hidtil havde baaret Tyngge og Skat, lige saa frie for disse, som han havde sine Gaarde i Skaane. Halvfrit Frimandsgods gik herved ud af Skatskyld til Hammershus. Ærkebisp Byrge stadfæstede 16. Maj 1507 sin Forgængers Brev i alle dets Ord og Artikler. Som en yderst paapasselig Gaardsamler indhentede Peder Lang 13. Avg. 1509 ogsaa hos Kong Hans Brev paa at maatte nyde og bruge sit borringholmske Jordeje til evig Tid saa frit, som andre Rid-dere og Svende havde deres Gods i Riget. Dobbelt tryk fra-døde han o. 1510 alle sine gode Gaarde, og den ham sikkrede Evigtid varede ikke Aaret til Ende; saa brast Gjerdet isønder for hans Datter Anne Lang, gift med Niels Brahe til Vandaas og Vidskøfle i Skaane. Langernes Tokkegods kom sammen med Brahernes Købegods, det mente man maatte ende ilde.

Ærkebisp Byrge gav 1510 sin Slotshøvidsmand Sten Stensen Paabud om at indkræve Skur- og Kosmør hos Brahes Bønder, om fornødent ved Udpantning, ganske som hos Frimændenes Fæstebønder; Udpantningen førtes saa haardhændet, at Brahes Bønder 1515 klagede over, at Bispefogden havde trukket dem Klæderne af Kroppen, Gryden af deres Ild og væltet deres Mad i Skarnet, saa at de var helt udpinte, maatte snarligt opgive Bo og Bygge og efterlade Gaardene øde. Mindst tre af Gaardene var allerede 1511 lagte ind under Hammershus, hvortil Ærke-bispen mente dem hjemfaldne som kun overladte Peder Lang i livsvarigt Len; senere inddroges endnu tre Gaarde paa sam-me Vis.

Christian den Anden indstevnede allerede i sit første Konge-aar Ærkebisp Byrge til at møde 11. Juni 1514 for Herredagen i København og atter til 22. April 1515 for Rigets Raader, som skulde hænde Dom i denne Sag. Byrge mødte her, men stod stejl paa sine Krav. Da udstedte Kongen 7. April 1517 et Brev, med hvilket han tog Niels Brahes Bønder og Tjenere paa Bor-ringholm i sin kongelige Fred og Værn for at skaffe dem deres Ret og forbød under sin kongelige Hævn og Vrede alle og en-hver at forurette dem. Striden blev herefter en Kamp mellem Ærkebisp og Konge. Bisp Byrge var dog ikke til Sinds at vige.

Da døde han 10. Dec. 1519 og et Aars Tid derefter hans Høvidsmand Sten Stensen Laxmand, som havde styret Borringholm i over tolv Aar. Den nysatte Ærkebiskop Jørgen Skodborg maatte 9. Okt. 1521 lade sin Slotshøvidsmand Niels Jepsen Bryske tilbagegive Brahes Bønder de uretteligt opkrævede Afgifter. Striden fik dog et kraftigt Efterspil.

Kong Hans havde en Dag 1504 paa Københavns Slot fordybet sig i en gammel Brevkiste og til sin store Overraskelse erfaret af hint glemte Kalveskindsbrev fra Valdemar Atterdags Kongear 1362, at Borringholm virkeligt tilhørte Kongen af Danmark. Han havde drøftet denne Ting indtrængende med Ærkebisp Byrge, der var bleven skrevet et tykt Foliobind om denne alvorlige Sag, men Bispens stejle Fastsind havde haft let til at holde Kongens tunge Godmodighed Stangen. Nu medvirkede den tiaarige Strid om Byrges Overgreb mod Brahes Bønder mægtigt til, at Kong Hans's vege Tanke om at inddrage Borringholm fra Ærkebispesædet modnedes hos hans Søn til Daad. Christian den Anden trængte voldsomt ind paa Jørgen Skodborg for at drive ham til at afstaa dette Land og drev ham derved til at afstaa Ærkebispesædet og flygte til Paven i Rom. Saa stevnedes Kongen alle Lundekapitelets Kanniker til at møde i København og aftvang dem gennem Trusler om ulideligt Fængsel deres Samtykke i Landets Afstaaelse til ham. Saaledes kunde han 17. Fbr. 1522 kundgjøre, at Lundekapitelets Degn Mester Torbern Bille og dets andre Kanniker havde forstaaet og sandet, at Kongen og Kronen havde ene og fuld Ret til Hammershus og Borringholm, og de havde endrægtigt med samlede Hænder overgivet Kongen samme Slot og Land tilbage, hvorfor han lovede at holde dem skadesløse af al fremtidig Paatale. Den hidtidige Bispehøvidsmand modtog samme Dag af sit nye Herskab paa Københavns Slot Hammershus at holde med alt Borringholms Land Kongen og Rigsraadet til tro Haand og aflagde Ed paa at være Christian den Anden og hans Arvinger huld og tro af Liv og Magt og efter sin yderste Formue.

Borringholmere havde 24. Maj 1319 skrevet deres danskkære Frierbrev, Valdemar Atterdag havde 8. Dec. 1362 forkyndt Trolovelsen, nu 17. Fbr. 1522 fuldbyrdede Christian den Anden Brylluppet. Men ak Tiden var ikke til Hvedebrød. Borringholmerne ombyttede efter 373 Aars Skilsmisse fra Moderlandet Lund med

København, Bispen med Danskekongen, under hvem de følte sig hjerteligt hjemme. Men Kongens Magt havde ud af Morddaaden i Stockholm virket sit Selvmord, Svenskestadens Ligklokker havde runget over Christiern Tyran. Under Kong Gustaf Vasa tilkæmpede Sverig sig Frihed med Hansestædernes ivrige Hjælp. Allerede det følgende Aar saa Kong Christian som landflygtig Tigger i Svogeren Kejser Carl den Femtes Lande, og de nordiske Rigers Krig mod ham skar dybt og haardt ind i Borringholmernes Liv.

En svensk Flaade under Bernhard von Mehlen og Lars Sparre kom i Forsommeren 1522 først til det fulde Fad, tog sig en Brandskat af Borringholm paa 4500 Lod Sølv, 100 Øxen, 200 Faar og 4 Læst Smør, styrede saa til Travemynde og sluttede sig der til den lybske Hovedflaade og Stralsundernes Skibe. Under Herman Valke, Joakim Gercken og Kurt Wibbekingk gik den samlede Flaade 3. Avg. under Sejl, ankrede 13. Avg. op under Borringholm, landsatte Krigsfolk, som afbrændte et helt Sogn og nødte Borringholmerne til at afgive dette Aars anden Brandskat, 3000 Lod Sølv, 200 Øxen, 240 Faar og 100 Tønder Øl, saa at selve Kirkernes Kostbarheder gik i Løbet. Derpaa vendte det lybske Krigsfolk sig mod Hammershus.

For første Gang saa den et kvart Aartusend gamle Fæstning sig indringet af udenrigske Fjender, og den bød dem kun halvandet Døgns Livtag. Man vidste senere hen at vise Stedet ved Mølleviggen, hvor Lybekkerne vilde undermine og sprengne Slotet, — Stedet var den naturlige Klippegrotte Den tørre Ovn. Til slikt haabløst Værk tog Fjenden sig ikke Tid. Allerede 15. Avg. stormede og indtog Lybekkerne Hammershus og afbrændte det; siden da stod dets firloftede Kornhus tagløst. Omkring 25. Avg. afsejlede de og førte Kongens Slotshøvidsmand Niels Bryske med sig som deres Fange. Christian den Anden havde sendt den fyenske Biskop Jens Andersen Beldenak fængslet hid; og saa han toges nu med til Lybek, hvor han frigaves. Det danske Rigsraad bad for Bryskes Løsladelse det følgende Aar, for at han kunde deltage i Krigen mod den fordrevne Konge; men først ind i 1527 enedes man om hans Løsepenge 500 Gylden.

Dansigs Flaade, som skulde have sluttet sig til Lybekkerne under Borringholm, naaede først 28. Avg. frem, ført af Eberhard Ferber. Et af dens Skibe grundstødte her, og Skipperen Bar-

tholomeus Schacht druknede. For at stille Borringholmerne vilige til at bjerge det forliste Skib, og da der ej heller var ladet meget tilbage at udpine af det to Gange brandskattede Land, lod Dansigerne sig nøje med en Gave af 30 Øxen og 100 Faar, tog fire gode Mænd om Bord som Gisler og drog 31. Avg. ad Falsterbo til. Den druknede Skipper blev senere funden i Strandkanten med en rhinsk Gylden som Farpenge i sin Haand og blev jordfæstet i Povls Kirkegaard.

En ny lybsk Flaade under Bernt Bomhouwer og Herman Plønnies ankrede om Aftenen 4. Okt. for Storm op under Vestkysten, maatte næste Morgen kappe Ankrene og gaa i Læ under Østkysten; en Handelsskude forliste i Stormen. Flaadens Mandskab gik i Land, brugte sig flittigt i at nedbryde Hammershus, stevnede Landets Bønder til Møde 10. Okt. og satte dem i Gang med at fortsætte Nedbrydningen. Først om Aftenen 15. Okt. tillod Vejret Flaaden at gaa under Sejl til Sverig.

Hurtigt forlod Borringholmerne den dem paatvungne Ødelæggelse af Fæstningen. Vel kunde den være dem et Tegn paa, at deres arge Fjender ikke var til Sinds at sætte sig fast paa Landet, men tydeligt sagde den dem, at Lybekkerne agtede at blotte deres Land værgeløst mod nye Overfald. Da Vintertiden tømte Østersøen for Sejl, sad Christian den Andens Underfoged Henning Thomassen magtløs tilbage paa det grumt medfarne Hammershus. Tilbage paa Landet sad Borringholmerne og havde dog maaske endnu Smør til deres Julegrød. Mærkeligt var det, at Landet kunde avle saadan Rigdom, som den Fjenderne Gang paa Gang tappede det for med Voldshaand.

For at kunne tilvriste sig Danmarks Krone fra sin fordrevne Brodersøn red Hertug Frederik af Gottorp 2. Fbr. 1523 Kl. 4 om Morgenen gennem Holsterport ind i Lybek og hvervede sig Hansestaden til Hjælper. Han hyldedes 26. Marts paa Viborg Ting som Konge og underskrev 3. Avg. en Haandfæstning, i hvilken han gav Borringholm tilbage til Lunds Ærkebispesæde. Imidlertid var Borringholmerne troligt i Lag med at indbjerge Gods fra den paa Dueodde ifjor indstrandede Dansigerskude; de tog en Sæk Penge i Land, den bortførte Henning Thomassen, da han drog af Landet til sin Konge Christian; ligesaa syv Kister Varer, dem nappede Christian den Andens tro Admiral Søren Norby med sig til Gulland; ligesaa andre Kister, dem tog

den lybske Flaade til sig, da den brandskattede Landet 26. April. Denne Gang kom Lybekkerne for at blive her og indsatte Herr Carsten Luneborg af Raadsherreslægt til Slotshøvidsmand, udstedte et Skytsbrev for Landet, at det intet skulde have at frygte af de andre Hansestæder, og sendte 15. Maj Dansig Bud om, at Borringholm nu stod i Lybeks Varetægt. De udskrev 25. Juli 100 Øxen og 2 Læst Smør af Landet; dog endnu 1. Nvb. var disse Fedevarer ikke komne frem til Lybeks slugvorne Stalde og Pakhuse.

Da en Dansigerflaade under Mikael Barenfoet 2. Juni ankrede paa Nexø Rhed for at hente sig en Brandskat, fremlagde Byens Borgere det lybske Skytsbrev, og den nøjedes med at tage 21 $\frac{1}{2}$ Tønde Smør, 28 Øxen og 40 Lam „som en ærlig og godvillig Skænk“ af Østlandets Byer og Herreder; dermed afsejlede den 7. Juni. Lunds nye Ærkebisp Aage Jepsen Sparre sendte 30. Okt. Borringholmerne Brev om at yde Skat og Landgilde til ham og Domkirken. Saaledes havde Landet nu to Herrer at skylde og skatte til, en i Lybek, en i Lund.

Paa et Togt fra Gulland udplyndrede Søren Norby i Marts 1524 Dansigernes rige Købmandsflaade under Borringholm og tog Landets lybske Junker Carsten Luneborg til Fange. „Der er et Hylende og Raab paa ham i alle Hansestæderne,“ skreves der 28. Marts om Norby til hans landflygtige Konge; men Hyl var ikke nok. Med dyre Penge maatte Lybek løskøbe Junkeren af Norbys Haand. I Malmø enedes Hansestadens Sendemænd 4. Juni med Ærkebispem om, at Striden om Borringholm skulde hvile uafgjort til næste Aars Pinse, og samme Dag sendte Lybeks Raad den kære Junker Luneborg tilbage til dette Land for at tage Ed og Hyldest af Indbyggerne, idet Raadet bar Tillid til, at de skulde findes villige til at blive lybske.

Villigheden var dog helt ringe og Borringholmerne mindre løbske end ventet. Ærkebispem havde sendt sin Kapellan Ole Lagesen til Landet, og gennem Præsterne rejste denne Bønderne til Modværge mod den lybske Junker, som foer rundt med atten Knægtes Følge, øvede blodig Vold, tiltruede sig Skat, udskibede Øxen og Smør til Lybek og tog Bøsser og Krudt fra Bispefolkene, alt med Støtte fra lybske Orlogsskibe. Under Forhandlinger i København denne Sommer slog Lybekkerne paa, at de havde vundet Borringholm med Hærskjold fra den fælles

Fjende Christian den Anden og nu ejede dette Land med en fuldgod retfærdig Adkomst. Lybeks Raad paabød 15. Avg. Borryngholms Præsteskab at holde inde med at opvigle Almuen til Oprør mod den lybske Høvidsmand, som var indsat til at skærme den mod dens Fjender; Kong Frederik den Første paabød 5. Sptb. Borryngholmerne at svare Lunds Domkirke deres Landgilde og holde den for deres rette Herre og Husbond. Saaledes trængte den usalige Strid om Kong Christians Land sig paa, dens Afgjørelse kunde ikke vente til Pinse.

Kapellanen paa Borryngholm holdt munter Modet. Allerede 20. Juli tilmeldte han Ærkebispen, at saa snart han fik blot tyve Svende til Landet, vilde Almuen, som han havde udrustet med Bøsser og Krudt, kunne drive Lybekerne ud. Bispesvendene kom ud paa Efteraaret, forjog med Magt de lybske Tjenere og Mænd fra Landet og tog Carsten Luneborg til Fange. Ham lod Ærkebisp Aage Sparre sætte i sikker Forvaring hos Sjællands Biskop, og først henad Jul gaves han fri af dette sit andet Fangenskab mod Borgen for, at han forføjede sig hjem til Lybek og forblev hjemme for Fremtiden. Paa Hammershus afløste Ærkebispens Høvidsmand Mikkal Hals den hjemsendte lybske Junker. Efter Henning Thomassen og Carsten Luneborg blev det nu hans Aar at holde Jul her.

Gjennem to onde Aar havde Lybeks Flaader og holstenske Hærførere sat Frederik af Gottorp fast paa Danmarks Kongethrone i stadig Kamp mod kække og tro danske Mænd, der ikke sveg den fordrevne Konge i hans Ulykke. Henrik Gøye havde værget København længst muligt, Søren Norby holdt Gulland fast for Kong Christian den Anden, den unge Søhane Claus Kniphof gjorde Vesterhavet usikkert for Hansekræmmerne, i Skaane gik Borryngholmernes gode Kending Niels Brahe i Leding for sin gamle Konge. Nu i 1525 kiggede de lybske Handelsherrer langt ud efter den gyldne Vinding, de vilde drage ud af de blodige Krigsfærder og hjem ad Traven.

Lybekerne sluttede 17. Marts 1525 i Segeberg den Aftale med Kong Frederik den Første, at denne skulde overlade dem efter nærmere Valg et fast Slot i Danmark, mod at de vedblev at støtte ham. Men efter at have ødelagt Søren Norbys Flaade 15. April under Blegings Kyst gik den lybske Krigsflaade uden nogen Aftale med Kongen til Gulland, stormede og plyndrede

13. Maj Visby og indesluttede Fæstningen Visborg, som dog Norbys djerve Høvidsmand Otte Ulfeld holdt urokket af alle lybske Stormløb. Opskræmmet af dette Overfald paa den danske Krones Land sendte Kongen sine Raader til Forhandling i Lybek, og under den fremsatte Hamborgs Sendebud 19. Juni det Forslag, at Danmark skulde aftræde Borringholm til Lybek mod at faa Gulland tilbage. Kongen søgte først anden Udvej; men da det lybske Raad stod fast paa, at det ikke vilde slippe Borringholm, maatte han 19. Juli gaa ind paa at overdrage dette Land til Lybek for nogle Aar til Opfyldelse af Aftalen i Segeberg og til Dækning af Hansestadens svære Omkostninger ved Krigen, hvorimod Lybekkerne skulde rømme Gulland og de og Kongen samdrægtigt forfølge og straffe Claus Kniphof og hans Skibsfolk.

Det danske Rigsraad underskrev 23. Avg. denne Overenskomst. Ved at afstaa Varberg Slot med tilliggende Len og Herreder tilbyttede Kongen sig Borringholm fra Ærkebispem, hvem han lovede at ville bruge al sin Flid hos Lybek til, at dette Land snarligt kunde komme tilbage til Domkirken, ligesom dens Myndighed over Kirkegodset der intet Skaar skulde lide. Det lybske Raad vedstod 18. Spt. at have modtaget Slottet Hammershus og Landet Borringholm med alt Tilliggende, dog Kirkens Gods, Øvrighed og Domsmyndighed undtagne, som et Len af Danmarks Konge og Krone for et Aaremaal, som blev at fastslaa senere, og efter hvis Udløb Lenet, i samme Stand som det nu modtoges, skulde overgives Kongen eller, om han var død, Rigsraadet; af Lenet skulde ydes Riget Mandfølge, Landværge, Mandtalsskatter, Paalæg og al anden Rigets Rettighed som af Alders Hævd; Slottet og Landet skulde ikke forringes paa Bygninger og Tilliggende, Indbyggere, Knægte og Bønder, Skove, Vande, Fiskerier, Møller, Indgjerder, Enge, Græsgange og Agre, Herligheder, Rettigheder og Retspleje eller andre Nydelser, men holdes i alt ved gammel Vedtægt, Ret og Lov, og intet nyt yderligere paabyrdes Landet; paa Slottet og Landet, Fæstning, Strømme og Havne skulde intet bygges eller nedbrydes uden Kongens Billigelse; Fjendevold mod dette Land eller mod Riget skulde Lybek medvirke til at afværge og at gjenvinde Tabene. Og lovede Lybeks Raad under Stadens store Segl paa Ære, Tro og Love at overholde alt dette fast og tro.

De dygtige lybske Handelsherrer havde solgt Bjørnens Skind, inden den var fældet. Den stærke Fæstning Visborg, uden hvilken de ikke kunde holde Gulland i deres Magt, var stadig paa danske Hænder; først i November overgav Otte Ulfeld paa Søren Norbys Tilskyndelse den til Frederik den Førstes Mand Otte Krumpen. Kun Tidens Forviklinger havde drevet Kong Frederik ind i den overilede Byttehandel, som ramte Borringholm haardt. Saaledes var hidført den mørke Dag 14. Nov. 1525, da Ridder Otte Krumpen paa Kongens Vegne maatte aabne Hammershus's Port for den lybske Raadmand Kurt Wibbekingk og give Slottet og Landet i hans Haand. Han indsatte en raa Rytterhøvding Berent Knop til det lybske Raads Høvidsmand over Landet, og denne overtog samme Dag fra Ærkebisp Aage Sparres Høvidsmand Mikkell Hals alt Slottets Forraad og Løsøre. Ud over et Krus Øl og Mundforraad strakte det ikke langt til Fest; fattigt Gods var det, 1 Seng, 1 Pude, 1 Dyne, 1 Par Lagener, 2 smaa Kanoner, 3 gamle Hagebøsser var det bedste paa Listen; men til at skyde en ærlig Glædesalut ind over Borringholm var denne triste Novemberdag ogsaa mindst af alt skikket.

Samme Kurt Wibbekingk havde tre Aar tilforn selv været med til at brænde og øde Slottet. Det stod nu nedbrudt uden Tagsten eller Sparreværk. For femte Aar holdt en ny Høvidsmand Jul paa Slottet, og den blev ham ligesaa trist som hans Forgængere. Berent Knops Klageraab kom frem paa et Forhandlingsmøde i Kiel, hvor Lybekkerne bad Kongen om at maatte bygge det nødvendige, til at man kunde ligge og sove tørt paa Slottet, som end ikke ejede Rum til at oplagre en Læst Korn, nu da det store Kornhus stod uden Tag. Kongen og Rigsraadet tilstod dem 29. Jan. 1526 at bygge det nødvendigste til at skaffe tørre Sovesteder og Rum for noget Korn, men ud over dette intet til at forstærke Fæstningen.

Endnu stod tilbage at aftale det Aarspand, i hvilket Lybekkerne skulde forvalte Borringholm. Hertil samledes to holstenske og to hamburgske Raadsherrer 27. Maj 1526 i Segeberg Kloster. De lybske Krav var glubske, ikke Tanke om at Frederik den Første skulde faa Landet tilbage i sin Levetid; da det lille Land ikke i lange Aaringer kunde dække deres hafte Krigsudgifter, tænkte de sig yderligere et andet dansk Land eller

en stor Sum Penge i Medgift. Selv hos Hamborgerne vakte de Uvilje, nogle korte Aaringer maatte stilles som Forhandlingsgrundlag. Kongen havde paalagt sine holstenske Raader kun at indgaa paa otte, højst ti Aar. Herimod opstillede Lybekkerne deres Krigsregning paa 158000 lybske Mark, for hvilken de vilde tilegne sig Borringholm i 158 Aar, dog kunde de til Nød gaa ned til 120 Aar, men turde ogsaa lade sig høre med, at de nu havde Landet inde, vel vundet med Hærskjold, og at de burde eje det for stedse. Nu bød Kongens Sendemænd dem over ved at opstille en Modkravsregning paa o. 200000 Mark for den Fordærv, Lybek ved sit egenmægtige Gullandstogt havde voldt Riget.

Inden Maj Maanedes Udgang gik det stridige Møde fra hinanden til koldblodig Drøftelse af Kravene hver Part hjemme hos sig. Efter to Maaneders Udløb samledes de fire Raadsherrer paa ny i Segeberg. Endnu krævede Lybek Borringholm for mindst 100 Aar, men dette Krav var dog til at slaa af paa, og 5. Avg. enedes man om 50 Aar fra denne Dag at regne. Frederik den Første og det danske Rigsraad satte 29. Nvb. 1526 Segl under Borringholms Vanskæbne for disse halvhundred Aar.

Danske i Marv og Arv maatte Borringholmerne føle sig solgte og forraadte til deres argeste Fjende. I den danske Orlogshelt Claus Kniphofs Skæbne forespejledes dem deres egen. Kong Frederik havde skænket hans Blod i Lidkøb paa Byttehandelen med de lybske Kræmmere. Hamborgerne tog ham 7. Okt. 1525 til Fange og halshuggede ham 30. Okt. sammen med hans 75 Skibsmænd. Kun 25 Vintre gammel traadte han mandigt Døden under Øje, og Folket sang sine trohjertede Viser til Ære for hans Ungdom og Ridderfærd. Ogsaa Borringholmernes Kending Niels Brahe maatte, efter at være legemsbrudt og lammet paa Pinebænken, i Juni 1529 lægge sit kække Hoved under Bøddelsværdet paa Københavns Torv. Selve Kongeørnen Christian den Anden flaksede om i raadvild Landeflugt. Sært kunde den vemodige Folkevise om hans Trængsler gribe om Borringholmernes Hjerter:

Sammen da sankes den Høgehær,
den skjulte baade Skov og Kær:
Vi ville til Lunden fare
og gjøre den Ørn et Blær! —

Bort da fløj den gamle Ørn
alt med sine Unge saa smaa;
de andre Smaafugle de bleve saa vilde,
de vidste dem ingen Raad. —

Herre Gud! Du hjælpe den fattige Ørn,
som flyver i vilden Høde!
Han veed sig hverken Læ eller Ly,
som han tør bygge sin Rede.

2. LYBSKT OVERMOD

Frederik den Første havde byttet det danskbaarne Borringholm bort for det svenskbaarne Gulland. Ene deres fælles Vuggeleje i Østersøen gav de forbyttede Lande ens Kaar heri. Borringholm regnedes som et Stykke Løsøre, der kunde sælges bort, ikke som et umisteligt Lem af Danmarks Legem. Endnu gjennem lange trange Aar maatte Borringholmerne kæmpe sig frem til at vinde deres rette Borgerskab i Danmark.

De lybske Herrers Formaal var at indtjene paa Borringholmerne deres glubske 158000 Mark med Renter, og til Tider blev Afdragene og Renterne blodige. Deres første Høvidsmand paa Hammershus blev fra Nov. 1525 til Juli 1543 Berent Knop, en Krigsmand som gik raat og hensynsløst frem i Magtudfoldelse og Griskhed. Selv de med Lybek nærforbundne Hansestæder Rostock og Stralsund klagede strax 21. Nov. 1526 over ulidelige Tvangsbaand, som nu imod gammel Skik hemmede deres Handel i de borringholmske Havne. De kolbergske Kalandebrødre fordreves ved uvante Toldpaalæg fra Nexø. Gripsvolderne i Rønne maatte bære hidtil ukendt Tyngde, især ved Forbud mod, at Skipperne samtidigt drev baade Fiskeri og Købmandskab. De østprøjsiske Stæders store Fiskemarkeder lagdes øde under Lybeks Magtnæve, som vilde holde det fede Bytte udelt for sig selv; og 1545 maatte Dansigs Raad indklage sine Venner det lybske Raad for den danske Konge som Borringholms rette Overherre, fordi det holdt der indbjerget Gods tilbage og optraadte mod sine Hansebrødre tvertimod gammel Brug og Billighed.

Var de kære Hansebrødre ildefarne under det lybske Overmod, sved det de voldgivne Borringholmere endnu skarpere. Fra Ærkebisperne havde Lybekkerne arvet Hammershus Jordebog samt en dygtig Skriver Hans, som havde bravt Rede paa alt, hvad Borringholmerne havde at skatte til Slottet. Under Overvejelserne 1525 af, hvad Landet kunde være værdt i Handelen, havde Frederik den Første faaet forelagt en Opgjørelse

over de faste Aarsafgifter til Hammershus, som løb op til 260 lybske Mark, henved 15 Læst Smør, 19 Læst Havre, 18 L. Byg og 4 L. Rug, 3390 Læs Brænde, 11 Øxen, 37 Køer, 56 Sommer-nød, 37 Svin, 360 Gæs og 2670 Høns; hertil kom de uvist fal-dende Indtægter Told i Købstæder og Fiskerlejer, Indfæstnings- penge, Bøder og andet; udeladte var Stigtens Indtægter af Kirke- godset, Tiende m. m. Berent Knop havde skarpt Blik for, at Slottets Indtægter ikke skulde mindskes, tvertimod øges til Fromme for Lybeks Raad og ham selv.

Knop kendte ingen Forskel mellem en dansk Adelsmand og en blot borringholmsk Frimand, den første burde dele den sid- stes snevre Kaar. Niels Brahes Enke Frue Anne Lang maatte kæmpe mod hans Overgreb, indtil Kong Frederik 4. Maj 1529 stadfæstede Kong Hans's Brev paa hendes Bønders fulde Af- giftsfrihed og forbød sin Høvidsmand paa Hammershus at for- urrette hende heri. Frimændene saa sig forulempede af nye Told- paalæg og andre Indgreb i sine smaa Herligheder. Bønderne led Overlast af stærkt øgede Fragtægter og andre Arbejdsydelser. Borgerne saa sine Købstæder affolkes; Rønne Borgerskab maatte 3. Marts 1532 fornye en ældre Vedtægt om, at øde Huse, Boder og Lækker, som i tre Aar ikke havde svaret Skat og anden Tyngde, var hjemfaldne til Byen, hvad enten de tilhørte dennes egne Borgere eller fremmede Købmænd. Ogsaa Kongen forrin- gede Landets Kaar ved 1531 og 32 at tiltage sig Halvdelen af Kirkekornet og alt Kirkesølvet, at udskrive Landehjælp og over- drage Knop at udpante Bønderne for denne.

Folkets Klager søgte Lybekkerne at kvæle ved at afskære det Vejen til den vante Retspleje. Herredstingenes Møder gjordes faa i Tal, og de fire Herredsfogedgaarde (se 1080, Egil Ragnar- søn) inddroges under Hammershus. Jesse Pedersøn var 27. Avg. 1429 Foged i Brengede, Lasse Jenssøn 1490 og 93 Herredsfoged i samme Brengede, nu Brennesgaard i Ibsker med Navn efter den med Bringner, Bregner tætgroede Brennesmark. Mod en Aars- afgift paa en Tønde Smør overlodes denne Gaard 1544 Lybeks edsvorne Lydtjener Tønnes Vildfang, paa samme Vilkaar fik Car- sten Luneborg 1541 Vajllansgaarden i Aaker og sad 1547 den lybske Mester Gert paa Vestregaaard i Vestremarker. Helt at hexe Herredsfogderne bort evnede de lybske Herrer dog ikke; Bønderne valgte sig en djerv Mand af deres Midte til Herreds-

foged; Poul Hansen Kofoed paa Kofoedegaard i Østremarker nævnes som saadan 1553 og 59 og Oluf Bagge 1572. Først Enevoldskongen frarandede 26. Sept. 1674 Bondestanden dens Ret til selv at udkejse sine Herredsfogder.

Med Landstinget indførte Lybekkerne et skrappt Tilsyn, idet deres Høvidsmand selv tog Sæde i det. Som Landsdommer havde Oluf Ottesen Uf været nævnt 1508 og 22, nu var det siden senest 1531 Hans Jensen af Nylarsker. Navnligt tragtede Lybeks Raad efter at indsætte sig selv til Landets øverste Domstol i de danske Herredages Sted. Strax i Dec. 1526 fremførte Frederik den Første Klage over, at Borringholmerne tyngedes ud over Lov og Ret og førtes som Fanger fra Landet; atter 17. Avg. 1528 kom denne Klage frem til Forhandling med Lybek.

Heller ikke skaanedes Kirkegodset, der stadigt var underlagt Lunds Domkirke. Dets Indtægter omfattede 18 Biskopbønders, 30 Kirkebønders, 15 Hospitalsbønders Landgilde, 111 $\frac{1}{2}$ Tønde Biskopsbyg, ydet med 1 Skeppe af hver Bonde, en særlig Tiendeskeppe Byg fra hver af de 153 Gaardstøttebønder og saa alle uvisse Aarsindtægter, Bøder for Forseelser øvede paa Præste- og Degnegårdernes Grund og for alle kirkelige Synder, saa som Troldom, Manddrab, Vanskøtsel af Børn, Brud paa Kirkefreden, paa Trolovelsespagt og paa Ægteskab og kønslige Udskejelser. Borringholmernes iltre Sind lod saadanne Bøder løbe rigt paa, og den Claus Nisvoger i Rønne, som maatte bøde 15 Mark for Jomfrukrænkelse, bar godt nok sit Kendingsnavn ud fra, at han havde stiftet Svogerskab i ni af Byens Huse, den ugifte Sjubøllamaren havde forskellig Fader til hvert af sine syv Børn.

I Ærkebispetiden, da al Landsens Indtægt gik til Domkirken, var næppe sat skarp Grænse mellem Hammershuses og Kirkens særlige Skattegods; og i de følgende urolige Aar evnede selv den dygtige Slotsskriver Hans ikke at drage den. Ærkebisperne Aage Sparre og Torben Bille forpagtede simpelthen de faste Indtægter af Kirkegodset bort til Berent Knop og overdrog ham at inddrive dets uvisse Aarsindkomster til Domkirken. Dette var at sætte Ræven til Gaasepige, og havde Ærkebispens og Kongen strax ført et vaagent Tilsyn med Landets lybske Høvidsmand, vilde hele Lybekkerstyret være blevet afskaaret fra sin overmodige Voldsfærd. Kirkens stifedeste Gaas var Sankt Jørgens Hospital.

Grundet paa fromme Sjølegaver tre Aarhundreder tilbage i Tiden til haardhændet Afsondring af de Stakkeler, som sloges af Spitalssot, Spedalskhed, havde Spitals- eller Spidelegaarden i Aaker med sit Sankt Jørgens Kapel, vel det ældste paa Borryholm, længst opfyldt sin Opgave at rense al Spedalsksyge ud af Samfundet og var med sit rige Tilliggende af femten Fæstegaarde taget i Brug til at forsørge Stoddere og Storfolk. Det gaves en eller anden Stormand i Len, mod at han derinde skulde underholde med Klæder og Føde saa mange fattige, værkbrudne Mennesker, som dets Indtægter kunde taale. Det blev et rigtgivende adeligt Vartov og i mindre Grad et Fattighjem for højst fire Almissemlemmer. Landets sidste katholske Provst Skelm, født i blegingsk Bondeslægt, sad saaledes som Herre i Spidelegaarden; og da Ærkebispens sidste Høvidsmand Mikkel Hals 1525 havde overgivet Lybekkerne Hammershus, forlenede hans Herre Aage Sparre ham med Hospitalsgodset, men Lybekkerne tvang en værre Skelm ind i Hospitalet.

Junker Carsten Luneborg vendte tilbage til at snappe Fede- gaasen. Lybeks Raad mente ham saa værkbruden af sine to Fangenskaber, at han ikke hørte hjemme paa Hammershus igjen, men paa Hospitalet. Mikkel Hals maatte fortrække fra dette til de syv Frimandsgaarde, som han ejede paa Borryholm. Luneborg byggede nyt paa det gamle Hospital, som vilde han aldrig forlade det. Men Hals fik det danske Rigsraad til 24. Juli 1530 og 2. Avg. 32 skarpt at paatale den ham overgangne Medfart, og tilsidst maatte da det lybske Raad kvemme sig til at skrive Luneborg ud af Hospitalet og holde ham skadesløs ved at overdrage ham Vajllansgaarden, som 1541 gjordes arvelig og 43 afgiftsfri for ham. Mikkel Hals blev siddende i Sankt Jørgens Hospital indtil 10. Juli 1542, da han mageskiftede det til Kongen for 36 Bøndergaarde i Skaane.

Langt ud over de tilstedte blotte Udbedringer ombyggede Berent Knop Hammershus til Ildskytsfæstning. Fem halvrunde Taarne med Kanonglugger tilbyggedes den indre Ringmur, tre selve Mantelborgen, hvis Hovedtaarn forhøjedes fra fire til fem Stuelag, øverst med fladt Tag, brede Kanonskaar og Murtinder; i dets Mur indsatte han en Stenplade med sit Navnetræk og Aarstallet 1536. Paa Slotspladsen indrettede han en Teglgård og paalagde Bønderne at køre Ved hid til Murstensbrændingen,

indtil den nedbrødes efter endt Byggeri. For Borringholmerne stod det, som agtede Lybekkerne aldrig at forlade Landet; den sludfulde Storm, som ustandselig uden mindste Solglimt piskede ind over deres Hoveder derude fra VSV., steg hurtigt til en Orkan.

Orkanen kom over det ganske Danmark, da det efter Frederik den Førstes Død i April 1533 stod kongeløst. Borgerkrig mellem tre Kongsemners Væbnere, Kirkekrig mellem gammeltroende Katholiker og nyvundne Lutheranere kaldte fremmede Hærskarere hid. Lybek vilde stormægtigt raade for hele Rigets Fremtid ved at føre Christian den Anden tilbage paa dets Throne. Hollænderne, hvis Handelsskibe siden Aarhundredskiftet havde søgt Østersøen og der mødt det lybske Overmod, sluttede 9. Sept. i Gent Pagt med Christian den Tredje, og i dens niende Stykke fastsattes, at hvis deres Flaade vandt Borringholm og Hammershus ind fra Lybekkerne, skulde de strax give det i danske Hænder. Flaaden gik mod Lybek, men da traf dens Hovedfører Greve Christopher af Oldenborg Aftale med Christian den Andens Mænd. En lybsk Flaade bar ham 22. Juni 1534 ind i København, hvor han greb Magten, lagde Bæltøerne ind under sig og førte „Grevens Fejde“ ind over Danmark.

Fra Hammershus holdt Berent Knop rustede Skibe i Søen. Sverigs Konge Gustaf Vasa angrede bittert, at han 1522 havde hjulpet Lybekkerne ind paa Borringholm, og vagtsom mod deres stigende Magt støttede han Christian den Tredje, der naaede frem til 8. Marts 1535 at blive hyldet som Konge paa Viborg Landsting. I et Slag 9. Juni under Borringholm jog den samlede danske og svenske Flaade, med Peder Skram og Måns Some Side om Side paa det svenske Admiralskib, Lybekkernes Orlogsskibe ud af Søen. Kongen sendte 17. Juni Borringholmerne Tilsigelse til at hylde ham i Lund, og fra denne Kongehylding tog Landsdommer Hans Jensen med sig hjem Kongens Opfordring til at drive Rigets Fjender ud af Borringholm. Mere end villigt lystrede de haardt plagede Bønder dette Kongebud.

Omkring ved 1. Avg. førte Landsdommeren den væbnede Bondestyrke frem til Kamp mod Knops krigsvante Landsknægte under Hans von Sternberg ved Egele eller Egegjerde, et Egekrat knapt en halv Kilometer S. for Aaker Klint ved Store Klintegaard. Side om Side med djerve Bondemænd som Peder

Andersen, Jens og Peder Nielsen gik mange Frimænd frem mod Lybekkerne, som tog en blodig Sejr over dem. Knop lod de faldne nedgrave som Oprørere paa selve Valpladsen, og endnu siges nogle nedsatte Sten at minde om de Borringholmere, der her fandt sine Grave. Føreren Hans Jensen blev maa hænde fangen og halshuggen.

I hans Sted satte nu Christian den Tredje 20. Avg. Mogens Uf til Landsdommer og sendte samme Dag Borringholmerne Løfte om at komme dem til Undsætning, frie dem ud af de lybkes Magt og tage Hammershus ind til Danmarks Krone, som det tilforn havde været. Atter 6. Sept. gav Kongen dem til Kende, at han nu sendte Skibe, Folk og Heste til deres Hjælp og bød dem udrede Underhold til disse. Men kun faa Uger senere maatte han lade dem vide, at de fire Orlogsskibe, som skulde bringe dem Trøst og Undsætning, var drevne fra hinanden under en Storm i Østersøen og ikke kunde komme frem; han takkede dem kærligt for deres Opstand mod Rigets Fjender, lovede at skærme dem mod al Vold og Uret og bad dem ogsaa fremtidigt villigt gjøre Fjenden Modstand og Afbræk, saaledes som Mogens Uf paa Kongens Vegne skulde vejlede og paavise dem.

Tvert imod at indfrie sine Løfter til Borringholmerne maatte Christian den Tredje ved Freden i Hamborg 14. Febr. 1536 overlade deres Land til Lybekkerne for endnu 50 Aar ud over de oprindeligt aftalte, altsaa lige til 1626, imod at disse tilsikkrede ham Overgivelsen af København og andre Byer og Borge inden sex Uger. Lybeks Raad evnede dog ikke at overholde denne Forpligtelse; forladt af Hansestadens Tropper holdt Greve Christopher København helt til 29. Juli, den Dag da Grevens Fejde endte, og Christian den Tredje satte sig til Rette i Hovedstaden som Danmarks Konge. Endnu skulde dog slæbe sig tunge Aaringer hen, inden hans Kongemagt voxte sig kraftig til at raade Bod paa Borringholms Trængsler. Knop vedblev at fare frem med Henrettelser, Lemlæstninger, Landsforvisninger og Godstab mod Oprørerne fra den borringholmske Fejde 1535. Mod hans Udsugelser tyede Bønderne til Landstinget, og den unge Landsdommer Uf var særdeles ivrig til at yde dem Lovhævd og Retsværn.

Mogens Uf var selv Borringholmer og af iltert Adelsmod,

en Dattersøn af den tidligere Landsdommer Oluf Uf. Mens han havde været mindreaarig, omkring ved Aar 1500, havde Høvidsmanden Kristiern van Haffn ladet hans Fader Oluf Tuesen ihjelslaa eller henrette, og Ærkebisp Byrge havde inddraget dennes Jordegods Raagelundsgaard og Knarregd. (22. og 23. Selvejrgd.) i Ibsker og Krashave (20. Sgd.) i Klemmedsker som skatskyldigt under Hammershus. Sønnen Mogens, som tog Slægtnavnet Uf efter sin Moder, men Vaabenmærket, tre Agern lagte i Rad paa en Skraabjælke, efter sin Fader, udvirkede, at Ærkebisp Torben Bille 6. Juli 1533 fritog hans to Ibskergaarde for Skatskylden, og at Christian den Tredje 20. Avg. 1535 gjorde alt hans Gods paa Borringholm ligesaa afgiftsfrit, som andre Adelsmænd havde deres Jordegodser i Skaane.

Landsdommeren og Slotshøvidsmanden tilsvor hinanden, hver med en Haand krystet ind om samme Ring, gjensidigt at holde Loven og Retten. Men ingen Ring var smeddet saa stærk, at den kunde binde disse to Hænder i ubrydeligt Sammenhold; de skulde rykkes haardt, om Borringholm var dansk eller lybsk. Uf havde Kongen, men Knop havde Magten. Christian den Tredje lod 26. Avg. 1536 udgaa Brev til Biskopsbønderne, at de nu efter Trosomskiftningen, som bragte Kirkens Gods ind under Kronen, skulde svare deres Afgifter til Mogens Uf paa Kongens Vegne. Ved denne Tid stemplede Berent Knop Uf som sin Fjende, forræderisk, uærlig og skyldig til Straf baade paa Gods og paa Krop. For Høvidsmandens tøjlesløse Vrede maatte Uf flygte; han havnede uskadt hos sin Fæstemø Berete Kjørning paa Oddersbjerg i Skaane, men den Bonde Jes Stygesen i Ibsker, som førte ham didover, afpressede Knop ublu Bøder, 16 Lod Sølv, 3 Stykker Klæde og hele hans Gaard. Lybekkerne satte 1537 Lars Pedersen til Landsdommer og tillagde ham tre Bøndergaarde for at stille ham villig og lydlig mod deres Høvidsmand.

Under Fejden drev Knop Fribyggeri med sine Kaperskibe. Han gav 1535 en lybsk Skipper Jasper Losenkamp et Fribyggerbrev til at søge sit Bytte hos de danske til Vands og til Lands, satte Hans Wolgemut som Fører for fjorten af Slottets Landsknægte om Bord hos ham, overlod ham mod Penge Krudt, Kugler, Øl og Fødevarer og aftalte med ham, at Byttet skulde deles ærligt mellem Raadet i Lybek og Jasper samt hans Svende. Gud i

Vold, skrev Jasper, gik de ud at søge Fjenden, og Guds Vejr førte dem til Ystad, hvor han tog en Skude med Sild, og derfra til Nydyb udfor Stralsund, hvorfra han bragte et kapret Skib til Borringholm, og her fik hver Knægt 24 Mark i Prispenge. I Elholm paa Blegingskysten tog han ni Skuder med skønne Metalvarer og Sengeklæder, han udplyndrede Herresædet Dybæk i Skaane for Kedler, Kander, Gryder og Klæder til nogle Hundreder Gyldens Værd. Alt Røvergods førte han til Borringholm; men endnu ti Aar senere havde stakkels Jasper sin ærlige Del af Udbyttet til Gode hos Knop.

Al Samfærdsel mellem sit Borringholm og det danske Skaaneland søgte Knop at standse. Nogle Bønder, som havde ført Frimænd og andre Flygtninger fra Eglegjerdeslaget til Skaane, lod han løse deres Hals med 40 Mark og yderligere bøde 100 Mark. Hos Frimændenes Fæstebønder inddrev han over 2 Læst Smør som Aarets Landgilde. At have givet fredløs Mand Mad og Ly eller blot at have talt med Kongens Sendebud, „dette Lands Fjender“ nævnte Knop dem, kostede Bøder paa 300 Mark eller mere. En Deltager i Opstanden Peder Nielsen blev holdt i haardt Fængsel og dernæst afskattet Hest og Harnisk og 400 Mark. Knop forbød alle Bønderne at eje Vaaben; disse skulde Sognets Sandemand indsamle og bringe til Hammershus, og den Bonde, som herefter gemte en Hellebard eller en Staalbue, maatte bøde 40 Lod Sølv i Penge eller i Varer.

Knop brød Retsplejen ned ved eget Tykke at inddrive svære Bøder. At sigte en Mand som Tyv uden at kunne hjemle sin Sigtelse kostede en Bonde 15 Lod Sølv i Bøde. Sinnel Svends, som havde tiet med, at et Hovedklæde var hende fra-stjaalet, maatte bøde 14 Lod Sølv, 3 Køer og mere Gods. Da en for Blodskam sigtet Mand var rømmet af Landet, lod Knop ikke blot hans Slægtninge bøde, men ogsaa hele Herredet, Nørre H., udrede 48 Tønder Havre. Den store Bødetyv Knop lod Smaatyvne lide haardt. En Tyv skulde hænges, men slap paa Slægtens Forbøn med at halshugges. Selv tog Knop Nexø Kapels Indtægtsbog til sig og ranede dets Indtægter igjennem Aaringer, dertil en Ædelsten af Kirkens Sølvkors, en Sølvknap af Korkaaben fast større end et Hønseæg og Kirkens Kalk og Disk; Præsten Korts arvede Gaard i Nexø solgte han til sin egen Indtægt og tog hans Præsteløn til sig i ti samfulde

Aar, saa Herr Kort herved led en Skade paa over 200 Mark; endeligt lod Knop Præsten føre til Hammershus en Søndag før Kirketjenesten, og da var der to Børn at døbe og to Mødre at lede ind i Kirken, og Børnene førtes hjem ukristnede.

I Præstegaardene gik det til Tider syndigt nok. Herr Morten i Rødsker paaduttede uden Hjemmel sin Kokkepige et Tyveri og bødede herfor 2 Øxen, 4 Lod Sølv og et Fad Jern, som han havde faaet i Sjælegave, og dog maatte han tilsidst rømme fra Landet. Herr Hans i Østrelarsker kom Andenmands Hustru for nær og maatte 1539 udrede 2 Par Øxen, 10 Lod Sølv og et Stykke leydisk Klæde. Den hovedrige Præst Oluf Madsen i Povlsker lod hugge i Andenmands Skov, men undgik at blive halshuggen som Skovtyv, idet han forinden selv brød sin Hals ved et Fald fra Vognen; Knop inddrog alt hans Eje, 113 Mark Penge, 11 Køer, 9 Ungnød, 47 Faar og Lam, 14 Svin, 20 Sider Flæsk, 21 smaa Oste, Mel, Malt, Byg, Rug, 5 Sengeklæder, 5 Lagener, 4 Sengedyner, 3 Hovedpuder m. m., ialt af 600 Marks Værd. Med slige Præstemænd var den nye Kirkelære i Vaande.

Hin Dag i Egle Gjerde gik Borringholms ældgamle Sogneforsvar til Grunde. Alle Kirkernes Skyts, baade Kobberkartover og de tunge Hagebøsser lod Knop bortføre til Hammershus. Sognefolkets Selvstyre blev knust. Sognegilderne maatte opgive det meste af sin Myndighed; de fortsatte ikkun som Skurgilder at fordele indensogns de Sognet i dets Helhed paahvilende Skatteydelse. Efter saaledes at have gjort Borringholmerne værgeløse sad Berent Knop paa sin stærkt udbyggede Fæstning Hammershus mægtigere end tilforn, og Lybeks Raad forlængede hans oprindeligt tiaarige Tid som Slotshøvidsmand 7. April 1537 med yderligere sex Aar. Han fik nu som da sig tillagt 70 lybske Mark og et Stykke fint Klæde i Aarsløn; Overskudet af Slottets Korn- og Kvægavl skulde han dele halvt om halvt med Raadet, men for egen Regning holde Heste til Slottets og Landsknægtenes Brug og opdrætte det Stod, som Raadet vilde holde sig der paa Landet; alle Slottets Indkomster, Landgilde, Skatter og Bøder skulde udelte gaa til Raadet.

I sit Overmod sendte Knop 1538 Raadet i Lybek fem Sølvstobe, som haanede Borringholmerne i tarvelige plattyske Rim:

Taabelig Brøde man visligt maa bøde;
Lydigheds Brud den Skæbne har faaet,
at Borringholm mig ud maatte rede
til Lybeks det ærbare Raad. —

— —

Da Borringholm havde sveget sin Hørre,
det maatte ham dette Krus frembære. —

— —

Havde Borringholm sin Velfærd betænkt,
da var herhid jeg aldrig skænkt. —

— —

Fra Borringholm er jeg her hidbragt,
sligt voldte Utroskab uden Agt. —

— —

Havde Borringholm holdt Lov og Ord,
stod jeg ikke her paa Raadets Bord. —

Naadens Aar 1538.

Af disse sølle Sølvkrus drak Raadet sig mangan Sejrsrus,
fedt Ølbrus.

Dog føjede sig ikke alt efter Knops Hoved. Han havde skikket to Bønder Henning Clausen og Niels Lassen med Breve til Christian den Tredje, og efter deres Hjemkomst opfordrede de paa store Møder Borringholmerne til at nægte Lybekkerne Lydighed og Skat og slutte sig til de danske Venner, i Knops Mund „Fjenden“. Han lod dem slaa i Lænker og føre frem for Raadets Dom i Lybek. Her blæste mildere Vind end paa Borringholm. Med Løfte om, at de for deres Oprørsfærd skulde sende det ærbare Raad næste Høsttid tre og to Fedeøxen, saa gode som de kunde opdrives paa Landet, fik de deres Sag ganske henlagt og død. Fangernes uventede Hjemkomst som frie Mænd kunde lære Knop hans Uret i at træde op som Fjende af de dansksindede Borringholmere.

Hundevagtens værste Mørketid var ved at løbe ud. Borringholmernes Klager kom frem i Juli 1537 paa et Møde i København mellem det danske Rigsraad og lybske Sendemænd, hvem Knop sendte en Baadlast Øxen, Lam, Høns, Æg, Oste, Smør, Torsk og halvanden Tønde Hjortevildbrad samt sin Stalbroder Hans von Sternberg til at forsvare ham og hævde, at skulde nogen kunne med Sandhed skyldes Knop for at have gaaet ham en Skilling for nær med Urette, vilde han gælde ham den dobbelt tilbage. Paa Kongens gjentagne Forestillinger maatte Lybeks

Raad i Juli 1538 sende nogle Raadherrer til Borringholm til at undersøge og paadømme alle Fejdetrætterne mellem Indbyggerne og Slotshøvidsmanden; det opfordrede Kongen til samtidigt at sende danske Mænd til at vaage over, at Ret og Uret her blev nøje afvejede. For at hjælpe sine fattige Undersaatter, som led stor Forfølgelse og Uret for hans Skyld, og at værne dem mod ensidige Domme, skikkede Christian den Tredje sine Rigsraader Trud Ulfstand, Knud Bille og to andre til Landet. Mange af Fejdetrætterne fandt dog først 1555 deres endelige Afgjørelse; og adskillige skadelidte, som var fordrevne til Skaane, dristede sig ikke tilbage til Hjemstavnen. Fællesmødet viste Borringholmerne Kongens gode Agt stærkere end hans Magt.

Dog paastod det lybske Raad, at i dette Fællesmøde var alle Retsbrud fra Fejdetiden bragt til klar Domsafgjørelse og endeligt skrinlagte. Raadet kunde dog ikke døde øvet Uret, allermindst da det føjede ny Uret til den gamle. Det indskærpede 8. Avg. 1539 Landets Indbyggere, at de lydigt uden Vægning skulde modtage forældet dansk Mønt som gangbar i deres Varesalg, og at de under tilbørlig Straf fra Høvidsmandens Haand skulde føre deres Retspaataler fra Herreds- og Landsting ind for Raadet i Lybek som deres højeste Domstol, mens det ikke vilde taale, at de bragte dem ind for det danske Rigsraad. Dette var en aabenlys Overtrædelse af det ved Landets Modtagelse givne Tilsagn, at Indbyggerne i alt skulde holdes ved gammel Vedtægt, Ret og Lov.

Til at opbygge Riget af Grevefejdens Grusdynger udskrev Christian den Tredje Landeskatter, ogsaa af Borringholm: 1539 en Guldgylden og 1542 en Daler af hver Bonde, 1543 en stor Madskat til Flaaden med 1 Oxe, 10 Faar, 10 Gæs, 10 Sider Flæsk og 5 Lispund Smør af hvert Lægd paa 10 Bønder. Kongemagten byggede sig stærk især paa Kirkeomvæltningen 1536, der satte Bisperne ud af Spillet og lagde Kirkernes rige Gods ind under Kronen. Som Kongens Lensmand rykkede Stig Pors 1540 ind i Ærkebispernes gamle Lundegaard; denne laa dog for langt af Led, til at et vaagent Tilsyn derfra kunde føres med det borringholmske Kirkegods, som Berent Knop vedblev at forvalte, nu for Kongen, efter at Skaanes første lutheriske Biskop Frans Vormodsen havde givet ham Kvittering for hans Forvaltning af det i Ærkebispetiden.

En sikker Viden om Knops lovløse Fremfærd laa bag den myndige Tale, Kongen 1. Juli 1541 rettede til ham: Da Vi forlængst var sindet at sende en af Vore til Vort Land Borringholm for der at forvalte Vor Myndighed, og dette tilmed var Os en Nødvendighed, ligesom da ogsaa allehaande Mangler blive paaviste for Os, saa har Vi udskikket nærværende Vor kære tro Stig Pors og paabudt ham at undersøge alle de Tvistigheder og Mangler, som findes for Adel og andre Under-saatter paa Vore og Vort Riges kirkelige Godser paa Borringholm, og at finde Udveje til at afhjælpe dem ligesom ogsaa at have Tilsyn med, at Adelen holdes i Magt, og at intet undrages Os og Riget af de kirkelige Godser; hermed rettes til Dig Vor naadige Begæring, at Du vil yde Vor nævnte Amtmand Fremme i hans Forehavende paa hans Opfordring, — at Du afholder Dig fra dem af vor Adel, som bo der paa Landet, og lader dem deres Frihed uhindret, — at Du intet Indgreb gjør i Vor Rettighed i Kirkegodset eller i hvilket som helst andet, — at Du ikke understaar Dig at iværksætte nogen ny Foranstaltning Os til Skade og i ulovlig Modstrid mod de Os af Lybek givne Breve og Segl; til Gjengæld skal ogsaa Vor Amtmand lade Dig være uhindret i den Rettighed, som billigt tilkommer Lybeks Raad.

Med Borringholms Adel tænkte Christian den Tredje her ikke ene paa de faa vitterligt danske Adelsmænd, som ejede Jordegods her, Mikkal Hals paa Sankt Jørgens Hospital, Hans Olufsen Uf paa Sømlegaard, Trud Myre paa Myregaard, Jørgen Gagge, som inden 1522 var hidkommen fra Skaane, eller nu snarere hans Søn Peder paa Lensgaard, Mogens Uf, som nu var i Skaane, og Frue Anne Langs Søn Jørgen Brahe sammesteds. Endnu kendtes ingen fast Skilsmisse mellem en borringholmsk Frimand og en Rigets Adelsmand, Kongen vilde vide dem alle frie, Knop vilde slaa dem alle i Skat til Hammershus.

Sammen med Frederik den Første var 1523 et Fremmedord Adel gledet sydfra over Holsten ind over Danmarks Grænse og fortrængte de gamle Udtryk Frimænd eller Riddersmands Mænd. Fra nu af omgrænsede Adelen sig stejlere end tilforn som en sluttet Stand og lod de smaa borringholmske Frimænd blive staaende paa Trappegangen gjennede ude fra dens Ridder-sale, Rigsraadssale, Lensherresale. De havde hidtil staaet i

Stampe, nu kuedes de yderligere tilbage af Adelens stigende Vælde. Allerede de ydre Standskrav, paa hvilke fremtidigt en ret Adelsmand skulde kendes, kunde de ikke opfylde; de havde ingen Adelsbreve givne af fremfarne Konger, de kunde ikke opregne sexten adelige Ahner, fædrene og mødrene Tipoldeforældre, de havde ikke ydet Kongen Rostjeneste med Hest og Harnisk i Fejde. Men hvad der da som altid i et kapitalistisk Samfund gav Udslaget, var deres Kapitalmangel, de ejede ikke hartkornfede Storgodser, som kunde gjøre dem til Kongens uundværlige Laangivere.

Dog endnu var denne skarpe Skillestreg ikke dragen, og ganske naturligt faldt det Kongen at væрге sine borringholmske Frimænd, der nys i Fejden 35 havde djervt kæmpet hans Sag mod deres lybske Undertrykkere. Fra Borringholm medbragte Stig Pors en Række Klager, mod hvilke det lybske Raad 1542 havde at forsvare sig for Kongen. Det forlangte, at alt skulde blive ved det gamle, Kirkegodset og Frimændene skatte til Hammershus og Bønderne ikke som ulydige Oprørere forbigaa at søge deres højeste Domstol i Lybek. Rigets og Hansestadens modstaaende Krav henskedes da til Afgjørelse paa et Fællesmøde den følgende Sommer paa Borringholm.

Til dette Møde var Lybeks Raad snilt nok til saa snelt at faa didskikkede sine Sendemænd, at de kunde bilægge en Række Klager mod Knop inden de danske Rigsraaders Komme. De lybske Herrer Claus Bardewik og Ewert Stortelbergk gik 16. Juni 1543 i Land i Nexø og naaede i to Dages Ridt Hammershus. Her tog de for sig 21. Juni Købstædernes Klager over det af Købmænd fra Lybek, Rostock, Stralsund, Gripsvold og Kolberg øvede Forprang og Landkøb, hvorved Byernes Friheder krænkedes, og Dyrtid voldtes, ligesom de fremmede lod Bønder drive Handel som deres Straamænd. Herimod indskærpede nu de lybske Sendemænd den gamle Forskrift, at fremmede Købmænd kun fra 23. Avg. til 11. Nov. maatte holde aaben Bod og eget Bosted i Byerne og herfra drive Handel med Borgere og Bønder, men Resten af Aaret maatte de leje sig til Huse hos en fast bosat Borger og kun sælge inden for Bygrænsen; dog kunde det tilstedes dem at ride ud i Landet for at inddrive deres Tilgodehavender i Penge, men ikke i Varer, da al Varehandel skulde ske paa Købstædernes Torv.

Sankt Hans Aften mødte de lybske Herrer paa Landstinget i Aakirkeby, hvortil alle Landets Bønder var tilsagte til at fremføre sine Klagemaal over Berent Knop; men stillede overfor lutter Lybekkere tabte de Mælet. Kun sex Tingnævninger, hvilke Knop havde afskattet haardt for en af dem afsagt Dom, og som truede med at føre deres Sag frem for Kongen, tilkendtes en knapt fuld Erstatning paa 155 danske Mark. Paa Rønne Ting 30. Juni fremkom kun Smaasager. Paa et Møde 6. Juli var de lyske Raadsherrer i Færd med at ville sætte en Bondemand ud af hans Fæstegaard, som hans Hustru havde haft i 33 Aar, men da de af Knops harmdirrende Paatale forstod, at Bonden støttede Stig Pors, afstod de forsigtigt fra at jage ham fra Gaarden.

Endeligt 6. Juli kom Rigsraaderne Stig Pors, Trud Ulfstand og Jens Brahe i Land i Sandvig og tog Ophold her. Deres Komme indvirkede paa Tingmøderne; paa Spørgsmaalene, om de havde noget at klage paa Knop, havde Bønderne hidtil svaret Nej, de følte Lybekkernes Magt større og nærmere end Kongens, men herefter nøjedes de med at undlade at svare og samle sig i Klynger til indbyrdes Raadslagning. Dog fik Trud Ulfstand optegnet Berent Knops svare Syndeliste længere end onde Aar. Søndag 8. Juli var de danske Raadsherrer Lybekkernes Gæster paa Hammershus, men brød tidligt op fra Gildet for næste Morgen at komme forud for deres Værter til det almene Bondestevne ved Klemmeds Kirketaarn, hvor de førte Bøndernes talrige Klager til Bogs. Da de lybske Syvsovere sent naaede did, krævede disse Sagerne førte mundligt og ikke skriftligt; de stod stivt paa deres Indsigelser imod Kirkegodsets Udskilning fra Slottet og mod Frimændenes Rettigheder, hvilke de danske Rigsraader ganske sidestillede med Rigets Adelsfriheder i Hals og Haand over deres Vorneder, Jagtret og afgiftsfrit Godseje; ogsaa det lybske Raads Fordring paa at være Borrhholmernes Højesteret afvist. Ubilagte blev alle disse Stridsspørgsmaal henviste til senere Forhandlinger mellem Kongen og Hansestaden.

Et længe og hedt eftertragtet Gode bragte dette Møde Borrhholmerne, idet Lybeks Raad fandt det klogest at lade Berent Knop takke af som Høvidsmand. Til 22. Juli maatte han gjøre sine Regnskaber op og overgive sin Eftermand Landet og Slottet;

dog tilstod Raadet ham at deltage med denne i Landets Styrelse indtil 29. Sept., og først tre Uger herefter forlod han Borringholm. Ingen fortrød paa hans Afsked undtagen han selv og mest hans Hustru, som herved fra Slotsfrue paa Hammershus blev ganske jevnt Fru Cillie Knops i Mølln. Knop var en af den lovløse Grevefejdes mest lovløse Voldsmænd. Selv hans huslige Liv var præget af Hovmod og løse Sæder. I et Mundhuggeri havde to Kvinder gjensidigt kaldt hinanden Berents Deje, en ældre gift Kone havde staaet og leet ad dem, og hende afskattede Knop herfor Klæder, Smykker og andet Gods og forviste hende fra Landet. En Bonde i Povlsker havde skemet med, at Stuedøren stod ikke tæt lukket i den Gaard, hvor Berent havde søgt Natteleje; han maatte bøde 80 Mark for sin utidige Mund. En Bonde i Østremarker havde nægtet at drikke Berents Skaal forud for Gud Faders Skaal; hans Fromhed kostede ham 90 Mark i Bøde. En anden Bonde maatte bøde, fordi han slet ikke vilde drikke de lybske Herrers Skaal. Selv tegnede Knop sit livagtige Billed i de Ord, at han var velkendt for altid at føre en smuk og ærbar Mund overfor Fyrster og høje Herrer.

Et straalende rigt Regnskab for sine sytten Høvidsmandsaar forelagde Berent Knop sine høje Herrer i Lybeks Raad. Hverken det eller han forudsaa de store Rifter og lange Flenger, som den danske Ulfstand skulde rive i det. Havde der kun været een tarvelig Seng paa Hammershus ved hans Komme, saa stod der nu 28 fuldt opredte Knægtesenge og 3 Herskabsenge til at modtage hans Eftermand, og herlige Forraad af Kød, Fisk, Salt, Gryn, Mel, Malt, Havre og Brænde fyldte Rummene, og i Slotskelderen laa 77 Tønder Øl. I Strafbøder havde han indhøstet hos Bønderne henved 2000 Mark om Aaret. Udover henved 16 Læst Landgildesmør havde han modtaget Smør i Omsætning for Skattekvæg, Ved, Ægtkørsel, Gæsteri under Stueing og Skriverting og som særlig Ydelse for at hugge kort Tømmer til Vognfjæle og Hjuleger i den fredede Almingskov. I Omsætning af Brændeved til Slottet havde han Aar for Aar haft en Pengeindtægt af 60 danske Mark. Til Lybeks Raad og Flaade havde han i aarligt Gjennemsnit afgivet 430 Tønder Havre, 240 Td. Byg, 10 Øxen, 14 Faar og Lam, 9 Sider Flæsk, 2 Læst saltet Oxe- og Faarekød samt Vildbrad, Høns,

Æg, Torsk, Sild, Brød og Øl. Borringholm gav rig Rente i alle Maader.

Den nye Høvidsmand Junker Blasius von Wickeden var i et og alt en aabenlys Modsætning til sin Forgænger, Ætling af en af Lybeks fornemste Raadslægter, Søn af en Borgmester, et ædelstøbt Menneske, hvem Knytnæven laa fjern. Borringholmerne modtog ham med Velvilje, han fandt dem villige og lydige. En yderst uhyggelig Modtagelse gav ham hans egne Landsmænd paa Hammershus. Her var meget at muge ud i Berent Knops Stalde. Knops Stalbroder Hans von Sternberg fandtes hurtigt moden til Domfældelse paa Landstinget og førtes som Fange til Lybek ind for Stadens Raad. I den uhyggelige Rede gik ogsaa Lukas Knipe, som 1541 havde myrdet Slottets Bøddel, men hvem Knop havde undladt at straffe paa Livet, da han var saa ferm i at brygge og bage, saa ham kunde han umuligt undvære paa Slottet. Knop indtog en fjendlig Stilling til den unge Junker, efter at han først havde overladt sin Svoger og von Wickeden at forlige en Sag mellem ham og Frimanden Tønnes Vildfang, hvem han havde aftvunget en Pengebøde, fordi dennes Hustru Johanne havde levet uærbart i sin forudgaaende Enkestand; de to Voldgiftsmænd kendte Knop pligtig til at give Pengebøden fra sig, og han nægtede nu at være deres Kendelse følgagtig. Under disse Forhold fostredes paa Hammershus den Tanke at tage Junkerens Liv med Gift.

Kort efter sit Komme faldt von Wickeden i en farlig Sygdom, som trak ud saa længe, at Lybeks Raad i Foraaret 1545 sendte ham sin Sekretær Herman Boitin til Medhjælp. Da blev nogle Kvinder forhørte paa Pinebænken i Hammershus som foregivne Hexe. En tilstod at have forhexet alle Slottets Køer fra at give Mælk, og en anden, Anneke Hamborgs udsagde, at Junkerens Sygdom skyldtes Gift. En Dag i Høsten 1543 var hun kommen til Slottet, hvor Fru Cillie Knops havde bedt hende ind i sit Værelse i Manteltaarnet til en hel stegt Gaas og budt hende Penge for at forgive Junkeren; da Anneke vægrede sig, fordi hun intet Uvenskab bar til denne, havde Frue Cillie sagt: „Tag Du kuns Pengene og lad det gaa med ham, som det vil!“ Saa var Berent Knop traadt ind i Stuen og hermed Samtalen endt; men nedenfor Taarnet havde Anneke mødt Slotsfogden Hans Wolgemut, som ogsaa havde opfordret hende til at forgive Jun-

keren. Sammen med Engel Niels Svendsens havde hun da brygget en Drik af Rottekrudt, Tusser, Snoge og anden Ondskab at indgive Junkeren i en Koldskaal.

Løst fra Pinebænken fornyede Anneke sin Tilstaaelse vidnefast for Landsdommeren og tog af Præstens Haand det hellige Nadverbrød paa dens Sandhed. Men stillet for Hammershus Broting fragik hun den, mens Engel her tilstod sin Medskyld. De sex borringholmske Doms mænd i Brotinget følte, at den hidtil i Landets Retsgænge uhjemlede Pinebænk ikke fremmede Retfærd og Sandhed, og de skød Sagen fra sig til Paakendelse af en særlig Nævningeret af en Bonde fra hvert Sogn og to Borgere fra hver Købstad; denne enedes ikke om en Doms Afgivelse. I Mellemtiden rømte Engel fra Landet; en Lybekker søgte at overtale Anneke til Flugt, inden hun førtes som Fange til Lybek, sagtens sammen med Hans Wolgemut, skønt denne selv foretrak at stilles for Borringholms Landstings Dom. Hansestadens Raad var dog næppe sindet at faa denne Gifthistorie fuldt opklaret og lod Berent Knop og Frue Cillie sidde i Ro paa deres Gaard i Mølln.

Kun een Frimand trak i Lybeks Klæder. Det var Tønnes Vildfang, hvis Slægt allerede 1407 var bosat paa Borringholm. Nyligt havde han ført Trætte med en Nabo om en Toft, som en Nævningeret tilkendte hans Modstander; men med Knops Hjælp havde han faaet Dommen omstødt og aftvunget de femten Nævninger halvandet Hundred Gylden i Kost og Tæring. Nu holdt Knop fastere paa hans Bødepenge end paa hans Ven-skab; men Lybeks Raad lagde et lægende Plaster paa Vildfangs Saar ved 30. Nov. 1544 at skænke ham den inddragne Herredsfogedgaard Brennesgaarden i Ibsker til fri Ejendom, saa længe han gik Raadet tro til Haande som dets Sporhund blandt Borringholmerne, og det tillagde ham aarligt frit Tøj til Vams og Hosser. Med udstrakt Arm og oprakte Fingre aflagde han Raadet Ed paa, at han vilde være det og dets Høvidsmand lydig, hørig, huld og tro i at udspejle sine Landsmænd, indmelde deres Forseelser, faa dem til at føre deres Retssager ind for Raadet i Lybek og ingen andre Steder og vanhjemle de Klage-maal, som de paa Trods heraf førte ind for Kongen. Jevnligt overlodes det ham nu at sidde i Høvidsmandens Sted paa By- og Landsting. Først 1557 fik han Løn som forskyldt for tolv

Aars foragtelige Færd. Ud over at han afklædte de ham tillagte Gaarde, hørtes senere intet til ham.

Blasius von Wickedens korte Høvidsmandstid skabte Borringholmerne en længe tiltrængt Ro og vakte ingen alvorlig Paa-tale. Den unge Junker hjemførte 1546 sin Brud fra Lybek til Hammershus; saa døde han 13. Avg. 1547 og blev jordet midt for Alteret i den nybyggede Allinge Kirke, i hvis Taarnrum hans smukke Gravsten nu staar. Hans tidligere Medhjælper Boitin blev nu hans Eftermand.

Herman Boitin var igjen en Mand af en helt anden Støbning end sine Forgængere, uddannet i Universitetslivet, Magister i Romerretten, kejserlig Notar, det lybske Raads Sekretær og nu Høvidsmand paa Borringholm. En saadan Mand bød Stillingen her mange Opgaver; de trængte sig saa meget des stærkere paa, som Aaret 1550 blev et Gjennembrudsaar i Borringholms Ud-
vikling paa adskillige Omraader, mest fordi Kongemagten ende-
ligt havde voxet sig sund og stærk til at kunne gennemføre sin Herrevilje overfor dette Lands midlertidige Styrere og bort-
rydde svundne Tidens Neldekrat.

Mester Boitin kastede sin Iver ind over Landets kirkelige Liv. Han saa i Skaane Koftemændene, Husmandsdrengen fra sin Plov, Haandværkssvenden fra sin Læst, rustede til drabelig Kamp mod den gamle Pavedom; men ingen Borringholmer meldte sig ind i deres Riddervagt om den lutheriske Nylære, og i disses Hjemland var Præstenød. Skaanes nye Biskop var kommen hid for at gennemføre Kirkeomvæltningen; han var selv væltet med Vognen, og Berent Knop havde ingenlunde undladt at slaa hans uheldige Køresvend i en mægtig Bøde af mindst ti Lod Sølv; men at omvælte den gammelkære Kirkeskik helt havde Bispen ikke haft Held til. I de fleste Sognekald havde han maattet lade de tidligere katholske Præster forblive, og dem maatte lades god Tid til selv at lære Luthers lille Katekismus, inden de kunde lære andre den.

Allerede 1548 havde Boitin fuldbygget Slottets ærkebispelige Sankte Margretes Kapel efter lybsk Smag, dets Kampestens-
mure forede baade ude og inde med Murstensvægge, det 13.5 ×
5.5 m store Kirkerum dækket af tre Murstenshvælvinger, ogsaa Ribbehvælving i Taarnet, som klamrede sig ind om Mantel-
taarnets nordvestre Hjørne. Han forordnede nu, at alle Landets

Stoddere og Løsgængere skulde samles her hver Fredag for at syngte Litaniet og overhøres i deres Katekhisme; men som han 7. Sept. 1549 skrev til Kongen, trods al sin Flid havde han ikke kunnet formaa den nu hedengangne gamle Provst til at medvirke heri og at borttrydde indgroede Misbrug, hvorfor han nu maatte stille sit Haab til den nye Provst eller, om ogsaa det brast, flittigt ty til Biskopens Hjælp. Den afgangne Provst var vist Hans Olufsen, som havde været katholsk Sognepræst i Ibsker. En brav Støtte havde Boitin siden 1548, da han fik en pinligt savnet Slotspræst; denne turde være Mogens Bancke, hvem han tillige fik gjort til Præst ved Allinge Kapel og til Landskriver, en trosivrig Mand og god Salmedigter, der endog satte Evangelierne i Vers og Noder 1580 for Bondefolket, som han fandt her paa Landet særligt kyndigt i at læse Prent og Skrift.

Den nye Landsprovst Arvid Pedersen, som sidst paa Aaret 1549 kom til Borringholm, kunde fuldt ud opfylde Boitins Forhaabning. Skaaning af Fødsel havde han 1524 og 25 sammen med Stig Pors hørt Luthers egen Forkyndelse ved Universitetet i Wittenberg. Hjemkommen medvirkede han i Udarbejdelsen af den første danske Salmebog, som fremkom 1529 i Malmø, og en af hans Salmer har i Grundtvigs Omarbejdelse: „Velmødt I kristne fromme!“ holdt sig ind i Nutidens Kirkesang. En halv Snes Aar knapt fik han at virke blandt de gammelvante Præster og Sognebørn paa Borringholm, hvor han tillige var Sognepræst i Ibsker; han døde her senest 1558, den følgende Provst Povl Ibsen i Nylarsker dette eller det næste Aar. Efter ham kom Hans Andersen i Østremarker til 1584, og først da blev Mogens Bancke i Ibsker Landsprovst til sin Død 1588.

Frans Vormordsen kom atter 1550 paa Bisperejse til Borringholm og foredrog i Boitins og Arvid Pedersens Nærværelse paa Landstinget 23. Maj efter Kongens alvorlige Paabud, hvorledes baade Kongen og han havde erfaret, at paa dette Land var en drabelig Mangel paa Sognepræster, Degne og andre Kirketjenere, af den Aarsag, at her ikke holdtes nogen Skole, den Indbyggerne selv dog 1512 havde udvirket og samtykket, og bad han dem nu om at gjenoprette samme Skole i Rønne, som i nogle Aar havde staaet øde og lukket til Landets store Fordærv. Da gik strax de ypperste Frimænd, de ældste Bønder, Sande-

mændene og nogle Købstadborgere ud fra de fire Tingstokke til indbyrdes Raadslagning og vendte tilbage med det Svar paa hele Landets Vegne: Paa det at dette Land kunde faa en god, from og lærd Skolemester, som flittigt kunde oplære Børnene i Guds-frygt og gode Kunster, vilde Folket opretholde hin Skole i Rønne og hver bosat Mand hertil udgive sin aarlige Skoleskilling til Skolemesterløn. Herimod tilsagde Biskopen dem, at han vilde hidsende en dygtig Skolemester, som skulde afgive sin Ed til Slotshøvidsmanden paa at ville forestaa Skolen flittigt og troligt i mindst tre samfulde Aar.

Brudt sammen i Kirkeomvæltningens Uro gjenopstod 1551 Rønne Skole i Gripsvoldernes gamle Gildekapel for at uddanne smaa Præstemænd af de smaa Borringholmere, som dog ikke var synderligt støbte for Lærdom. Kun en af dem Jørgen Mortensen Borringholm, født o. 1520, var paa denne Tid fremmelig Præst, han døde 1587 som Biskop i Aalborg. Trægt og trangt vandt Nylæren Indgang i Borringholmernes Sind. Boitin klagede 1552 over, at Frans Vormordsens udstedte Rettesnor og Vejledning end ikke fulgtes til Hælvten selv i de Stykker, som ikke kunde foragtes uden Gudskrænkelse. I sin Jagt paa gammelt Hedenskab og paveligt Djævelskab optog den nye Kirkelære ogsaa en hidsig Jagt paa Hexe og Trolmænd, og fra 1530, da der rejstes Troldomssag mod Lars Kyllings og Jørgen Olsens Hustruer i Aaker, forløb frem igjennem halvandet Hundred Aar næppe noget Aarti, uden at Borringholmerne mindst een Gang skræmmedes vidløst ved at se deres fromme Øvrighed kaste en skyldfri Kvinde paa Baalet med en Krudtpose om Halsen at futte af som Pulverhex eller Trolkælling.

Da Lensmanden Stig Pors fra Lundegaard ikke kunde overvaage Styrelsen af Kirkegodset paa Borringholm, satte Christian den Tredje 21. Juli 1551 Henning Gagge, Søn af Jørgen G. paa Lensgaard, til som sin Jurisdiktsfoged at varetage al Kronens Rettighed over alt det Borringholm, som ikke hørte under Hammersslot, og gav ham det gamle Sankt Jørgens Hospital paa Spidelegaarden til Bolig og Underhold, dog mod at Hælvten af dets fromme Indtægter skulde komme Kongen til Fromme, og at Gagge af sin egen Hælvten der skulde underholde saa mange fattige Mennesker, som den rige Aarsindtægt kunde taale. Der var for Tiden ingen og kom foreløbigt næppe flere. Henning

Gagge var efter Grevefejden den første kongeligt satte Øvrighedsmand med Bopæl paa Landet selv og tog mangen Dyst med den lybske Høvidsmand paa Hammershus. Han ægtede inden 1555 Elsebet Claudatter Kames af den kendte Raadmandsslægt i Rønne og fik med hende flere Gaarde; Ægteparret bosatte sig paa den største af disse, Almegaard i Knudsker, hvor han døde 29. Juni 1562 og hun 23. Okt. 1578.

Retsplejen laa i dybest Forfald. Lybeks Raad søgte stadigt at tvinge sig frem til at blive Borringholmernes øverste Domstol. Knop havde nedsat Landstingets Domsråder til fire, Herredstingenes til otte om Aaret. Endnu 1552 indskrænkede Boitin de sidstes Tal til fire. Herredsfogdernes Gjerning lod Lybekkerne udføre af Sandemænd. Den af Lybekkerne 1537 indsatte og lønnede Landsdommer Lars Pedersen døde i Eftersommeren 1549 i Ystad paa Rejse for at forsvare fire Domme, som de domfældte havde indstevnet for den danske Herredag. Strax satte det lybske Raad ham en Efterfølger i Hans Reymer, sagtens en Lybekker, der 1543 var bosat som Købmand, 45 som Borgmester i Rønne. Nu greb Christian den Tredje myndigt ind i Lybekkernes egenmægtige Retspleje, idet han nægtede at erkende Reymer for ret Landsdommer, saa længe han ikke havde svoret Kongen sin Ed. Først da denne Edfæstning havde fundet Sted paa Københavns Slot, indsatte Kongen 19. Okt. 1551 Reymer til Landsdommer, dog saaledes at han ikke blev Enedommer, Kongen gav ham to Meddommere i Adelsmanden Peder Gagge til Lensgaard og Frimanden Hans Berildsen til Bjerregaard i Aaker. Sammen skulde disse tre Mænd sidde Dom og hjælpe enhver, fattig og rig, til Lov, Skel og Ret.

De to Borringholmerbrødre Peder og Henning Gagge var ret skabte til Dyst mod de lybske Herrer. De havde Kongen paa deres Haand, saa tog de Stikkene hjem. Paa Landstinget, hvor hidtil Mester Boitin eller i hans Forfald Tønnes Vildfang fredeligt havde vaaget over og vejledt Landsdommeren, rev nu Peder Gagge hele Myndigheden til sig, alt skulde gaa efter hans Hoved, saa at Høvidsmanden følte sig og Reymer satte ud af Spillet og skyldte ham for at yppe Strid og Oprør i Folket. For Herredagen i København 1553 mødte Bonden Hans Hintse af Rø Sogn frem med et Domsbrev, udstedt ene af de to Meddommere Gagge og Berildsen, som tilkendte ham den omtvistede

Gaard i Eje; og skønt Boitin og Reymer stemplede Gaggens Færd i denne Sag som ganske utilbørlig og oprørsk, godkendte Herredagen det nævnte Domsbrev.

Som ægte Adelsmænd hævdede de to Brødre sig Ret til at skyde Storvildt paa deres egen Grund, Henning Gagge tillige paa Kirkegodset. Da Peder Gagge havde fældet en Kronhjort i sin Bondes Kaalhave, paatalte Boitin det i skarpe Ord om, at alt Storvildt var Slottets Eje, hvilket ingen turde røre, traf han det end i sit eget Køkken eller Sengekammer; men Gagge gav ham 25. Febr. 1553 til Svar: Det Vildt erkender jeg for mit Vildt, hvilket er truffet paa min frie Arve- og Ejegrund indenfor mit frie Enemærke ved min frie Sædegaard, og jeg haaber med Guds Hjælp at forsvare det samme for min naadigste Herre Kongen. — Eja hvor lystig en Jagt, ikke paa et sølle Dyr, men paa Landets lybske Herrer. Jagtmodet kom i fuld Glød, da Peder Oxe 1553 tilkøbte sig alle Niels Brahes tredive borringholmske Gaarde af hans Søn Jørgen Brahe til Valløse. Han, Stormanden blandt danske Statsmænd, lystede at stanges med de lybske Handelsherrer. Strax samme Sommer sendte han sin Skytte til Landet; med sex væbnede Fæstebønder i Følge fik denne Ugen til Ende kun Ram paa tre fire Hjorte. Søndagen 13. Avg., da Bønderne havde søgt Østremar Kirke, lod Boitin sine udsendte Ryttere bryde Kirkefreden; to af Jægerne gemte sig ind i Kirketaarnet, men de lybske Svende vristede Taarnøglen ud af Præstens Haand, jog de to Bønder ud af deres Hi og drev dem bundne til Fangetaarnet paa Hammershus. Kongen paabød 6. Sept. Boitin strax at løsgive dem.

Borringholms Frimænd var blevne mødte af Christian den Tredje som gode Adelsmænd. Paa Kongens Brev 24. Avg. 1545 om at yde Landehjælp med Tyvendepenge af alt deres Gods, som det menige Ridderskab i Riget havde ydet, havde de taget smukt mod hans Skattekræver Peder Dringelberg, der havde indsamlet o. 1300 Daler hos dem og Borgerskabet. I Okt. 1551 kundgjorde Kongen sin Omordning af Landstinget for Riddere, Riddermænds Mænd, Købstædsmænd, Bønder og menige Almue paa Borringholm; endnu da opfattede han Frimændene som Riddermænds Mænd o: Adelsmænd, og den som Adelsmand nævnte Meddommer Hans Berildsen var ikkun borringholmsk Frimand. Frimændene turde da hævde, at de og deres Jordegods ikke

hørte skatskyldige under Hammershus, og at ene den kongelige Foged Henning Gagge havde at væрге for dem. Denne opildnede dem i deres opdukkende Adelskrav paa Jagt, Vrag, Toldfrihed, Sagefald fra deres Bønder og disses fulde Skattefrihed. Alt dette laa langt ud over, hvad de havde nydt godt af i Ærkebispetiden, og rejste Boitins skarpe Afvisning.

Saaledes hidførtes en Række stridige Forhold mellem den nystyrkede Kongemagt og Fremmedstyret paa Borringholm; deres Løsning trængte paa. Christian den Tredje overgav paa et Møde i København i Juli 1553 Lybækkerne de borringholmske Klagemaal og paabød et nyt Møde i Kolding til deres Afgjørelse. Her samledes da 17. Okt. for Kongen den lybske Raadmand Bartholomeus Tynappel, støttet af en juridisk Doktor, med Stig Pors, Henning Gagge og Mogens Uf. Efter en Uges ret stormfulde Forhandlinger gav Kongen 25. Okt. de lybske Sendemænd en Afskedsskrivelse, i hvilken han paabød, at Adelen skulde nyde fuld Frihed af sine Strøgaarde paa Borringholm, men at Frimændene ikke ejede Adelsfrihed og skulde, efter som deres Herkomst var, svare til Hammershus og dets Høvidsmand som vanligt af Arils Tid, uden at dog deres tilbørlige Frihed maatte krænkes; — at Høvidsmanden ikke maatte hindre Kongens Jurisdiktsfoged i hans Myndighed og intet havde at byde over Kirkegodset og de kirkelige Sager; — at Høvidsmanden skulde føre de sagskyldige frem til Dom paa Tinge, men ikke forfølge dem med Vold og Overlast, Fængsel eller pinligt Forhør uden efter Domskendelse, med mindre de var grebne paa fersk Gjerning; — at Indbyggernes og Jurisdiktsfogdens Klager over de lybske Høvidsmænds Overgreb skulde undersøges og paakendes til Minde eller til Rette paa Landet selv af en dansk-lybsk Kommission, som skulde samles der 1. Maj 1554, og for hvilken Berent Knop skulde indstille sig.

Det lybske Raad trykkede sig længe fra dette Kommissionsmøde og fik 27. Dec. 1553 af Kongen Henstand med det til 24. Juni 54. Endda gik et Aar hen. Først 24. Avg. 1555 mødtes den lybske Borgmester Herman Falck og Raadmand Tynappel med de danske Rigsraader Peder Oxe, Byrge Trolle og Niels Lange paa Borringholm; Pors og Knop var ogsaa komne hid. Peder Oxe var Vært for dem paa sin gode Maglegaard i Østremarker Sogn. Her forelagdes et mægtigt Skyldbrædt for de

lybske Herrer. En efter en traadte 116 Bønder og Borgere frem og fik sig tilkendt i mindeligt Forlig Erstatning for ulovlige Udpressninger, som Berent Knop havde øvet mod dem eller deres Frender med egenmægtige Bøder, Landsforvisning, Lemlæstelser og Henrettelser; 2 førte mindre Klager paa von Wickeden, 3 paa Boitin. Skønt de dem 8. Sept. tilkendte Erstatninger dækkede kun Hælvten af de dem paaførte Tab, reves herved en Flænge i Lybekkernes Indtægtsregnskab paa o. 4000 Lod Sølv. Et lignende Skaar rev Stig Pors i deres Skattebøger ved 10. Sept. at faa Kommissionens Kendelse for, at Knop og hans Eftermand havde indsanket af Kirkegodset 3625¹/₂ danske Mark, som nu tildømtes Kongen.

Ved Siden af denne Oprejsning for deres litte Overlast byggede Maglegaardsmødet Borringholmerne Værn mod fortsat Uret. Under de tre danske Rigsraaders Navn og med de lybske Sendemænds Minde gaves her 9. Sept. 1555 den Forskrift for Bøndernes Skatteydelse, som blev Grundlov for disse igjennem Hundred Aar, stadfæstet endnu 1650. Bønderne klagede over, at Høvidsmanden tyngede dem med sværere Landgilde, Gæsteri, Ægter og Arbejde ud over, hvad de havde ydet i Ærkebispetiden. Vragedes deres Skattesmør, maatte de give andet godt Smør i dets Sted og dog ikke faa det vragede Smør tilbage; herimod paalagdes det nu Høvidsmanden at modtage Landgildesmørret kun een Gang og afgive det vragede Smør til Ombytning med godt smaasaltet Smør. Bønderne sagde, at de aldrig kunde skaffe Øxen eller Køer trinde nok, til at Høvidsmanden vilde tage dem for gode uden at kræve Penge i Aabod paa deres Undervægt, og at han forkastede deres Galte, naar de, skoldede og rensede, vejede under otte Lispund, saa at de ofte maatte yde ham halvandet Svin for eet; herimod fastsattes nu, at al Aabod eller Paalæg for Undervægt skulde være ganske afskaffet, men Høvidsmanden maatte udvælge den bedste Ko hos de fire Bønder, som det Aar udgav en Stødsko, ligesaa med Sogneøxen og Sommernød, og en Stødgalt paa sex Lispund skulde tages god. Gæsteri til Skriverting maatte kun ske med sex Heste omkring 11. Nov. og Høvidsmandens Stueting kun med sexten Heste. Al den Ægt og Arbejd, som var paabyrdet Bønderne til Slottets nye Avlsgaard Nygaard i Klemmedsker, skulde være afskaffet strax. Bøndernes Ydekorn skulde maales

efter gammel Skik og ikke, som nyligt indført, rystes og stødes fast i Tønden inden Maalingen, og Høvidsmanden maatte ikke holde overskydende Korn tilbage som Aabod paa deres Ydegæs. Naar Bønderne førte gode ustraffelige Læs Skattehø til Slottet, skulde de være frie for al Tillægsydelse paa dem. Deres Husmænd og disses Hustruer skulde aarligt arbejde fem Dage til Slottet og intet herudover.

Under dette kraftige Opgjør, i hvilket Lybekkernes hidtidige Overmod maatte vige for Kongens Fremstød, havde Herman Boitin igjennem tre Aar higet efter Paasken 1556, da hans Tid som Høvidsmand skulde være udtjent. Han ønskede den ikke forlænget. Inden han drog fra Landet, havde han den Sorg at miste sin halvandet Aar gamle Søn Arxfat Albrecht Boitin Kristi Himmelfartsdag. Det spæde Barns store Gravsten staar i Allinge Kirketaarn som et talende Ligmæle om Lybekkernes knuste Overmod. Borringholmerne saa trøstigt de hellige Paaske-dage 1556 i Møde. Endnu havde de Kistedalere at gribe til, naar Mænd, hvem Berent Knop havde fravristet Bøder paa indtil 2000 Nutidskroner eller mere, kunde bie tyve Aar paa at tilbagetale de dem lovløst aftungne Formuer. Paa Peder Oxes Maglegaard havde de hentet sejrsejg Fortrøstning.

3. LYBSKT MOD

Schweder Kettingk, den fjerde lybske Høvidsmand paa Hammershus, udgik af en helt anden Samfundskres end nogen af sine Forgængere, og i Valget af ham gjorde Lybeks Raad et Lykkegreb. Uden Frender i Raadsherreslægterne var han en jevn Borgermand, som drev Humlehandel og bryggede Øl. Hans Købmandsrejser førte ham til Danmark, han lærte sig at tale og skrive Dansk og var kærkommen Gæst paa Herreborgene, saaledes hos Marsken Erik Banner, der døde 28. Marts 1554 som Lensmand paa Kalø, og over hvis Grav Kettingk lod ophænge en Tavle med Tak for megen lystig og kærlig Omgang. Paa en af hans Rejser medgav Lybeks Raad ham 4. Maj 1554 Brev og nærmere mundlige Meddelelser at forebringe Kong Christian den Tredje. Han afkøbte Junker Carsten Luneborg Vajllansgaarden i Aaker og deltog 1555 i Maglegaardsmødet som udseet Afløser af Boitin. Hans Udnævnelse gaves ham 15. April 1556

for ti Aar med en Aarsløn paa 100 Mark og en Klædning til hans Dreng og i øvrigt paa lignende Vilkaar, som Knop havde haft; det nøjeseende Raad tilstedte ham Fjerene af de paa Hammershus ruskede Gæs, mod at han holdt Slottet vedlige med Sengeklæder, ligesaa alt Køkkenfedtet, mod at han flittigt tilsaa, at intet gik til Spilde i Slottets Køkken, og det eftergav ham den Tønde Smør, som ellers skulde svares aarligt af Vajlansgaarden.

Strax mødte en uoverstigelig Vanskelighed den nye Høvidsmand. Paa Maglegaard havde han lovet paa det lybske Raads Vegne de brøstholdne Borringholmere at dække deres litte Skade nu til Paaske 1556. Erstatningerne til 4000 Lod Sølv Værd omfattede i broget Blanding Sølv og Penge, gøttersk, deventersk, leydisk og engelsk Klæde, Lærred, Heste, Øxen, Køer, Ungkvæg, Faar, Lam, Svin, Torsk, Sild, Smør, Øl, Brød, Havre, Lyneborger- og Baysalt, og Hammershus var ikke den Krambod, som rummede alle disse Varer. De maatte fremhentes fra Pakhusene i Lybek, og disse var ganske uvante med at lade sig tømme for deres Rigdomme uden at tage større ind. Det lybske Raad gav tomme Ord i Varernes Sted; endnu 25. Juli 1558 maatte Christian den Tredje mane det til at indfrie sin Forpligtelse, hvis han ikke skulde gribe til kraftige Midler mod det. Raadet opfattede det indgaaede Forlig som en blot foreløbig Aftale, der krævede yderligere Forhandlinger, og det holdt troligt hele Erstatningssummen tilbage fra at vandre over i de rette Ejermænds Hænder. Dets gniske Misligholdelse af Forliget maatte sætte ondt Blod hos Borringholmerne mod Kettingk.

Ganske paa samme Vis tilbageholdt Lybeks Raad de 3625¹/₂ danske Mark, som Knops Indgreb i Kongens kirkelige Øvrighed uretteligt havde bragt ind i Hansebyens Kasse. Kongen mindede det om, at Vedtagelserne 1553 paa Koldinghus tillagde Maglegaardsmødet 1555 Myndighed til at træffe den endelige og uomtvistelige Afgjørelse af alle Stridsspørgsmaalene. Utroligt kortsynet var Lybekkernes stadige Nølen; den satte dem hurtigere ud af Landet Borringholm, end de havde tænkt sig, skønt de ikke var blinde for, at deres Mngt over dette Land var noget usikkert underbygget, for saa vidt den hvilede paa Hamborgfreden 1536, der aldrig havde faaet det danske Rigsraads Underskrift.

Den manglende Underskrift havde Lybekkerne søgt indhentet 1553 paa Koldinghus, og Kongen havde her henvist dem til, at først maatte alle de svære Klagemaal over deres hidtidige Styrelse af Landet endeligt afgjøres, og navnligt saa han en Trusel i deres stærke Fæstningsbyggeri paa Hammershus. Nu i 1558 trængte de paa ny ind paa Kongen om Rigsraadets Stadfæstelse af Hamborgfreden, som sikkede deres Magt paa Borringholm frem til 1626; han svarede dem 25. Juli, at han stod ved sin Underskrift og Segl paa Fredsaftalen, men at de vidt havde overtraadt deres Forpligtelse til intet at bygge eller nedbryde paa Kongens Slot Hammershus; han vilde nu stille Forhandlingerne herom og om deres udeblevne Erstatninger til ham og til Borringholmerne i Ro, men først naar de senere var førte til en fornøden Afslutning, kunde han træffe sømmelig Fremme af Aftalen i Hamborg. Knap et halvt Aar herefter døde Christian den Tredje. En Henvendelse det følgende Aar til den nye Konge bragte Lybeks Raad ingen Trøst for dets Uro.

Lybeks høje Raad holdt paa sine rare Dalere og stillede, vist med overlagt Hu, en Mand af Folkets brede Lag paa den Uriaspøst, som det herved skabte for sin Høvidsmand paa Borringholm. Som foretagsom Købmand vidste Kettingk ellers, at man burde dristigt vove Dalerne for at vinde noget større, og at det var klogt at vige i Tide for den frodigt fremvoxende danske Kongemagt. Hans Stilling som den dalende lybske Magts Styresmand paa det danske Land rejste stærke Krav til hans Indsigt og hans Smidighed; han fyldestgjorde dem helt godt, skønt han var ude over sit 50. Leveaar, og skønt Boden for hans Forgængeres svare Synder mod Borringholmerne som en overvældende Arv blev lagt paa hans, Sydebukkens Skuldre.

De smaa Frimænd meldte sig strax stridbare. De læste frejdigt den tykke Streg, som Christian den Tredje endeligt 1553 havde slaaet mellem Rigets Adel og de under Hammershus skatskyldige Frimænd, som at de stod paa den skattefrie adelige Side af Stregen. Mod dem fik Kettingk let Medhold hos Kongen, som 29. Juni 1556 forbød de mange, som understod sig at jage Hjort, Hind, Hare og andre Dyr, skønt de ikke ejede frit Adelsgoods, at holde Jagthunde og at skyde stort eller smaat Vildt. Kongen udskrev 10. Okt. 1557 en stor Landeskate af menige Bønder og Almue i hele Riget; Frimændene nægtede at

udrede den, og da Kongen fornyede sit Krav til dem, sendte de Jacob Iversen Borringholm og Trud Myre at tale deres Frihedssag for ham; men han gav dem 30. Marts 1558 til Svar, at selv om de ejede frit Jordegods, skulde de, saa mange som ikke kunde føre gyldig Hjemmel for at være adelige, svare Skat og Landehjælp som andre Bønder. For smaa fem Aar siden brave Riddermænds Mænd, nu i Dag ikkun Bønder, men til Trods for baade Konge og Kettingk fortfoer Frimændene i at knejse højt.

Kettingk forespurgte 1556 Kongen, om Frimændene med Rette kunde indtage Lodder af Kongens Udmark under deres Gaarde uden at yde nogen Mand Afgift af dem. Han rejste her et i Sted og Tid vidt spændende Spørgsmaal, hvis endelige Svar først gaves tre Aarhundreder senere. Det indesluttede tilmed tre adskilte Spørgsmaal: om Ejerretten til Udmarken, som her første Gang nævntes Kongens, — om Skattebøndernes Ret til at opdyrke sig Lodder af den, — om Frimændenes Adgang til Brugen af den uden at falde i Skat. Under Navn af Udmark laa endnu mere end en Tredjedel af Landets Overflade uopdyrket. Den omfattede: Almingskoven, 600 ha inde om de øde Kongeborge Gamle- og Lilleborg, — Højlyngen eller Vildbanen, som herfra strakte sig ud mod Østkysten i Helledesbakkerne og mod Nordlandet til Olsker og Rødsker Sogne, — Strandmarkerne, dels Sogdenes, dels Købstædernes, i en Bremme rundt langs Kysten, i brede Flader indenfor den søndre og den nordre Landsodde samt især i den brede Blemmelyng trængende sig dybt ind mellem Vestre Herreds Sogne, — Sognekmarkerne, som større og mindre, mange i Tal laa helt omsluttede af de tilstødende Gaardes Indmarker.

Borringholmerne nyttede disse Skov-, Lyng- og Klippestrækninger som deres Eje til fælles Græsgang for deres Husdyr, til Rivning af Lyng og til Tørveskær, til Hugning af Enestaver til deres lerklinede Bygninger. Udmarkens Brug gik som et umisteligt Eje ind i Gaardenes daglige Drift, alle Gaardskøder fastslog udtrykkeligt Ejerretten til Udmarken udenfor Gaardgjærdet; saaledes fik selve Ærkebispens Høvidsmand Aage Nielsøn 5. Juni 1429 Skøde paa Stengaarden (16. Vorned) i Ibsker med al tilliggende Ejendom uden Gjærde og inden Gjærde.

Sortedødens Mandefald 1350 havde bragt en Standsning i

Borringholmernes Nybyggertrang. Først nu efter to Aarhundreders Forløb var de blevne talrige nok til atter at gjøre sig Lyngheden underdanig. Midt i deres lybske Trængselstid tog de nye Lodder af Udmarken under Plov i en saa vid Udstrækning, at Høvidsmanden, som heri saa en hidtil ukendt Skik, 1545 søgte at hindre dem heri og o. 1552 forbød al videre Nyopdyrkning og end ikke vilde tillade den mod en Pengeafgift, fordi han saa al fri Fællesgræsgang truet. Paa Mødet i Kolding 1553 klagedes der lydeligt over, at Høvidsmanden tvert imod tidligere Skik nægtede Kongens Skattebønder at indtage Agre paa Fælleden, skønt de ejede Lod og Del i den; men denne Klage naaede ikke Kongens endelige Afgjørelse. Dog blev det nu Skik frem igjennem Lybkekertiden, at Selvejrbønderne tog Udmarkslodder afgiftsfrit ind til Opdyrkning; ogsaa Kettingk vilde ikkun omtvivle Frimændenes Ret hertil ud fra den Retfærdstanke, at Bønderne svarede Kongen Skat af deres Gaardsherlighed udenfor og indenfor Gaardsgjærdet, mens Frimændene ingen Gaardskatter gav til Kongen. I Følge deres Gaardskøder havde Frimændene dog selvsamme Ret udenfor Gjærdet som Selvejerne.

Udmarken var hidtil uomstridt Borringholmernes Fælleseje som fælles Græsgang, compascuum. End ikke Almingskoven var undtagen herfra. Her havde de i Oldtiden bygget deres Gamleborg til Værn for deres i Kodalen sommergræssende Kvæghjorder. At Kongen her 1150 til 1259 havde haft sine Borge, ændrede ikke Ejerforholdet, udover at Jagten og Kronvildtet her som andensteds i Danmark blev Kongeeje. Paa Borgvalen, Vajllana, hvor Kongens Hestestod havde haft sit Foder, blev Kongegaarden Vajllansgaard bygget; som dens Ejer tog Kettingk sig mange Læs Bygningssten fra Lilleborgs Murrester. Stadigt hen drog Landets Bønder samme Nytte af Skoven som af deres øvrige Udmark, desuden huggede de her Brænde og Tømmer og en Del af de 3747 Læs Brændved, som de aarligt maatte afgive til Hammershus. At Landets Øvrighed som Vogter af, at hver Mand nød Ret og Skel, havde Pligt til at paase, at ingen Bonde rev Udmark til sig til anden Skattebondes Fortræd eller forhuggede Skoven til Tab for alle, havde medført Ærkebisp Børges Fredlysning 1499 af „dette Ølands almenige Skove“, og i Kraft af denne havde Berent Knop 1526—42 modtaget godt 5 Læst Smør af Bønderne for Udvisning af Vogn- og

Hustømmer i Almingen. Ærkebispens Udtryk og selve Navnet Almingen gjorde det tydeligt, at Skoven opfattedes som Landsboernes Almeneje, ikke som Landsherrens Særeje, selv om den senere hen 1584 nævntes Kongens Alming. Det laa Kettingk ude af Sind at ville fastslaa med Navnet Kongens Udmark et hidtil ukendt Ejerskifte. Skønt frie Jorddrotter paa deres egne Gaarde, saa Selvejerbønderne disse nævnte Kongens Skattegaarde, fordi de svarede den ham som Landsherre skyldige Skat; andet eller mere laa ikke i Ordene Kongens Udmark paa denne Tid.

Frimændene lagde Kettingk for Had. Kort efter sin Tiltrædelse maatte han forespørge Kongen, om han ingen Magt skulde have over dem. Deres Adelsnykker steg dem stadigt til Hovedet. Den misligste af dem alle gik han dog snart fri af, idet Tønnes Vildfang, hvem Boitin endnu i sit sidste Aar havde ladet skalte og valte i sit Sted paa Retstingene, møde frem med Bødelen, kræve Tyvsdom til Galgen og Hexebaal over sagesløse, lyse uskyldige fredløse og deres Huse opbryde med Magt til Eftersøgning af Tyvekoster, inddrage deres Gods, fængsle dem og sætte dem i Stokken paa Hammershus, nu endeligt 1. Maj 1557 dømtes af Herredagen i Lovens Straf for Vold og Hærværk og til at give de skadelidte fuld Erstatning og Oprejsning trods det lybske Raads Forbøn for ham. Saadan var den Fortid, hvis Regnskabs strenge Opgjørelse Kettingk tog i Arv.

Meget plagsom blev Oluf Hansen Uf paa Sømlegaard, en Sønnesøn af Landsdommer Oluf Ottesen. I en Retstrætte om Gaarden paa Davbjerg (15. Vorned) i Klemmedsker havde han fremlagt for Landstinget et forfalsket Kalveskindsskøde fra 1486, og da Kettingk havde stemplet Forfalskningen efter Fortjeneste, havde han søgt at lade Skødebrevet forsvinde og at føre Tiltale mod Kettingk for uhjemlet Paasagn; men Herredagen i København afsagde 15. Avg. 1559 den Dom: Hvad Kettingk har udgivet skriftligt i denne Sag, er Ret, og bør han kvit og angerløs at være. Borryngholms Landsting underkendte 1560 hint Skøde som falskt og tildømte Oluf Ufs Modpart den omstridte Gaard; skønt hans Broder, den senere Landsdommer Peder Hansen Uf søgte at føre Sagen videre, blev denne Dom staaende ved Magt.

Mod samme Oluf Uf rejste Kettingk Sag om Fiskevandet

Balsmyr, som med Urette skulde være lagt ind under Sømlegaard og unddraget Slottet. Allerede Ærkebisp Jens havde 7. Jan. 1480 dømt, at denne store Mose skulde følge Jep Trugelssøns Gaard, hvortil den af Aril havde ligget, og hvorfra den var kommen uforbrudt; og Oluf Uf paaviste, at den ukæret havde været ejet af hans Slægt i de 32 Aar, denne havde siddet paa Sømlegaard. I Henhold hertil gik Landstingets Dom 1562 imod Kettingks Krav; men Frederik den Anden støttede dette ved at paabyde ham at gjøre sin yderste Flid i at indtale denne Sag paa ny og at have Omsorg for, at intet af Kronens Gods gik tabt fra Slottet. Oluf Uf kærede bittert for Kongen over Kettingks uhørlige Undertrykkelse af ham og andre og paasagde ham endog oprørske Stemplinger imod Kongen selv. Denne tilskyndedes herved til 2. Jan. 1563 at opfordre Kettingk til at forfølge Sagen om Balsmyr frem for Herredagen, som skulde sammentræde 29. Sept. paa Københavns Slot. Syvaarskrigen kom imellem, den nævnte Herredag kom ikke i Stand, og inden Fredsslutningen havde Oluf Uf forladt alle Jordelivets ufredelige Retshandeler. Fiskevandet forblev under Sømlegaard, paa hvilken hans Broder Peder Hansen Uf nu sad som Ene-ejer.

En Fortidens Stridsmand Henning Gagge vandrede heden 29. Juni 1562, og Mogens Uf udnævntes 27. Avg. til hans Efterfølger som Kongens Jurisdiktsfoged og i Sankt Jørgens Hospitalsgods. Hans 26 Aars Fraværelse fra sit Hjemland havde gjort ham aflægs. Han boede paa Raagesholm (4. Vorned, nu Store Frigaard) i Østremarker Sogn, men opholdt sig dog oftest i Skaane, hvor han døde omkring Nyaar 1565. Landsdommer Hans Reymer faldt fra inden 1557, da hans Meddommer Hans Berildsen var rykket ind i selve Dommersædet; han blev Stamfader til den dygtige Slægt Rømer, hvis femte Hans i dens syvende Slægtled blev Almingskovens Nyskaber. Den anden Meddommer Peder Gagge, Væbner til Lindesgaard, sad endnu 15. Avg. 1559 i Landstinget og døde roligt paa Lensgaard et Aars Tid senere. Han kom ikke paa Tale, da Herredagen 9. Juli 1561 dømte Hans Berildsen fra hans Landsdommersæde, fordi han med stor Uret havde kendt Bonden Ødbjørn Hansen i Østrelarsker Tyvssag paa, som den der ved at underkøbe Slotsskriveren havde sveget i sin Landgilde. Dog tilgav Frederik

den Anden Berildsen denne mislige Dom, saa at han kunde forblive Mand lige god og ufældet, som om han den Dom ikke dømt havde.

Kettingk vendte sin Omhu paa at gjenopbygge Landets nedbrudte Retspleje. Selv førte han sine og lod andre villigt føre deres Retstrætter frem til endelig Afgjørelse paa Herredagene i København; Tvangsvejen ind for Lybeks Raad som Højesteret sløjfedes stiltiende ganske. Han fuldbyrdede ingen Dødsstraf uden efter retsligt indhentet Dom; da han indstevnedes for Kongen for at have ladet hænge Bonden Hans Assersen, havde han for sig en Herredstingsdom, at denne som en Tyv var skyldig i at hænges i den øverste Galge, og Kongens Rettertingsdom 11. Avg. 1557 udsagde: hængt med Rette. Efter Berildsens bratte Afsked bad Kettingk Frederik den Anden om at skaffe Landet en ny Landsdommer, og 14. Nov. 1562 lovede Kongen ham en saadan; men Tingen eller Landstinget fandt mindre Agt hos Kongen end hos Kettingk, Krigsaarene slugte Tankerne, og fra 1561 til 72 stod Dommersædet tomt. Kettingk maatte nøjes med i hvert enkelt Tilfælde, hvor en Landsdommers Underskrift skulde bruges, at tilkalde en brav Borryngholmer til dette Hverv; saaledes udstedtes 4. Dec. 1570 paa Hammershus et retsligt Vidnesbyrd af Peder Kofoed til Kyndegaard i Landsdommers Sted. (Han var Sønnesøn af den første Peder Kofoed, Borgmester i Rønne 1510—32, og Stamfader til Frimandsslægtens Kyndegaardsgren, mens dens Kofoedegaardsgren udgik fra hans Broder Poul Hansen Kofoed. Slægtens saakaldte Adelsbrev, som Ærkebisp Byrge fire Aar efter 1510 skulde have givet dens opdigtede Medlem, den ufrie Almuesmand og dog frie Hasleborger Jens Madsen Kofoed, er vitterligt en endnu senere Tids Makværk).

Med Kongens Skattebønder enedes Kettingk godt i gjensidig Overholdelse af den nyssens paa Maglegaard givne Landboforordning. Derimod vakte hans Fremfærd mod Købstadborgerne skrap Paatale. I sit første Aar maatte han træde op mod Nexboerne, da de uden at ride Rettens Vej havde nedredet et Hegn, som en Skattebonde havde sat om en nyindtagen Marklække, og da de med Vold havde frataget en Bonde hans Baad, paa hvilken han havde udført sine Landbrugsvarer til Salg andensheds efter Landets gamle Skik. En større Strid opstod, da en

hollandsk Skipper ved Nattetid under Høstfisket 1562 uden at lodde var løbet for fulde Sejl ind paa den flade Sandstenskyst ved Nexø. Mod at faa en Tolvtedel af Godset havde 200 Bjergere, nogle Borgere og flest skaanske og blegingske Baadsmænd, som laa her paa Fiskeri, arbejdet i Bjergningen af Lax, Hør, Huder, Skind, Smør, Staal og Stangjern og bragt Skibet i Havn under Tilsyn af Kettingks Underfoged Kort Hartkingk. Kettingk udtog selv 12 Stykker Stangjern til Slottets Brug, men fandt iøvrigt Bjergelønnen uforskammet høj, nedsatte den til halvanden Daler af hver Skibslæst og krævede af Raadet i Lybek et skarpt Tilhold givet Nexø Bjergerne om at udrede Penge for de Varer, de havde taget ud over dette tvert imod tidligere givet Paabud om, at det tilkom Høvidsmanden at fastsætte Bjergelønnen. Men da var de fremmede Fiskere for længst sejlede hjem med deres frække Bytte.

Borgerne i Rønne, Nexø, Svanikke og Hasle klagede til Christian den Tredje over, at deres Næring og Bjerger svandt ved fremmede Købmænds idelige Landkøb, dem til Forprang, ude i Bøndergaardene, og Kongen forbød 12. Nov. 1555 al slig Landprang under Straf for Lovovertrædelse og Fortabelse af de købte Varer, Hælvten til Kronen, Hælvten til Klageren. Dette Forbud kom i rette Stund, da Schweder Kettingk stadigt havde sin gamle Købmandsdont i Blodet. Han fik Bønderne til at søge om, at det maatte tages tilbage, da det voldte Dyrtid og hindrede deres Adgang til nødvendige Bodvarer. Kongen indhentedes Borgernes Udtalelser om Bøndernes Ansøgning og gav i Okt. 1556 Kettingk til Kende, at han som Høvidsmand havde at vaage strengt over, at ingen Landprang dreves til Stædernes og Bøndernes Fordærv.

Sit Købmandsblod kunde Kettingk ikke ave. Paa sin Vajllansgaard byggede han ikke blot Taarn, men ogsaa et stort Ølbryggeri; den 22 km lange Vejstrækning fra Hammershus did stenslagde han. I Fiskerlejerne rejste han sine egne Sildesalterier og andre Boder, i Svanikke blev det et helt Hus. I Rønne fortsatte han sine Forgængeres Misbrug af Raadhuskelderen til Bedste for Raadet i Lybek; tidligere havde Borgerskabet brugt den under Navn af Kompagniet til sin egen Sildesaltning. Paa Kirkestevne overdrog det Byens Raad at paaklage dette og andre Indgreb i sine Friheder til Kongen. Ængstet næsten til at se

Syner skrev Kettingk 1. Nov. 1562 fra Nexø til Lybeks Raad: Trods og forræderisk Sindelag, som fører Folket i Oprør, er hvad her mødes; paa femte Uge er jeg redet rundt paa Landet og har kun været fem Nætter paa Slottet og atter stillet det saa vidt muligt i Lydighed; først nu har jeg erfaret, at onde Mennesker for to Aar siden have tragtet efter at helde Gift i de Kar og Kander, hvoraf jeg spiser og drikker. Det kunde her-efter være trukket op til Krig mellem ham og Borryngholmerne, om ikke en værre Krig mellem Nordens to Konger var kommen imellem.

Frederik den Anden sendte 5. Dec. 1562 Kettingk følgende Skrivelse: Borgmestre og Raad i Vor Købstad Rønne have ladet Os vide, hvorledes Du skal have frataget dem deres Raadhuskelder og bruger den til Din Fordel; ligeledes understaar Du Dig at udvise [til Særeje Jordlodder] af deres Bys Grund og Ejendom og tiltager Dig heri lignende Frihed som andre Vore Lensmænd, der have Vore Købstæder her i Riget under deres Styrelse, skønt ingen Lensmand [paa Hammershus] har fattet sig hermed før Du; ligesaa klage de over, at de tynges med usædvanligt Stuetings Gæsteri ud over gammel Tids Sædvane: Thi beder Vi Dig og vil, at Du igjen udlægger dem deres Raadhuskelder, at Du lader Borgmestre og Raadmænd selv raade for deres Bys Grund og Ejendom og anden Byens Frihed og ingen Forfang gjør dem derpaa, og at Du ikke tynger dem med nye Paalæg, men holder det med dem efter gammel Sædvane.

De to foregaaende Dage havde Kongen indskærpet sin Faders Forbud mod Landprang og stadfæstet Rønne By Brugen af dens gamle Stadsegl, tre hvide Torsk i et blaat Felt. Indseglet vedblev tillige at vise en Bispeskikkelse i halv Figur med Krumstaven i venstre Haand og højre Haand oprakt i Velsignelse, Skippernes Skytshelgen Bisp Niels af Myra, hvem Byens Kirke var viet. Bispem og de tre Torsk sagde lydt, at Rønne var en Skipper- og Fiskerby. De tre Kongebreve kundgjorde lydt, at Frederik den Anden var sindet at væрге Borgerne mod alle Overgreb. Kettingk rømmede Raadhuskelder og byggede Pakhus for sit og Slottets Gods, vist tvert overfor Raadhuset mod N., hvor endnu en Sidebygning i Grønnegade nævnes Lybækkerlængen.

Ogsaa paabød Kongen 2. Jan. 1563 Kettingk at møde 29. Sept.

na Herredagen i København, hvor da alle Tvistigheder mellem Borrholmerne og ham skulde endeligt paakendes efter Lov og Ret; ogsaa Jurisdiktsfogden Mogens Uf fik Tilsigelse til dette Møde. Meget ændredes forinden denne Mikkelsdag; Herredagen blev hindret i at samles, og længe inden Afregningstimen skulde slaa, havde Rønne Borgerskab ganske forskersat Kongens Huld og Naade.

Nordens to ungkaade Konger tragtede efter at tage Livtag sammen. Syv danske Orlogsskibe under Admiral Jacob Brockenhuus gik 26. Maj 1563 ud fra København for at hente Forraad af Fødevarer paa Borrholm, og samme Dag udstedte Frederik den Anden et Forbud mod dissers Udførsel herfra til Udlandet. Den lille Flaade laa Første Pinsedag 30. Maj ankret op udfør Rønne, da en svensk Flaade paa nitten Orlogsskibe under Admiral Jacob Bagge, som skulde hente Erik den Fjortendes udkaarne Brud, Fyrstinden af Hessen, i Rostock, kom sejlene ned langs Landets Vestkyst. Da den ved Totiden naede ud for den danske Flaade og undlod her paa de danske Strømme at sænke Topsejlet til fredelig Hilsen, gik Brockenhuus under Sejl med sine tre største Skibe Hercules, Hector og Hiorten og skød dansk Løsen, hvad Bagge lod uænsat. Nu gav danske Jacob svenske Jacob et skarpt Skud for at indprente ham sømmelig Høflighed, det første Skud i den usalige syvaarige Krig. Svenskerne svarede ham med samme Mønt, og med deres store Overmagt var Udfaldet forud givet. Allerede for den tredje svenske Kanonsalve gik Brockenhuus's Stormast over Bord med samt de otte Matroser i Mastekurven, og efter fulde fire Timers brav Kamp blev de tre danske Skibe med deres 600 Mand og 500 Kanoner i synkefærdig Stand og efter stort Mandefald Svenskernes Bytte. Brockenhuus selv vandrede ind til syv Aars Fangenskab i Stockholm.

Fra Kystbrinkerne S. for Byen havde Rønneboerne med bange Bæven været nære Øjenvidner til den danske Flaades Nederlag. Siden 1535, da Berent Knop havde afvæbnet Borrholmerne, laa Landet værgeløst, og Kettingk havde mindst af alt vundet deres Tillid til, at han i dette Nu kunde skabe et Forsvar. De greb da det gammelprøvede Middel at tilbyde den svenske Admiral en Brandskat paa 6000 Daler. Jacob Bagge, som hjemmefra kun havde den Opgave at hente Kongebruden

fredeligt over Søen, vægrede sig ved som Fjende at brandskatte Borrhholm. I deres Glæde herover forsynede Borgerne ham med ferskt Kød og Vand. Han fortsatte den afbrudte Brudefærd til Warnemynde, hvor han kastede Anker 3. Juni; han kom tilbage fra Færden uden Prinsessen og uden Brandskat.

Længe maatte Rønneboerne mindes denne drøvelige Pinsefest. Fra København afkrævede Frederik den Anden 1. Juni Kettingk en grundig Fremstilling, og med den i Hænde bød han 9. Juni, at Rønne Borgmestre, Raadmænd, Byfoged og de, som ellers havde haft Del i den troløse Forhandling og Tilbud om at falde fra den danske Side, skulde alle som Fanger føres til København, deres forbrudte Gods tages i Forvaring og nye Mænd sættes til Byens Øvrighed. En Uge derefter krævede han ilter Fangernes Oversendelse, saa snart den svenske Flaade var ude af Farvandet. Endnu 11. Juli skrev han, at han skulde vise sig mod de oprørske Undersaatter i Rønne saaledes, at de fremtidigt skulde tabe Lysten til slig menederisk Færd. Ved Fangernes Afskibning til København svarede Kettingk 13. Juli Kongen: Den Ulydighed, Oprør og Tab, de nu en Tidlang have tilføjet Eders Kgl. Majestæts Krone og Land ved deres Trods og Egensind, ligge aabent for Dagen, og jeg tvivler ikke paa, at Den Almægtige Gud, Eders Kgl. Maj. og den høje Domstols Retfærdighed ville give dem deres velfortjente Straf.

Hvor enig end Kettingk fandt Kongen i at skyde løs paa de usalige Rønneboer, kom disse dog ikke paa videre Tale senere hen. Muligvis slap de med nogen Tids Fængsel i Blaataarn og en Bøde, som maaske bragte de tilbudte 6000 Daler til at gaa, ikke i den svenske, men i den danske Konges slugvorne Krigsломme. Ilsindet til Vrede var Frederik den Anden dog i Bunden en sindig Konge, som ogsaa kunde være rap til bedre Indsigt og klog Eftertanke. Et Tegn paa at den alvortruende Sag faldt hen uden Straffedomme paa Ære, Liv og Gods, turde være givet deri, at Kettingk aldrig senere drog den frem i nogen af de 56 udførlige Skrivelser, som nu kendes fra hans Haand.

Otte trange Skærsommere til Ende gjorde Syvaarskrigen de borringholmske Farvande til sin Tumbleplads. I Krigens Malstrøm hvirvledes hastigt al gammel Tvist mellem Landets Indbyggere og deres lybske Herrer til Bunds. Lybek saa sin vigtigste Handelsvej østpaa over Narva til Rusland truet af Sven-

skerne som Herrer over Finland og siden 1561 over Estland og traadte strax ind i Krigen ved Danmarks Side. Kettingk stod Last og Brast med sine Borringholmere mod den fælles Fjende, som fremtvang en stærk og gjensidig Samfølelse mellem dem og ham. Krigen bød den gamle Købmand rig Lejlighed til at lægge et hidtil uprøvet Krigsherresnille for Dagen. I de fem Aarhundreder siden Egil Ragnarsøns Vikingdyster blev nu han den første, som lærte Borringholmerne at holde hver vred Fjende fra at sætte Fod paa deres Land. Et lille Førstestød til at de villigt tog ved Lære, gav vel Frederik den Andens utidigt barske Fremfærd mod de utidigt sagtmødige Rønneborgere.

Med stor Kraft rustede Kettingk det hidtil forsvarsløse Land. Fra Lybek fik han sendt Skyts; han udbad sig 18. Juli 1564 af støbt Skyts 1 halv eller kvart Slange, 2 Falkoneter, 12 dobbelte Hagebøsser, 24 Spyd, dertil $\frac{1}{2}$ Tønne Krudt, $\frac{1}{2}$ Td. Kornkrudt, 1 Skippund Bly og Jernkugler, og dermed trøstede han sig til at afværge Angreb og Fare. Ogsaa sendtes ham 400 lybske Landsknægte, som Borringholmerne underholdt med Kost og Sold; men da deres Evne ikke strakte hertil, fordi de aarligt maatte udgive Krigsskat til Kongen ud over deres Jordebogsskyld til Hansestaden, tog Lybek i Avg. 1565 Knægtenes Sold paa sin Kaabe. Kettingk kaldte Bønderne under Vaaben og tilmeldte 20. Maj 1565 Kongen: Ret nu har jeg Eders Kgl. Majestæts Bønder i Rustning og agter at frie og forsvare dette E. K. Majestæts Land. Han satte stor Lid til sit brave Landfolk, som han under streng Krigstugt øvede op til en krigsdygtig Styrke paa 1800 Mand, og for sine egne Penge holdt han det med Bøsser og andet Vaaben. Han kunde 1566 nøjes med at have 200 og de følgende Aar nogle faa lybske Knægte. Bavner og Skagelfald eller Bedegader, nævnte 1569, toges paa ny i flittigt Brug.

I dette Landværns Mandtal gjorde Frederik den Anden dybe Indgreb ved i hvert Aar 1564 og 65 at udtage til Flaaden 300 gode raske Karle med dygtige Vaaben, hvilke Indbyggerne i Femmandslægd maatte stille og udruste. Først da Kongen kom igjen med sit Krav tredje Gang, kunde Kettingk 8. Marts 1566 standse ham ved at henvise til, at Landet manglede Folk og havde højlgt Brug for sin fulde Mandsstyrke mod Svenskernes idelige Angreb, selv havde han maattet hente Søfolk fra Lybek

til Mandskab paa sin Kaperjagt. Med sit kraftige Bondeværn rejste Schweder Kettingk Borringholms Kystforsvar op af dets Øde og førte det strax frem til dets ypperste Kraft.

Dernæst værnede Kettingk Landet med Skanser og Grave, som omtalt 8. Avg. 1567 i et af hans Breve; „jeg bruger min Flid Dag og Nat og ligger selv ved Stranden,“ skrev han 18. Sept. 1565 til Kongen. En stor Del af Borringholms talrige Kystskanser, optalte 1806 til 214, turde da han have opført. Han byggede tillige en fast Feltlejr, fra hvilken han 24. Juni 1566 skrev til Kongen om fjorten Dages hidsige Kystkampe med den svenske Flaade. Dens Sted turde nærmest være at knytte til Sydlandet med den aabne Nexøbugt, hvor Lybekkerne selv 1510 havde fundet Landet let tilgængeligt for Overrumpling. I denne Egn laa Oldtidens Ringeborg paa Rispebjerg, forstærket i Middelalderen, og den drog Kettingk rimeligvis ind i sit Anlæg af Feltlejren og af vidstrakte Skanser, saa at han sad her paa Kaarreslot og skrev sit Brev til Kongen. Et Skanseværn, som i Kraft af sin Planlægning og Udstrækning turde høre hjemme i Krigsførelsen 1563—70, kunde findes her som en indre Landlinje mod en paa Nexøkysten landet Fjendes Fremstød ind i det rige Sydborringholm, nemlig Kattesletsvolden, Bolsker Skov med Holvedje, Øleaaen, Bukkegaardsdiget, Ringeborgen.

Den fredlyste, halvhundred Meter lange, let krummede Vold i Kattesletsgaardens Klippeløkke støtter sin østre Ende paa Dævradalens bratte Klippebrink og har tjent til at afspærre den nedenunder løbende Færdselsvej, nu Landevej fra Nexø ind til Aakirkeby. Tæt Ø. for Bols Kirke laa ved samme Vej Holvidsengen 1569 og Holvedje, en gammel Egeskov, som 1671 tilhørte Kongen; ved dette Navn Hulskoven forstodes en ved Forhugninger afspærrelig Passnevring ind gennem Skovtykninger som kendt fra Daniel Rantzaus Indtrængen igjennem Holaveden i Nov. 1567 ind i Østregøtland. Lavningen fra Holvidsengen gik gennem den tætte Bolsker Skov, som endnu 1650 kunde fjæle den jagede Røver Lauge Lam og hans Kvinde i Dage og Uger, mod SV. frem til Bukkegaardsdiget, hvis nu fredlyste Rest, 25 m lang, maaler 8 m i Bundbredde og 2 m i Højde, og som ligger kun 450 m frem mod Ø. foran Ringeborgen sammen med tilsluttende mindre Volde. Landlinjen mellem Bukkegaardsdiget mod S. og Kattesletsvolden mod N., 4500 m lang, har iøvrigt

været sikkert af den uigjennemtrængelige Bolsker Skov og af Øleaaens Løb. Kettingk fik den dog ikke nødvendig, han mødte altid Fjenden paa selve Stranden.

Ogsaa ud paa Søen dristede Kettingk sig til at føre en lille Krig. Allerede 11. Juli 1563 indhentede han Kongens Tilladelse til at udruste en Kaperjagt paa Orlogsvis. Den faldt samme Høst i Svenskernes Magt, og han maatte det følgende Foraar udløse Esbern Poulsen Kofoed og tre andre Borringholmere af dens Mandskab fra deres Fangenskab paa Øland. Dette Aar opbragte Fjenden et andet af hans Skibe og solgte det i Stralsund; og 1565 tog Svenskerne under Borringholm to skønne Skuder med sex Læst Salt og andet Gods fra ham, saa at han derved mistede saa godt som 400 Daler. Men strax lod han bygge en ny Orlogsjagt, i hvilken han satte lybsk Mandskab i Mangel af borringholmske Sømænd. Ogsaa 1567 sendte han en nybygget Kaperjagt paa Togt. Kettingks Kaperskibe tjente Kongen ypperligt ved at udspejde de svenske Flaader og hemme Sejlasken mellem Sverig og de pommerske Hansestæder; han selv høstede Udbytte af deres Prisegods og efter Tidens Skik lidt Fribytteri.

I Krigens første Aar gik Borringholm fri af Fjendens Flaadeangreb. I Avg. 1563 indtog Peder Skram med sin Flaade af 27 danske og 6 lybske Orlogsskibe Forraad fra Landet af Øxen, Faar og Lam, Brød og Øl. Dermed drog han til Øland og tvang her i Søslaget 11. Sept. den svenske Flaade under Jacob Bagge til at dreje Stevnene hjemefter til Stockholm. Derimod gik Borringholmerne ikke frie af at udrede 29. Sept. deres første Krigsskat til Kongen med to Rigsdaler af hver Bonde. Kongers Krig koster Koftemænd Kistedalere.

Pinseaften 1564 laa ligesom Aaret forud en dansk Flaade opankret under Borringholm for at indtage Mundforraad, 29 danske og 7 lybske Skibe under Admiral Herlof Trolle. Han gik ud og vandt 31. Maj det store Søslag under Øland, hvor det svenske Admiralskib Makalös sprang i Luften. Saa hentede han sig nye Forraad hos Borringholmerne, som modtog Flaadens saarede og syge Mænd i Pleje og i deres Sted maatte udruste 300 friske Gutter til Flaaden. Han satte sine svenske Fanger Admiral Jacob Bagge, Underadmiral Arvid Trolle og Stockholms Borgmester Mats Persson i Forvaring paa Hammershus og gik 13. Juli under Sejl med SV. for at opsøge Fjenden.

Uventet kom den næste Dag nordfra den store svenske Flaade paa 45 Skibe og indtog den forladte Ankerplads nær under Hammershus. I den Tro her at have den danske Flaade for sig styrede den følgende Morgen 15. Juli atten rigtladede lybske Narvarere ind mod Kysten, og skønt Kettingk lod affyre et Varselskud fra Hammershus og sendte Fiskerbaade ud, blev ni af dem Svenskernes letvundne Bytte og to jagne ind paa Stranden, hvor Fjenden søgte at stikke dem i Brand; Kettingk ilede til med Folk og Skyts, fordrev de fjendlige Baade, slukkede Branden og bjergede Godset ind paa Hammershus. Den svenske Admiral Claes Fleming lod en Del af sine lybske Fanger kaste over Bord, mange andre satte han bundne paa et af de tagne Købmandsskibe, stak Ild paa dette og lod det drive mod Land; da Ilden ikke vilde fænge, bordede de svenske paa ny Skibet og stak det i lys Lue; mange Maver og Menneskeindvolde drev ind paa Stranden. Vestenvinden tvang 16. Juli Fjenden ud fra Kysten, efter at han havde søgt at skyde nogle Fiskerlejer i Brand og Kettingk afværget dette med sine Hageskytter og Landeværn. Svenskernes umenneskelige Grumhed fylkede de borringholmske Bønder ikkun tættere under Kettingks Faner til deres Hjemlands Forsvar.

Fra sit Fængsel paa Hammershus tilskrev Jacob Bagge 22. Juli sin Konge Erik en indtrængende Forestilling om at afværge slige ukristelige Rædsler for Fremtiden. Han havde forudsagt Kettingk Dagen og Timen for Claes Flemings Komme og andre indtrufne Handlinger; „jeg veed ikke, ud af hvilken Kunst, om han har det fra sin Engel eller ikke,“ skrev Kettingk herom til Raadet i Lybek. Sammen med andre Fanger sattes han 27. Juli om Bord paa et dansk Orlogsskib og bragtes 13. Avg. ind paa Københavns Slot i Herr Esoges Kammer. Enarmet kunde han ikke selv klæde sig af og paa og bad om at faa sin Dreng, barnefødt i Faaborg, om sig i Fængslet. Lybeks Raad gjorde 9. Avg. Kongen opmærksom paa Bagges mærkelige Spaadoms-gave og mistænkte ham for at omgaas med Troldom, dog burde den tages i Brug til forud at kende alle Fjendens Anslag og denne Forudviden fravristes ham, om fornødent gjordes, paa Pinebænken. Kongen fulgte dog næppe det velvise Raad. Først 1571 gaves Bagge fri og døde sex Aar senere.

En ny drøj Krigsskat udskrev Frederik den Anden 17. Juni,

6 Daler af hver Frimandsbonde, 3 af hver Skattebonde, 2 af hver Landhaandværker og 1 af hver Husmand og Tjenestekarl at udrede inden 25. Juli. Kongens gode Sølvmarker tæredes haardt af Krigen, af hver gammel lødig Mark udmøntedes nu tre slette, og Borringholmerne maatte 11. Juli have et skrap Tilhold om ikke at foragte Kongens Klippinge, men i Salget af deres Varer modtage dem for deres fulde Paalydende. De som bar den slugvorne Krig paa deres egne Kyster, mente at burde gaa frie af at skatte til dens Førelse andensteds. Kettingk paaviste 22. Juli Kongen Umuligheden af, at den nævnte Krigsskat kunde fremkomme, inden Høstfiskeriet gav dem lidt rede Penge i Hænde, og da kun i Kongens egen gangbare Mønt.

Ved denne Tid laa Herlof Trolle atter under Landet, hvorfra han 23. Juli gav Kongen til Kende: „at de fattige Folk og Almue, som bygge og bo her paa Borringholm, have begæret, at Eders Kgl. Maj. vil naadeligen anse dem, saa meget som muligt var, at de maatte fange nogen Dag paa denne Skat, til saa længe at Fæet kunde blive fedt, og de kunde faa nogen Hjælp udaf Fiskeri, thi de have nu nok Tyngde og Besværing udaf E. K. M.s Orlogsflaade, som ligger her under Landet, dertilmed have de udgjort ved en halvtredje Hundred Mand, som vi ogsaa have her paa Skibene. Jeg veed intet andet at skrive E. K. M. til nu paa denne Tid, men det første Gud vil, at vi kunne faa saa meget Øl, saa vi kunde underholde os paa en fjorten Dages Tid, da ville vi søge E. K. M.s Fjender med det allerførste.“ For de to djerve Talsmænd maatte Kongen give efter for saa vidt, at han 9. Avg. tilskrev Kettingk, at han for dennes Forbøns Skyld, selv om Undersaatterne i Kongens andre Lande maatte se skævt hertil, havde nedsat Krigsskatten for Borringholm til det halve og udsat dens Opkrævning til efter endt Høstfiskeri.

Godt kendte Herlof Trolle den danske Levevisdom, at uden Øl og Mad er Helten Ingenting. Særligt Nexø var vide nævnt for sine Humlehaver og sit kraftige Øl, som endnu 1756 sagdes i intet at vige Rostocker Mumme, og sikkert havde Trolle Nexø Øl inde, da han tre Uger senere, 14. Avg., under Øland drev den svenske Admiral Claes Christersson Horn tilbage fra at søge de borringholmske Farvande.

Kettingks store Fortjenester af Borringholms Forsvar og af den danske Flaades Foretagender tilskyndede Frederik den Anden

til at paaskønne dem rigt. Kettingk havde 1564 søgt Kongen om at fjerne Lybekkernes gamle Uven Mogens Uf og overdrage Kettingk selv at blive hans Eftermand som kongelig Jurisdiktsfoged, men 8. Maj faaet til Svar, at Rigsraadet fastholdt, at kun en dansk Mand kunde indtage denne Fogedstilling. Efter Ufs Død 1565 overdrog Kongen 12. Marts den til Adelsmanden Jacob Iversen Borringholm. Dog kom Borringholm ikke til Borringholm den Gang; hastigt atten Dage senere tilbagekaldte Kongen hans flunkende nye Udnævnelse og indsatte 11. April Kettingk til Jurisdiktsfoged samt forlenede ham med det tilhørende Sankt Jørgens Hospitalsgods. Kongen regnede ham hartad for en dansk Mand. De svære Krigsforhold kunde gjøre det ønskeligt at lægge hele Myndigheden paa det udsatte Land i een Mands og da just i Schweder Kettingks Haand. Kongens faste Tillid, som bar ham til at give Afkald paa det skarpe Øje, han gjennem sin Jurisdiktsfoged havde holdt med den lybske Slotshøvidsmand, maatte dog bunde dybest i, at ingen alvorlig Anke over Kettingks hidtidige Styrelse var forebragt ham.

Kun to Dage senere, 13. April 1565 gjorde Kongen ham hartad til dansk Adelsmand ved „for Troskab og villig Tjeneste, som Os elskelig Schweder Kettingk, Embedsmand paa Vort Slot Hammershus og Vor Jurisdiktsfoged paa Vort Land Borringholm hidtil har gjort og udvist mod Os og Riget, og som han og hans Søn Jørgen Kettingk herefter maa og skulle gjøre og udvise,“ at skænke Sønnen Jørgen og hans Arvinger fuld adelig Frihed af Vajllansgaarden. Junker Jørgen Kettingk havde søgt Uddannelse hos en pommerk Adelsmand Joachim von Schulenburg, traadte nu i det danske Riges Tjeneste og døde ung, inden 1573, i denne. Faderen arvede efter ham Vajllansgaarden som fri Adelsgaard.

I endnu et Forhold satte Kongen Kettingk jevnside danske Adelsmænd. Peder Oxe, hvis snille Værtskab paa Maglegaard 1555 havde baaret Borringholmernes Retfærdskrav Sejr over deres lybske Herrers Voldsfærd, var knapt tre Aar derefter selv bleven værtløs i Danmark og rømt ud af Riget for Christian den Tredjes Vrede. Frederik den Anden havde 1559 inddraget alt hans rige Gods som forbrudt til Kongen og overdraget hans 30 borringholmske Gaarde til den sjællandske Adelsmand Jørgen Rud. Bønderne vilde nu kun lyde denne som deres Herskab

og nægtede at lystre Kettingks Paabud om at stille sig Side om Side med de andre Bønder i Landets Forsvar. Kettingk foreslog 5. Nov. 1565 Kongen at overdrage ham Ruds Bøndergods, 15. Nov. forlenede Kongen ham med det og gav den følgende Dag disse Bønder skrap Formaning: „Alene I sidde og fortrykke Eder og ville ikke lade Eder findes villige til at afværge Eders egen Skade og Fordærv.“ Med Kettingk til Herskab fik nu disse 30 Adelsbønder Flinten paa Nakken og andet at tage var end at fortrykke sig paa deres Fæstegaarde.

Paa godt danskt Sprog skrev Kettingk 20. Maj 1565 til Kongen: „Ret nu paa denne Time ser jeg paa Eders Kgl. Majestæts Slot Hammershus ved 30 store Skibe kommende NNØ. udaf Søen ret det svenske Farvand, dog kan jeg ikke tælle dem alle, men jo længere jeg ser efter dem, des flere blive de, saa kan jeg ikke andet tænke, end det er den svenske Flaade. Saa er her af E. K. M.s Orlogsskibe velbyrdige Mand Peder Huitfeld med 4 og 5 af de lybske; saa har jeg ret nu givet dem Advarsel sønden Lands, saa at de gaa nu til Sejls, med Forhaabning de komme jo i Behold hos Flaaden, førend den store svenske Flaade kommer hos dem. Men ere E. K. M.s og de lybske Skibe til Hobe, saa have de derfor ingen Nød.“

Saaledes var nu den svenske Admiral Claes Horn med 46 Orlogsskibe, 1688 Kanoner, 4000 Baadsmænd og et Regiment Landsknægte naaet ned i de borringholmske Farvande. Det lykkedes ikke Huitfeldt at undfly denne Overmagt, han maatte den næste Dag sætte sine fire Skibe ind paa Stranden ved Gripsvold og brænde dem, for at de ikke skulde blive Fjendens Bytte. I den anden Uge af Juni lagde den svenske Flaade sig under Borringholm, Horn søgte Landgang her, Kettingk værgede Kysterne bravt, og 17. Juni Kl. 7 Morgen lettede Flaaden ud for Rønne vestover. Det blodigste Søslag i hele Krigen udkæmpedes 7. Juli Dagen over SV. for Borringholm. De danske Admiraler Brødrene Otte og Erik Rud gik den overmægtige Fjende ind paa Livet, begge Flaader led store Tab paa Mænd og Skibe. Efter Slaget førte Erik Rud den danske Flaade ind til Borringholm for der at udbøde dens værste Skader; i samme Øjemed trak Horn sin Flaade hjem til Stockholm. Men da han atter kunde sejle ud derfra, maatte de danske lade ham være Herre i Østersøen for Resten af Aaret 1565.

Horn styrede 12. Sept. sin Flaade paa 36 Skibe ind mod Borringholm for at indtage dette Land, men fandt en sig voxen Modstander i Kettingk. I tre Dage og Nætter sejlede han rundt om Landet, skød og regerede vældigt. Kettingk fulgte ham troligt og sparede hverken Krudt eller Kugler af sine hele og halve Kartover. Saa sendte Horn 15. Sept. en lille Dreng, han havde fanget paa Blegings Kyst, i Land med en truende Opfordring til Borringholmerne om at træde i Underhandlinger med ham og ikke drive deres Narrespil mod hans Overmagt yderligere; de lod ham uden Svar. Han gik da under Sejl sydpaa. Kettingk lod sig dog ikke narre heraf, han forstærkede Kystskanserne med Folk og Skyts, kaldte ti Sognes Mandsstyrke under Fanerne og gav Horn en ny hed Omgang, da denne 18. Sept. kom tilbage med Flaaden og sendte fem Espinger fulde af Landsknægte ind mod Landet for at vinde fast Fod paa det. Kettingk lærte ham at tage Hornene til sig og drage Hjemvejen til Stockholm.

Af sit brave Hjerte kunde Kettingk sukke over den usalige Krig. Til sin gunstige Ven Mogens Gyldenstjerne, Statholder paa Københavns Slot, skrev han 25. Okt., atter paa Dansk: „Underligt gaar denne Fejde for sig, kommer her nogen af Kgl. Majestæts eller de Lybskes Orlogsskibe, kunne de ganske vel pukke og prale, slaa de svenske ihjel og se dog ingen af dem, og ville alle Tider have af dette lille Land, saa at det bliver slet fordærvet. Kære Herr Mons! det tjener ikke at skrive, hvad man stundom ser og hører, — Gud forbarme sig over denne Fejde!“

Atter 10. Juni 1566 løb Claes Horn løs paa Borringholm med 36 gode Orlogsskibe og 24 mindre Skuder, mest hollandske, engelske, skotske og hamborgske vellastede Handelsskibe, som var slupne gennem Sundtolden ved Helsingør, og hvem Horn nu afnødte alskens Fødeforraad, Salt og Skyts til sin Flaades Brug. Da han havde sejlet rundt om Landet i fire Dage uden at kunne vinde Landgang, sendte han 14. Juni en Trompeter ind paa Kysten med sit Truselsbrev til Borringholmerne: „Det er min Vilje, at I udsikke gode Mænd til at underhandle med mig, og hvis I ikke efterkomme denne min Vilje, vil jeg ingenlunde lade saadant Eders Hovmod ustraffet som ifjor Høst, men hjem søge Eder paa det heftigste baade med Mord, Rov og Brand og i alle Maader stille mig mod Eder, som den ene

Fjende plejer at stille sig mod den anden, intet agtende hvad som den Slotsfoged paa Hammershus indblæser og forbyder Eder, og fordrer jeg herpaa Svar med denne Brevviser uden al Forsømmelse og Tøven.“

Kettingk hørte her sin Lov hos Fjenden. Horn følte, at kunde han skubbe ham ud af Krigsspillet, da havde han vundet dette. Uventet kom ham ikke Kettingks Svar, at han intet bragte Horn andet end Krudt og Lod, og at denne blot skulde efterfølge sin Skrivelse, saa vilde han finde den Modtagelse, som en Fjende plejede at give en anden. Hele Juni Maaned ud fortsatte den svenske Flaade sine frugtesløse Forsøg paa at indtage Landet; „saaledes holde vi fra begge Sider Skærmysler,“ skrev Kettingk 24. Juni fra sin Feltlejr til Kongen, „han mod Landet og jeg fra Landet, endnu har han ingen Skade gjort mig, Gud være lovet, og jeg haaber ogsaa med Guds Hjælp at holde Landet imod ham.“ Samme Nat lykkedes det Kettingk at lade tolv Mand ro ud i to Baade og tage en af Skuderne fra Horn. Efter at den dansk-lybske Flaade 29. Juli var gaaet under i Stormvejr ud for Gulland, hvor 7000 Mand druknede, blandt dem den lybske Admiral Bartholomeus Tynappel, Borringholmernes Kending fra Maglegaardsmødet 1555, kunde en lille svensk Flaade paa 16 Skibe atter driste sig i Lag med Borringholm 2. Sept.; „tænde de Ilden op, skal der blive kogt godt for dem,“ skrev Kettingk og holdt som vanligt sit Ord. For at føre Krigen videre afkrævede Kongen 20. Nov. Indbyggerne en Kvægskat, 16 Skilling af hver Hest og Ko og ned til 4 Sk. af Føl, Kalve, Faar og Svin.

I Okt. 1566 vendte Peder Oxe hjem fra sin Landflygtighed, kaldt af Kongen til at hale Riget ud af Krigens Malstrøm. Alt hans inddragne Jordegods gaves ham tilbage, saaledes ogsaa hans 30 Strøgaarde paa Borringholm, hvilke knapt et Aar havde været overdragne Kettingk. I dennes gode Ven Mogens Gyldenstiernes Sted rykkede Oxe 15. Febr. 1567 ind paa Københavns Slot som Statholder og blev 17. Avg. tillige Rigshofmester, Rigets mægtigste Mand, om hvem dets største Opgaver strømmede ind. Sært kær i Vildbrad maatte han være, siden han blot et Par Uger efter sin Hjemkomst sendte sin Skytte til Borringholm for at jage Hjorte som tretten Aar tilforn; snarest havde han dog vel sin Omtanke rettet mod det Maal at jage Lybek-

kerne ud af Landet, han havde 1555 haft for Øje hele deres overmodige Voldsfærd der. En Klage fra Kettingk, over at Skytten havde fældet ti Hjorte paa Slottets Grund, forelagde Lybeks Raad Kongen, som 25. Juni 1567 lod det vide, at Peder Oxes Jagtret paa egen Grund ikke maatte krænkes, men at paa den anden Side Slottets Vildbane skulde hævdes. Kongen havde selv Brug til sin Flaade for al den nedsaltede Dyrerbrød, som kunde fremskaffes. Iøvrigt led Kronens Vildt stor Skade, ved at Flaadens Mænd forlystede sig med Jagt og oftest skamskød Dyrene, som da laa og raadnede i Skovene.

Strax fra Febr. 1567 sendte Kongen Kettingk Klage paa Klage over Fribytterufærd under Borringholm. Alt som de to Riger tappedes for Mandskab og Midler til at sende store Flaadetogeter i Søen, tog den lille Søkrig Fart. Paa sit kongegivne Kaperbrev sendte Kettingk sine Kaperjagter ud, og som Sylvester Francke og andre Kongens Kapere overhalede de af og til fredelige Købmandsskuder og afnødte dem Fødevarer og andet Gods. Paa Kongens Klage over noget Mel, som var aftvunget en Skipper, tilbød Kettingk, saafremt hans Kaperfører havde ranet det, at straffe denne, godtgjøre Melets Værd og sende sit Kaperbrev tilbage til Kongen. Kettingks Kaperjagter havde dog gjort sig saa uundværlige for Frederik den Anden, at denne 14. Marts lod Kettingk vide sin naadige Tillid til hans Tilsagn om at straffe alt Sørøveri strengt, samt at Kongen allermindst tænkte paa at afskaffe hans Kaperjagt, da Kettingk altid vilde vide at træffe Kongens og Rigets Bedste i at bruge den til at hindre Tilførsel til Sverig og at indhente Kundskab om Fjenden.

En dristig Sørøver med Kaperbrev udstedt af Admiral Peder Huitfeld tog under Borringholm Kongens egen Tolder Henrik Mogensen med samt Skib og Gods, og Kongen paabød 20. April Kettingk at gjøre ham uskadelig. Tre af selve Kongens Færdselsjagter gjorde ved denne Tid Landet usikkert, og da Borringholmerne nægtede dem Brænde og Mundforraad, sønderhuggede og brændte de Fiskernes Baade. Paaskedag forulempede Kettingks Kaperfører en vranten Hollænder ud for Nexø og fratog ham en Tønde Brød og anden Vare; paa Klage herover fra den spanske Regentinde i Nederlandene maatte Kongen 22. Sept. sende Kettingk en skrap Formaning til at afværge slig Misgjerning eller Sørøveri for Fremtiden. Men han kaldte ikke det

Kettingk givne Kaperbrev tilbage, fornyede det tvert imod for ham 4. Marts 1568, da en ny Kaperforskrift var udgiven, og endnu 22. Maj 1569 udstedte han atter Kaperbrev for Kettingk. Værre hændtes med Rette Admiral Huitfeld, som i Okt. 1567 sattes i Forvaring paa Københavns Slot. Ogsaa i denne Maaned voldte Kongens Spejderskibe stor Ufærd paa og ved Borrhholm. Kettingks Kapergæster var ikke de værste, deres Herre holdt dem i for den Krigstid rimelig Tugt.

En svensk Flaade paa 33 store og 23 smaa Skibe ankrede 25. Juli 1567 Kl. 6 Aften op sønden for Hammershus og søgte strax Landgang med 13 Baade; det i Hast samlede Landeværn slog kækt Fjenden tilbage. Paa ny sendtes 19 Baade mod Land, der blev en heftig Kamp, men ved Mørkets Frembrud maatte Svenskerne ty tilbage til Flaaden. Denne havde som Fanger femten Borrhholmere, som den havde forrasket paa deres Markedsrejse til Skaane; 26. Juli sendtes en Trompeter i Land med Tilbud om at udvexle disse med fangne Svenskere. Kettingk havde kun fire saadanne, og det lykkedes ham at tilskifte sig ti af Fjendens Fanger for disse. Flaaden afsejlede 4. Avg. efter at have lovet at komme tilbage og dræbe hvert Barn i Vuggen og nedbrænde hver en Bolig; men da Fjenden svor det samme, forrige Gang han var her, og dog ikke holdt det, saa ænsede Kettingk ikke den tomme Trusel. Han havde indgaaet det Forbund med alle Indbyggerne, at før vilde de sætte Livet til end overgive Svenskerne Landet, og de havde tilsvoret ham at staa samlede under Vaaben.

Atter 24. Sept. søgte 18 svenske Orlogsskibe at overrumple Landet. Kettingk havde da sendt sine sidste Landsknægte hjem til Lybek og havde nu kun sine trofaste Bønder at stole paa. Fjenden løb rundt om Landet, ødelagde alle de udsatte Sildegarn, den største Skade ske kunde; hans Forsøg paa Landgang blev slaaede tilbage, og med uforrettet Sag stod han 26. Sept. til Søs. I Schweder Kettingks Skole havde Borrhholmerne nu lært at slaa Fjendens Voldsnæve ud af deres Hjemland.

Kettingk skrev 1. Okt. til Kongen: „Endnu har det fattige Folk her dagligt at frygte Fjendens Overfald; ikke alene ere Sildegarnene fraranede dem, men stor Skade have de ogsaa lidt paa deres Hø og Korn dette Aar, da de i fjorten Dage i Træk have ligget i Felten mod Fjenden og maattet lade Kornet ligge

og forraadne i dagligt Uvejr og Regn. Derfor er det min flittige Bøn, at E. Kgl. Maj. vilde vise dem særlig Naade af Hensyn til deres lydige Troskab og Tjeneste, som de have vist i hele denne Krig, idet de altid Dag og Nat have ladet sig finde vilige og redebomme til at modstaa Fjenden; og for det Tilfælde at E. K. M. maatte lade udskrive en Landehjælpsskat af alle Rigets Undersaatte, er min Bøn, at E. K. M. eftergiver og forskaaner disse fattige Folk denne Skat. Sligt vil den Almægtige barmhjertige Gud rigeligt lønne E. K. M. og vil jeg samt alle dette Lands Indbyggere flitte os paa at fortjene hos E. K. M. med Liv, Gods og af al vor Formue.“ Kongen tøvede, men udskrev dog 7. Dec. af Borringholm den Kvægskat, som det øvrige Danmark allerede havde udgivet; den var kun Fjerdedelen af Fjoraarets Skat. Ugedagen derefter sendte Kongen Købstæderne og Fiskerlejerne Paabud om at udrede en Hjælpeskat og indkrævede til sig Kirkernes faste Indtægter i Tiende og Landgilde for dette Aar.

Mod Slutningen af Juli havde Peder Oxe atter sin Vildt skytte Morten paa Landet. Over Ølstoben hos Bønderne lod denne Tungen løbe: „J Bønder ere brav galne, at J lyde Jer Høvidsmand, han vil snart bringe Jer alle fra Jeres Halse. Hvordan ville J Stakler holde ud? J faa ingen Undsætning, den danske Flaade kommer ikke ud i Østersøen. Peder Oxe vil snart lære Schweder bedre Skik.“ Sveder fornem, at Peder var ham gram; men han saa ham endnu ikke dybt nok i Kortene til ogsaa at fornemme Aarsagen hertil. Den laa ikke i Tanken om Peders Bøndergods, af hvilket Sveder end ikke havde faaet Tid til at indkræve nogen Landgilde, ej heller i Tanken om Hjortene, hvor eftertragtet i Krigens dyre Tid end Dyrebrad var i Fadeburene til Lands og til Vands. Nej, Peder var alt fortrolig med den lønlige Tanke at frie Rigets Land Borringholm ud af Fremmedvold, som nu havde varet længe nok. Men for at jage Landets lybske Herrer hjem til Traven søgte han først at ramme denne Sveder, som var i Gang med at gro sig trygt fast hos Borringholmerne.

Aaret 1568 saa to udpompede Boxerkonger fumle rundt i Kampringen, uden at nogen af dem magtede at sætte et fældende Stød ind paa Modstanderen. Et Stød fra Svenskernes egen Haand sendte i Sept. Kong Erik ind i Fængsel, hans

Broder Johan den Tredje ind paa Thronen og i Kampringen. Begge Riger laa udmarvede hen, der gik Svindsot ogsaa i Kringen selv. I to Aar saa Borringholmerne ingen svensk Flaade styre løs paa deres Land. Derimod drev her Fribyttere fra Dansig og Stralsund frækt Røverspil. Kongens Kaperskibe var ogsaa paa Togt, og Kettingk holdt to tre Orlogsjagter i Søen, snart til Vinding, snart til drøje Tab. Hans Pinke Haren tog i Avg. 1569 et finsk Skib Katten under Pommerns Kyst og fik det prisedømt i København; men da Kaperkapitajnen og Skipperen underslog noget Hør og Klæde af den tagne Ladning, fik Kettingk dem begge ved Borringholms Domstole dømt til Galgen. Paa deres Forbøn tilstod han dem den Naade at dø for Sværdet. Kapitajnens Hoved faldt hurtigt; „Skipperen sidder her endnu i Lænker,“ skrev Kettingk, „og han skal sidde de hellige Juledage over og da ogsaa henrettes med Sværdet; give Gud, at andre ville spejle sig heri.“ Slig var Tidens grumme Retfærd.

Først 1570 om Aftenen 16. Juli stevnede en svensk Flaade paa 43 Krigsskibe og 37 Smaafartøjer nordfra ind mod Borringholm, og Kettingk kunde nu atter sende Kongen en af sine kampglade Skildringer. Han fik advaret en lille dansk Flaade S. for Landet, i Havblik stak den Aarerne ud og undslap med at miste kun eet Skib Bjørnen til Svenskerne. Efter at have jaget den vendte Fjenden sig 20. Juli mod Borringholm og omkresede dette Land, men Kettingk fulgte ham nøje med hele Landeværnet og godt Skyts, saaledes at Svenskerne fik drabelige Puf og nogle døde, hvilke de strax bandt til Planker, gav en Mark i Rejsepenge og lod flyde ind til Stranden, hvor de blev nedgravne. Hermed søgte Flaaden bort fra Landet, men Uvejr drev den tilbage, og Kettingk saa sit Snit til med 30 Mand i 3 Baade at tage en af dens Handelsskuder og sikkre denne mellem to Klippeskær. For at fravriste ham den løb en fuldmandet svensk Pinke Kysten saa nær, at Kettingk med sine Kartover tilføjede den stort Mandefald. Et andet Fartøj havde han forud erobret; og med disse Tab afsejlede Flaaden 26. Juli. Dette Overfald i Syvaarskrigens ottende Aar blev Fjendens niende og sidste Stormløb paa det vagtsomme og velrustede Borringholm.

Mindre lykkelig var Kettingk i sin brave Kamp for at væрге

Borringholmerne mod den slugvorne Krigs tyngende Skattepaa- læg. Midt i Maj 1569 samlede han Landets Sandemænd og andre bedste Indbyggere paa det vante Mødested ved Klemmeds Kirketaarn med den ældgamle Kirkekro og forkyndte dem Frederik den Andens Skattebrev af 29. April til Købstæderne og Fiskerlejerne om at skatte efter en kraftigt forhøjet Taxt og til Bønderne om ligesaa at skatte med 4 Daler for hver Selvejergaard og 2 Dl. for hver Vornedgaard. Efter her at have hørt deres velgrundede Klager sendte han Peder Oxe sit Bønsskrift for dem. Først havde nu i samfulde tre Aar deres vigtigste Ud- komme Sildefisket ganske svigtet, og Kettingk havde til Slottets Tarv maattet indkøbe norske Sild i dyre Domme til sex Daler for Tønden; denne Nød var godt kendt af Kongen, han havde 2. Maj skrevet: „Erfaring viser, at Silden de sidste Aar efter den kære Guds Tilskikkelse, og, som mange tro, ved det grove Skyts, som i denne langvarige Krig er brugt i Østersøen mere end nogensinde tilforn, er fordreven til Norge, hvorhen Fiskerne og Skipperne have fulgt den.“ Dernæst havde Kvægpesten denne Vinter ramt Bøndernes anden Næringsvej saa haardt, at for tid- ligere 30 Køer og 100 Faar ejede Bonden nu kun 5 og 10 til- bage og intet Kvæg at udføre til Tyskland, saa der fandtes paa hele Landet ingen tysk Daler, hverken gammel eller ny, og Ket- tingk kunde ikke faa det vante Skattesmør ydet til Slottets Smørkelder. Følgelig bad han for dem om, at Købstadtaxten maatte forblive den gamle, og at for Bønderne Landehjælpen maatte nedsættes til den halve; men han mødte kun døde Øren. Senere paa Aaret udskrev Kongen Skat hos Præsterne, og da det ved dens Inddrivning viste sig, at der ingen Jordebog over Kirkernes og Præsternes Gods havde i Lundestift, paabød han 11. Avg. en saadan affattet.

Et Aar var ikke forløbet, da udskreves 2. April 1570 en ny stor Landehjælp, af Rønne 100, Nexø 60, Hasle og Svanikke hver 50 og Aakirkeby 30 Daler, af Fiskerlejerne Hasle 2, Gud- hjem, Mælstad og Snogebæk hvert 1, Arnaga, Helligpeder, Kaasleje og Vang hvert $\frac{1}{2}$ Læst Torsk, Tejn 4 og Aasdale 3 Tønder Torsk, af Bønderne det samme Tal Dalere som Aaret forud, alt at udrede inden Pinse. Da Landets Frimænd modsatte sig at udgive denne Krigsskat, fik de 22. Maj Tilhold af Kon- gen om strax og uden Tøven at yde samme 4 Daler for hver

Gaard som andre Selvejerbønder. Denne Pinseudgift kunde ingen unddrage sig. Nyaarsdag havde Frederik den Anden gjort sit Regnskab op, i sit Pengeskab paa Frederiksborg havde han fundet ikkun 1500 Daler, og for dem kunde han ingen Stat føre, end mindre en Krig. Saa var ogsaa han vaklet ud af Kampingen, havde nedlagt Kronen i Rigsraadets Hænder, og det havde kostet alt Peder Oxes Snille at føre ham til atter at tage dens Byrde paa sig. En Rigsdag af alle Stænder var bleven kaldt sammen i København og havde givet sit Samtykke i det tunge Skattepaalæg, hvormed Krigen maatte strides igjennem til den bittere Ende. Først Aarets Udgang bragte 13. Dec. den eftertragtede Fred i Stettin, som slog ene det fast, at igjennem snart otte Aar havde de to nordiske Riger ødet deres Marv paa egen Utarv.

Efter Freden gjordes Dobbeltstillingen som det lybske Raads Høvidsmand og den danske Konges Jurisdiktsfoged hurtigt uholdbar for Schweder Kettingk. Han havde mægtige Uvenner saa vel i Lybek som i København, hist sin Forgænger Herman Boitin, her Peder Oxe. Danmarks og Hansestadens Tarv maatte komme i Modstrid med hinanden og just paa det danske Land, som midlertidigt var givet Lybek i Værge, tørne vældigt sammen. Uden at nævne nogen særlig Grund satte Kongen 16. Nov. 1571 Kettingk ud af Stillingen som Jurisdiktsfoged og af det dertil lagte rige Sankt Jørgens Hospital ved at overdrage den til den indfødte Adelsmand Jacob Iversen Borringholm, som sex Aar tilforn havde indehaft den i atten Dage. Grunden turde ligge i, at Kettingks Modstand mod Borringholms ulidelige Krigsskatter gjorde ham ulidelig for Kongen.

Fra Lybek kom i Juli 1571 to Raadsherrer til Landet for at undersøge Boitins grimme Sigtelser om Kettingks Misbrug af sin Stilling til Egennytte ved at lade Almingskoven forhugge for at kunne indgjerde Vajllansgaarden, ja han skulde endog have ladet Mennesker aflive uden retslig Dom; Boitin havde været paa Borringholm den forudgangne Vinter. Paa By-, Herreds- og Landsting vidnede Borringholmerne for Raadsherrerne, at alt hvad Kettingk havde handlet under Krigen, tjente til Landets Velfærd, — at Almingen langt tilforn var stærkt forhugget og uden store Træer, og Kettingk havde givet Fattigfolk Brænde og ydet Kongens Krigsflaader Ved fra Skoven, — at han aldrig

havde ladet nogen henrette uden at have Tingsdomme til Livs-
straf for sig. De vilde alle som en vedstaa for Gud og Kongen
og hvorsomhelst, at de havde intet at klage over ham, de tak-
kede ham og ønskede ham vedvarende til Høvidsmand, han
havde i Krigen med stor Møje, Omflakken og Livsfare hjulpet
til at forsvare deres Land, hvilket uden Gud og ham vilde have
været fortabt. „Næst vore underjordiske Venner,“ lød det vist
i deres stille Sind, og i Borringholmernes klippefaste Tro paa
Hjemjordens Skytstvætter kunde denne næsten overmenneske-
lige Styrkeprøve fortone sig i Folkemindet om den Vagtmand,
som ene med Underjordsfolkets Hjælpskarer holdt Fjenden ude
af Landet. Fra nu af tog Raadet i Lybek Mester Boitins Sig-
telser for ugrundet Snak, uden at vække Raadets Indsigelse
omtalte Kettingk dem som løse Løgne, og Boitin blev ikkun
Aprilsnar ved 1. April 1573 at driste sig frem med nye skade-
fro Paasagn mod ham.

Gjensidigt var det faste Tillidsforhold mellem Borringhol-
merne og Kettingk, som det kom til Orde i hans Brev 28. Juli
1570 til Kongen: „Og det er visselig sandt, at dette Eders Kgl.
Majestæts underdanige Landfolk har holdt sig saa trofast og
standhaftigt mod Fjenden, at det i Sandhed maa roses; deres
Korn have de ladet staa i Marken og værget Stranden, alt i
Haab om, at E. K. M. vil erkende dette i Naade mod mig og
disse fattige Undersaatte, saa at de maatte en Tidlang forskaa-
nes for slig stor Skatteudskrivning, som de nyligt have udgivet
med Smerte. Dog skulle de skikke og holde sig som tro lydige
Undersaatte i alt, hvad dem er muligt.“ Men alt hvad han bad
for Indbyggerne om Skaansel, vakte Kongens Uvilje. Endnu i
lange Aar skulde de tapre Borringholmere tappes for Lande-
hjelppsskatter og bøde for Kongens Krig.

Frederik den Anden udskrev 13. Marts 1571 en Landehjælp
i Penge, lige saa høj som Fjoraarets Pinseskat, at udrede inden
1. Maj. Den paafulgte 30. Dec. af en fuldt saa byrdefuld Mad-
skat at afgive inden Midfaste med for hver Timandslægde af
Selvejrbønder 1 Oxe, 5 slagtede Faar, 10 Sider Flæsk, 20 Gæs,
8 Tønder Brød, $\frac{1}{2}$ Td. Gryn, $\frac{1}{2}$ Td. Smør og 20 Td. Øl. Kon-
gens Budskab herom naaede først i April 1572 frem til Landet.
Bønderne saa ikke sit levende Udkomme: Sildene var og blev
borte, Kvægpesten havde raset i tre Aar blandt Køer og Faar,

Svinene maatte fedes med Korn, da Landet ikke bar Oldenbøge, og dette maatte indkøbes udefra, da Landets Kornhøst ikke dækkede dets eget Forbrug. Da Kettingk just var rejst til Lybek, fik Bønderne hans Landsskriver til at klage deres Nød for det lybske Raad med Bøn om, at dette vilde gjøre sig til Talsmand hos Kongen for, at Madskatten maatte blive eftergivet dem og de ikke tvungne til Tiggerstaven. Sandemand Poul Arvidsen overbragte 11. April deres Bønsskrift i Lybek.

Efter Samraad med Kettingk sendte Lybeks Raad 13. April Kongen sin yderst indtrængende Forbøn om at skaane Bønderne helt eller dog for en Del af den tunge Madskat. Denne dets Indblanding i Rigets indre Sager afviste Kongen 5. Maj: „Eders Skrivelse og Forbøn har Vi naadigst hørt læse og forstaaet dens Indhold paa god Maade. Og om Vi ikke mindre naadigt forstaa og optager, at Vore tro Undersaatters Lindring og Bedste søges af Eder formedelst den Lønsforvaltning, som er overladt Eder i visse Maader paa dette Vort Land, ligesom Vi tilskriver Eders gode Sindelag, at Vore Undersaatter der formeneligt udtyde og tillægge Eder hartad Højheden over Borringholm, som om dette Land tilhørte Eder eller Eders Stad: Saa er det dog faldet Os noget fremmed for, at de frie eller jordegne Bønder skulde have ladet deres Nødtarv forebringe hellere Eder end Os, deres ordenlige høje Øvrighed. Og da Vi endnu grant mindes de svære Klager, Vi tilforn har faaet fra Vore Undersaatter, over den Tyngde Eders Mænd paaførte dem mod Billighed og gammel Vedtægt, ligesom Vi ogsaa mindes, hvad Eders Høvidsmand har foretaget sig i den kirkelige Jurisdiktion, og Vi kender Vore Undersaatters hidtil udviste tro Sindelag: Saa bliver Vi herved ført til den Mistanke, at sligt maa ske er sat i Værk af nævnte Høvidsmand eller andre Eders Mænd for deres atter herved muligvis søgte Egenvindings Skyld, fremfor at saadanne Klager skulde være komne fra Vore lydige Undersaatter og i Særdeleshed rettede til Eder. Altsaa ville J ikke fortænke Os i, at Vi ikke kan tilstaa den søgte Fritagelse helt eller delvis, men ogsaa drage Omsorg for, at Eders Høvidsmænd paa Landet lade Vor Højhed urørt, saavel i Opkrævning af denne Skat som i alle andre Tilfælde.“

Kongens Mistanke var ugrundet; Borringholmerne plejede mindst af alle oprørske Tanker, Kettingk havde under hele

denne Sag været bortrejst. Men under den rejste Mistanke hørtes tydeligt Peder Oxes dybe Brummen: Samspillet Borringholm-Lybek skulde brydes, dets halvdanske Formidler Kettingk fældes. Det skulde ikke være længe inden han stangede. Kongen bød 27. Juni sin nye Jurisdiktsfoged at kundgjøre paa Landstinget, at han til 24. Avg. vilde sende tre Rigsraader til Landet at hjælpe hver Mand til Lov og Ret, og 13. Avg. paa lagde han Kettingk at tilsige Indbyggerne til at forebringe de tre Rigsraader alle deres Klagemaal, for at al Tvist og Uret kunde endeligt afløses af Fred og Enighed. Den følgende Dag udrustede Kongen de dertil valgte Lensmænd Bjørn Kaas, Bjørn Andersen Bjørn og Jørgen Marsvin med fuld Myndighed til i sit Sted at sige Dom i alle Retstrætter mellem Borringholmerne indbyrdes og mellem dem og Slotshøvidsmanden, — til at indtale tilbage under Kongens kirkelige Jurisdiktion alt, hvad der kunde været unddraget denne, — til at afskaffe alle nye, af Lybekkerne indførte Forbud og Tynger, — til at fastslaa, hvor ofte og paa hvilke Dage Lands- og Herredsting skulde holdes, — til at afsætte uskikkede Tingfogder og indsætte nye, — til endeligt at afgjøre, hvo der var af Adel og skulde nyde Adels Frihed, og hvo der var uadelig og dog vilde tilholde sig Frihed og skulde da nu være Bonde og ufri, heri seende med ingen igjennem Fingre, — til at dømme disse sidste til at udrede til Kongen al den Skat og anden Rettighed, som de uden Hjemmel havde tilegnet sig, — og til at ordne alle Landets Forhold til Kongens, Rigets og Undersaatternes Gavn og Bedste.

Kongens Mistanke var nu særligt rettet mod Kettingks Forvaltning af den kirkelige Jurisdiktion og hans Tilsyn med Retsplejen, men hvor fast eller løs Bund den havde at staa paa, overlod han helt til sine tre Kommissarer at paavise. Lybeks Raad meddelte han intet om Kommissionens Komme, den skulde være ensidig dansk. De tre Rigsraader fandt dog godt Værtskab hos Kettingk, og over Vinstobene gled Talen ganske af sig selv over paa Peder Oxe. Deres Udtalelser styrkede Kettingks Tro paa, at denne tragtede efter at eje hans kære Vajllansgaard, paa hvis brede Læsaenge Krondyrene fra Almingen søgte ud at græsse. Kettingk havde næppe Uret heri; endnu 1574 købte Oxe sig to gode Gaarde til de tredive, han forud ejede. Desuden syntes denne lysten paa Krakkegaarden i Klem-

medsker, klods op ad den snevre Højlyngshals, ad hvilken Hjortehjordene vandrede fra Almingsskoven over paa Nordlandslyngen.

Med Krakkegaarden havde det saa sin egen Historie. En af Ærkebisperne havde gjort den skattefri for den dalevende Ejer og hans Børn. Nu var disse døde, og Barnebarnet Borrita havde bragt sin Ægtefælle Rasmus Kjøller Gaarden, som ved at nedarves i hans Efterslægt fik Navnet Kjøllergaard. Tro mod Frederik den Andens Forskrift af 1562 indhentede da Kettingk Rettens Dom for, at denne Vornedgaard nu atter skulde svare sin ældgamle Landgilde, en halv Tønde Smør aarligt til Hammershus. Borrita Kjøllers lod sin onde Tunge smæde ham, og han lod sin Ridefoged Frans Holst indstævne hende for Nørre Herreds Ting. Skønt hun med Ed fralagde sig de mod hende rejste Paasagn, dømte Herredsfogden Oluf Bagge til Baggegaard med tolv gode Bønder til Meddomsmænd efter to Vidners samstemmende Vidnesbyrd hende 1. Avg. 1570 til som Løgnerske at miste sin Ære og hudstryges til Kaget. Den kagstrøgne Borrita drog til København og fik, vist gennem Peder Oxe, sin Sag indanket for Herredagen, som 12. Juni 1572 dømte, at hendes edelige Nægtelse stod ved Magt, hendes tretten Dommere skulde lide den samme Straf, som de med Urette havde idømt hende, og Ridefogden og de to Vidner fængsles til retslig Paatale.

De uheldige Dommere maatte hver give den uskyldige Borrita ti Daler og en god Ko for hendes Kost og Skade samt Kongen store Sonebøder for at redde deres Rygstykker fra Kaget. Oluf Bagge sad nogle Uger fangen i Københavns Slots Blaataarn og købte sin Frimandsære tilbage af Kongen. Ogsaa Ridefoged Holst og de to Vidner sad fængslede her; ved at udgive en streng Forpligt til at opfylde alle Retskrav slap Frans Holst atter hjem til Borringholm, kom i Klammeri med Borrita og rømte 1573 fra Landet. Skønt Kettingk da var fratraadt som Slotshøvidsmand og følgerigt ikke kunde afværge hans Undvigelse, blev denne dog lagt ham til Last. Sejrsæl hjemvendt til Krakkegaard brugte Borrita Kjøllers frit sin skarpe Tunge: hun havde sat Schweder en Stol, som skulde give ham umageligt Sæde, og hun skulde snarligt flytte ham ud af Hammershus. Hendes Snak gav Kettingk mangan bitter Time, men han

overdrev hendes Magt ved at gjøre hende til Drivfjederen for den kongelige Kommissions Hidkomme. Hendes Mand Rasmus Kjøller fritoges først 1. Juli 1574 af Kongen for den omtvistede Smørydelse af Krakkegaard, som dog inden 1598 atter optoges i Hammershus Jordebog med en Aarsydelse af en halv Tønde Smør som 35. Skattegaard, hvorved de følgende Selvejergaarde rykkedes et Numer tilbage i Talrækken.

Om Kommissionens dybeste Grundlag fik Kettingk en tydelig Anelse. Han kunde 9. Sept. 1572 lade Raadet i Lybek vide, at den med al Flid tragtede efter at finde Aarsag og Lejlighed til at rykke Landet ud af Hansestadens Haand, og 14. Febr. 1573 kunde han tilføje, at Bønderne holdt Aarets Landgilde tilbage, i den Tanke, at det lybske Raad inden Aar og Dag skulde blive sat fra Landet og de da udsættes for at yde Skatten om igjen. Han aabnede Raadets Øjne for denne Fare, og for at undgaa den veg baade han og det ængsteligt til Side for Frederik den Andens højspændte Krav.

Om de smaa Frimænd lod sig sige meget over Vinstobene. Mod deres opstyltede Adelskrav følte Kettingk sig tryk ved at have syv Kongebreve siden 1553 paa, at de var Bønder og ufri. De saa i ham deres griske Undertrykker, som stræbte at tvinge dem under Treldomsaag ved at kalde dem og deres Fæstebønder til at forsvare Landet. De havde intet Øre haft for Herlof Trolles Adelsord: „Ville vi have det søde, saa maa vi og have det sure med.“ Kettingk vidste dem sine hadske Fjender og holdt sig borte fra det Møde, hvortil de danske Kommissarer samlede dem den 6. Sept., for at de skulde fremvise Brev og Segl paa deres Adelsfrihed. Her mødte de alle sytten: Jurisdiktsfoged Jacob Iversen Borringholm til Sankt Jørgens Hospital, Christen Clausen eller Køller til Hallegaard, Jørgen Henningsen Gagge til Almegaard, Peder Myre til Myregaard, Mester Peder Mogensen Uf til Skovsholm, Peder Hansen Uf til Sømlegaard, Oluf Bagge til Baggegaard, Peder Hansen Koføed til Kyndegaard med sine to Sønner Jens til Frigaard og Hans til Blikobbegaard, Berild Hansen til Gadebygaard og endnu sex andre. Adelsbreve ejede de færreste at forebringe, men i Hævdelsen af deres fra Fædrene arvede Adelsfrihed, hvilken efter deres Opfattelse Christian den Tredje 1553 havde stadfæstet for dem lig med Rigets Adel, stod de alle Fod ved Fod,

og i mundstærke Ord gav de Kommissarerne lydeligt til Kende, at denne Kettingk var deres Fjende. Maaske just af denne Grund saa Kommissarerne trods Kongens Forbud igjennem Fingre med deres Adelsnykker, gjorde intet Forsøg paa at skelne Frimand fra Adelsmand og tog ikkun deres Fællesud-sagn til Efterretning.

Det saa ud, som om Frederik den Anden fulgte sin Faders Maade fra 1541—53 og nu brugte Frimændene som den liden Tue, der kunde vælte det tunge lybske Læs ud i Søen. Strax efter Kommissionens Afrejse kunde Kettingk 9. Sept. melde, at den havde tillagt Frimændene Adelsfrihed med Jagt, Ret over Strandvrag og Hals og Haand over deres Bønder, hvilken de nu havde tagen i Brug tvært imod al gammel Sædvane. „De smaa Frimænd“, skrev han 14. Febr. 1573, „have skudt Modet op i Brystet, ride hver Dag ud med to eller fire Hunde og paabyde deres Bønder at gaa paa Strandvagt efter Vrag; mine Forbud og Paabud skulle intet gælde.“

Retsplejens sunde Gænge var endeligt falden Kongen paa Sinde, da han havde hørt, at der sjeldent sattes Ting paa Boringholm. Han glemte helt sin egen Forsømmelse ved igjennem elleve Aar at have ladet Kettingks Ønske om at faa hidskikket en Landsdommer henstaa uopfyldt. Paa den raadte nu Kommissionen strax Bod ved at indsætte Jacob Boringholm til Landsdommer. Kun lidet kunde det dulme Kettingks Sind, at hans egen Skriverkarl Jens Knap gjordes til Landstingsskriver. „Denne nye Landsdommer,“ skrev han 14. Febr. hjem til Raadet, „farer flux fort; forefalde Sager, hvis Bødefald tilkommer Slottet, blive de ikke fremmede; siden hans Komme har jeg kun faaet sex danske Mark ind i Bøder.“

Sindene bar dybe Skrammer efter otte onde Krigsaar og lige saa mange Kongens Krigsskatter. Man saa, at Kettingks Held gik paa Hæld. Intet Under da, at der rejstes en Række Klager mod den gamle Krigshelt. De danske Kommissarer dømte ham til at give Klagerne 900 Daler tilbage, som han skulde uden Føje have afnødt dem i Bøder. Han indvendte herimod, at han havde Domme for sig til at indkræve disse Bøder, og i de faa Tilfælde, hvor en Dom manglede, havde sagskyldige af egen Drift tinget sig frie hos ham fra at trækkes til deres større Skade ind for Domstolene. Ogsaa indvendte han, at alle

Bøderne var indgaaede i Staden Lybeks Kasse, og at følgelig en Raadssendemand derfra burde tilkaldes for at vedtage deres Tilbagegivelse. Kommissionen holdt fast paa, at dens Dom var Kongens Dom, mod hvilken ingen Indsigelse gjaldt. For at intet værre skulde times Lybek, bad han 9. Sept. Raadet tilstille ham de 900 Daler uden Tøven; det var en Femtedel af de Bødesummer, som han havde modtaget i sine femten Aar. Raadet nølede dog med at lade dem rulle ud af Stadens Kasse.

Iøvrigt udtalte de tre danske Rigsraader sig helt vel tilfredse med Kettingk og hans Embedsførelse og lovede ham at gjøre deres største Flid hos Kongen til at lempe alt for ham paa bedste Vis. Efter to Ugers Forretning paa Borringholm sejlede Kaas, Bjørn og Marsvin samt Kongens Sekretær Tønne Parsberg om Morgenen 9. Sept. tilbage til København. Her slog Vejret om i brasende Storm. Med en hidtil uhørt Voldsomhed underrettede Frederik den Anden 25. Sept. for første Gang Raadet i Lybek om, at han havde haft en Kommission af Rigsraader paa Borringholm og af den faaet forelagt Undersaatternes Klageskrifter over, at de tyngedes, plagedes og udskattedes af Schweder Kettingk mod al Føje, Ret og Billighed og uden Dom og Ret sattes fra deres Gaarde, nogle endog skulde være jammerligt henrettede, andre kastede i Fængsel, hvilket Kongen ikke roligt kunde se eller taale; derfor maatte han naadigst forlange af Raadet, at det ufortøvet afsatte Kettingk, hvem han ikke længere vilde vide eller have paa sit Land, og indsatte en anden Høvidsmand, hvem Ret og Retfærd og Undersaatternes Bedste laa mere paa Sinde end Egennytte; ogsaa skulde Kettingk før sin Afrejse staa Undersaatterne til Rette og Ansvar for de store dem afpressede Summer.

Kongen mod Kettingk, Sværvægt mod Middelvægt, og dog kunde Kettingk gaa ud af Kampringen med oprejst Pande. Oprejningen gav Frederik den Anden selv ham næste Skærsommer, da han lod den fordrevne Helt vide, at dennes nidkære Avindsmænd havde overlistet Kongen. Til Lybeks Raad kom dennes harmdirrende Skrivelse som et uforstaaeligt Stormskrald. Det vidste, at den helstøbte Mand, hvis første ni Aars Tjeneste paa Borringholm havde mødt Kongens rige Paaskønnelse og Tillid, ikke pludseligt i de sidste sex Aar var skejet ud fra Retfærds Vej og bleven en formastelig Galgefugl. Det fandt

ligesom Eftertiden i Dombøger og Brevskaber ingen særskilt Handling, som kunde underbygge Kongens i stor Almindelighed fremsatte Sigtelser mod Kettingk. Denne selv vidste, at den groveste Sigtelse var en Vildfarelse af Kongen. I sin straffende Myndighed havde Kettingk ikkun fuldbyrdet lovligt afsagte Tingdomme som i Borrita Kjöllers Kagstrygning, i hans egne Kaperføreres Halshugning, i Sagen mod den dristige Svend Jacob van Dyke, der havde erklæret sig i Fejdestand mod Lybek, brudt sit Fængsel paa Hammershus og herfor var bleven dødsdømt af Brotinget i nøje Følge af Frederik den Andens Gaardsret, hvilken Domshandling Mester Herman Boitin havde overværet, og da 4. Dec. 1570 havde maattet lade sit unge Hoved falde for Rettersværdet.

Bag Kongens Gjenoptagelse af Boitins Sigtelse mod Kettingk for at have undlivet Mennesker udømt laa et misligt affattet Klageskrift fra Sognepræsten Hans Hendriksen i Persker. Præstens Konemoder var ni Aar tilforn greben i at øve Hexeri, hun havde tilkøbt sig en viet Alteroblat hos en Præst for en Daler, nedgravet en Kalv under en Dørtærskel, brændt Mælk til Aske og udtalt djævelske Forbandelser over den; herefter havde hendes Stifsøn og en Nabo mærket sig skadevoldte paa deres Kvæg og Næring. Af Frygt for at hendes mange Venner kunde indvirke paa den dømmende Herredsfoged, havde Kettingk faaet Kongen til 8. Dec. 1563 at tilholde denne til at fælde en retfærdig Dom, og i Provsten Hans Andersens Overværelse og med hans Billigelse havde Fogden og tolv Meddomsmænd dømt Kvinden til Baalet for sit gruelige Djævelsværk. Saa var hun bleven brændt, hendes Ejedele forbrudte til Kongen og den Præst, som havde tjent sin Daler paa Oblaten, indklagen for Lunds Domkirkes Kapitel. Siden hen efter at Herr Hans Hendriksen havde arvet sin Svigerfader, havde han talt med Kettingk om nogle Smaating til mindre end tre Dalers Værd, som urigtig skulde være inddragne i hans Konemoders forbrudte Boslod. Dette ringe Spørgsmaal henstod uafgjort ved den kongelige Kommissions Komme. For den skruede Herr Hans sit Krav op til det tidobelte, idet han gav det Udseende af, at hans Konemoder var brændt udomfældt. Dog overlod Kongen den nysatte Landsdommer at forlige denne Sag i Mindelighed; Forliget strandede paa Præstens stejlt fastholdte Krav,

og Herr Hans drog til København og bibragte Kongen sit Syn paa den.

Længst muligt holdt Raadet i Lybek sin Haand over Kettingk. Paa Kongens voldsomme Skrivelse svarede det 4. Okt., at det endnu ifjor havde indhentet lutter gode Tidender om hans Handlinger og bad Kongen mildne sin Unaade, indtil en fælles dansk-lybsk Kommission næste Foraar kunde undersøge dem paa Landet selv og Kettingk efter naturlig Billighed føre sit Forsvar for den. Kongen tøvede med sit Svar, men da han 16. Nov. paa Koldinghus modtog en ny Skrivelse herom fra Lybek, svarede han den følgende Dag ilter, at han ikke vilde taale eller vide den strafbare Kettingk som Høvidsmand paa Hammershus, især da denne noksom havde lagt sin Skyld for Dagen ved at forlige sig i største Stilhed med ret mange Klager og derved holde dem borte fra den kongelige Kommissions Domstol. Nu havde den utaalsomme Konge dog strøget det værste paa Kettingks Skyldbrædt, og hvad han endnu satte paa det, frafaldt han i Stilhed et Aars Tid senere. Stor Brøde kunde ej heller lægges i de tre Forlig, om hvilke Kettingk 15. Marts 1573 kunde meddele Raadet, at de var indgaaede med ringe Godtgjærelser til Klagerne efter udtrykkelig Opfordring af selve de kongelige Kommissarer for at frie Tingfogden og hans tolv Meddommere fra at fældes paa Ære og Gods for deres afsagte ukyndige Domme.

Nu først imødekom Lybeks Raad Kongens Krav og lod 20. Dec. 1572 Kettingk vide: Da det ikke vil være andet, og for at forebygge større Ulykke, samt for at det kan lade sig høre, at Vi har gjort noget til at opfylde Kongens Forlangende, har Vi fundet det nødvendigt at overdrage Kort Hartkingk Landets Styrelse. Dets Hensigt var nærmest at afvente Stormvejrets Ophør gennem midlertidig Udsendelse af Hartkingk, som ti Aar tilforn havde været Kettingks Underfoged paa Borringholm. Saa kort som Mester Kort gjorde sit Ophold der, havde Raadet dog ikke tænkt sig det; allerede midt i Febr. 1573 var han og Kettingk enige om, at han med første aabne Vande skulde vende hjem til Lybek, men ved hans Komme her sendte Raadet ham 9. Marts sporenstregs tilbage med Paabud til Kettingk om helt at overgive ham Hammershus og Landets Styrelse. Saaledes maatte det handle, eftersom det 31. Jan. havde med-

delt Kongen Hartkingks Sendelse og samtidigt bedt ham om at ville vise sig naadig mod Kettingk, om hvem endnu ingen grundet Klage var forebragt Raadet.

Efter Dagen forud at have overgivet Hartkingk Slottet og Slotsloven stod den gamle Schweder Kettingk Torsdagen 19. Marts 1573 frem paa Borringsholms Landsting ved Aakirke, takkede af for hele Folket fra sin syttenaarige Tjeneste som dets Høvidsmand og bød det at lyde hans Eftermand. Derinde bag Kirkemuren laa nedgemte i Korkelderen hans Hustru Margrete, hvem han havde mistet 13. Avg. 1568 efter mere end tredive Aars Ægteskab, og hans anden Hustru Thalia, som nyligt 7. Okt. 1572 var død bort fra ham og to spæde Børn. En mægtig Gravsten lod han kunstfærdigt udhugge med deres Skikkelser i fuld Størrelse hver paa sin Side af hans egen i hel Rustning. Uvist dog, om det skulde times ham at hvile sine trætte Ben hos dem, nu da Kongens sorte Unaade drev ham ud af Landet, som den kun otte Aar forud havde holdt hans hadske Uven Peder Oxe uden for Rigets Grænse og da pludseligt var skiftet om for denne til den fryderigeste Naade.

Midlertidigt drog Kettingk ind paa sin gode Vajllansgaard for at afslutte sine Regnskaber, modtage Aarets forfaldne Landgilde og Afgifter og selv udrede til Klageførerne de dem af de kongelige Kommissarer tilkendte 900 Daler. Men de laa til hans store Forlis altfor vel indlaasede i Lybeks Pengekiste. For at paamine det pengetræge Raad sejlede han ud paa Foraaret til Lybek. Her lysnede det for ham, fra den Side hvor han mindst ventede det. Ved Sankt Hansdag fik han Brev fra Kongens Kansellisekretær Hans Skovgaard, hvem Frederik den Anden havde paalagt at meddele ham: at Kongen af sin Mildhed og Godhed vilde lade svinde og falde den Kettingk af sine Avindsmænd paaførte Unaade og for Fremtiden være ham en naadig Konge og Herre samt lade alt forblive ved Kommissarernes Forligelser og Domskendelser i de tvistige Sager mellem ham og Undersaatterne paa Borringsholm, som disse Sager sidste Høst var mindeligt forligte eller retsligt afgjorte og hermed ganske henlagte, saa at han ikke skulde have at frygte nogen yderligere Forfølgelse og Tiltale.

Nu da Peder Oxes Stormløb havde oprodet og kuldkastet Lybekkermagtens fasteste Bolværk paa Borringsholm, og Schwe-

der Kettingk atter sad som uskadelig Borger hjemme i Lybek, blæste Kongen alle sine Kæremaal paa ham ud af Verden som lette løse Avner. Hermed gav han det usvigelige Vidnesbyrd om, at ikke egne Misgjæringer, men Tidens ydre Tilstande og Uro virkede Kettingks bratte Fald. Han faldt som Offer i den Kamp om Borringholm, som Kongen havde at føre mod Lybek. Da de danske Kommissarer havde forhandlet alle Tvistemaal til Ende og derefter paa to Landstingsmøder æsket alle til her at fremlægge sine Klager, uden at nogen Klagefører var traadt frem, skulde Kettingk herefter være skudfri. Han sendte 23. Juni Kongen et dybfølt Takkebrev. Men endnu en Gang skulde det lykkes den uforsonlige Præstemand Hans Hendriksen at mane sin brændte Konemoder op af hendes Aske som et rædeligt Spøgelse.

Vinteren over sad Kettingk i Ro paa Vajllansgaard, ved Paa-sken 1574 kaldtes han over til Lybek. Her opskræmmedes han af at høre, at Kongen 30. April havde sendt det Paabud til Borringholm, at han ikke maatte forlade Landet, og at hans Gods skulde tages i Forvaring saa længe, indtil han havde stillet Herr Hans Hendriksen til Freds. Endda efterlyste Kongen ham 12. Juni for Lybeks Raad som Rønningsmand og forlangte, at han strax skulde indfinde sig paa Borringholm. Med det lybske Raad som sin Talsmand fremstillede Kettingk sine Forhold for Kongen, som da 29. Juli lod ham vide, at han herefter antog, at Kettingk fuldt ud havde efterfulgt de kongelige Kommissarers Kendelser, og at han saaledes var vel til Freds med ham og ham i Naade gunstig. Med den ufortrødne Præst maatte Kettingk tinge Forlig. Da nu andre meldte sig for at nappe sig en Bid med af den faldne Bjørns Pels, afviste Kongen deres Klager som utidige, da de ikke havde været forelagte den danske Kommission 1572, og 3. Dec. 1574 gav han endeligt Kettingk selv og hans Gods frie af al Baandlæggelse.

Heri sluttede Frederik den Anden sig til det sindige Omrids, som Kettingk 15. Nov. havde givet ham af sin Gjærning paa Borringholm: Efterdi jeg i nær ved sytten Aar har siddet i Styrelsen af Landet, har jeg ikke altid kunnet være og handle alle og enhver til Vilje, og særligt fordi det alvorligt var paa-lagt mig af Eders Kgl. Majestæts Herr Fader med et udtrykkeligt Paabud, ogsaa var min Ed og Pligt, at holde Slottet Ham-

mershus frit og ved sine Rettigheder med at indtale tilbage til det nogle det unddragne Gaarde, paatale Kronvildtets Nedskydning og udspørge Frimændenes Friheder og deres Herkomst, dernæst fordi jeg i den forløbne Krig maatte føre strengt Herredømme, om jeg ellers vilde holde Landet for Fjenden, — dertil ogsaa fordi jeg i den mig af E. K. M. paa den Tid overdragne kirkelige Myndigheds Forvaltning alvorligt maatte afstraffe grove Synder og Skændsler; — saaledes kan det ikke godt være andet, end at jeg herunder har paadraget mig Ugunst og Had hos nogle.

Sin høje Alderdoms Dage henlevede Kettingk halvblind i Lybek. Ogsaa her høstede han Utak; det høje Raad var stadig uvilligt til at dække, hvad han havde sat til af sit eget paa Styrelsen af Borringholm, og det nægtede ham Retten til at sælge Vajllansgaard, hvilken han da udlejede til den nye Høvidsmand Tideman. I sin Nød søgte han 13. Okt. 1575 Stillingen som Dommester for Humlemaalerne, i hvis Tal han havde staaet fyrretyve Aar tilforn; hans Seglmærke var to Humleknopper over en Rose i et skraastillet Skjold med to krummede Mandsarme til Hjelmtegn. Først da Borringholm var vundet frit under Danmark, kunde han med Kongens Tilladelse 23. April 1577 sælge Vajllansgaarden til den danske Admiral Sylvester Francke. Han stundede til, at hans Lig skulde hvile i Borringholms kære Jord; ved Gravkammerets Sløjfning i Aa Kirke 30. Juni 1853 laa han her, langvoxen og langskallet, mellem sine to Hustruer. Nogle af hans Børn blev i Danmark, og en Sønnesøn af ham var troligvis den Sveder Povelsen Kitting, der blev Rektor i Aalborg, senere Præst i Thisted og døde 1643.

Schweder Kettingks Historie forblev uskreven. Hans søre Navn grov sig fast i Borringholmernes Minde, og i Aarhundredernes Løb gjorde de det til Bærer af alt det onde, som Lybekkervældens Overmod havde baaret ind over deres Land inden hans Hidkomst. Her maatte da Traadene i hans store Virke udredes af hans egen Tids Brevskaber for at kunne væves ind i Borringholmernes Historie, som hin Tid selv skabte den. Bedst lod hans Menneskeværd sig maale mod en anden Bravkarl i dette Tidsrum, hans bitter Avindsmand Peder Oxe. Selv om denne paa sin vide nordevropæiske Tumleplads voxte sig langt større baade i godt og i ondt end han paa det ind-

skrænkede Østersøland, saa er dog Rytaraknajtini ogsaa et Bjerg, skønt det ikke tæller højt mellem Evropas Bjerge. Begge stod de som kraftige fuldblodede Mænd, Sønner af dette Omvæltningens og Gjenfødelsens Aarhundred, der sprængte et Aartusends sløvende Baand og nyskabte Menneskens Aand og Virke.

I Aands Evne og Fremdrift indtog Peder lettelig for sig den ypperste Tinde op over den ganske danske Adel, mens Sveder kun var noget hævet over jevne Adelsmænds Nemme. Den snu Peder vandt Tag over den ligefremme Sveder. Som i Daad og Dyder, saa i Last og Lyder stod den bjergsomme Købmand Sveder tilbage for den bjergsomme Godssamler Peder; Egenytte var altid Menneskens stærke Drivfjeder. Som billigt var, maalte med Tidens egne Øjne, for Frederik den Andens vagtsomme Blik vejede Sveders Forseelser halvsølle 900 Daler og lodes ham hans kære Vajllansgaard urørt mod de 36000 Daler og de 32 borringholmske Gaarde, som Kongen 5. Sept. 1577 afnødte Peders Arvinger i Bod for Arveladerens Synder. Peders Livsdaad blev at frelse Danmark ud af den otteaarige Krigs Trængsel, hans Livsdrøm at gjøre det til Østersøens Herre, og den gik i Opfyldelse for Hundred Aar eller saa, da tabtes sammen med den Danskelandet Skaane. Sveder drømte intet, men hans Livsdaad blev at frelse Borringholm fra Fjendens ni arrige Stormløb, og den holdt gennem Tidernes Strøm. Det var dog Danmarks Lykke, at Peder fældede Sveder og gennem ham Fremmedvælden paa det danske Land; men ud fra en rent menneskelig Følelse kunde man samstemme med Frederik den Anden i, at Sveder led hard Uret og mødte grim Utak. Endnu syv Aartier frem i en værre Ondtid mindedes Borringholmerne Schweder Kettingks rastløse og djerpe Forsvar af deres Land, og med milde Øjne kunde de i Aakirke møde den gamle Stenhelt, om hvem deres Fædre vidnede, at uden ham næst Gud havde Borringholm været fortabt.

4. SPRINGDANSEN OM HAMMERSHUS

Saa stærkt følte Kort Hartking sig hidsendt kun for et Syns Skyld, at han paa selve sin Tiltrædelsesdag 18. Marts 1573 bad Lybeks Raad om at skikke en anden som Høvidsmand til Landet.

Til denne Stilling udnævnte da Raadet 24. Juli Matteus Tide-
man for otte Aar. Han var den fineste vælges kunde, Raads-
herre og i Krigsaarene 1568 og 69 den lybske Orlogsflaades
Admiral. Klogt af Kettingks Optræden forpligtede Raadet ham
til kun at holde 33 Tjenere paa Slottet, Knægte, Karle, Piger
og Dreng, og at afholde sig fra Købmandskab, Ølbryggeri,
Skibsbygning, Tømmerhugst, Vildtjagt; derimod gav det ham et
Hundred Mark i Aarsløn, Gaasefjedrene og Køkkenfedtet. Han
vilde imidlertid ikke leve trangere end sin Forgænger og øn-
skede at ride ud med stateligt Følge for at holde sin Myndig-
hed i Agt hos Indbyggerne, at kunne drive Handelsskab for
ikke at skulle falde i Lediggang, at kunne sætte en krum Gren,
naar den kom ham for Øje, som Tømmerknæ i et Skib, at
kunne skikke Raadet og sine Venner et lækkert Stykke Kron-
vildt, at lade den Tønde Mel, Brød eller Øl, som Skipperne
ydede i Aarstold, gaa til sit Bord og faa overladt Vestregaard
i Vestremarker Sogn for at kunne overnatte der paa sine Rund-
rejser. Men Raadet var ham for nærigt, og han maatte leje
Vajllansgaard for sine egne Penge.

Krigens ramme Eftersmæk maatte stadigt udbødes. Hvert Aar
frem til 1580 indkrævede Kongen Landehjælp i Penge eller i
Fødevarer. I Farvandet drev Fribyttere deres Spil mod fredelige
Skipperne. Kongens Statholder paa Øsel sendte i Høsten 1573
en stærkt rustet Pinke med Revalskipperen Hans thor Teldt
som Kapitajn for 30 Landsknægte og Baadsmænd ud paa Jagt
efter en saadan Sørover Røde Johan, og Kongens Kapitajn gav
denne intet efter. Fra sit faste Stade ved Rønne plyndrede han
en hollandsk Skipper for Brød og Rug. Da han i en Storm
havde forlist Anker og Baad, gjorde han, som han skrev til
Kongen, en Dyd af Nødvendighed, at sikkre Livet var en na-
turlig Ting, og han røvede i Svanikke Havn Anker og Baad,
saa meget var hans Pinke, Skyts og stakkels Landsknægte jo
nok værd; en af disse Stakkeler saarede en borringholmsk Bonde
til Døde. Tideman bragte nu ham og alle hans vilde Knægte
ind i Fangekelderne paa Hammershus. En lybsk og en flens-
borgsk Skipper greb Lejligheden til at plyndre den mandstomme
Pinke for Skyts og Tøj. Paa Frederik den Andens undskyldende
Skrivelse af 8. Okt., at man ikke burde tage det saa nøje med
Hans thor Teldt, slap han og hans Stalbrødre fri og drog til

København, og efter en skrap Paamindelse fra Kongen maatte Tideman det næste Foraar skaffe tilbage det Skyts og Gods, som var plyndret ud af Pinken.

Et kraftigt Tegn paa Lybeks Magtforfald gaves Hansestaden af Borringholms Borgere, da de 1573 selv tog sig haandfast til Rette over Købstædernes plagsomme lybske Gæster. Under sit Ophold i Lybek havde Kettingk 2. Maj 1572 udvirket Raadets Tilsagn om at udstede Forbud mod alle fremmede Omløberes, ogsaa de lybskes, Landprang med Bønderne. Kræmmerne laa Aar og Dag over paa Borringholm, holdt aabne Boder, Kramsvende og Heste, red Landet rundt med deres Varer og opkøbte alskens Gods til Udskibning, saa at næppe en Høne lodes tilbage for Landets egne Købmænd, der maatte svare baade Kongen og Lybekerraadet Skat, Skyld og tilbørlig Tjeneste. Saaledes lød Borgerskabets Klagemaal, da det lybske Raad undlod at indfrie sit Forbudstilsagn. I Mindelighed modtog Borgerne i Efteraaret 1572 de fremmede Gæsters Løfte om herefter at holde deres Handel indenfor det lovligt fastsatte Høstmarkeds Dage fra 23. Avg. til 11. Nov.

Ikke des mindre kom de fremmede i stort Tal hid i det tidlige Foraar 1573 og krænkede Købstædernes af Kongen givne Friheder ved at sælge deres Varer potte- og alenvis, i Lod og Kvint. Endnu fredeligt mindede Byernes egne Købmænd dem 24. Avg. og 16. Okt. om at standse deres Handel til lovlig Tid, men de ænsede ikke dette. Først henved en Maaned ud over Markedstiden, 6. Dec. brød Rønne Borgere med Borgmestrene i Spidsen ind i de lybske Skipperes Kramboder, slukkede Arneilden, kastede Brændet ud paa Gaden, jog Bodsvendene ud, tilspigrede Boderne, tog en Del af det ulovligt indkøbte Gods ud af de lybske Skuder i Havnen og lagde det i Forvaring i Byens egne Pakrum. Købmændene fra Gripsvold, Kolberg, Stralsund og Stettin lodes derimod uskadte; kun de lybske Kræmmere viste Rønne Borgere den rigtige Vintervej. Ligesaa frimodigt gav Rønne, Nexø, Svanikke og Hasle Borgerskab 21. April 1574 Lybeks Raad en Skildring af denne Tildragelse uden et eneste afbedende Ord og med stærkt Krav paa, at Raadet ganske skulde afskaffe sine egne Borgeres utaaelige Overgreb. Det dristede sig ikke frem til at afstraffe denne Borgeropstand paa Borringholm.

Mens Tideman maatte nægte sig at skyde Vildt til sit Bord, lod Peder Oxen hver Høst sin Skytte hente sig lækker borringholmsk Vildbrad. Sine dybeste Tanker holdt han hos sig selv; men vage Varsler om at Lybeks Magt over Landet stod i Fare for at undergraves af Peder Oxen, havde dog allerede Kettingklydet tydet for Raadet. Endnu i Krigsaaret 1568 havde Lybeks Raad 31. Marts overdraget sine Sendemænd i København at søge Kongen om at overlade det Borringholm endnu 50 Aar ud over de tidligere aftalte 2 Gange 50 Aar, altsaa lige frem til 1676, for de store Udgifter, det havde haft af Landets Forsvar og af hele Krigsførelsen, og for det store Indtægtstab, Landets trange Armod efter Krigen vilde volde igjennem mange Aar. At Kongen skulde findes villig til at lade Danmark bære Lybeks Krigsomkostninger, var en umulig Tanke; men ved at faa Forhandling i Gang paa Grundlag af, at Borringholm var givet det i Hænde til 1626, vilde Raadet se dette Grundlag godkendt fra dansk Side. Med en Henvisning til, at de oprindelige 50 Aar endnu langt fra var udløbne, havde Kongen da 5. Maj udskudt Forhandlingerne. De lybske Sendemænd havde herefter 9. Maj udbedt sig Kongens og Rigsraadets stadigt udeblevne Underskrift og Segl under den ved Hamborgfreden 1536 Lybek givne Overtagelse af Borringholm indtil 1626. Ogsaa dette havde Frederik den Anden afvist 13. Maj med en Udtalelse om, at han ikke vilde tillade sin Faders Tilsagn 1536 draget i Tvivl, ej heller en ny Forsikkring afkrævet sig nu, som om han var mistænkt for at ville bryde sit Ord. Saaledes havde Kongen med den snille Peder Oxen ved sin Side undvejet al bindende Forhandling, Spørgsmaalet om Lybeks Magttid paa Borringholm var blevet staaende uløst hen.

I smaa fem Arbejdsaar efter Freden førte Peder Oxen Danmark frem til Stormagt i Østersøen. Hertil brugtes de tunge aarlige Penge- og Madskatter. Alle Rigets Midler og mere til var løbne bort i de fremmede Lejehæres Sold. Alt imens sank Lybeks Magtstilling. Verdenshandelen tog nu Søvejen til Ost- og Vestindien, og Holland og England fangede den ind i sine Havne. Det var mindre de fredelige Sildestimers Flugt for Syvaarskrigen end Storhandelens nye Baner, der fortrængte de lækre skaanske og borringholmske Sild som Verdensvare frem for de brede flamske Sild, som Nordsøfiskerne tog hjem. Øster-

søen var nu ikkun en indeuropæisk Havbugt for stedlig Mellemandel, Lybeks Handelsmagt skrumpede ind. Fire Aartier tilforn havde Hansestaden raadet med Danmarks Skæbne; nu var det Tidsrum endt for stedse.

Med vanlig Ilhast lod Frederik den Anden 7. Sept. 1575 naadig og nabovenlig Lybeks Raad vide, at det havde at rømme Borringholm for ham om tolv Dage, da de aftalte 50 Overtagelsesaar saa var udløbne, og da han ikke kunde forlænge dem af Hensyn til sit Riges og Landets Tarv. Først 16. Sept. om Aftenen kom Kongens Skrivelse Raadet i Hænde, og det svarede ham 19. Sept., at rigtigt regnet fra Overenskomsten i Segeberg 5. Avg. 1526 vilde de første 50 Aar først udløbe om godt ti Maaneder, og at det ønskede at minde ham om de yderligere 50 Aar, som hans Fader havde tilsagt det i Hamborgfreden 1536; efter de med Kongen selv 1568 førte Forhandlinger bar det trøstigt Haab til at se denne staa ved Magt og tilbød videre Forhandling herom. Dagen efter dette Svares Modtagelse i Frederiksborg afviste Kongen 29. Sept. det lybske Raads Opfattelse af Hamborgfredens Retskraft, da Christian den Tredje ikke havde været kronet Konge ved dens Indgaaelse, og det danske Rigsraad aldrig havde tiltraadt den; i sine egne Breve fra 1568 havde Kongen kun kendt Segebergaftalen gyldig, og han fandt Forhandlinger nu overflødige, men vilde dog ikke vægre sig ved at høre, hvad Lybeks Sendemænd kunde have at fremføre. Inden Lybeks Gjensvar kom, mistede Kongen sin tro Rigshofmester Peder Oxe, som endnu ind i sin Dødsdag havde drøftet Statssager og nu gik i sin Grav forvisset om at have gravet Lybekkermagten paa Borringholm dens Grav.

Det lybske Raad fandt ingen Grund til Ilhast. Først 26. Okt. meddelte det Kongen, at det ønskede sig Mødestedet for de kommende Forhandlinger opgivet. I Mindet om sin lille Regnefejl paa over ti Maaneder havde Frederik den Anden nu heller ingen Hast. Han lod vel 6. Nov. Raadet vide, at dets Tøven med Svaret kunde have givet ham fuld Aarsag til strax at tage Borringholm ind til Riget, hvortil han ejede baade Midler og Veje, men naadigt vilde han dog modtage dets Forhandlere otte Dage over Nyaar i København. Lybeks Raad saa noget stort og vigtigt i dette Møde, hvortil det af sin egen Midte sendte Borgmester Johan Broks og en Raadmand samt en Retslærd.

Kongen saa noget smaat og uvæsenligt deri og lod de høje Herrer fryse i det vinterkolde København saa længe, at de 2. Febr. 1576 trængte ind paa at faa Sagen fremmet. Kongen gav dem 7. Febr. Foretræde, drog saa paa Vinterjagt i Nordsjælland og lod sin Kansler Niels Kaas føre Forsædet i Forhandlingsmøderne.

Lybeks Raad følte sin Afmagt. Hjemmefra havde dets Sendemænd Paalæg om at kræve Hamborgfredens Tidsfrist indtil 1626 holdt i Magt, dog uden at indlade sig i lang Trætte om den, men uden en saadan søge Tiden forlænget med 40, 20, 10, 5 eller blot 1 Aar. Fra Hørsholm afviste Kongen 8. Febr. ethvert i den ikke retsgyldigt godkendte Hamborgfred grundet Krav, og da den oprindeligt aftalte Tid nu var overskreden, maatte han i Rigets Tarv ufortøvet tage Borringholm tilbage, dog vilde han af Nabovenskab sætte Fristen til 1. Maj. En ny Henviisning til Hamborgfreden udvirkede kun det Svar af Kongen 12. Febr. fra Ibstrup, at Fristen forlængedes til 1. Avg. med Tilsagn om, at han i andre Anliggender naadigt vilde fremhjælpe det lybske Borgerskabs Velfærd. Ønsket om blot nogle Aars Forlængelse afslog Kongen 14. Febr. de lybske Herrer. Med Tilsagn om at fravige Landet 1. Avg. udbad disse sig Lettelser for deres fremtidige Handel paa Borringholm, Fritagelse af Vragafgifter, Ret til i Nødsfald at tilkøbe sig Fødeforraad der samt, for at fornøje Raadet og Borgerskabet og lade Aftrædelsen af Landet ske med nogen Pomp, femten Aars Toldfrihed i Øresund af den Rhinskvin, som Lybek indførte ad Søvejen. Disse Ønsker imødekom Frederik den Anden 18. Febr. fra Frederiksborg kun saa vidt, at han tilstod Lybekkerne at opkræve det løbende Aars Landgildesmør paa Borringholm indtil 1. Maj 1577 og aarligt i ti Aar at føre Hundred Fade Rhinskvin toldfrit gennem Øresund hjem til deres Raadhuskelder. Saameget undte den vin-glade Konge sine Venner.

Dette Udbytte af Sendemændenes kolde Vinterrejse godkendte det lybske Raad 29. Febr., og under fortsat Udveksling af en Række meget nabovenlige Skrivelser om Formerne for Aftrædelsen erklærede Raadet under Stadens store Segl 30. Juni alle Hamborgfredens paa Borringholm sigtende Afgjørelser døde og bortfaldne. Saaledes hidførtes den store Dag 1. Avg. 1576, da de danske Rigsraader Bjørn Kaas og Hans Skovgaard mødte

den lybske Raadsherre Johan von Wickeden og hans Sekretær hos Høvidsmanden Matteus Tideman paa Hammershus og af dem fik overdraget Slottet og Landet, hvis Styrelse de lagde i den nye danske Lensmand Manderup Parsbergs Haand.

Hansestaden Lybek havde sluppet sit sidste Klogreb i dansk Land. Hvad Frederik den Første havde forbrudt, havde Frederik den Anden vundet hjem. Den ædleste Drue holdt Kongen paa sit Bord, som Folkevisen sang: Kong Frederik han sidder paa Koldinghus, Med Riddere og Svende han drikker god Rus. Men ogsaa de lybske Raadmænd kunde nu fylde toldfri Rhinskvin i deres borringholmske Sølvstobe fra 1538 og over Raadhusets Borde kvæde en Sang om at bortdanse Borringholm. Denne Ordbrug, B. zu vertanzen, kom ind i det tyske Sprog om at bortslænge en varig Skat i stakket Dans. En senere Tid lagde den haandfaste Forklaring i den, at den unge vakkre Konge Frederik en Balaften paa Lybek Raadhus indtog en Borgmesterfrue saa varmt under Dansen, at hun næste Morgen overtalte sin Ægteherre til dog endelig at skænke Balherren Borringholm tilbage. Saaledes gik det ikke for sig. Det var Peder Oxes danske Springdans med de lybske Herrer, som bar Borringholm hjem til Danmark.

Det gamle Hammershus havde faaet flunkende ny Iklædning i de udrundne halvhundred Aar. Først havde Knop højnet og udbygget Manteltaarnet til at bære svært Ildskyt; ogsaa otte Rondeler med Kanonglugger var rejste langs Fæstningsmurene. Boitin havde 1548 klædt og dækket Slotskirken Sankte Margretes Kapel med Murstensvægge, Vægpillar og tre krysribbede Hvælvinger. Kettingk havde, selv i de snevreste Trappeløb, udforet alle Graastensmurene med røde Mursten og brugt 160 Daler paa at give Slottet dets første Vindmølle paa Klippehøjden Ø. for Slotsbroen. Tideman havde ivrigt fortsat Byggeværket, som skulde Lybekkerne holde Fæstningen mindst Hundred Aar frem i Tiden. Disse kostbare Nybygninger mente det lybske Raad 1500 Daler værd mellem Naboer, men Kongen afviste kold-sindet dette Krav, ud fra at det 1525 havde forpligtet sig til aldeles intet nyt at bygge paa Slottet. Derimod lod han 8. Okt. 1577 efter stedfunden Vurdering sin Rentemester udgive 328 Daler 1 Rigsort til Lybekkerne for Slottets Løsøre, Gryder, Kedler og Stripper af Kobber, en Stødmorter, tre Messing-

kedler, tre Bødkerkar paa 28, 24 og 14 Tønder og andre Redskaber i Slottets Badstue, Bryggers, Ølkelder, Gærstue, Smørkelder, Slagtehus, Kostald, Bødkerhus og Smedje.

Kvit og frit laa nu Danskelandet trygt forankret i det danske Riges Strømme. Dets Lybekkertid nævntes senere hen barndumt Kræmmerregimentet; man glemte, at Danmarks Konge var den første til at borttinge Borringholm, og at Kræmmerstanden var en meget hæderlig Stand, hver Mand var og er Kræmmer i at udbytte sit Dagværk til helst højeste Dagspris, selv om ikke hver Kræmmer blev en Schweder Kettingk. I den mægtige Hansestads borgerstolte Historie var dens Styrelse af Borringholm et lidet lysteligt Blad, som fra øverst til nederst førte den voldsomme Brydningstids middelalderligt prægede Tale. Den særtegnedes aldeles ikke i hint barnlige Haansord. For Borringholmerne var den oprindeligt Fjendevælde og vedblev at være Fremmedaag; men trods dette forstod de, at Bravkarlen Schweder Kettingk var dem og deres Land en god Mand. Deres lange tvungne Skolegang hos fremmede havde lært dem at stole paa sig selv og øget deres trygge Selvtillid og Snarraadighed. Som de fra Barnsben var djerne til at styre deres Baade uskade gennem Brændingen ind under Klippekysterne, saaledes var de Mænd for at ride en Storm af ogsaa paa Landjorden. Den saakaldte Middelalders Tid var nu udstridt, Borringholmerne gik ind i deres og Landets nye Udviklingstid.

MANDSMODNINGEN

1. LENSMANDSLIV PAA HAMMERSHUS

Som en forreven Hanekylling, hvem Kyllingemoder tidligt havde jagen af Gaarde, vendte Borringholm 1. Avg. 1576 hjem til Moderreden. Selv følte Borringholmerne hjertegodt deres danske Herkomst, men mødte ingen fuldhjertet Erkendelse af denne indenfor det øvrige Rige. Endnu 13. Avg. 1639 gav Christian den Fjerde sin Lensmand paa Hammershus Forlov til at rejse for nogen Tid „neder til Vort Rige“; endnu længe bar Rigets almene Love ligesom den stiltiende Undtagelse: Gælder ikke for Borringholm. Dette Land stod lidt udenfor, omtrent som Færøerne. Fra 1576 fulgte det dog i det hele den fælles Danmarkshistorie, i hvilken det 1658 greb daadsnart ind; men hint Undtagelsesforhold ved Siden af deres særegne Livskaar skabte det afsondrede Klippelands Sønner tillige en egen Udviklingshistorie. I dens Gang førte de sin særlige Tidsregning. Om Kongen hed Frederik eller Christian, kymrede dem ikke stort; men om Hammershus skiftede Lensmand, var dem et føleligt Tidskifte, og taltes de ved om svundne Aar, lød Talen paa Schweder Kettingks Tid eller Holger Rosenkrantz's Dage.

Landets første Lensmand blev den knapt trediveaarige Manderup Parsberg, kendt som den der ti Aar tilforn under sit Universitetsophold i Rostock havde hugget Næsetippen af den unge Tyge Brahe i Tvekamp. Som Lensmand havde han at afgive aarligt til Kongen 120 Tønder af Landgildesmørret, de overskydende 50 Td. samt Slottets Kornavl og Opdræt maatte han bruge til sin og Slotsfolkenes Underhold og Løn; otte udrustede Heste og Karle skulde han stille til Rigets Tjeneste der paa Landet. De uvist faldende Straffebøder, Indfæstningspenge og

lignende skulde han dele lige med Kongen, men denne ene have Indtægten af Told, Sise og Vrag, hvorfor der skulde sættes en god Tolder og Sisemester i hver Købstad; han skulde udbygge og forbedre Slottet; maatte intet Storvildt skyde, ikke forhugge Slottets Skove; han skulde holde Skattebønderne ved Lov og Ret og ikke paaføre dem nye Ydelser, ej heller plage Vornedbønderne med nye Indfæstningspenge ved Lensmandsskiftet. Da Skattebønderne viste sig uvillige til at yde Pløjning, Ægtkørsel, Høstarbejde og andet vanligt Hoveri til Hammershus, fik de 20. Sept. 1576 Kongens Tilhold om at lyde Lensmandens Tilsigelse til sligt, om de vilde undgaa Dom og Straf.

Efter Parsbergs Ønske om at forskaanes for Borringholm satte Kongen ham 30. Juni 1577 over i Silkeborg Len, og han traadte senere ind i det Firemands Regeringsraad, som styrede Danmark i Christian den Fjerdes Drengaar. Efter ham fik Mogens Gøye 14. Juli Hammershus Len, hvoraf han aarligt skulde yde Kongen 1200 gamle Daler i Stedet for de ti Læst Landgildesmør. Efter Jacob Borringholms Død havde Kongen 29. Okt. 1573 overdraget Johan Clausen Urne Landets kirkelige Styrelse, hvilken han nu 15. Juli maatte afgive til Gøye, og 28. Marts 1574 udnævnt Peder Hansen Uf paa Sømlegaard til at være Landsdommer; den ganske ringe Dommerløn forøgede Kongen for denne med Aarsafgifterne af tretten Bøndergaarde, som hidtil havde ligget under den kirkelige Jurisdikt. Sammen med Kirkegodset blev ogsaa Peder Oxes 32 inddragne Gaarde 6. Sept. lagte ind under Hammershus. Syv andre Gaarde, som den sidste Ærkebispefoged Mikkell Hals 1559 havde solgt til Ejler Hardenberg og dennes Søn Erik arvet 1565, tilbyttede Kongen sig og førte dem 17. Dec. 1577 ind under Slottet.

Allerede 2. Juni 1579 lod Kongen Gøye afløse som Lensmand af Henrik Brahe til Vidskøfle. Hans faste Aarsafgift af Lenet sattes op til 1500 gamle Daler som Følge af de nyttilkomne Gaarde; Indtægten af Kirkegodset skulde helt tilfalde Kongen; naadigst tilstod Kongen 15. Juli Brahe at skyde aarligt til sit Bord eet Stykke Kronvildt og ikke mere. Ved de hyppige Skifter var den andenstedsfra indsnegne Uskik, at hver Kongens Fæstebonde for at vinde sig et naadigt Herskab købte sig ny Indfæstning hos den tiltrædende Lensmand og skænkede en Seng til hans Udstyr, bleven Vornedbønderne en utaalelig Plage;

og sex Dage førend Brahe tiltraadte Lenet, havde Frederik den Anden udstedt et strengt Forbud mod dette Misbrug og fastsat, at hver Fæstebonde skulde have sin Gaard urørt, saa længe han svarede sin Skyld og Landgilde til tilbørlig Tid, holdt Gaarden ved Magt, var Lensmanden lydlig og ikke i nogen Maade forbrød den efter Loven og Forordningen, samt at hans Enke skulde uden nyt Stedsmaal paa samme Vis nyde Gaarden, saa længe hun hensad ugift. Denne Stadfæstelse 22. Juli 1579 af Landets gamle Fæsteskick gjorde ethvert Fæstemaal til Livsfæste for Vornedbonden og hans Hustru; i Følge stiltiende Sædvane blev det i Reglen Arvefæste, som den yngste Søn tiltraadte ved at indløse et nyt Fæstebrev med en rimelig Fæstesum hos Gaardens Ejer eller Jorddrot.

Brahe kunde ikke nøjes med det ene Krondyr, Kongen undte ham. Han købte 1580 den vildtrige Vajllansgaard af Sylvester Francke; men den undte Kongen ham ikke, han mente at have Gaarden i Underpant for 1000 Daler, som Francke skyldte ham, og han paalagde 22. April 1581 Brahe at vige Gaardkøbet for ham. Heri blev Brahe ikke Kongen til Vilje, Gaarden og dens lækkre Vildbrad nedarvedes i hans Efterslægt indtil 1688. En af dens tilliggende Gaarde Frostegaard i Egeby i Aaker Sogn skænkede han og hans Hustru Lene Thott 22. April 1586 de fattige i Rønne Hospital til evindeligt Eje; denne Gaards Landgilde var 1 Fjerding Smør, 2 Gæs og 4 Høns til Hospitalet, dens Hovedskat ydedes til Hammershus som andre Skatte eller Selvejergaardes. Hospitalet var vist oprindeligt stiftet tidligt i Middelalderen som Asyl for spedalske i Kongens Rønneherred.

Frederik den Anden tragtede efter at gjøre Borringholm til sin kongelige Dyrehave. Strax efter at have overtaget Oxes og Hardenbergs Strøgaarde lod han 17. Dec. 1577 i den Hensigt at opelske en Fredejagt Indbyggerne forbyde at holde mere end een Hund i hver Gaard, samme Hund skulde være trebenet med det ene Forben afhugget oven over Knæet, og Lensmanden maatte ikke se igjennem Fingre med Overtrædere af Forbudet, hvilke skulde have forbrudt en god færdig Oxe til deres Herskab. Saadant som med Vajllansgaarden maatte ikke ske tiere; Kongen lod 26. April 1581 Indbyggerne vide, at han havde erfaret, at Rigets Adel havde opkøbt fast alt udbudt Salgsgods

der paa Landet, og at han var til Sinds selv at købe alt Jordegods, som der blev til Fals, hvorfor de havde at tilbyde Kongen dette, inden de afhændede det til Adelsmænd. Og i Juli sendte han sin Skytte did til at fremskaffe 48 Tønder vel indsaltet Vildbrad til hans eget Bord paa Kronborg.

Brahe fik 1581 en Præst, vist Herr Lavrids Nielsen i Klemmedsker, sat fra sit Kald ved Lundekapitelets Dom for et Skandskrift, som Præsten havde sendt ham til alsomstørste Haan og Foragt; dog tilstedte Kongen 2. Okt. 1583 den angergivne Præst at indtræde i Kaldet paa ny. Paa Landstinget blev 1583 Landsdommer Uf overfaldet af en Mand Morten Pedersen, som kaldte ham Skelm og Løgner, saa at Tinget derover blev splittet eller hævet. Fra sit Fængsel paa Hammershus udkom Urostifteren mod to gode Mænds Borgen, og da han derefter undveg fra Landet, maatte de to Borgensmænd undgælde for ham. Ved samme Tid forefaldt en mærkelig Drabssag.

Jurisdiktsfoged Mogens Uf havde efterladt sig fire Sønner og fire Døttre, hvis hidsige Slægtsblod hans Enke, Frue Berete Kjørning ikke evnede at dæmpe. Sindigst af dem var Peder Uf, som ejede Skovsholm i Ibsker med flere tilliggende Gaarde; som adelig Væbner sad han 1556 med i Landstinget, han søgte Universitetsdannelse, og som Mester Peder Uf deltog han i Frimændenes Møde 1572; inden Aarhundredets Udgang gik hans Gods i Arv til hans Søstersøn Christen Clausen eller Køller. Voldsomst af Brødrene var Philips Uf; to af hans Søstre havde giftet sig under deres adelige Stand, og i en Pengetvist lod han egenmægtig fængsle den ene af dem, Sidsel Jens Nielsens, ligesom han ødede sin Moders Gods og truede hende med Sværd og Bøsse. Dette blev Frue Berete for meget; hun udvirkede 21. Febr. 1580 hos Kongen, at Philips skulde sættes fast i Malmø.

Dog et Aars Tid herefter færdedes Philips Uf til egen og andres Fordærv fri paa Borringholm, hvor hans Søster Margrete var gift med Adelsmanden Christen Clausen eller Køller paa Hallegaard i Olsker. En Dag midt i Marts 1581 red de to Brødre Philips og Esbern Uf sammen med deres Svoger ind paa dennes Gaard. Her kom de i Kamp om nogle Domsbreve, den gifte Esbern Uf blev dræbt og Philips haardt saaret. Han og hans Broder Hans Uf stevnede nu Svogeren ind for Lands-

tinget som Drabsmand; men da der forelagdes dette en rets-gyldig Tilstaaelse, som Philips tidligere havde afgivet, af at han selv havde dræbt sin Broder, dømte Landsdommer Peder Hansen Uf (af Slægtens Mandslinje) 29. April Køller uskyldig og fri af Tiltale. Drabssagen kom 16. Juni 1582 frem for Herredagen paa Københavns Slot, for hvilken de to Brødre paastod, at Køller havde med Vold aftvunget Philips den nævnte Tilstaaelse. Herredagen viste Sagen tilbage til Landstinget, som skulde paakende, hvem Banemand burde være med Rette. Senere hørtes intet om Philips Uf, utvivlsomt endte hans voldsomme Færd i, at han maatte række Hals under Bøddelsværdet som sin Broders Drabsmand. Alle de fire Brødre Uf maatte være døde sønneløse, inden Skovsholm arvedes af deres Søster Margretes Søn. Hendes Mand Christen Køller sattes af Kongen 13. Sept. 1583 til Meddommer i en Sag mellem Lensmanden og Nexø Borgerskab om dettes ubillige Bjergningskrav, Halvdelen af den indbjergede Rug.

Henrik Brahe døde i Lenet 19. Febr. 1587, og 13. April sattes Falk Gøye til Lensmand. Atter nu forefaldt en adelig Drabs-sag. Peder Gagge paa Lensgaard, Søn af den tidligere omtalte Meddommer i Landstinget af samme Navn og rimeligvis født i Faderens Dødsaar 1560, havde forhen øvet et Drab, men faaet Sagen forligt med den dræbtes Maalsmand. Nu sad han i Marts 1590 som Hans Pedersen Koføeds Gæst paa Blikobbegaard i Nøkker Sogn, og da han sent rejste sig fra Drikkelaget og gik ud ad Forstuen, mødte han her sin Værts Tjener Niels Madsen og dennes Medtjener. Da Niels spurgte ham, hvor han vilde hen, nu da en Seng var ham mest nyttig, stingede han Karlen med sin Daggert saa drabeligt, at denne kort efter døde. Det blev Gøyes sørgelige Pligt at føre den adelige Drabsmand frem for hans Standsfællers Dom i Herredagen paa Koldinghus 3. Avg. 1590, og den kom til at lyde: Efterdi Peder Gagge har ihjelslaget sagesløs Mand, da bør han derfor straffes paa sin Hals og, efterdi Drabet er skeet paa Borringholm, da at stande sin Ret der. Saa drog Peder Gagge sin lange sidste Rejse tilbage til Østreherreds Rettersted for der at lægge sit Hoved under Bøddelsværdet; Stedet, henved halvtredje km V. for Østemarkirke, hedder endnu Paa Retten.

Hermed gik Lensgaard ud af Slægten Gaggens Eje som for-

brudt til Kongen. Det blev et rigt Aar for Falk Falksen Gøye, der som Lensmand nød Halvdelen af dets Bødeindtægter, og saa Kongens Hælt i Gaarden erhvervede han sig, nu var Frederik den Anden død. Det tjenstvillige Regeringsraad tillagde ham ogsaa 5. Avg. 1590 hele Indtægten af det kirkelige Gods, hvilken hidtil var gaaet til Kongen. Han op slog sin Bolig paa Lensgaard, hvor han døde hastigt, 39 Aar gammel, 3. Jan. 1594. Efter hans Enke Karen Krabbes Død arvedes Gaarden af deres Datter Helvig Gøye. Disse fire første Lensmænd havde siddet for kort et Aaremaal paa Hammershus til at efterlade sig varigt Minde hos Borringholmerne.

Længere mindedes Hans Christophersen Lindenov og ikke for det gode. Han havde været Lensmand paa Bergenshus, god Ven af den færingske Søhane Mogens Heinesen og lodtaget i dennes Fribytte. Nu sattes han 20. Juni 1594 til Lensmand paa Borringholm, af hvis Jordebogsindtægter gaves ham og hans Folk aarligt 1650 Rigsdaler, 157 $\frac{1}{2}$ Tønde Rug og Mel, 400 Td. Byg og Malt, 416 Td. Havre, 16 Td. Smør, 30 Øxen, 39 Svin, 250 Faar, 150 Lam, 200 Gæs, 400 Høns, hele Avlen af Slottets Ladegaard og en Tredjedel af de uvist indfaldende Indtægter, dog saaledes, at al Told, Sise og Vragafgift gik til Kongen; herfor skulde han holde 30 Soldater, 1 Piber og 1 Trommeslager samt 6 Bøsseskytter paa Slottet med 15 Mark hver i Maanedssold, men paa deres egen Kost, og stille 8 udrustede Heste i Kongens Tjeneste. Han skulde have det kirkelige Gods og Købstæderne i Forsvar, maatte selv intet frit Adelsgoods købe der paa Landet og fik det følgende Aar Tilladelse til at lade aarligt skyde 3 Kronhjorte til sit eget Bord.

Regeringsraadet sendte 27. Juni Christopher Valkendorf og Albret Friis til Borringholm for at indsætte Lindenov som Lensmand, optage Syn over Landets og Slottets Tilstand, afskaffe alle Misbrug og holde alment Retterting til Domsafgjørelse af alle Tvistemaal; det vilde hermed forud sikkre Indbyggerne mod Overgreb af den haardhændede Lindenov. Rentemester Valkendorf havde forhen haft et Sammenstød med ham. Efter Københavns Raadstuerets Dom havde han 18. Jan. 1589 ladet halsugge den djerpe Mogens Heinesen som domfældt Sørøver. Lindenov havde da paatalt, at Henrettelsen var forhastet, uden at Herredagsdom var indhentet, og paa Herredagen i Kolding

1590 havde han ved et Forlig udvirket, at Valkendorf bødede 2000 Rigsdaler til ham, 1000 Rd. til Heinesens Enke, og at Raadstuedommen kendtes død og bortfalden. Herefter havde Lindenov ladet sin henrettede Vens Lig opgrave og stede festligt til Jorden i sin Gaard Ørslevklosters Kirke.

Det eneste kendte Udbytte af Valkendorfs Kommissionsrejse til Borringholm 1594 turde være den kongelige Forskrift af 5. Dec. om Ophævelse af det uskikkelige Misbrug, at Landets Selvejrbønder pantsatte sine Jorder uden Tinglæsning og atter løste dem hjem ved blot at kaste Pantepengene ind i Panthaverens Gaard og saa tiltage sig Jorderne med Magt til stor Trætte og Urigtighed; under tilbørlig Straf skulde herefter al Pantsætning og Hjemløsning ske for Dommeren paa Tinge. Det tillodes 4. Dec. Lindenov at holde for Kongens Regning en Slotspræst, en Bartskeer og en Rettermand paa Hammershus, for hvilke der vilde være Brug dagligt, — forhaabeligt dog ikke for Skarpretteren.

Ligesaa faa Vidnesbyrd gav sig den Rejse, som Christian den Fjerde gjorde til Borringholm den Sommer 1596, da han blev fuldmyndig Konge. Under hans Ophold paa Hammershus blev to Kobbergryder og to Kobberkedler rent borte, sagtens bortførte til Brug ved hans overdaadige Kroningsfest 29. Avg. paa Københavns Slot. Som Kongeskænk fik Lindenov 7. Juni sin rige Lensindtægt øget med 150 Tønder Havre og 40 Td. Byg og fritoges 9. Juni Borringholmerne fra al Udførselstold af deres Heste, Øg, Føl, Øxen, Køer og andet Kvæg. Denne Told var først indført 14. Juni 1574 med en Daler af hvert Avlsdyr sammen med Sise 24 Skilling af hver indført Tønde Tyskøl, men atter afskaffet 17. Juli 1579 og Sisen da halveret. Kvægtolden var paalagt paany 8. Avg. 1590 og strengt indskærpet 26. Juli 1592. Skønt Kvægavl til Udførsel var Indbyggernes Hovederhverv nu, da Sildefangsten var mindsket, var de ikke heldige i at opdrætte Fedekvæg og Heste, da de lod Højlyngen sulteføde dem en rum Tid af Aaret; deres magre Øxen og lavstammede Lyngøg, hvis Salgspris var højst fire Daler, kunde umuligt bære den høje Told, som ellers krævedes af staldfedede Stude og svære Trækheste. Den nu givne Toldfrihed var ikkun Retfærdighed; dog faldt den atter bort 1618.

Christian den Fjerdes Søstermand den unge Hertug Johan

Adolf af Gottorp gæstede ligeledes Lindenov. Med sit Følge, saa mange som kunde sidde omkring fire Bordskiver, kom han 6. Juli 1602 i Land i Nexø, tilbragte her tre Døgn i Skipper Hans Andersens Gaard, tog de to følgende Døgn Ophold hos Peder Poulsen Kofoed paa Kofoedegaarden i Østremarker og kom Søndagen 11. Juli til Hammerhus, hvorfra han 14. Juli drog med Slotsfergen til Skaane. Den ældste Skildring af en Sommerrejse til Borringholm 1592 blev given af Mikael Heberer, Sekretær hos en sachsisk Sendemand til det svenske Hof. Efter en Uges stormfuld Sejlas fra Rygen naaede de udmattede Rejsegæster 9. Avg. Hasle Rhed og sattes i Land; de fandt Landet lidet kornrigt, men med gode Græsgange for dets smaa Heste, som udførtes til Tyskland til Brug for Markedsgøglere; dets tjenstvillige Indbyggere kunde tale Tysk og skilte sig i Klæde- dragt ikke ud fra Tyskerne.

Hans Lindenov laa 1603 syg i sin Gaard i Rønne. Hans nygifte Søn af samme Navn, hans Slotsskriver Jens Bendtsen og Byfogden Bendt Jonsen var hos ham, da nogle Sviregaster gjorde Ulyd med en Tromme ude paa Gaden. Byfogdens Advarsler bragte dem ikke til Rolighed. Om Aftenen ved Titiden fulgtes Ungjunkeren til sit Herberg hos Borgmester Esbern Poulsen Kofoed. Urostifterne buldrede endnu løs paa deres Tromme, og for sin Formaning til dem hentede Byfogden sig kun det Svar, at Trommen var deres, og de gjorde med den, hvad de vilde. Slotsskriveren rykkede to Enestaver ud af et Gjerde og gav Lindenov den ene til Værge. De mødte to Borgere, som gik Nattevagt, og spurgte dem, hvi de tilstedte sligt Bulder; de svarede, at Urovækkerne havde Overtal over dem. En af disse kom nu ene i Løb frem mod Lindenov, som huggede ham med Enestaven saa drabeligt, at han døde Tredjedagen derefter. Lensmanden fik Drabssagen dysset ned ved at yde den dræbte Peder Danmarks Enke og Frænder Mandebod. Først ti Aar senere kom dette Manddrab frem til Paatale, da Junker Hans Lindenov udrustede et Skib, udgav sig for Kongens Sølieutenant og efter Heinesens Forbilled plyndrede fredelige Skippere; under Borringholm bordede han to lybske Skuder, lod nogle af Folkene springe fra Raaen, andre hale under Skibskølen, atter andre binde til Skibsgalionen og overpøse med Vand. Nu blev Christian den Fjerde gram, lod ham sætte fast

paa Københavns Slot og fik ham ved Herredagsdom 16. Marts 1615 dømt til evigt Fængsel. Han blev bragt til Dragsholm, men slap dog i Nov. 1618 fri mod at følge med Admiral Ove Gjedde til Ostindien og forblive der i syv Aars Tjeneste; i denne døde han 1620.

Som Sønnen var ogsaa Faderen skarpt præget af det Forfald, den danske Adel gik ind i, grisk og uærlig mod de borringholmske Bønder. Disse klagede til Kongen over, at Lindenov afskattede dem aarligt henved 600 Daler i Afløsning af deres Pligt til at holde ham og hans Følge i Gæsteri under hans Stuetingstrejse Landet rundt. Rentemester Valkendorf fik Kongen til 15. Nov. 1600 at paabyde ham at tilbagegive Bønderne, hvad han havde opkrævet ud over 300 Daler i Gæsteripenge for hvert af de to sidst udløbne Aar og at indsende en Oversigt over deres Gæsteripligt, hvorefter en kongelig Forordning om denne skulde udstedes. Trods fornyet Paamindelse 1602 fra Kongens Rentekammer vedblev Lindenov at indkræve sine 600 Daler Gæsteripenge Aar efter Aar hos Bønderne, idet han undlod at lade Kongebrevet af 1600 forkynde for dem paa Landstinget. Ogsaa plagede han dem med hyppige Arbejdsægter til Slottet og ved egenmægtig at omsætte Arbejdspligten i Penge, saaledes Ydelsen af Brændeved i 300 Daler aarligt. Fra at have været Ven med en Sørøver blev han selv Røver paa Landjorden.

Sin farlige Viden herom udnyttede Jens Bendtsen, Lindenovs Ridefoged siden 1598 og Slotsskriver siden 1604, i Egentarv. Han mente at have den strenge Lensmand i sin Lomme, aflagde ham intet Regnskab, købte sig en Bygaard i Rønne, overtog Lille Vestregaard, nu Fogedagrehuset i Vestremarker, i Fæste af Slottet og byggede sig der en Mølle; men til sidst puttede dog Lindenov lille Jens i den store Lomme. Han satte 11. Nov. 1608 sin utro Slotsskriver ud af Stillingen og aftvang Firemaanedersdagen derefter for Landstinget ham og hans Hustru Pernille Movridsdatter en streng Forpligt til under Tab af Ære, Liv og Gods at gjøre ham redeligt Regnskab og give ham Pant i alt deres Eje, hvoraf intet maatte dølges eller undrykkes. Han tog Jens Bendtsen i Forvaring paa Hammershus, senere førtes ogsaa hans Hustru fangen did, da hun havde hjulpet til at stikke henved 350 Daler af deres Ejendele til Side; hun blev afsindig i Fængslet og gik dermed ud af Tiltale. Paa Landstinget udvir-

kede Lindenov 1. April 1609 den Dom, at Jens Bendtsen for det understukne Gods skulde efter sin givne Forpligt lide Straf paa Livet, med mindre Slotsherren vilde skænke ham det paa Godtfolks Forbøn.

Til at lytte til denne var Lindenov ingenlunde sindet. Paa Tinget havde han skeldt Bendtsen for Tyv og Skelm, hvortil denne havde svaret, at hans eneste Tyvsgjerning var den, at han havde dulgt sammen med Lindenov den Bønderne af Kongen givne Nedsættelse af Gæsteriskatten. I et Bønskrift fra Fængslet til Kongen om at tage Sagen ind for sin Dom drog han 2. April atter Lindenovs mislige Færd heri frem; han fik sit Skrifs Sandhed godkendt af alle fire Herreders Bønder med Herredsseglene paatrykte, og saaledes skulde det vandre ind for Kongen. Inden det naaede denne, var Lindenov hastigt skreden til den farlige Slotsskrivers Henrettelse og havde hermed tirret Bønderne til at stimle sammen foran Slotsporten for at udfrie Fangen, naar han førtes ud paa sin sidste Vandring over til Galgebakken NØ. for Slottet. Lindenov maatte lade Porten fast tilstænge og i selve Slotsgaarden indenfor den Jens Bendtsens Hoved afhugge. Den store Røver Hans tog Livet af den lille Røver Jens, og om denne skulde have stevnet ham ind til Møde for den Højestes Domstol inden Aar og Dag, da blev Lindenov hans Indstevning følgagtig.

Uroen blandt Bønderne voxte. Selv en Lindenov maatte bøje sin stive Hals lidt for den. Han kaldte Landets fire Herredsfogder, femten Sandemænd, femten Tingbud med samt fem enlige Bøndermænd sammen til at lade Landstingskriver Mads Olsen føre Folkets Klagemaal i Skrift og med det møde Lensmanden 28. April i Rønne, hvor han da vilde give dem sit Tilsvær i Paahør af Landsdommer Jens Pedersen Kofoed, Adelsmanden Hans Grabov, Landsprovsten Oluf Lavridsen, Byens og Lindenovs tro Sjelesørger Peder Pedersen Orthing, Borgmesteren Mikkell Hartvig og Raadmanden Herman Bohn. Paa dette Møde forelagde den sagtomdige Landstingskriver Bøndernes Paatale af, at de plagedes med usædvanlig haarde Arbejdsydelse og enkelte ublu Afgifter. Lindenov skød Skylden for de fleste af disse ham hidtil uvitterlige Misbrug fra sig over paa den nu tavse Slotsskriver og vilde findes villig til at raade fremtidig Bod paa dem.

Lindenov saa intet ondt i at fortfare med den Skik, han havde at afkøbe den Bonde, som ydede Aarets Sogneoxe, endnu en Oxe, da han heri altid havde gjort Sælgeren Skel og Fyldest. De hidtil forlangte sex Brændeægter til Slottet skulde Efterdags indskrænkes til to om Sommeren og en om Vinteren, dog skulde de Skattebønder, som i Mangel af egen Skov fik udvist at hugge Slotsbrændet i Almingen, hver aarligt køre fire gode Læs Ved til Hammershus. Limsten og Limved, Brænde til Kalkovnen, skulde kun ages did de Aar, der byggedes paa Slottet, af hver Bonde et Læs af hvert. Tiden for Møgægten maatte Lindenov selv sætte efter Slotsavlens Tarv, og denne Ægt skulde gaa paa Omgang mellem alle Landets Bønder, ligesaa Høsletsægten fra Slotsengen Habrodam, hvilken hidtil Olsker Sognebønder ene havde udført; Plov- og Vandægterne, hvortil Sydlandets Bønder havde en Dagsrejse paa o. 40 km, skulde omsættes i en Skeppe Havre for hver Skattebonde. Hovmandssmør eller Fodergæsteri skulde ydes efter gammel Skik, og i Dagens blussende Tvistemaal om Stuetings og Skrivertings Gæsteriafløsning lovede Lindenov at indhente det kongelige Rentekammers Afgjørelse. Og vilde velbyrdig Junker Hans Lindenov herefter i alle Maader vide og ramme Indbyggernes Gavn og Bedste, hvorimod Landets menige Indbyggere burde findes ham hørige, lydige og villige Undersaatter og ikke søge nogen anden end ham med deres Klagemaal.

Da Sognespidserne kom hjem fra deres Rønnerejse med dette tarvelige Udbytte, fandt Sognebønderne ingen Grund til at fæste Lid til gamle Junkers fagre Tilsagn, helst som disse intet indeholdt om de Gæsteripenge, som han i Aarevis havde frarøvet dem imod kongeligt Brevs Lydelse. De kom i Forbindelse med Lensmanden Andres Sinclar paa Gladsaxe i Skaane, indhentede hans Tilsagn om at støtte deres Klagemaal hos Kongen og sendte deres Talsmænd til København. Samme Efteraar maatte Hans Lindenov søge sin svækkede Helbred bedret ved et varmt Bad i Tyskland. Efter hans Hjemkomst greb Christian den Fjerde Lejligheden til for hans Legems Svagheds Skyld 3. Jan. 1610 at opsigte ham Borringholms Len til Fratrædelse 1. Maj. Dog inden Vinterens Udgang døde han endnu som Lensmand.

I hans Sted sattes ikke denne Gang Sinclar, men 7. April 1610 Hans Johansen Lindenov, som af Lenets faste Indtægter

skulde yde Kongen 2272 gamle Daler og af de uvisse selv kun nyde en Tiendedel. Han blev en godtænkende og sindig Lensmand, som ingen Tvist fik med Borringholmerne, end ikke under Kalmarkrigen 1611—13, der lod deres Land urørt, men dog fik den indgribende Følge for dem, at Christian den Fjerde under sit Ophold paa Hammershus 1613 oprettede Borringholms Milis.

Schweder Kettingks kraftige Landeværn havde Frederik den Anden forgæves søgt at holde i Live ved 26. Okt. 1580 at paa- byde hver Mand paa Borringholm at holde sig forsynet med en god Bøsse, Kugler og et Pund Krudt til Brug mod fjendlige Overfald, hvo dette undlod skulde bøde en god Oxe. Da næsten ingen havde rettet sig herefter, havde han 24. Avg. 1582 indskærpet sit Paabud paa ny. Borringholmernes vedholdende Trevenhed havde sin gode Grund deri, at de intet Brug havde for den dyre Bøssesestads i Fredstid, da blot at skyde en Hare kunde bringe dem selv Døden i Galgen. Først da de saa sine Gjenboer Skaaningerne ilde hjemsøgte af Kalmarkrigens Brand og Drab, fattede de et andet Sind.

Efter Kongens Paabud 3. Marts 1611 gjenrejste de Baverne og gik Vagt for Landet. Lindenov selv holdt ideligt Tilsyn langs Kysterne. Fra Kongens Tøjhus oversendtes Bøsser, og i Krigens første Aar købte henved 600 Skattebønder sig hver sin for tre Rigsdaler. Nogle, mest Vornedbønder, holdt sig tilbage og fik 13. Okt. fra Kongen Tilhold om at lystre Lensmandens Tilsigelse til Landets Forsvar. Samme Dag sendtes Hans Lindenov Brev om at hverve en Rode Landsknægte til at indøve Bønderne, som selv skulde udrede deres Sold. Da Købstadborgerne mente sig frie fra at deltage i Udgifterne til disse Knægte, paa- lagde Kongen dem 27. Maj 1612 at tage Del i Omkostningerne ved Landets Forsvar. Af Kanonskyts havdes ude i Sognene kun sex knapt brugbare smaa Kartover og næppe mere eller bedre Fæstningsskyts paa Hammershus, hvortil sex Stykker med tre Tønder Krudt og Kugler oversendtes i Juni 1611 fra København. Ret værgeløst var Landet stedt.

Selve Fæstningen laa i Forfald. Paa Brahes Klage herover havde Frederik den Anden 21. Juli 1579 givet ham til Kende, at den gamle Bygning skulde holdes ved Magt uden store Omkostninger, men nogen Nybygning maatte ikke foretages. Under

Vind og Vejrs ustandselige Stormløb maatte Kongen dog 13. Sept. 1583 tilstede et større Byggeri, hvortil Rønneskipperen Herman Bohn, denne Slægts første Mand paa Borringholm, hentede 10000 Mursten i Lybek; 1585 byggedes en ny Dejestue og en Kornlade, og i de følgende Aar fik Brahe aarligt 300 Daler at bygge for, hvilken Tilladelse fornyedes 30. Avg. 1587 for Gøye for et Aar. Slottets svageste Sted Tagene var snart igjen saa oprevne, at Regeringsraadet 23. Juni 1592 overlod Lensmanden at ramme Kongens Gavn i at udbøde dem og Bygningerne, efter som Lejligheden bød. Det tillodes 4. Dec. 1594 Lindenov at nedbryde de forfaldne Tage og opsætte nyt stærkt Sparreværk, at istandsætte Lofterne under dem, at opmure den nedfaldne Vægtergang og Ringmuren og hertil at tage Stenene fra den hullede yderste Forsvarsmur, som skulde nedbrydes. Endnu paabødes 7. Juli 1595 det nedblæste Kohus og Vandmøllen gjenopbyggede, og den sidste, i Dalen S. for Slottet, maatte 1611 opføres paa ny. Der hentedes tolv Læst skaansk Kalk i Simreshavn 1605 til at skelne Tagene med, da Limensgadekalk ikke var duelig hertil. Et nyt Arkelihus og et Hus over Køkkenet rejstes 1609, og da afstivedes Høladen i det siden 1522 tagløse Magasinhus med tre murede Støttepiller mod V.

Fremfor paa Hammershus at have hullet Tag over Hovedet foretrak Lensmændene at fæste Bo paa en Land- eller Bygaard. De kongelige Kommissarer Ivar Juel og Holger Rosenkrantz, som sad Retterting paa Borringholm 24. Juli til 2. Avg. 1618, fandt de forfaldne Fæstningsmure ikke den Omkostning værd at istandsættes, ogsaa Slottets Huse var Bytte for det store Stormvejr, som gjorde det vanskeligt for Lensmanden at holde blot nogle nogenledes under Tag. Saaledes saa det Hammershus ud, som 1613 for anden Gang modtog Christian den Fjerde som Gæst. Aaret forud havde Kongen 11. Sept. om Aftenen Kl. 10 været i Fare for at strande ind paa Landet, men Stormen havde drevet ham uskadt i Land 13. Sept. ved Sandhammeren i Skaane. Nu 1613 mynstrede han paa Slottet hele Landets Bondeværn og grundlagde paa det Borringholms Milis inddelt i fire Herredskompagnier, hvert under sin Kapitajn.

Ved Hans Lindenovs Forflytning til Tranekær Len, han døde 1642 som Rigsraad og Ridder, kom nu Andres Sinclar 23. Maj 1621 til Borringholms Len, af hvilket han skulde svare Kongen

aarligt 2375 gode Rigsdaler af de faste Indtægter, Halvdelen af de uvisse Indkomster og fra 30. April 1622 paa egen Udgift indkøbe hos Bønderne 100 af Landets bedste Slagteøxen at afgive hver 8. Avg. paa Københavns Slot. Han var skotsk Adelsmand af Fødsel og havde 1600 ægtet den jydsk Adelsjomfru Kirsten Kaas. Ogsaa han blev Vært for Christian den Fjerde, som paa Oprejsen til Gulland 6. Sept. 1624 var nogle Timer i Land i Sandvig og paa Tilbagevejen kom 13. Sept. til Hammershus, mynstrede Milisen her den næste Dag og samme Aften afsejlede til København, hvorhen han kom 15. Sept. Kongen styrkede nu Milisen ved at skille de unge Bønderknøse ud fra Herredskompagnierne, for at de kunde opøves til dygtige Krigsknægte i to særskilte Landskompagnier, et for N. og V. og et for Ø. og S. Herreder. Dagen efter sin Hjemkomst udnævnte han Jørgen Vind og Ove Høg til Kommissarer, og de overtalte i Okt. Bønderne til at udgive aarlige Knægtepenge til at lønne disse Kompagniers Kapitajner, og 1. Maj 1625 tiltraadte Anders Hansen og Hans Nielsen de nye Stillinger som Landskapitajner. De hidtil milisfrie Borgere droges o. 1632 ind i Milisen ved Oprettelsen af et Borgerkompagni i hver af de fem Købstæder. Saaledes havde nu Christian den Fjerde grundfæstet Borringholms Bonde- og Borgermilis i dens varige Skikkelse.

Anders Sinclar indhentede 1622—24 hver Oktober Kongens Tilladelse til at drage neder til Skaane indtil Foraaret, og imens styrede hans Frue Kirsten Kaas Borringholm fra Hammershus Fruerstue. Opfødt med de bredbovede Stude paa Gudenaagens Enge saa Naadigfruen unaadigt paa Borringholmernes lyngmagre Øxen, naar hun red Landet rundt paa Stueting. Da Hans Larsen paa Halle i Nøkker Sogn skulde yde 1621 Aarets Sommernød, drev han ni af sine Køer frem for hende i Sandemandens Gaard, men hun tog ingen af dem for god; den næste Dag kom han med en fem Aar gammel Stud, heller ikke den vilde hun tage, med mindre hun fik fire stifede Gæs i Aabod, dette tyktes ham dog formeget, saa maatte han i Sommernødets Sted give hende sex halve Kronedaler og en Marks Penge. Peder Rasmussen af Rø Sogn gav hende i Fruerstuen 1 Rigsdaler 1½ Mark i Stedet for et Lispund Hovmandssmør og maatte siden udgive samme Penge end en Gang til Slottets Under skriver Tommes Christensen; herover ankede han for Sinclar,

men den gode Frue nægtede med sin Ed at have modtaget slige Penge, paa den Maade kunde han vidne hende alt hendes Gods fra, og den gode Slotsherre svarede ham, at han hellere vilde skænke ham ti Daler, end tage en Daler fra ham med Urette. Fruens Ed var dog mislig, thi da Peder Rasmussen bragte denne Sag ind for Nørreherreds Ting 16. Jan. 1623, vidste Sinclars Ridefoged Knud Christensen kun at svare, at Skriveren havde forsømt at føre den til Frue Kirsten ydede Pengesum ind i Regnskabet.

Skarp Paatale af Misligheder ved Kirsten Kaas's Stueing rejste Bønderne paa Herredstingene i Juni til Oktober 1622. Tvert imod Maglegaardsforskriften fra 1555 afkrævedes dem Skriver- og Pantepenge, og deres Arbejdsægter omsattes i alt for høje Pengeydelse; da Jens Hjort af Persker forgangen Vinter blev tilsagt til Vandægt paa Hammershus, var han to Dage paa Vej til Slottet og kunde ikke komme frem for Guds Vejrlig, saa maatte han udgive for samme Ægt 3 Rdl. og 2 Slettemark, og toges endda hver af hans Trelinger kun god for 2 Skilling. Som ham gik det mange; men naar Bønderne skulde tage imod Penge, galdt disse fuld Værd. Deres Kvæg købtes ind til Slottet til Underpris, men vilde de udlægge deres Sommernød med en tilsvarende Pengesum, sattes Prisen en Tredjedel højere. Lavrids Kjøller paa Knarregaard førte Ed og Vidner paa, at han havde maattet udgive syv Skilling i Stedet for den enstige Skoleskilling til Løn for Rektoren i Rønne Latinskole. Lavrids Mikkelsen paa Lindholm i Rø havde at yde i Landgilde tolv Tønder Trækul, men maatte i deres Sted give atten Marks Penge, det dobbelte af hvad de forhen var satte til. Da Sinclars Svigersøn Jesper Gøye var død, ydede Hans Rasmussen paa Ladegaard i Klemmedsker tolv Høns til hans Jordefærd i Rønne, maatte dog siden i Bogklaringen udrede en halv Kronedaler for samme Høns. I Høægten maatte Bønderne age tre Læs for tidligere to, og mangan maatte ligge udenfor Slottet Nat og Dag i sin strengeste Høst og med stor Nejen og Bukken faa Niels Ladefoged til at afskrive Ydelsen i deres Jordebogsregnskab. Selv om deres Arbejdsydelse var fuldt udført, afkrævedes dem dog i Bogklaringen Penge for den. I Skokketal mødte Bønderne frem paa Herredstingene med slige vidnefaste Klager.

Værst gik det til paa selve Hammershus med Kornmaalet og

Smørvægten. Tvert imod Forskriften fra 1555 skuddede Niels Ladefoged den velfyldte Korntønde, heldte saa Topmaal paa, trykkede det ned med Hænderne saa ubilligt, at Kornet flød ud paa Gulvet, krævede Topmaal paa ny, og hvis Bonden endda havde Korn tilbage i sine Sække, maatte han tømme det ud til det øvrige og tilsidst give Niels Penge til for at blive afskrevet i Skyldbogen. I Smørkelderen øvede Underskriveren Tommes Christensen med Keldersvenden Lavrids Nielsen til flink Haandlanger falsk Vægt og blev Gang paa Gang greben i ukristeligt at tilveje sig Bøndernes Smør i Overvægt af to til fire Lispund paa Tønden ved at sætte adskillige Kobberlodder, Blykugler, Sandposer eller endog en Teglsten paa Smørvægten. I Vinteren 1621—22 stod Bonden Hans Larsen af Krashave frem paa Klemmedsker Sognestevne og paasagde Tommes og Lavrids, at de havde skikket sig som Tyve mod Fattigfolk, med mindre de havde handlet saa efter deres Herre Sinclars Paabud. Dette æreskændige Paasagn, som vandt Tilslutning rundt om blandt Landets Bønder, kunde en lille ærekær Keldersvend ikke lade sidde paa sig.

Lavrids Keldersvend indstevnede Tommes Underskriver for Hammershus Borgestueret, dannet af Vagtmester Jens Bay, Slotsskriver Niels Nielsen, Staldmester Gregers Christensen og Slotssmed Lars Nielsen, og her vedstod Tommes 17. Sept. 1622, at ene han havde forestaaet Modtagelsen af Smørret og forfalsket Vægten med de omtalte Blykugler, som han havde baa-ret did dulgte i sin Hat, og at Keldersvenden kun havde handlet efter hans Paabud. Om denne Tilstaaelse udstedte Borgestueretten samme Dag sit retskraftige Vidnesbyrd. Dog undlod Sinclair at sætte Galgenfuglen Tommes i Bur, og efter at der var givet Synderen to rumme Maaneder til at rømme fri af Lande, satte Vagtmesteren paa sin Herre Sinclars Vegne 28. Nov. i Rette for Nørreherreds Ting, at den tiltalte Krashavebonde Hans Larsen for sin uhjemlede Sigtelse burde lide den Tyvsstraf, som han havde søgt at bringe over den skyldfrie Keldersvend. Her dømte Herredsfogden Samsing Andersen, hvis Gaard i Klemmedsker har taget Navnet Samsingsgaard efter ham, 30. Jan. 1623, at Krashavebonden maatte gaa sagesløs hjem, indtil Lavrids Keldersvend, som vitterligt havde brugt den falske Vægt, bragte den undvegne Tommes Underskriver til Stede som sin

Hjemmelsmand. Retfærd sejrede; men den underfundige Retsforfølgelse lagde sine tungtvejende Blykugler paa Ridder Andres Sinclars Skyldvægt.

Hans Larsen fra Krashave og Bolskerbonden Mikkel Hansen bragte 9. Juli de talrige Tingsvidnesbyrd til Kongens Danske Kanselli i København, hvor det tilfaldt Hofjunker Erik Krabbe at undersøge dem og føre dem frem for Kongen. Her vendtes Sagerne saa, at Klagerne ene galdt den bortrømte Underskriver, og da han var maaske Hundred Mile borte, fandtes intet mere at gjøre. Utvivlsomt havde Sinclar mødt uredelige Tjenere, men ligesaa utvivlsomt var han en altfor føjelig Ægtemand for sin havesyge Frue Kirsten Kaas, hvem Borringholms Bønder nu havde givet en haardt tiltrængt retsindig Lære. Da fire Husmænd fra Nørreherred udenfor Fogedboden i Rønne havde sagt Sinclar, at hans Frue nu afkrævede dem Penge for Dagværker, som de længst havde aftjent, havde han kun det Svar til dem, at paa de Tider havde han været maaske Hundred Mil borte. Snart kaldtes han endnu længere bort, haardt syg hastede han en af de sidste Oktoberdage 1624 over til Skaane, og her paa sit nygrundede Herresæde Sinclarsholm døde han 17. Jan. 1625 i sit 70. Aar. Saa maatte hans myndige Enke fravige Borringholms Len til Fardag 1. Maj. Ogsaa i Døden, som i en miskundelig Time kaldte ham fra Synderdalen, kom Sinclars Lensstyrelse til at minde om hin uredelige Hans Lindenovs femten Aar tilforn.

De djerne Borringholmeres Kamp mod Lensmandsvældens Overgreb bragte dem kun en halv Sejr. Den vandt de selv. Christian den Fjerdes vaagne Retfærdssans vovede ikke den strenge Dyst med den hofvante store Lensmand, Rigsraad og Ridder og den egenmægtige Lensfrue. Som 1610, saa 1625.

2. BØNDER, FRIMÆND, BORGERE

Borringholmerne regnedes mest for et Sømandsfolk. En dansk Vaabenforsker Anders Thiset undredes over, at deres Lands Vaabenmærke i Rigsskjoldet blev et Landuhyre, den gyldne Lindorm i et blaat Felt. Denne gængs Opfattelse var ikke helt grundløs, mange Borringholmere pløjede Søen, inden de pløjede Landjorden, og rundt om paa Bøndergaardene sad mangen stovt

Søkapitajn, som havde hentet sig Vidsyn, Snarraadighed og Selvfølelse fra sin Ungdomsfærd paa oversøiske Strande. Derfor blev Landets folkeligste Sang J. C. S. Espersens Digt om Sjøkarinj, der skildrede en Søguts Hjemlængsel til Bondelandets Liv og Virke. Borringholm var og blev dog altid et Bondeland.

Det karrigt ydende, stentuede, lynggroede Klippeland lærte i sin Børneskole Borringholmerne op til Mestre i den Kunst, af Knaphed at skabe Rigdom. Røvertogter, Krig, Fremmedvælde, tyngende Skattebyrder, uredelig Lensmandsvold, Landepest kunde sætte dem i Knæ, men i næste Sæt hævede de sig muskelspænstige, ranknakkede, skød Undertrykkerne bort fra Fadet og fyldte det rigt med Sul for Landets egne Børn. Nøjsomme til Hverdag bød de Aarets og Livets Glædedage velkomne i overdaadige Gæstebud. Selv de rige lybske Handels herrer fandt deres mange Kirkefester, Brylluper, Barsler og Ufrøl altfor umaadelige, men da de danske Love mod Overdaadighed ikke var forkyndte for Borringholmerne, kunde Høvidsmand Boitin ikke gribe ind herimod.

I Købstæderne samlede Skipperne sig Grunker paa sine Søfærder og hjemme i Handelsboderne, og de tiltog sig Eneret til at sidde i Raadmand- og Borgmesterstolene. I Rønne blev Slægterne Kofoed, Kames og Bohn styrende fra Aar 1500 fremover. Den første Peder Kofoed, Borgmester 1510—32, var udgaaet af en ældre indfødt Frimandslægt og tog Navn efter dens Vaabenmærke Kokloven; den første Claus Clausen Kames, Skibsrheder 1568, Raadmand 1584, var maaske sammen med sin Fader hidkommen fra Skotland; den første Herman Bohn, Skipper 1584, Raadmand 1604—09, kom rimeligvis fra Lybek, blev gift med en Datter af Kongens Jurisdiktsfoged Henning Gagge, og hans Efterslægt førte 1660 som Seglmærke en Kvist med sex Bønner (Bohnen) og syv Blade. Ogsaa i Svanikke kunde Skotten Andres Sinclar møde Landsmænd, hiddrevne af deres Hjemstavn Trostvistigheder; her var David Wolfsen Skipper 1629, Raadmand 1648 og Sander Dich (1571—1612) havde efterladt sig en Broder, Skipper Hans Dich. I størst Tal indvandrede dog lybske Skippere, og endnu Hundred Aar efter 1576 gik livlig Handel paa Lybek. Den havde at kæmpe mod jevnlige Udførselsforbud og Toldpaalæg, som den helst lod uænsede; det kostede 1598 den senere Borgmester Mads Ravn i Rønne en stor Bøde paa

50 Rdl. at have indskibet Havre og Kød for at udføre det til Tyskland mod Kongens Forbud. Toldintægterne var 1648 hele 2300 Rdl., 1656 efter den store Pestdød ikkun 778 Rdl., af hvilke nær sex Syvendedele faldt i Rønne Havn. Her sad nemlig Landets eneste Tolder og kunde vanskeligt faa Kig paa alt hvad der gik ud eller ind over Landets Østkyst.

Som den vigtigste Toldhavn fik Rønne sin gamle Udskibningsbro udbedret ved en Kongegave 26. Okt. 1580 af 50 Egetræer fra Almingskoven og endnu en Gave 18. Juli 1649 af Tømmer. Byens Borgere vedtog frivilligt at yde Bropenge til dens Vedligeholdelse og fik 29. Juni 1651 denne Aftale stadfæstet af Kongen; heraf fremspirede senere Tiders Havnepenge. Der byggedes paa Borringsholm saa mange Skibe, at Christian den Fjerde 21. Jan. 1631 for at skaane Landets Skove forbød Salg af Handels- og Krigsskibe derfra til Udlandet, hvorimod Salg indenfor Riget var tilladt.

Kampen mod fremmede Kræmmeres Landprang maatte stadt føres. Frederik den Anden forbød 12. Juni 1577 al Landprang og Udlændinges Salg i Smaakøb i Købstæderne udenfor Høstmarkedstiden fra 24. Avg. til 29. Sept. under Straf og Forbrydelse af deres Varer, hvorimod Byernes egne Borgere forpligtedes til at falholde til skellig Pris Klæde, Humle, Salt, Staal, Jern og andre slige Varer til Bøndernes Brug. Men som Oldtidens Strandhug trængte Kongebud sjældent dybt ind paa Borringsholm. Forbud mod Landprang maatte ideligt indskærpes paa ny. I Traad med dem gik ogsaa Christian den Fjerdes Paabud 28. Juni 1623, at Axeltorv skulde holdes i de borringsholmske Købstæder hver Onsdag, og at Bønderne kun her maatte bringe deres Landbrugsvarer frem til Salg. Trods nye Indskærpninger blev Købstadstorv næsten useet paa Borringsholm, Bønderne holdt urokkeligt ved, at de maatte sælge deres egne Varer, hvor de lystede, de gik selv søvante til Skibs med dem, og Mads Kofoed paa Kofoedegaard i Østremarker maatte 1639 bøde 20 Rdl., fordi han var sejlet til Tyskland med sine Øxen.

De trange Handelskaar medførte Ønsket om at se Købstædernes Tal formindsket. Landets Folketal svingede ved Aar 1600 omkring 10000 og kunde ikke bære fem Købstæder oppe i Velstand. Den hidkomne kongelige Kommission indstillede 1. Avg. 1618, at kun Rønne og Nexø burde opretholdes som Købstæder,

Hasle, Svanikke og Aakirkeby derimod indlemmes i Herrederne som Fiskerlejer og Bønderbyer, og Christian den Fjerde var 1624 under sit korte Ophold her nær ved at kassere Hasle som Købstad, men det blev dog lykkeligt afværget ved Folks Forbøn.

I mangt og mest gik Købstad og Bondeland udi et uden skarpt Skel. Naar Bønderne selv udførte sine Øxen, greb Skipperne til at lægge sig Stude til i Byvängen og tilkøbe sig de nærmeste Gaarde i Nabosognene, hvis Avlsbygninger de lod forfalde, og hvis Jordavl de drev ind under Bygaarden. Omkring Rønne, Nexø og Svanikke fremkom et Bælte af saadanne bygningsløse Gaardtomter, Stedeler, Stæle, der ubosatte gik fri af Ægtkørsel og Dagværk til Slottet. Som Følge af dette Skaar i Kongens Herlighed forbød Christian den Fjerde 3. Avg. 1628 ganske og aldeles Borryngholms Købstadmænd at købe Bøndergods, thi den som vil være Bonde, skal være Bonde, og den som vil være Borger, skal være Borger. Kongen saa dog ikke Skellet fastlagt, en god Borryngholmer var helst baade Sømænd og Stadmand og Bondemand tillige. Hver Bygaard havde sine to Porte, ad den ud imod Søen rullede Høsten fra Havet, ad den modsatte Høsten fra Landjorderne hjem til Skipperen.

Hverken Natur eller Levekaar havde lagt kendeligt Skel mellem By og Land. Skippergaardene med de lange Ladebygninger langs Bygaden og de rummelige Hjemmeløkker bag Sten- og Stavegjerderne i de til alle Sider aabne Smaakøbstæder skiltes kun fra Byvängen ved et Led, som skulde holde Gadernes løsgaaende Huskvæg borte fra Vangagrene fra Vaar til Høst, og som fjernedes ind under Tag for Vinteren. Mellem Byvang og Bondejord var kun det Gjerde, den svage Lovgivning søgte at sætte. Fritagne for Byens Tynge sad dens Borgmestre som Frimænd paa sine Skippergaarde og blandede Blod med Landsognenes Frimandstand. Jevnligt blev en Frimands søn Borgmester, en Borgmesters søn Frimand. Frimandslægten Kofoeds første Peder var Borgmester i Rønne 1510—32, dens følgende Led Hans, Peder og Hans sad som Frimænd i de omliggende Sogne Vestremarker og Nøkker, og dens femte Led Peder var atter Borgmester i Rønne 1645 og Ejer af Frimandsædet Almegaard i Knudsker.

Da det tunge lybske Læs laa væltet ud fra Landet 1576, var de smaa Frimænds Rolle som Urostiftere, drevne frem af Kon-

gen, spillet til Ende. Tilbage stod kun for Kongen at jevne deres lille Tue ud; men Borringholms Frimandstand blev en sejt Klippeknold at hugge bort. Vel stadfæstede Frederik den Anden 9. Juni 1586 Adelen paa Borringholm i de den af hans Fader givne Friheder, men dette Kongebrev galdt ingenlunde Frimændene. Kongen arbejdede stadigt skrappt frem mod Maalet: Adelsmand for sig, Frimand for sig. Ildefaren blev Frimanden Oluf Bagge, som 1572 havde maattet efter sin ubillige Herredsfogeddom over Borrita Kjöllers købe sin Ære tilbage hos Kongen; han tiltaltes af Lensmanden Gøye for at have tilegnet sig adelig Vragret, og den nye Herredsfoged fradømte ham 10. Juli 1578 Stranderi paa Baggestrand udfor hans Frimandsæde Baggegaard i Klemmedsker.

Skelstregen mellem Adel og Frimand løb ud og ind, som alle unaturlige Grænseskel Menneskens Taabelighed sætter. Landsdommer Peder Hansen Uf (1536—96) til Sømlegaard førte sin gamle Adelslægts Vaabenmærke Gavlsparren, var gift med den rige Adelsjomfru Mette Hansdatter Myre, og hans to Døttre ægtede Adelsmændene Jørgen Henningsen Gagge og Hans Grabov; hans Brodersøn Hans Olufsen Uf til Gyllensgaard døde 1601 som Lensmand paa Vardøhus. Dog maatte Landsdommer Uf nøjes med at indhente 27. April 1580 et Kongebrev paa at have sine mange Gaarde i samme Frihed, som hans Forældre før ham og som andre Frimænd der paa Landet deres Gods friest havde, dog saa, at hans vornede Bønder skulde udrede til Hammershus alt, hvad de var vante af Arils Tid til at yde. Da han trak sig ud af Landsdommersædet, blev hans Efterfølger, fra 25. Avg. 1588, Jens Pedersen Kofoed til Kyndegaard af den kendte Frimandslægt, der ved denne Tid tilegnede sig Ufslægtens Gavlsparre til Vaabenmærke i sin gamle Koklovs Sted, mødt overalt i Riget som fuld Adelsmand, gift med den adelsbyrdige Anne Spendt, uomstridt Arving efter hende 1618 af hendes jyske Adelsgoods; han nedlagde 1623 Landsdommeriet og døde 9. Febr. 1625 som barnløs Enkemand.

En ny Adelslægt, hvis fulde Slægtnavn var: Clausen eller Køller, og hvis Vaabenmærke var det samme paa langs tredelte Skjold, om man vil en midstillet Pæl, som Slægten Brahe førte, kom rimeligvis fra Sydslesvig hid med Christen Clausen Køller inden 1572; i Ægteskab med Mogens Ufs Datter Margrete fik

han Hallegaard i Olsker med andre Gaarde, af hvilke Kras-
have i Klemmedsker blev af Kongen 25. Sept. 1580 gjort skatte-
fri for hans Livstid, som den fordm havde været for hans Hu-
strus Farfader Oluf Tuesen. Han døde efter 1586, hans Enke
o. 1598. Af deres to Sønner arvede den yngste, Christen Clau-
sen Køller Skovsholm efter sin Morbroder Peder Uf, blev
Landsdommer 5. Okt. 1623 og døde i Nov. 1628, hvorefter hans
ældre Broder Jacob Clausen arvede Skovsholm, hvor han døde
inden Udgangen af 1632. Med den 1628 fra Pommern hidkomne
Adelsjomfru Maria von Rhade havde han som eneste Barn
Christen Clausen Køller den tredje, ved hvis tidlige Død Mo-
deren fik Skovsholm i Arv og 1633 bragte den til sin anden
Mand Christian Maccabæus. De to Brødres Søster Kirstine
Køller til Hallegaard ægtede Sivert Jørgensen Gagge. Baade
Maccabæus og Gagge var med til 1645 at paaføre Borringholm
smædelig Vanskæbne.

Disse Adelsmænds Friheder led ingen Krænkelse, kun Fri-
mændene maatte stækkes. Regeringsraadet lod 30. Juni 1593
udgaa Brev om de mange Undersaatter paa Borringholm, som,
skønt vitterligt fødte af Bønder og ufrit Folk, udgav sig for
Frimænd og nægtede at følge Indstevninger for Landets Dom-
stole, at saadan selvtagen Frihed nu alvorligen forbødes dem.
Da en ung Karl havde skudt to Hjorte, fritog Christian den
Fjerde ham 25. Marts 1605 for Livsstraf mod at bøde 100 Daler
og tjene tre Aar udenvelts i Tyrkekrigen og indskærpede
samme Dag strengt de i denne Jagt uskyldige Frimænd Kol-
dingforskriften fra 1553, da han havde erfaret, at en Part Kna-
ber og frie Bønder paa Borringholm understod sig at tage sig
Adels Jagtfrihed, skønt de ikke var af Adelsherkomst.

Skellet mellem Adel og Frimænd lod sig til Syne i en Arve-
sag. Landsdommer Jens Kofoeds Fætter Peder Poulsen Kofoed
(1548—1616) sad som almindelig Skattebonde paa Kofoedegaard
i Østremarker og ægtede o. 1575 Henning Gaggas Datter Else-
bet, der fra sin Fader havde arvet fire Vornedgaarde i Aaker.
Hun overlevedes et kort Dagerum af en Søn, ved hvis Død
19. Avg. 1585 Peder Kofoed blev Arving til dette Adelsgods.
Hans Svoger Jørgen Gagge tillod ham at tiltræde det under
Forudsætning af Kongens Billigelse, og Christian den Fjerde
tilstod da 3. Juli 1598 ham og hans Arvinger det saa frit, som

andre der paa Landet deres Gods friest havde. Peder Kofoed var frimandsbaaren, men Frimand blev han først 1606 ved Køb af Baggegaard.

Adelsmodet luede højest i Slægten Bagge. Den adelsbryske Lensmand Lindenov stevnedes Frimændene for sig og fraraadede dem den Daarlighed at tilegne sig Vragret. De lovede alle at følge hans Raad undtagen Niels Bagge, der kun vilde falde til Føje for en Dom, nu da hans Farfader, Fader og i 27 Aar han selv havde nydt godt med Vrag paa Baggestrand. Nørreherreds Ting fældede da 22. Avg. 1605 den Dom, at Bagge skulde staa til Rette for alt, hvad han havde tilegnet sig der paa Stranden, og bøde sin Tremark og sin Ære som for andet Tyvsgods. Saa maatte han drage til Kongen, afbede sin Forseelse som skeet af Misforstand og udvirke 13. Okt. ved gode Mænds Forbøn et Kongebrev om, at han skulde gaa fri af Tiltale, hans Ære være uskadt, mod at han udredte billig Værd af hvad Vrag han havde bjerget for sig i sin Ejertid. Hjemkommen med Æren blev han dog strax forfulgt af Lindenov for et Stykke af Kongens Strand, som hans Fader gjennem et uretligt Skelsyn havde tillistet Baggegaard, og som Landstinget 24. Avg. 1605 havde fradømt ham. Da han nu ikke kunde være Adelsmand paa Borringholm, solgte han 3. Nov. 1606 sin Slægtsgaard til Peder Kofoed; søvant tog han Tjeneste paa Orlogsflaaden, blev 1611 Skibshøvidsmand og døde et følgende Aar som den sidste Mand i Frimandslægten Bagge.

Bagge fejted til Side faldt Vejtraad strax mere jevn for de andre Frimænd, „vi fattige Adelsmænd paa Borringholm“, som Niels Bagge havde skrevet 1606. Højt hævede over Borringholms gamle Arvegangsvedtægt om Gaardene som Slægtens Odel ødede de sit Jordegods bort i glansfuld Hævd af deres Stand. De frie Gaarde gik i stigende Tal over paa danske Adelsmænds Hænder og fra dem til Kongen. Til Oxes og Hardenbergs 39 Gaarde lagde Christian den Fjerde endnu 24 Gaarde ved Mageskifte 29. Juli 1632 med Jochum Grabov, som forud til andre havde solgt 6 Gaarde, alle arvede efter hans Stifmoder, Landsdommer Peder Ufs Datter; efter hendes Moders Slægt bar fem af dem Navnet Myregaard. Endnu købte Kongen 17. Jan. 1640 af Christopher Gøye 5 Gaarde. Gaggernes gamle Eje Lensgaard med 7 underliggende Gaarde gik fra Falk Gøyes

forgældede Svigersøn Esge Bille til Morids Podebusk, fra ham til hans Søster Vibeke, hvis Datter Margrete Ulfeld blev Admiral Niels Juels Hustru, og han mageskiftede 24. Jan. 1679 disse Gaarde til Christian den Femte. Saaledes var 76 Frimandsgaarde gledne over til at være Kongens Fæstegaarde; i Slottets Jordebøger indskreves de efter deres tidligere Herskaber som Oxebønder, der kendtes paa, at de gav fra en halv til to Tønder Torsk i Landgilde, Graabo- eller Grubbebønder ved Siden af Biskops-, Kapitels- og Spitalsbønder.

Kun et Mindretal blev tilbage hos de smaa Frimænd. Baggegaards hele Herlighed omfattede ikkun 18 Tønder Hartkorn, Kyndegaards kun 12 Td., det største Frimandsgods Skovsholm 57 Td., tarveligt Bondegods imod hartkorndigert dansk Adelsgods. Selv Claus Jørgensen Gagge, som ejede 25 Td. Hk. til Klintebygaard i Ibsker, mægtede ikke at værge sin danske Slægtadel imod Christian den Fjerde, da denne 1631 rejste Tiltale mod ham for at have nedskudt en Karl, Peder Jacobsen, hvem han havde truffet paa Brændehugst i Gaardens Skov; han blev nævnt Frimand, efter den Lejlighed der paa Landet var. Yderligere mindskedes Frimændenes trange Kaar ved, at de kongelige Kommissarer 1624 overtalte dem til at lade sine Fæstebønder indskrive i Slottets Jordebøger til Ydelse af Skur- og Kosmør for derved at holde sig Adgang til Kvægdrift m. m. paa Bøndernes store Fællesgræsgange, de saakaldte Kongens Udmarker, aaben.

Tallet paa alle Landets oprindeligt frie Gaarde var 265, hvoraf 12 fra den ældste Tid tilhørte Kongen, 15 blev Præste- og 15 Degnegaarde, 30 Kirkebo, 15 Spitalsbo, 18 Biskops-, 11 Kapitels- og 4 Kanonikats- eller Kannikegaarde, nogle Kloster- eller Munkegaarde, 16 Frimænds Sædegaarde, 18 Gildesgaarde, Resten o. 100 almindelige Vorned- eller Frimænds Fæstegaarde. Efter Kongens gjentagne Indhug blev kun en Fjerdedel af disse ladt Frimændene tilbage at vantrives paa, og den nævnte Smør-ydelse til Slottet udtolkedes endda senere 1687 derhen, at Kongen var Medejer ogsaa i disse Gaarde. For Fæstebønderne var trods Navnet Vornedgaarde det vordnede Arbejde til de smaa Sædegaarde en yderst ringe Byrde og Fæsteforholdet Livsfæste for Bonden og hans Hustru, hvilket i Reglen mod ny rimelig Indfæstningssum gik i Arv til deres yngste Søn.

Kærnen i Folket var Selvejerbønderne, som sad paa sine 680 Slægtgaarde og lod dem gaa udelte i Arv fra Fader til yngste Søn gjennem Aarhundreder som Slægtens Odel, der uden hele Slægtens Billigelse ikke kunde sælges til Fremmedmand. Var sligt Salg sket uden tilbørlig Lavgbydelse paa Tinge indenfor Slægten, stod det dennes Medlemmer aabent at løse Gaarden tilbage for den maaske 70 Aar tilforn givne Købesum. Denne Borringholms gamle Arvegangsvedtægt, omtalt 1542, godkendt 5. Sept. 1572 af kongelige Kommissarer og 29. Okt. 1636 af Herredagen i København, gav den yngste Søn eller, hvis ingen Søn havdes, den ældste Datter Ejerret til Gaarden ved Faderens Død til en paa Samfrændeskifte sat lav Pengeværd. Den byggede maaske mest paa det Hensyn, at en i Reglen mindreaarig Gaarddrønts kommende Ejerkrav forligedes bedst med en ofte ung Enkes uomtvistede Ret til at hensesidde i Gaardejet sine Levedage ud; desuden gav den mindre hyppigt Ejerskifte, som medførte Udgivelse af Kendelsepenge til Kongen. En tilsvarende Arvegang fandtes indenfor snevre Omraader i England, Frankrig, Tyskland og Rusland. Ved svære Misgjerninger kunde en Selvejergaard, for øvrigt ogsaa Adelsgods, forbyrdes til Kongen; sligt skete sjældent. Hyppigere satte Kongen sig til Ejer af en Gaard for udeblevne Skatter.

Alle Selvejerne havde at svare Jordebogsskatter og Pligtarbejde til Hammershus. De nævntes derfor Kongens Skattebønder eller 5. Maj 1572 Kongens og Kronens Fribønder, oftest dog jordegne Bønder. Baade under Krige og i Fredstider maatte de ofte udrede tunge Extraskatter, Landehjælp, Mad-, Korn-, Kobber-, Rente- og Pengeskatter, ukære Børn med mange Navne. Disse Udskrivninger steg højt under Christian den Fjerde, hvert af Aarene 1620—58 bragte en eller indtil fire af dem. Blev nu Gaardene vage, forarmede, fordærvede af Ildsvaade, Flyvesand eller Misvæxt, kunde Ejerne efter Herredsvidne paa deres Uformue fritages for Extraskat. Endda maatte nogle aldeles vige med stor Armod fra sine Gaarde, som derefter stod øde og tilfaldt Kongen. Af saadanne forarmede eller helt øde Selvejergaarde fandtes (1620) 7, (1624) 19, (1625) 35, (1626 Foraar og Efteraar) 45 og 68, (1628) 100; Tallet var 1630 nede paa 40, men 1636 oppe paa 74, og for den almene Kornskat til Mortensdag, omsat til en halv Slettedaler af hver Bonde,

fritoges 236 Skattebønder. Selv om Tingsvidnerne vel gik for lemfældigt frem, var disse Aar klarligt en haard Krisetid for Landbruget. Ofte overdrog Kongen en af ham overtagen Ødegaard eller Stæl til Nabogaarden, mod at dennes Ejer svarede dens faste Skatter; saaledes opstod de Enkeltgaarde, som have dobbelt Numer i Gaardlisterne, tidligst maaske Kjølleregaard, 14. og 16. Selvejergaard i Nylarsker, om hvilken Herredstinget 26. Okt. 1614 vidnede, at 16. Gaard var en Ødestæl uden Husbygning i Hundred Aar og tillagt 14. Gaard.

Skatter var aldrig lystelige for Borringholmerne, og saa længe de inden Aar 900 tog sig selv deres Konge eller Landshøvding, gav de ham næppe andet end Vaabenfølge i Landets indre Styrelse og ydre Forsvar. Først ved Tilknytningen til Hjemriget fik de alle danskes Pligt til at yde Kongen Arbejdstjeneste, Underhold og Vaabenfølge. Da Rigets Konge sjældent færdedes paa det fjerne Land, blev disse Pligter vist her ret hurtigt, maaske under den skattekære Knud den Fjerde, omsatte i de tre ældst kendte Kongsskatter Inne, Stud og Leding. At de var indførte her, inden Kongen 1149 overdrog Landets tre Herreder og 1303 det fjerde til Ærkebisppestolen, turde fremgaa af, at de nævntes 11. Marts 1403 i det Brev, hvormed Ærkebisp Jep Gerdson Ulfstand som Landsherre fritog Jep Andersen fra at svare disse Kongsskatter af sin fra Svigerfaderen Sasser Mogensen arvede Selvejergaard, nu vist Sasseregaard i Østremarker. Allerede da var de tre Skattenavne en forældet Brug og i Skattelisterne afløste af nyere Navne hentede fra Skatternes Forfaldstid, de Varer hvori, eller de Ejendele hvoraf de svaredes.

Som faste Aarsskatter nævntes Næfgjæld 1313 ydet af Vornedgaarde og sammen med Bode-, Stad- og Midsommergjæld 1345. Næfgjæld, omtalt af Snorre Sturlason, var dog her ikke en Mandtalsskat paa hvert Hoved eller hver Mund, men derimod en Kvægskat paa hvert Hoved eller hver Mule. En almen Mandtalsskat spores ingensteds i Borringholms Middelalder og mindst af alt i Fæstebondens Afgifter til Gaardejeren, og det Vidunder at en fast indplantet Jordebogsskat vantrivedes og krøb i Jorden igjen, saa Menneskeøjne aldrig. I senere Skatte-regnskaber gjenfandtes Næfgjæld ene som Skur- og Kosmør, hvilket baade Selvejernes og Vornedbøndernes Køer maatte i rigt Maal yde Kongen som Landsherre frem mod vor Tid;

det udrededes efter Tallet paa Hoveder og Køer som en Muleskat.

Bodegjæld 1345 var Skyld og Skat af de Handelsboder, som fremmede Skippere satte i Købstæderne og Fiskerlejerne under det store Høstfiske, Gripsvolderne i Rønne 1330, Kolbergerne i Nexø, de østlige Hansestæder fra Aasdale langs Østkysten op til Sandvig og Krogkaas. Stadgjæld 1345 var Byskat af de ny fremdukkende Købstæder, Rønne inden 1327, Nexø og Aakirkeby 1345, senere Svanikke og Hasle. Midsommergjæld 1345, allerede nævnt af Sakse i hans Danmarkshistorie, var endnu 1327 kaldt Sommerstud, en Del af Kongsskatten Stud, og udgjordes 1525 af aarligt 56 Sommernød, Ungkvæg slagtefærdigt om Sommeren. De afgaves til Landsherren af Sognene i deres Helhed, færrest af Knudsker med to, flest af Klemmedsker med sex, og fordeltes af Sognegilderne ene paa Selvejerne. Efter at Lensmanden jevnligt havde taget Penge i deres Sted, omsattes 1625 hele denne Ydelse i Sommernødpenge. Dertil sluttede sig 11 Sogneøxen afgivne inden 1. Nov. af Herrederne som Enheder og omsatte 1625 i Sogneoxesmør fra hver enkelt Selvejergaard. Som Studkorn til Kongens Underhold afgav hver Selvejer aarligt inden 30. Nov. en Tønde Byg; en Mindelse om den turde findes i Landsmaalet, der kun kender Byg for Korn og nævner de andre Kornarter Sæd. Hvede indgik ikke i Afgifterne; den var dyrket, om end i ringe Maal, hvorpaa 1569 Agernavnet Hvedelandet under Olsker Præstegaard tydede.

Til Kongsskatten Stud, Stød eller Støtte hørte ogsaa Stødgalte, $37\frac{1}{2}$ af hver Art i 1525 og $39\frac{3}{4}$ i 1598, ydede af 151 Selvejergaarde med hver en Ko- og en Svinefjerding, af Brogaard i Aaker og Siegaard i Klemmedsker med hver en halv og af Splidsgaard i Klemmedsker med en hel Ko og en hel Galt. Disse 154 Gaarde med den særligt store Støtteskat nævntes Gaardstøttebo (1555 paa Tysk: Gertstadten Bondern); af og til kunde deres Nabo i Gaardtallet, som intet Stødkvæg ydede, opføres som Nillebo efter det latinske Nil, Intet. Kun et ringe Tal Støttebo var særligt store Gaarde, 1614 taltes endog om et ringe Gaardstøttebo; ved Støds kattens Paaligning i Middelalderen maatte de vel alle eje rig Eng- og Skovgræsning paa deres egen Grund eller paa Højlyngen, men i Aarhundredernes Løb maatte deres Særskat dog avle Uretfærd, og Ejernes fattige

Trøst være ene den, at en retfærdig Skatteligning var Mennekeheden altid for dum til at udpønsse. Byrden var dem saa meget større, som disse Gaardstøttebo tillige ydede 6 Læs Brændevad af deres Skove, hvor andre Selvejere kun gav 4, dernæst 1 Lam, $\frac{1}{2}$ Faar og 12 Høns, hvor almindelige Gaarde kun gav 2 Høns, samt 2 Hvid Penge i Nejgegjæld ud over disses 4 Skilling, senere ogsaa 31 Sk. i Knægtepenge mod almindelige Selvejergaardes 27 og Vornedgaardes 22 Sk. Indenfor Sognene havde Ibsker kun to, Aaker med sine Aaløb og Enge derimod 24 Gaardstøttebo, Østreherred 14 og Vestreherred 54. Det mindste af dem var vist Smedegaard i Knudsker. Foruden dem gav endnu 172 Selvejergaarde hver et Faar.

Støds-katten laa urokkeligt fast for alle Tider, og med den havde Slotshøvidsmandens aarlige Stueting ude i Sognene intet at gjøre. Rø Sognebønder udtalte 1548 dette Ord som Stoueding, og som Slottets Skriver tre Gange aarligt red rundt i Sognene paa Skriverting eller Bogklaring for at klargjøre Bøndernes Skatteregnskaber, drog Slotsherren en Gang om Aaret ud paa Stueting for at holde Retsstue til Paasyn og Fastsættelse af Skattelempelser for særligt nødstedte, vage eller helt øde Gaarde, for hvis fortrellede Bønder maaske endda Fiskeriet var slaaet fejl. Den hvert Sogn som en Enhed paahvilende Gæsteripligt til at huse og føde Slotsherren og hans Følge eller Skriveren paa disse Ting eller Slottets Udridere Hofmændene ved andre Lejligheder omsattes tidligt delvis til Ydelser af Skattevarer. Saaledes svarede Fodergæstnings- eller Hofmandssmør af Selvejerne i det Slottet nærmeste Herred og i Nøkker og Knudsker Sogne, hvor Udriderne ikke brugte at overnatte, og efter Fejden 1535 var Berent Knop ivrig i at indkræve Smør i Afløsning af Stueting (ikke „Stenedyk“). Afløsningen fuldførtes helt 1625 ved at Stuetingsmør, Stuetinghavre og Skrivertingpenge paalignedes hver enkelt Selvejerbonde.

Smørskylden var Bøndernes tungeste Skattebyrde og viste hen paa, at Kvægavl var deres rigeste Erhvervskilde. Den ydedes til Hammershus af hvert Sogn som en Enhed, i Tønder paa 16 borringholmske Pund, hvert Pund paa 24 Mark Smør; i Nutidsmaal var hver Tønde $170\frac{1}{2}$ k, hver Mark 444 Gram Smør. Dens samlede Mængde optaltes 1525 til $176\frac{1}{4}$ og 1598 til $175\frac{1}{4}$ Td., idet da 1 Td. var gaaet fra, ved at Vajllansgaarden 1565

havde faaet Adelsfrihed. Af denne faste Smørskat indgik 11 Td. fra Købstæder og Fiskerlejer, $6\frac{1}{2}$ Td. fra Kongens tolv Fæstegaarde. Af Sognenes fælles Smørskyld udgjorde Skur- og Kosmør, som altid nævntes sammen, 72 og Skursmør alene 53 Hundredele, og i Sognegildet fordeltes de paa baade Selvejer- og Vornedgaardene. Resten, nævnt Hø- og Dagværkssmør, paalagdes ene Selvejerne som en før 1525 sognevis gennemført Afløsning af disses tidligere Ydelser af Enghø og af Arbejdstjeneste; endnu 1598 ydede dog de tre Hammershus nærmeste Sogne selve Høet 296 Læs som Skat og Nøkker Sogn selve Dagværkerne, vist mest som Fragtægter fra Rønne Havn til Slottet siden 1490, til hvilke dets Leje gjorde det særligt skikket. Af samme Grund skattede Knudsker Sogn mest Dagværkssmør med 22 Mark Smør af hver Gaard. I Pengeværd 18 Rigsdaler for Tønden udgjorde 1645 Smørskylden 4815 Rdl. eller mere end alle Kongens andre Jordebogsindtægter, 4678 Rdl., af Borringholm.

Ko- og Skursmør, hvis Mængde for hele Landet var uforandrelig fra Aar til Aar, og som udgaves til 24. Juni og 29. Juli, paalignede Sognegildet Bønderne for hvert enkelt Aar efter Tallet af deres Køer og deres Kvæghoveder, saaledes at det blev en Muleskat, Næfgjæld. Efter i Fejden 1535 at have mistet sin almene Myndighed kaldtes Gildet Skurgilde, Skursmørret sagdes at ydes i Skuren eller i Skurhold af Sognebønderne, og disse Navne toges fra den Skure, det Skaar, som de i Skrivekunst uforfarne Bønder skar i Regnskabsstokken for det Hold Gildebrødre, som ydede Aarets Smør, Sogneøxen og andre Skatteafgifter, udskevne fra Sognet som en Enhed. Gildets Myndighed over den indensogns Skatteligning faldt bort 1625, da alle disse Sogneskatter paalagdes lodvis hver enkelt Gaard som en uforandrelig Aarsskat. Skurgildet sank da fra Lavgsgilde ned til Ølgilde, hvis eneste Formaal blev at gjøre sig en lystig Dag med Gildesgaardens Fæsteafgifter Øl, Brændevin og Tobak. Dets Sandemands Afgift var 1535 bleven inddragen til Hammershus, og derefter blev Sandemændene, nævnte 1499, Landsøvrighedens Ombud i Sognefogedgjerningen frem i Nutiden.

Kosmørret faldt 1530 og 43 med halvanden til to Mark Smør paa hver Ko. Paa dette noget usikkre Grundlag kunde Landets Kotal udenfor Købstæderne være 7300, og den lybske Høvids-

mand havde da ringe Aarsag til at klage over, at der 1545 var slagtet 1500 Køer, mest til Udførsel. Skursmørret laa meget ulige fordelt paa de enkelte Gaarde efter 1625, i Østrelarsker med fra 20 til 56 Mark Smør. De fedest skyldende Gaarde var lejrede paa Rad inde langs Højlyngens Grænsen, og herefter opfattede Borringholmerne Skursmørret som knyttet til Brugen af Højlyngsgræsningen; denne Opfattelse kom frem paa Maglegaardsmødet 1555 og ofte senere, og den stemte godt med, at Frederik den Anden 26. April 1578 tilstedte Bønderne fortsat fri Skovhugst i Almingen efter Udvisning af Lensmanden, mod at de udgav til Slottet deres hidtil vanlige Smørskyld herfor. Saaledes trængte en ny Opfattelse sig frem; i sig selv var Ko- og Skursmørskylden den gamle Næfgjæld, der igjen havde afløst Ledingspligten, og ved at vandre ind i Kongens Provianthus til Orlogsflaadens Brug tjente nu Smørskylden sit oprindelige Formaal. Kongens Forordning galdt ikkun det Skovsmør, som efter Almingskovens Fredning 1499 lejlighedsvis gaves for Tilladelse til at hugge Vogn- og Hustømmer her.

Smørskylden steg ved Kongens talrige Gaardkøb og gjennem Afløsning af Ydelser, hvis fulde Maal Husholdningen paa Hammershus og Avlsdriften af Slotsvängen ikke kunde fordøje, Hø- og Dagværkssmør inden 1525, Sogneoxesmør, Stuetings- og Fodergæstnings- eller Hofmandssmør i Aartierne efter 1600, Vedsmør og Vedpenge for nogle af de 3390 Læs Brændeved, som 1525 ydedes til Slottet. Herved kom Kongens Smørskat inden 1696 op paa 355 Tønder eller 311 Td. efter det ældre Tøndemaal. Alt som Tiderne gjorde Smørret til en kostelig Handelsvare, mens Kornpriserne ændredes kun lidt, øgede den Bøndernes Skattebyrder stærkt. En indgribende Ændring i Ydelsesmaaden gennemførte Jordebogen 1625 ved at fordele alle de hidtil af Sognet som Helhed udgivne Skattebyrder paa hver Bondegaard for sig for derefter at udregne hver Gaards Hartkorn.

En lignende Hartkornsættelse ud fra en simpel Omregning: saa megen Jordebogsskat, saa stort Hartkorn, var først søgt gennemført i Jordebogen 1616 for at fremskaffe et brugbart Grundlag for Paaligning af Kongens talrige Extraskattepaalæg. I disse havde Frederik den Anden brugt at samle Bønderne i Timandslag, indenfor hvilke den rige Bonde skulde hjælpe den

fattige i Skatternes Udredelse; det var gaaet trevent, ingen kunde fortænke en god Bonde i, at han ikke lod sig tvinge til at bære en forhadet Skat dobbelt, for Naboen med. Hyppigere og hyppigere gik Christian den Fjerde over til at udskrive Pengeskatter, for hvilke ene Mandtallet lagdes til Grund. En Udskrivning efter det uholdbart satte Hartkorn gennemførtes dog hverken 1616 eller 25. Fortidens Jordebogsafgifter var fastsatte ud fra mangfoldige andre Forhold end ene Gaardenes Størrelse og Afgrøde, og en Hartkornskat, som tog hine til eneste Grundlag, vilde ikkun forøge Misforholdet mellem Gaardenes Godhed og deres Skattebyrde.

Jordebogen 1616 var tillige den første til at indordne Selvejergaardene i en fast Talrække, som følges endnu i vor Tids retslige Brevskaber. Fra den tidligste Tid fulgte Gaardenes Rækkefølge indenfor hvert Sogn Solens Gang fra NØ. om i S. til NV.; den ændredes ikke nu, men i Stedet for: den Gaard i Vestremarker, som Hans Rømer paaboer, — slap man nu med kort at sige: 52. Gaard i Tallet; nu hedder den: 52. Selvejergaard, Rømeregaard, i Vestremarker. Vornedgaardene, som laa tilfældigt dryssede om hinanden i Sognene og i Jordebøgerne, fik først efter Hartkornskattens endelige Gennemførelse 1671 deres tilsvarende faste Talrække; 1493: en Gaard i Aaker, som Morten Olsen paaboer, — 1530: Halægaard, — 1671: 15. Vorned, — nu: 15. Vornedgaard, Store Hallegaard, i Aaker.

De faste Pengeskatter var oprindelig ganske smaa. Romskud 1598 eller Rumpeskud 1625 var vel tiltænkt Romerpaven som Tilskud til hans Korstog mod Tyrken, men kom efter Kirkeændringen 1536 Kongen til Gode med en halv Hvid af baade Selvejere og Vornedbønder og blev 1625 lagt sammen med den gamle Sognesæt (Sædvane eller Sætning) til en Skilling af hver Landgaard; 1 Sk. var 3 Hvid, hver Hvid 4 Pending. Rettertingspenge 1517 indgik i Negeldt 1585 eller Nejgegæld 1625, en ringe Pengeskat, 4 Sk. af hver Selvejer, 5 Hvid af Vornedgaarde, hvormed Bønderne gjorde Kongen Nøje og Fyldest for hans Udlæg til at sikkre dem den tilbørlige Retspleje. Den steg inden 1625 med 5½ Hvid for Selvejerne, ved at disses Kulpenge medoptoges i den. En ældgammel Ydelse af 1 Tønde Trækul fra hver Selvejer var nemlig tidligt bleven omsat i Penge undtagen i det skovrige Rø Sogn, hvis 27 Selvejere stadigt frem

over 1600 gav sine 27 Td. Kul, og hvor en enkelt Vornedbonde paa Lindholmgaard i Lindeskoven ydede Slottet hele 12 Td. Kul aarligt. Under Lybekkernes ivrige Udbygning af Hammershus optoges o. 1530 en Ydelse af 1 Læs Limved og 1 Læs Limsten eller Kalksten fra Limensgade Stenbrud, som hver Selvejer skulde tilføre Slottets nye Teglgaard. Skønt denne nedbrødes 1543, blev Ydelsen varig; dog var den ikke medregnet i Jordebogen 1598, men først 1609 indskrænkedes den til at opkræves kun de Aar, da der byggedes paa Slottet, og alligevel sattes den i Jordebogen 1625 til en fast aarlig Pengeafgift.

Onde Skatter var fuldt saa vanskelige at udrydde som Føl-fod i Kornageren. Tidligt inden 1525 havde de stovte Sognebønder undtagen i Nøkker Sogn friet sig fra Dagværker paa Slottet mod en fast Smørafgift. Dog vedblev de at faa Tilsigelser til at køre Møg fra Slotsstaldene ud paa Slotsvangen og at føre Vand op paa Slottet. Fordelte paa de 680 Selvejergaarde blev disse Arbejdsægter ret smaa, der kunde gaa ti Maaneder mellem hver Gang en Ægt faldt paa den samme Bonde; men naar en Mand S. paa Landet fik sin Tilsigelse, havde han 45 km Rejse ad ufarbare Veje for at naa frem til Slottet, og hver enkelt Ægtkørsel stjal da to tre Arbejdsdage fra ham, maaske midt i den travle Høsttid. For Vandægten var Bønderne blevet fritagne 26. Okt. 1580, for saa vidt ikke stærk Sommertørke gjorde den nødvendig; og i Afløsning af sine Plovægter ydede de siden 28. April 1609 hver en Skeppe Plovhavre. Men for at føre standsvarende Herreliv paa Slottet foraarsagedes Slotsher-terne til haardnakked Krav paa fortsatte Bondeægter. Lindenov havde o. 1615 ladet bygge en Vandkunst, som sendte Vandet gjennem Trærender ind i Slottets Bygninger, og for at holde den i Gang krævet to Vandvogne aarligt af hver Selvejersonde. Den forfaldt, og for at faa Vand nok havde Sinclair sat Kravet op til fire Vandægter. Hans Efterfølger Rosenkrantz mindskede det noget; men saa drog han Jorderne til den i lange Aaringer øde henliggende Borregaard i Rødsker ind i Drift under Slottet, og da de 28 Selvejere i Nøkker med sine uafløste Dagværker segnede under de herved øgede Plov-, Indgjerdnings- og Høstetage, fordelte han egenmægtigt disse paa syv andre Sogne uden at knappe af paa disses Dagværksmør og Plovhavre i Jordebogen. Mod Skat stredes omsonst; og da Slotsvangens

Drift 1681 skiltes ud fra Hammershus, maatte Selvejerbønderne endnu en Gang udløse sig af Slotshoveriet hver med to Rigsdaler i aarlige Avls- eller Ægtepenge. Smør, Havre, Penge blev varig Jordebogsskat med Udspring i den landsherlige Kongsskat Inne.

Teje og Tjeneste, kendt 1448, var en tjenstvillig Skænk, givne af Vornedfæsteren for at tækkes og tjene Gaardens Herskab Jorddrotten, men gjordes tidligt til en fast Landgildeskate, dannet af 1 Gaas, 2 Høns, 1 Faar eller Lam eller 1 Td. Havre. Kongen fik 1645 fra hele Borryholm kun 13 Tejer, hver sat til 1 Rigsdalers Værd; Tallet svarer nært til de fra 1080 og 1547 kendte tolv Kongens Fæstegaarde. I Vornedgaardenes Landgilde indgik desuden smaa Pengeafgifter og alskens Landbrugsvarer; deres Arbejdsægter til Frimændenes smaa Sædegaarde var faa.

Christian den Fjerde med sit Valgsprog: *Rigerne Fromhed Paastyrker*, udlagt af hans ufromme Folk til: *Riget Fattes Penge*, trængte ideligt til nye Jordebogspenge. Hans hidsendte Kommissarer Vind og Høg fik 22. og 23. Okt. 1624 baade Selvejerne og Vornedbønderne til at indgaa paa aarligt hver at udgive 1 Rigsdaler i Knægtepenge til Løn af Officerer, som skulde opøve deres unge Sønner til dygtige Knægte i Milisen, og til i Krigstid at paatage sig 30 hidsendte Knægtes Sold og Underhold. Kongens Tanke havde været at holde stadigt 50—70 Vagtknægte paa Hammershus og i Havnestæderne, men den maatte han slippe. Han paalagde da 6. Maj 1625 hver Selvejer kun 20 Skilling, hver Vorned 10 Sk. aarligt til to Landskapitajners Løn. Hertil kom 18. Sept. 1627 endnu 4 Sk. af hver Bonde, idet Lensmanden fik Skarpretterlønnen væltet fra sig over paa dem; ogsaa den gamle Skoleskilling fra 1512 til den latinske Skolemester i Rønne lagdes ind under Knægtepengene. Af disse ulige nyttige Mænd fik hver Kapitajn 83, Bødlen 33 og lille Rektor 8 Rigsdaler aarligt. Som givne ene til indenlandsk Nytte holdtes Knægtepengene ude af det egenlige Jordebogsregnskab til Kongen. De fulgte al Skats Last i at stige i Aarhundredets Løb til 31 Sk. af Gaardstøtteboer, 27 Sk. af andre Selvejere og 22 Sk. af Vornedbønder. Fra 24. Juni 1634 paalagdes som fast Jordebogsafgift en Baadsmændsskat paa 12 Sk. af hver Landgaard, ialt 88 Rdl. af Herrederne foruden 50 Rdl. af Købstæderne, og

fra 23. Maj 1637 Spindepenge med 4 Sk. af hver Gaard, ialt 32 Rdl., nu da Opførelsen af Kongens Spindehus havde gjort Spinderiet ude hos Bønderne overflødigt.

Derimod holdt Christian den Fjerde sig tilbage fra at opkræve de Kendelsespenge, som hans Kommissarer 1624 havde faaet Selvejernes Tilsagn paa, at de vilde udgive med 5 Rdl. til Kongen ved hvert Ejerskifte paa deres Gaarde som Skik for Rigets andre Bønder. Hans Retsind forbød ham at modtage af Borringholms frie Selvejerbønder denne Afgift, hvormed andendets Kongens Fæstebønder kendte ham for deres Gaardes Ejer eller Jorddrot. Hans Søn Frederik den Tredje skyndte sig derimod med 23. Dec. 1650 at gjøre Kendelsespengene til en lovfast Ydelse af Selvejerne, men endda indgik de kun trægt og trent i Kongens Kasse dette Aarhundred ud. En mislig Følge fik de ved at forvirre Synet for det rette Ejerforhold; ud fra dem og fra en ganske uhistorisk Opfattelse af alle de landsherlige Skatter til Kongen som jorddrotlig Landgilde lod Amtmand Frederik Thaarup 1839 Borringholms Selvejerbønder og Regeringen forstaa, at de ikkun sad som Arvefæstere paa Kongens Jordeje. Ingensinde i Landets Tusendaars Tilhør til den danske Krone forbrød dets frie jordegne Odelsbønder Sogn for Sogn alle som en sin Ejendom til Kongen, ingensinde gaves Kongen Lejlighed til at tilrive sig den. Den store Del af Kongens Jordebogsskatter var udskreven af Sognene som Enheder og følgelig landsherlige, ogsaa andre hidrørte fra de gamle Kongsskatter, nogle udgik af frivillige Overenskomster, ingen tydede paa en jorddrotlig Oprindelse. Først i Skattedirektoratets Indberetning om Borringholms Jordebogsafgifter har H. A. Olsen 17. Marts 1902 grundigt lyst Thaarups løsslupne Vildfarelse Vintervejen.

Lidt Forvirring kunde voldes deraf, at Ordet Landgilde, oprindeligt brugt om Fæstebøndernes Jordleje eller Landgjæld til Gaardejeren eller Jorddrotten, saa tidligt som 1555 var udvidet til at omfatte ogsaa Selvejernes Jordebogsskatter til Landsherren. Da 1663 et nyt Lag landsherlige Hartkornskatter kastedes ind over det ganske Land, blev disse ene om Navnet Skat i de faste Aarsafgifter, alle de ældre nævntes Landgildevarer. Saaledes kunde Rentekammerets Udsending Succov 1692 skrive: Selvejer er fordi, at det er Bondens egen Gaard og Ejendom og

ingen derudi noget berettiget, saa længe han kan yde Kgl. Maj. sin Landgilde deraf; af Arils Tid have de været Bondens egne Gaarde, af lige Beskaffenhed med Proprietarier.

Jordebogsskylden 1625 for et Gaardstøttebo Kofoedegaard i Østremarker opgjordes til: 1 Tønde Byg, 1 Td. 3 Skepper Havre, 12 Høns, 1 Gaas, 4 Skilling $7\frac{1}{2}$ Hvid Nejgegjæld, 7 Læs Ved, 1 Lam, $\frac{1}{2}$ Faar, 1 Kofjerding, 1 Svinefj., 1 Læs Limsten, 5 Mark Stuetingsmør, 1 Pund Kosmør, 1 Pd. Hø- og Dagværksmør, 2 Pd. Skurmsmør, 5 Mk. Sogneoxesmør, 1 Sk. Romskud, $\frac{1}{2}$ Skeppe Stuetinghavre, 10 Sk. Skrivertingpenge slet Mønt og $26\frac{1}{2}$ Sk. Sommernødspenget sl. M. Heraf udregnedes Gaardens Hartkorn til omkring 10 Tønder, hver Td. 50 Rigsdaler værd. Jordebogsvarenes indbyrdes Værdforhold fremgik af Rentekammerets Afløsningssatser 1645, hvilke dog var føleligt højere end Dagspriserne: 1 Tønde Smør 18 Rdl., 1 Td. salt Torsk 4 Rdl., 100 tørre Torsk 1 Rdl., 1 Td. Rug $1\frac{1}{2}$ Rdl., 1 Td. Byg $1\frac{1}{4}$ Rdl., 1 Td. Havre $\frac{1}{2}$ Rdl., 1 Td. Mel $1\frac{1}{2}$ Rdl., 1 Læs Hø $\frac{1}{2}$ Rdl., 1 Læs Brænde 18 Sk., 1 Læs Limsten 9 Sk., 8 Traver Langhalm 1 Rdl., 1 Td. Trækul 12 Sk., 1 Ko 4 Rdl., 1 Svin 4 Rdl., 1 Fodernød 1 Rdl., 3 Faar 2 Rdl., 3 Lam 2 Rdl., 6 Gæs 1 Rdl., 24 Høns 1 Rdl., 24 Snes Æg 1 Rdl., 1 Teje 1 Rdl., 2 Sække 1 Rdl., 6 Dagværker 1 Rdl., 1 Nats Gæsteri 1 Rdl., 1 Oxe at staldfede 4 Rdl.

Fra Fiskerlejerne og fra Sognenes Husmandshjem gik hvert Par Folk eller hvert Hæskje baade Mand og Kone aarligt i et Høste- og to Slagtedagværker paa Hammershus; der var større Kvægavl end Agerbrug. Desuden ydede hvert Hæskje i de smaa Lejer aarligt 100 tørre Torsk, i Arnaga tillige hver Stæl en halv Tønde Rug af sit Jordbrug. Dette Leje var dannet af ti enkelte og en dobbelt Stæl, hvilket Navn hentedes fra det gammeldanske Ord Stedel for en Hustomt, ikke fra det tyske Stelle; selv i Lybekkertiden holdt Borringholmerne sit østdanske Sprog rent for al plattysk Indtrængen. Arnaga var det eneste Landsbysamfund paa Borringholm, det drev endda frem mod Nutiden sit Jordbrug som de gammeldanske Landsbyer i Dyrkningsfællesskab i de mange Løkker og Skifter, som hver dyrkedes med sin Sædart og fordeltes ved Rebning i smalle Agerstrimler, en til hver Stæl. Kun de fire Fiskerlejer Tejn, Gudhjem, Mælstad og Listad afgjorde deres Jordebogsskat med

hvert en Fjerding Smør til Landsherren. Byerne Allinge og Hasle udgav Stælepenge.

Købstæderne Svanikke, Nexø, Aakirkeby og Hasle ydede hver to Tønder Smør. Inden 1511 havde Aakirkeby afløst sin Gæsteripligt med en Td. Smør og inden 1540 tilkøbt sig Ret til aarligt at hente 40 Læs Brænde i Almingskoven med yderligere en halv Tønde Smør, hvorefter dens Smørskyld var $3\frac{1}{2}$ Td. Den største Købstad Rønne gav derimod langt tilbage i Tiden ikkun en halv Tønde Smør, maaske som Følge af dens Borgeres store Byrde af Førselsægterne fra Havnen op til Hammershus, hvilken de dog 1490 frigjordes fra. Desuden paahvilede der Købstæderne Stuetingsgæsteri for Slotsherren med sex Svende og Heste i en eller to Nætter samt Pengeskatter.

Skatter var altid drøje at slide sig igennem som nødvendige Onder, og dog var købte Skatter et af Verdens lyksaligste Goder. De havde deres Udspring i Rigets Nødaar 1650—68, da Kongen maatte i stort Maal afhænde Kronens Jordebogsskatter til Dækning af Pengekrav, for hver 50 Rigsdaler 1 Tønde Hartkorn. De vedblev at gaa fra Haand til Haand, den som ved Køb eller Arv blev Herre over slig enj kjøbder Skat, følte sig velholden ved det rige Sul og de rare Penge, den aarligt bragte ham ind i Huset. Endnu 1904 optegnedes saadanne omflyvende Skatter af 51 Selvejer- og 60 Vornedgaarde; dog var 80 af dem i Aarenes Løb købte tilbage til Gaardene selv, som herved var frigjorte fra fortsat Ydelse af Jordebogsafgifter. Saaledes købte Hans Madsen Kofoed 5. Juni 1674 tilbage til sin Kofoedegaard i Østremarker dens Jordebogsskyld, som Frederik den Tredje 16. Jan. 1651 havde overdraget til Rasmus Jensen Helkands Enke i København, og herefter sidestilledes Skattegaarden Frimændenes Sædegaarde. Ganske vist burde ved Arveskifte den tilbagekøbte Skat som Løsøre skilles ud fra Gaarden; men ved at tiltræde denne tilhandlede Gaarddrønten sig den fra sine Medarvinger.

Helt ude af Hammershus Jordebog holdtes Slotsvangen og Slottets Enge ved Habrodam i Olsker samt Adelens og Frimændenes Sædegaarde som skattefrie. De gamle Riddersæder, Hans Eriksøns Ødegaard i Østrelarsker og Niels Aagesøn Sparres Maglegaard i Østremarker var blevne Kongens Eje og gled ind i de almindelige Vornedgaardes Række, ligesaa Kannike-

gaard i Bolsker. Kannikegaard i Aaker og Gaggernes Lensgaard i Østrelarsker kom først i Kongens Hænder, efter at Vornedgaardenes Talrække var lagt, og de blev da staaende som Proprietærgaarde udenfor Tallet. Sømlegaard i Klemmedsker optog o. 1649 den ødeliggende 53. Selvejergaard Smedegaards Jorder i sig, ligesaa Almegaard i Knudsker o. 1670 den øde 26. Gaards Stæl, og de to Frimandsgaarde rykkedes herved ind paa de nævnte Selvejergaardes Plads i Gaardtallet. Frimandsgaardene Gadebygaard og Lille Halsegaard i Østremarker, Skovsholm med dens tilliggende Kaasegaard og Tygegaard i Ibsker, Eskesgaard i Persker, Myreggaard i Aaker, Vællens-, Kynde- og Blikobbegaard i Nøkker, Baggegaard i Klemmedsker og Store Hallegaard i Olsker ligesom Adelsgaarden Vajllansgaard i Aaker holdtes stadigt udenfor Talrækken som Gaarde uden Tal.

Af disse 18 skattefrie Sædegaarde sattes 10 paa Samfrændeskifter til hver at give Ejeren aarligt 1 Tønde Smør, der svarede til Aarsrenten af 12 Td. Hartkorn; denne Sats havde de to Kannikegaarde, Gadeby, Skovsholm, Eskes-, Myre-, Vællens-, Kynde-, Bagge- og Hallegaard, mens Tygegd. svarede til 3, Blikobbegd. til 6, Almegd. til 8, Lens- og Vajllansgd. hver til 18 og Sømlegaard til 27 Td. Hartkorn. Disse Slumpetal holdtes i Hævd op imod Nutiden og viste det tilfældige og skrøbelige Grundlag, hvorpaa Bornholms Sættelse til Hartkornskat 1671 kom til at hvile.

3. ROSENKRANTZTIDEN

Christian den Fjerdes halvandet Døgns Færd paa Borringholm 1624 havde skærpet hans Øjne for Svagheden i Landets Skatteordning og Milisforhold og førte til, at han 6. Maj 1625 satte Krigsmanden Holger Rosenkrantz til Lensmand paa Hammershus. Denne, som tre Dage senere fyldte 39 Aar, havde i ti Ungdomsaar uddannet sig i Krigens Haandværk og som Kapitajn deltaget med Hæder i Kalmarkrigen. Nu kastede de tyske Troeskrigs sine lange Slagskygger ud over Østersøen; kun to Maaneder senere følte Kongen sig kaldet til at ile sine nødstedte Troesfæller til Hjælp i Kejserkrigen, som bragte Danmark og ham idel Ulykke, og af hvilken han først i Maj 1629 kunde drage sig ud med en fattig Fredslutning. Det laa ham da

højt paa Sinde at sikkre et stærkt Værn af Borringholm som en umistelig Grundstøtte for hans Herredømme i Østersøen. Med egne Øjne havde han set, hvor skrøbeligt det var bygget paa en uøvet Bondemilis og en forfalden Fæstning.

Endnu samme 6. Maj paabød Kongen Rosenkrantz at indsette to prøvede Underofficerer til at indøve Milisen, og denne valgte hertil Hammerhus Vagtmester Anders Hansen og en Hans Nielsen. Midt under Kejserkrigen hvervede han 33 Mand paa Borringholm til at vaage over den Strandvagt, som det paalaa Fiskerne at holde om Natten omkring Fæstningen; samtidigt udbad han sig i Okt. 1627 hidsendt fra København to Kompagnier Soldater, men fik kun to Kapitajner, Just Nicolai eller med sit danske Fødenavn Nielsen og Andres Fridt, hvem han da 15. Febr. 1628 overdrog at opøve og føre Milisen. Det følgende Aars 1. Maj afløste Exercismester Anders Hansen den sidstnævnte, men begge Kapitajnstillingerne ophævedes 28. Febr. 1630, og den endelige Ordning indtraadte 9. April 1631, da Kongen udskilte det unge og tiltrædende Mandskab af de fire Herredskompanier til at danne to særlige Landskompagnier under Ledelse af Landskapitajnerne Anders Hansen for V. og N. Herreder og Hans Nielsen for Ø. og S. Herreder. Af disse var Anders Hansen af Frimandsæt, rimeligvis af Slægten Lang, og ægtede Hasle Borgmester Sander Pedersen Leslers Stifbarn Johanne Hansdatter; ved klogeligt at bie paa Jochum Grabovs Mageskifte med Kongen rykkede han 1633 fra Hammershus ind paa Sømlegaard som langt den bedste Kapitajnsgaard paa Landet.

Desværre forblev Just Nicolai paa Borringholm, idet Kongen 12. Febr. 1630 for 200 Rigsdaler Sold, som han havde til Gode fra Kejserkrigen, overdrog ham Frennegaard i Ibsker for Livstid mod en Aarsafgift paa to Tønder Torsk, mens en Td. Landgildesmør eftergaves ham; Rosenkrantz gjorde ham til Herredskapitajn for Ø. Herreds Kompagni af ældre Bønder. Ogsaa Sivert Jørgensen Gagge havde tjent Kongen som Lieutenant i Kejserkrigen og var vendt hjem til sin fra Moderen arvede Myregaard i Aaker med en forskudt visse Arm; han blev det sidste visne Mandsled i sin Adelslægt. Han fik o. 1. Okt. 1630 sin tilgodehavende Krigssold 250 Rdl. hos Rosenkrantz, som gjorde ham til Herredskapitajn for S. Herred. Efter atten Aars

Krigstjeneste, sidst som Kapitajn i Skaane, kom 1632 den danske Adelsmand Christian Maccabæus hid, tilgiftede sig Skovsholm med Jacob Clausen Køllers Enkefrue, og Kongen satte ham 1. Okt. 1638 til Landskapitajn for Ø. og S. Herreder og tillagde ham Maglegaard som Officersgaard. Imidlertid var Kejserkrigens tunge Slagskygger ikke naaede ind paa Borringholms Kyster; 26. Marts 1629 skrev Rosenkrantz: Hos os er intet nyt; vi holde Lejren i Stranden og skyde til Vandet.

Skønt Tækkemand, Murpudser og Glarmester havde haft nok at gjøre med at sætte Hammershus i sømmelig Stand til at huse ham, havde Christian den Fjerde opdaget mangen Brøst paa Fæstningen. Rosenkrantz gik strax 1625 i Gang med at hente en halv Kiste Dansigerglas fra Rønne til nye Ruder og at lade Jochum Koelmand fra Rønne bygge en Ovn i Fruerstuen af sine nye Kakler samt Klejnsmed Jacob Kolberg rense og færdiggøre Slottets aldeles forrustne og ubrugelige Sejerværk. At holde Slottet tørt under Tag var altid en hartad uløselig Opgave, og da Julestormen 1638 havde flænget Tagene, søgtes den løst paa en ny Maade; Rosenkrantz lod indkøbe i Lybek 2000 Tagtegl, hvert med et Spigerhul i Midten, lægge Lægtespær udvendig paa Teglstene og spigre dem gennem disse fast til de indvendige Loftslægter samt binde det dobbelte Spærværk sammen med Berstereb. Vinterstormene ænsede dog ikke dette Kunstgreb; 4. Avg. 1640 tilstedtes det Lensmanden at bruge 250 Rdl. til Istandsættelse af Manteltaarnet og Slottets Huse.

Stærkere Vægt laa paa Fæstningsmurenes Udbedring, men i den fattige Kejserkrig maatte Kongen 15. Jan. 1626 lade Rosenkrantz vide, at der fattedes Penge til at bygge for i dette Aar. Næste Aars 18. Sept. paabødes det ham at dække de gabende Strækninger i Murene med Volde af Tørv, at forstærke Portene og at holde Fæstningen vel udrustet med Krudt og Fødevarer. Nu forstærkedes Vestmuren fra Hunde- til Rævetaarnet og Syd- muren fra dette til Blommetaarnet, saa nævnt efter sit blommede Murværk, med Tørv, Stormbjælker og frisiske Ryttere; paa Syd- muren byggedes to Kanonbatterier af nyt og foran den et Udenværk af Stormpæle og Palissader; Rondelen ved Blommetaarnet forhøjedes med Tørv, og 1644 brødes et nyt Kanonskaar igjennem dets underste Mur; store Egeknubbe, som der maatte en halv Snes Mand til at løfte, samledes ind i Mængde til der-

med at forbygge nedskudte Murgab; foran Slotsporten lagdes et Værk til at hindre Stormløb og Sprængningsforsøg; al Slotets Staldgødning opgemtes, efterdi Jord til Forskansning ikke fandtes paa Slotsklippen. Paa egen Udgift udstyrede Rosenkrantz Fæstningen med Kanoner, Bøsser, Krudt og Kugler, Jern, Stenkul og Brænde, Rug, Mel, Malt og Humle, Salt, Smør, Flæsk og Kød, og han satte sin Lid til den som stærkere end under nogen af hans Formænd: Den skulde han kunne væрге mod Fjenden, selv om ellers Landet faldt i dennes Magt.

Drøje faldt Vintrene Rosenkrantz paa det forfaldne Hammershus, hvorfra han 18. Jan. 1632 skrev til en Ven i København: jeg havde gjerne ved Gud selv talt med Dig, men nu er her et Svælgedyb og et rasende Vand mellem Dig og mig, men jeg haabes dog, naar Nattergalen sjunger, at besøge Dig. Saa byggede han sig paa Rønne Havneplads en Lystgaard, som han nævnte Rosengaarden; nu ligger Amtsforvaltergaarden her. Paa Slottet og i Rønne holdt han Stormandshof sammen med sin Frue Lene Gyldenstjerne (1588—1639) for unge adelige Junkere og Jomfruer, hvis høviske Uddannelse var ham og hende tiltroet. Til Forskel fra den fromme Holger Rosenkrantz, der 1618 havde været Kongens Kommissar paa Borringholm, nævntes han Rige Holger; han var Herre over mere end 4000 Tønder Hartkorn, Glimminge i Skaane, Vemmetofte paa Sjælland m. m. og Mand for at vise sit drøje Herremandsmod. Da Biskop Mads Jensen Medelfar 1629 nægtede at kalde til Præst ved hans Gods Demmestrup en Student, som skulde ægte Fru Lenes Kammerpige, hjemsøgte Rosenkrantz ham i Lunds Bispegaard med uhøviske Munddask, og Kongen krævede i Nov. denne Strid ført ind for Herredagens Dom. Klogeligt indgik nu Rosenkrantz Forlig med Biskopen om at udgive 3000 Rigsdaler til de Fattige; Kongen godkendte 4. Febr. 1630 dette Forlig, indkrævede de 3000 Rdl. hos Rosenkrantz og grundlagde med dem Frederiksborg lærde Skole. De dyre Munddask kom mange Peblinger til god Gavn; Rige Holger skal ikkun have sagt, at han vilde gjerne give Summen dobbelt ud, hvis han end en Gang maatte piske op den gamle Skelm.

Paa sin Vis var dog Rosenkrantz en ret from Herre. Da han ved Juletid 1638 var falden i stor Svaghed og den følgende 30. Jan. havde mistet sin Frue efter 24 Aars Samliv, gav han

400 Rigsdaler til at gjenrejse de Fattiges Hospital i Rønne, hvor en halv Snes Almissemønstre fik Husly. Med megen Flid drog han Omsorg for Kirkernes Udstyr med Klokker, Altertavler, Prædikestole og Udsmykning; i et andet Formaal indbyggede han 1640 i Østremar og Klemmeds Kirketaarne Tømmerskabe til Milisens Vaaben. Han fik Rasmus Pedersen Ravn, senere kendt som flittig Krønikeskriver, forfremmet fra Skolemester i Nexø til Rektor ved Rønne Latinskole og lod ham 3. Paaske-dag 1635 prædike i Slotskirken for sig og sine mange Gæster; Ravn affattede og lod trykke et Sørgekvad over hans 1639 døde Frue. Godlidende om end noget fjern overfor Borringholmerne holdt Rosenkrantz Lensstyrelsen fri af alvorlige Overgreb og Sammenstød med Hjælp af sine dygtige Ridefogder Hans Jensen, der 1628 traadte i hans Tjeneste fra at have været Grabovs Foged paa Sømlegaard og senere blev en af det nye Christianshavns kendte rige Handelsherrer, og Peder Jensen, som fra København hentedes 1636 hid. Rosenkrantz sad af alle Lensmændene længst, tyve Aar, paa Hammershus, og disse Aar blev en rolig Tid for Borringholmerne, saa længe indtil Krigenes Uro 1643 brød ind over deres Land.

Da under Kejserkrigen nogle tyske Skibe var blevne indbragte til Borringholm og holdte tilbage der, klagede Ejeren af et af dem, Kongens Kapitajn Max Salzbrunn over de der af Domstolene fældede Afgjørelser og fik Kongen til at sætte Anders Bille, Tage Thott og Christopher Ulfeld til at dømme ham og Rosenkrantz imellem; fra disse Kommissarer førtes Sagen ind for Herredagen i København, som 6. Juni 1631 kendte Rosenkrantz fri af al Tiltale fra Salzbrunns Side. En Maaned senere, 9. Juli, gav Christian den Fjerde Bille og Thott Fuldmagt til med Verner Parsberg som Sekretær at sidde Kongens Retterting paa Borringholm til Undersøgelse af Landets Forhold og Domssigelse i alle Retstrætter. Fra 3. til 16. Avg. færdedes disse Kommissarer paa Landet og fandt kun Smaasager at paa-dømme.

Ud over de forhen omtalte Pligtægter, som, tidt undlivede, stadigt ynglede nye, klagede de fire Herreders Bønder over den dyre Toldafgift og Kongens mange Udførselsforbud under og efter Kejserkrigen. Kornavlen kunde end ikke dække Landets eget Forbrug; Kvæg- og Kødudførslen var ene om at bringe

dem Mønt i Hænde og sætte dem i Stand til at udrede Aarenes store Pengeudskrivninger. Da de gav en tung Smørskyld af dette lille Land for deres Kvægs Græsmark paa Kongens Udmark, maatte de kunne nytte det fuldt, udføre sine gamle Høveder til de tyske Handelsmarkeder, hvorfra de maatte indkøbe Brødkorn; men heri faldt Udførselstolden paa deres Kvæg dem til Hinder, ogsaa Øxentolden i Skaane hemmede deres Velfærd, og ved deres Indkøb af Heste her maatte de udgive en Rigsdaler i Udførselstold af hver Hest, skønt Borringholm laa ligesaa godt Indenrigs som Skaane. Bøndernes Ønsker støttedes af Rønne Borgerskab, som udtalte, at da Landet ingen Skov havde, og alt Smørret medgik til Skattesmør, var Korn og Kvæg dets eneste Salgsvarer, og Forbudene mod disses Udførsel slog Købmanden i Knæ. Men Kongens Told og Udførselsforbud lod sig ikke undlive og indskærpedes jevnligt i de følgende Aar.

Christian den Fjerde havde Tiltale paa Claus Jørgensen Gagge til Klindbygaard i Ibsker for et Drab, som denne havde øvet Aaret forud paa en Karl, Peder Jacobsen, hvem han havde truffet paa ulovlig Brændehugst i Klinteskoven; men Kongen var uklar over, om han skulde sagsøges som Adelsmand for Herredagen eller som uadelig for Hjemtinget. Hans Broder Sivert vilde hævde, at han var af Adel, efter den Lejlighed, som var paa Borringholm; den Lejlighed skulde nu Kommissarerne undersøge. Claus var imidlertid rømt fra Landet og maatte senere se sig bødedømt af Hjemtinget som borringholmsk Frimand; saaledes skrumpede oprindeligt dansk Adelskab ind efter Landets ringe Lejlighed. Han døde 2. Maj i Pestaaret 1654, som ogsaa bortrev hans eneste Arving og hendes Ægtefælle Hans Madsen Kofoed til Vælensgaard. I disse Aar deltog efter kyndige Historikere en Peder Gagge fra Lensgaard i den skaanske Adels Møde 10. Juni 1647; men denne Pers Gagge har aldrig levet, er ene skinfødt af en Fejllæsning for Jens Gagge til Bolstofto i Skaane. Ingen Adelsmand fra Borringholm er mødt frem som Deltager i den skaanske Adels Forhandlinger, saa lidt som nogensinde Borringholm opfattedes som en Del af Skaane; Landet stilledes altid som en i alle verdslige Forhold særskilt Landsdel ved Siden af, men ikke ind under det danske Skaaneland.

Ihærdigt syslede Christian den Fjerde med at nyttiggjøre

Klippelandets jordbundne Herligheder. Han sendte 12. Maj 1624 en Salpetersyder did og lod bygge Hus og Lade for ham ved Stokkekilden i Aakirkeby, hvilke dog først 1628 kom under Tag. Her fyldte Hans Krudtbrænder Salpeterladen med 1625 Tønder borringholmsk Jord, men den duede intet, før den uundværlige Bøgeaske var hidskibet fra Sølvborg; da sydede han 325 Kilo Salpeter, men Landets Brændemangel standsede hans Syderi. Kongen ønskede 4. Dec. 1632 Driften fortsat med Tørv til Brændsel; det følgende Aar blev den helt opgiven, og Salpeterladen stod da øde og forladt. Paa Hammershus havde Kongen set Limensgade Kalksten brugt som smukke holdbare Bygningssten, og han lod 1646 to Fanger i tretten Uger tilslibe saadan Kalksten til Prøve for sine Byggeværker i København. Endnu under Kejserkrigen havde hans Øjne mødt det Særsyn, at Lybek hentede Ler fra Borringholm til Murstensbrænding, og 23. Marts 1629 forlangte han samme Slags Ler overført til Københavns Gjethus til Brug ved Kanonstøbning. Paa Landet selv brændtes ingen Mursten, efter at Slottets Teglgaard var nedbrudt 1543; dets egen Trang dækkedes af soltørrede Raasten og lerklinede Vægge, endnu 1705 sattes Lerklining ind i Ydremuren af en nybygget Købmandsgaard i Rønne, og det var en enestaaende Sjeldenhed, at Landsdommer Jens Kofoed 1590 teglhængte Kyndegaard i Nøkker. Hertil og til Hammerhus hentedes de brændte Sten fra Lybek. Kun Pottemageri trivedes fra Oldtiden af godt paa Borringholm, og Rønne Bys Pottere var 1625 og 46 dygtige til af deres egne Kakler at sætte nye Ovne i Slottets Boligrum.

Stort Haab satte Christian den Fjerde til at udvinde Sølv af Klipperne. Han gav 26. Juni 1638 Bartskeer eller Kirurg Johannes Bertelsen Krijger i Rønne tyve Rigsdaler for to Sølvmalmbjerger, som denne havde fundet ved Hakeled i Vestremarker og ved Kjøsseløkken i Østrelarsker; og 9. Sept. udstedte han Eneret for ham til at grunde et Bjergværksselskab og for det lade bygge Smeltehytter og Hammerværk, for at sligt Værk skulde drives stadigt og, naar det kom i Gang, forsynes med al yderligere Frihed; kun skulde det til Kongen afgive Tiendedelen af al udvunden Guld-, Sølv- og Kobbermalm. I Sommeren 1640 sendte Kongen sin Prøvemester Christopher Frederik Hermand med to Bjergarbejdere til Landet for at undersøge alle

dets Malme. Bjergværket kom i Gang; men Borringholms Klipper var stridige i at afgive Ædelmalm, og senere hørtes intet til det, ud over at der 1678 sagdes at være en Ske af ægte borringholmskt Sølv paa Landet.

Ogsaa til Landets Kulgrubedrift blev Christian den Fjerde ulykkelig Fader. I Foraaret 1640 lod han hente fra Skotland en Grubemester Robert Wright og fem Kulgravere, og gennem ni Ugers Arbejd med Sjaktsænkning og Vandpumpning naaede de ned til Kullene. Rejsen og Arbejdet havde da kostet Kongen 576 Rigsdaler; Daglønnen var 40 Skilling for hver af de fem Skotter, 20 Sk. for hver af de fire føre borringholmske Karle, som gik dem til Haande. Saa sluttede Kongen 8. Juni fast Overenskomst med Wright om 200 Rdl. Aarsløn til denne og 1 Rdl. for hver Læst Kul paa 12 Tønder, og i de følgende ti Maaneder indvandedes 276 Læst Kul. En Skibsladning af disse overførtes til København, men da Kongen fik dem at se, skrev han 2. Febr. 1641 klogeligt: De Stenkul betræffende paa Borringholm, da saafremt de, som forstaa sig derpaa, ere i den Mening, at de intet blive bedre med Tiden, da er det Tid at kvittere dem. Hermed standsede Kulbrydningen i første Omgang. Da Svenskerne 1645 forlod Hammershus og ribbede Slottet for dets Løsøre, lod de ti Tønder borringholmske Kul henligge som urørligt Gods, og den danske Slotsskriver optog dem i sit Regnskab med den Vedtegning: De meste utjenlige til at bruge, eftersom de skulle være gravne her paa Landet.

Dog blev Kulbrydningen Christian den Fjerdens mest sejlivede borringholmske Barn; om end som Vantrivning overlevede den endog hans Landmilis. Alle Dage skovledes der flere Dalere ned i Gruberne end Kul op af dem. Kun den simple Kulbrydning, som Vestkystens Fiskere drev i det smaa, gav bedre Udbytte. Naar Fiskeriet laa stille, gik de ud i deres Baade under Sosestrand og stangede Kul fra Havbunden, som de ellers stangede Aal. Her hvor Bølgeslaget havde bortskyllet alle de løse Lag, laa ypperlige faste Stenkul tilgængelige paa grundt Vand, og de tarvelige Redskaber, langskafte Mejselkiler, Vinkelkroge, Saxtænger og Skrabekurve, hvormed de løsnedes og fiskedes op, var sikkert en langt ældre Tids Værktøj. Dette Kulfiskeri kunde give en vakker Dagløn, mangan Baadlast Stenkul bragtes frem til Byernes Vinterforbrug.

Inde paa Lynghederne vedblev Bønderne at bryde Jord op og lægge den under Plov. Raadeligst var det at sikkre sig Lensmandens Tilladelse; det undlodes dog jevntad. Brahe modtog 1585 halvanden og to Daler af to Bønder, hvem han tilstod at indlægge hver et Stykke Udmarksjord, mens to andre, som havde tiltaget sig Jord i Lybekkertiden, nu hver maatte ud med fem Daler, og en femte Bondemand, som havde ryddet sig en Jordløkke uden at spørge om Forlov, maatte bøde syv Daler. Falk Gøye gav lignende Tilladelser, og galdt de Husmænd som Nybyggere, indskreves disse i Hammershus Jordebog for Dagværksarbejd og en aarlig Smørafgift. Den grumme Mandedød faldt 1618 ind over Landet og bortrev 5200 Borringholmere, vel over to Femtedele af hele Folket; som mindre Pestaar ere 1602, 30, 37 og 38 optegnede. Disse Folkesoter kunde kue Borringholmernes Drift og Kraft, dog kun for en Tid. Rosenkrantz tilstedte 1629 ti Selvejerbønder at indtage Udmarksjord ud for deres Gaardes Indgjerde og Fortov, og sligt gjentog sig saa jevnlige, at de af Lensmændene herom udgivne Breve senere korteligt nævntes Rosenkrantzske Sedler. Da Ridefoged Peder Jensen 12. Marts 1650 paa Kronens Vegne solgte en Lod af Brennesmark til en Bonde, dømte Landstinget 31. Marts 1652, at Brennesmark skulde holdes fri og ugjerdet under fælles Fæfod, de fattige Svanikkeborgere til Fædrift, som den havde været af Arils Tid, og Herredagen stadfæstede 7. Juli 1655 denne Dom med de Ord, at Jord, som altid havde været under Fælled, ikke kunde aflades til nogen særlig. Selve Herredagen kendtes da ikke ved nogen Ejer- eller Salgsret hos Kongen over Borringholmernes Fælleseje Udmarken, deres fælles Græsegang. Ikkun maatte den Bonde, som ønskede at lægge Udmarksjord under Plov, sikkre sig, at han ikke traadte Nabo for nær i at hindre hans Fædrift. Indhentede han ikke sine Sognefællers godvillige Samtykke i sin Indgjerdning, var Vejen til Selvtægt kort paa Borringholm.

Rosenkrantz udstedte 16. Okt. 1635 skriftligt Vidnesbyrd om, at han paa Kongens Vegne mod at modtage tolv Rigsdaler havde overdraget Borgmester Sander Pedersen Lesler i Hasle to Stykker Udmarksjord N. og S. for Byen, hvorfor han var Lesler og hans Arvinger fuldelig Hjemmel, at de maatte have og bruge de to Jordlodder som fri Ejendom til evindelig Tid.

Da nu Borgmesteren indgjerdede, pløjede og tilsaaede sine nye Løkker, saa Borgerne Byens bedste Græsgang ved Bydammen fraranet deres Kvæg, samlede sig alle med Høtyve og Forker og i Følge med begge deres Raadmænd væltede de Gjerdet under Bøsseskud og anden Jubel og lod Borgmesterkornet træde under Fæfod. Nu indhentede Lesler 27. April 1639 Kongens Stadfæstelse af Købebrevet og stevnedes Ufærdsmændene for Retten. Skønt hele Borgerskabet stod fast paa at ville dømmes alle Mand ens som lige gode om Gjerningen, ikendte Herredagen under Kongens eget Forsæde 9. Maj 1640 kun de to Raadmænd Straf, men Christian den Fjerde maatte gjøre en Dyd af Nødvendigheden og af sær Gunst og Naade lade Hasle ranknakkede Borgere iøvrigt straffrie. Raadmand Hans Mogensen straffedes med Tab af sin Boslod, hans Fælle Peder Hansen dømtes til at gaa et Aar i Slavejern paa Bremerholm og at være evigt forvist fra Borringholm. Sander Lesler saa ikke sin Sejr; han var død i Aarets Løb.

Tidens Dombøger blev paa sin onde Vis tykke af Folkets Lyder, men dets Dyder fandt ingen Plads paa deres tætskrevne Blade. I Rosenkrantzes Tid baalbrændtes mindst fem borringholmske Kvinder som Hexe; mærkeligt nok skabte det fremmedartede Liv, som hans adelige Kres førte i Rosengaarden, denne Ry blandt Menigmand for at være en Skole i den sorte Kunst. I Slottets Indtægter indgik talrige Straffebøder, af hvilke kun Tiendedelen tilfaldt Rosenkrantz selv; iøvrigt havde han Lenet mod en fast Aarsafgift paa 2647 Rigsdaler til Kongen. Man kunde fristes til Medfølelse med Østremarker Sognepræst Morten Emanuel, som 1607 maatte udrede 105 Daler til Kongen, fordi hans Hustru havde krænket Ægtesengen sammen med Sognedegnen Hans Poulsen; men da Kapitelet i Lund 31. Avg. samme Aar dømte ham uværdig til Præstekaldet, var han selv næppe helt renlivet. Tre Aar derefter rømte Rø Sognepræst Jens Christensen Cammer bort fra Landet som tiltalt for Hor, og hans ringe Gods af 32 Firemarksdalers Værd tilfaldt Kongen. Paa deres Tilsynsrejser fandt dog Biskoperne Aastrup 1616 og Medelfar 1621 Landets Præster paa faa grimme Undtagelser nær sædelige, fromme og vellærte og samstemmede heri med Sognemenighedernes gode Omtykke. Derimod stod Landets Skolevæsen paa et lavt Trin. Vel havde 1616 Rønne Latinskole

29 Peblinger, men de sad alle i Staveklassen; der sad paa Bænk med dem 9 Pigebørn, som højlydt gav til Kende, at Skolen maatte gjøre Gavn som Byens danske Skole, hvorfor ogsaa hvert Borgerhjem gav Rektor fire Skilling om Aaret. I og efter Pestaaret 1618 stod Skolen lukket. Paa Nexøborgernes Ønske og Tilsagn om at give en Skolemester 20 Daler aarligt, Hus og Bord, mod at han oplærte deres talrige Børneflokk i Katekhismen og Skrivekunsten, fik Aastrup stiftet den lille Latin-skole i Nexø, som 1621 havde 12 Peblinger om Vinteren; om Sommeren var de ude som Vogtedrenge, hvilket Medelfar da paatalte strengt, dog uden Haab om fremtidig Bedring. Fattighospitalerne gik i Forfald; Landets paa fromme Gaver rige Hospital ved Spedelegaarden i Aaker husede 1616 ikkun 2 Stavkarle, idet Hammershus nu ufromt havde tilegnet sig næsten alle dets store Indtægter; Rønne Byhospital gav dog 10 Almisselemmer Husly, men ringe Underhold.

Bøderegnskaberne aabnede et ensidigt Indkig i Folkets Liv. Nøkkerbonden Niels Olsen maatte 1621 aftinge med 50 Rdl., at hans Brud red i festligt Skrud med Krone paa til Kirken og var dog meget frugtsommelig; et lignende Forhold kostede Niels Munch i Aaker 65 Rdl. samme Aar. Et Bryllup stod ikke tilbørligt festligt, hvis ikke Brud og Brudgom fejredes overdaadigt Dage i Træk; to Bønder maatte 1623 bøde 4 og 3 Rdl. for at have haft sine Bryllupsgæster hos sig over to Dage, mens en tredje gladeligt udgav sine 4 Rdl. for at have holdt Velkomst over een Dag. Jevnlige smagte løsagtige Kvinder Bødlens Pisk; 1639 fik Mestermanden 4 Rdl. for Kagstrygning af fire saadanne, som havde forseet sig i Lejermaal over Maneer. Selvmordere søgtes forfulgte ud over Døden; 1635 skreves til Kongens Indtægt efter Hans Hansen i Sandvig, som mentes at have været sin egen Banemand, 49 Rdl., som Enken maatte udgive efter sin Formue sammen med Bodpenge til Kirken. En Selvmorders Lig maatte alle ærlige Hænder lade urørt, og Skiftestens Mænd maatte udsætte deres Dont, indtil Landets uærlige Natmand var tilkaldt for at tage den dodes Nøgler ud af hans Lomme.

I Krig og nærværende Ondtid fremmede Christian den Fjerde Rigets Fromhed ved at indføre en Række Bededage. I Høstfisket 1634 gik det langt over Arnagafiskeren Claus Leppels

Forstand, at en skøn Fiskedag skulde spoleres om til en hellig Bededag. Da han om Morgenen saa sine Byesbørn samle sig paa Arnaga Gade for at vanke de stride fire km frem til Nylars Sognekirke, tog den unyttige Claus til at forbande alle, som vilde gaa did, ønskede, at Djævelen skulde komme der i hans Sted, og at Skam og Skade skulde ramme dem, som først havde paa hittet slige Bededage. Sex nyttige Arnagaboer bragte hans overdadelige Tale for Præsten Baltser Thomesen Malmøs Øren, og for at afvende Guds Fortørnelse fra sin Menighed lod denne Slottets Ridefoged tiltale ham for Herredstinget til hans Livs Fortab. Her dømtes den usalige Claus 18. Marts 1635 til at stande i Kongens Naade og Unaade; i tre Uger sad han som Fange paa Hammershus, hvor hans Kostpenge, tre Rdl., faldt Kongen til Udgift, da hans fattige Fiskerbo intet kunde udrede; rimeligvis oversendtes han da til København for at ende sine Dage i Kongens Jern paa Bremerholm. Tre Aar senere slog Børnepesten den nidkære Præst og ti af hans Børn til Jorde i Nylarsker Præstegaard.

De svære Pengebøder og de aarlige store Extraskatter, som Borringholmerne bar uden at kny, pegede hen paa, at de levede i bravt gode Kaar og fejrede Livets Glæder i rundhaandede Gildelag. Bønderne vandt sejt fremad gennem Kvægavl og Nyrydning af Lynghederne, Fiskerne tog Havets Høst ind, Købstadborgernes Velvære skabtes af Handel, Sejlas og Skibsbygning. Fremskridtene toges langsomt og smaat; paa det lille, af Naturen karrigt udstyrede Klippeland galdt den ældgamle Forjættelse: I dit Arbejds Sved skal du æde dit Brød. Holger Rosenkrantz Lensmandsaar gled hen i Ro, indtil i hans 21. og sidste Aar Krigens krappe Stormbølge overskyllede det ganske Borringholm.

4. SVENSKEKRIGENS TILSKIKKELER

Ond Tidende bar Julen 1643 over de danske Lande. Fra Tysklands bloddrukne Slagmarker havde den svenske Hærfører Lennart Torstensson 12. Dec. kastet sine krigsvante Tropper ind over det danske Riges Sydgrænse, og først Limfjorden standse hans Plyndringstog op gennem Jylland. Krigen traf uden

Varsel det forsvarsvage Danmark, hvis stærkest truede Landsdele først og fremmest maatte værges. Borringholm overlodes til sin egen Styrke. Christian den Fjerde satte sin Lid til dette Lands Milis og til den gamle Krigsmand Rosenkrantz; Munsiør Skramhans var Kongens fortrolige Navn om ham. Han stod i sit 57. Aar, men Datidens Liv satte tidlige Skrammer, og for ham var Livsaftenen inde. Milisen havde intet Rytteri og ringe Artilleri; dens fem smaa Borgerkompagnier og fire større Herredskompagnier maatte tage sig Tid til at samles og føres frem til den farestedte Kyststrækning; dens mest kampdygtige Kerne dannedes af de to Landskompagnier under Kapitajnerne Anders Hansen og Christian Maccabæus, hvert paa o. 250 Mand unge indøvede Bønderknøse fra 18 til 30 Aar. Hele Milisen talte o. 2000 vaabenføre Mænd og 600 gamle, som kun bar Spader til Skansegravning, svarende til et samlet Folketal paa henved 11000 Borringholmere. Alle Vidnesbyrd kom til at lyde paa, at Mandskabet, som selv maatte holde sig med Vaaben og Udstyr, trods sin mangelfulde Udrustning og Indøvelse viste sig kækt til at fægte mod Fjenden og forsvare sit Fødeland. Et ganske modsat Skudsmaal skrev Flertallet af dets elleve Kapitajner sig, endda egenhændigt paa Prent, og en Række af dem fældedes som Landsforrædere.

Rosenkrantz indsatte i April 1645 Maccabæus til Major over den samlede Milis, hvis Kapitajner skulde være denne hørige; han var en skolet, nidkær og kæk Krigsmand, men evnede ikke at hævde sin Myndighed som Milisens øverste Fører. Den anden Landskapitajn Anders Hansen var en tjenstivrig Fører af sit Landskompagni, men da Krigstummelen 1645 spillede Bold med Borringholm, glippede ogsaa hans Evner. Ø. Herreds Kapitajn Just Nicolai var en forløben Pralhals: hvad skulde vel en Krigsmand som han stille op med disse taabelige Bønder; som man har Redskab til, saa gjør man Arbejd til; nej, vilde man blot skaffe ham saadanne Karle, som de 37 Mand med hvilke han 1627 i en Skanse ved Havelfloden havde ladet sig bombardere og storme af 1500 Mand Kejsertropper og dog til sidst jaget disse ud i Floden, saa skulde han vel vide at forsvare Landet mod enhver, som vilde forgribe sig paa det. Han blev 1645 den værste Skadegæst, som Borringholm havde givet Husly. S. Herreds Kapitajn Sivert Gagge havde til Undskyldning for sin

landsforræderiske Færd 1645 kun at fremføre sin idel Frygt, Enfold og Taabelighed.

I Spidsen for Vestlandets Kompagnier rykkede tre Brødre Kofoed i Marken, alle lige uoplærte i Krigsførsel. Mads Kofoed sad helt siden 1600 som Ejer af Vællensgaard i Nøkker og Eskesgaard i Persker, hvilke hans Hustru Karen havde arvet efter sin 1587 hendøde Fader Jørgen Pedersen; 5. Febr. 1629 var han bleven Landsdommer, og han var Borringholms stovtste Frimand, men nu, som han selv sagde, en gammel aflægs Mand, der som V. Herreds Kapitajn i sin Uforstand ikke kunde være Krigstjenesten mægtig. Han havde sin Søn af samme Navn til Lieutenant. N. Herreds Kapitajn Jacob Kofoed til Kyndegaard i Nøkker, hvilken han havde arvet efter sin 1625 døde Farbroder Landsdommer Jens Kofoed, havde sin Søn Mads til Lieutenant og maatte undskylde sin mislige Krigsfærd med, at hans Udygtighed og Skrøbelighed var saa stor, at han intet formaaede eller forstod. Det kunde knebet forklare, men ikke forsvare de to Brødres Gang ind i Landsforræderiets Bane.

Den tredje Broder Borgmester Peder Hansen Kofoed, født 15. Juni 1598, skilte sig i sin Ledelse af Rønne Borgerkompagni ikke ud fra sine ældre Brødre. Hasle Borgmester Peder Olsen Hassel tyede i Nødens Stund ind under sin Enfold og Frygt, som førte ham til at slaa Følge med de andre nævnte Kapitajner; men netop heri aabenbarede han sin snu Snilhed og reddede sig ud fra at følge Skæbne med dem. Tvert imod disse to Borgerkapitajner traadte Aakirkeby Borgerkapitajn Christen Gregerssen, Søn af Skovrider Gregers Christensen, og Nexøkapitajnen Christopher Rømer frem i Farens Stund som ypperlige og kampmodige Førere. Ogsaa Svanikke Borgerkompagni under Kapitajn og Borgmester Knud Christensen gjorde sin Pligt bravt. Men de fem Købstadskompagnier tilsammen talte knapt Halvdelen af de fire Herredskompagniers Mandsstyrke, og deres Føreres Indflydelse maatte vige for disses.

Budskabet om Torstenssons Indfald i Jylland var tre Uger om at naa frem til Borringholm 2. Jan. 1644. Ogsaa i Skaane trængte Fjenden frem, udplyndrede Ystad Fastelavns Søndag, og talrige rædselslagne Flygtninger søgte Fristed paa Borringholm i saa stor Il, at en Kone i aaben Baad fødte Barn, som kristnedes i Rønne Kirke. Dette Lands Fiskere overhalede af

Fjendens Skibe og mistede deres Fangst. Rosenkrantz maatte stille Milisen paa Krigsfod for første Gang. Han indskærpede Kongens Paabud af 1. Febr. om at overholde talrige Bededage i nærværende Ondtid. Dernæst udgav han 2. April 42 Krigsartikler for Milisen, efterfulgte af en Række særskilte Forskrifter, saaledes en til de syndefulde Hasleboer, som brændte det klareste Brændevin, om at sky Drukkenskab. Han indskærpede dem paa ny strengt 18. April 1645, forkyndte Livsstraf over de menige, som vægrede sig ved at følge sine Officerer imod Fjenden, og Udpantning hos dem, som undlod at skaffe sig den paa budne Udrustning, og paalagde under højeste Straf Herreds- og Borgerkapitajnerne at møde med deres Mandskab, hvor som helst Fjenden truede med Landgang. I Følge Krigsartiklerne skulde hver formuende Bonde holde sig rustet med en god Bøsse, 80 Kugler, 3 Pund Krudt og en Patrontaske, hver fattig Bonde skaffe sig en Morgenstjerne og en langskaftet Øxe, mens Milisens gamle Mænd skulde tjene som Skansegravere hver med en Spade og en Øxe; denne Udrustning skulde ligge færdig i Sognekirkerne. Milisstyrken skulde møde rustet hver Aften til Kystvagt Natten over, hvert Sogn, By og Fiskerleje paa sin Strand og ved hver Sognevagt en Vagtmester og nogle Budryttere; nye Kystskanser skulde bygges, Bavnerne holdes i Stand. Viste sig en Skibsflaade i Søen, skulde Strandvagten strax melde sin Kapitajn og sin næste Nabo dette, Kirkeklokkerne klemte og Bavnerne lyse, Fænriken møde og Mandskabet følge Fanen langs Kysten did, hvor Flaaden kunde true med Landgang. Skulde Fjenden blive Landet mægtig, da skulde Milisens Officerer føre deres Mandskab ind i Fæstningen Hammershus for at forsvare denne.

Den krigskyndige Rosenkrantz saa klart, at lagt ene i den uøvede Milises Hænder var Forsvaret af Landets 100 km lange Kyst svagt; han søgte strax hidsendt Tropper fra Sjælland, men fik 18. Marts 1644 fra Røgshofmester Corfits Ulfeld kun den Trøst, at Fjenden skulde vel blive holden saa varm, at han skulde faa andet at tage var end at spasere meget til Øerne. Atter 24. Nov. klagede han til Rigmarsk Anders Bille over, at ingen hvervede Tropper var hidskikkede, skønt Bøndernes Fægteri var ringe værdt, tilmed var kun 60 Mand forordnet paa den vidstrakte Fæstning, hvis Forsvar krævede 200 Mand;

men Marsken sendte ham ikkun en smuk Karl ved Navn Morten Lavridsen til Vagtmester og to Kanoner med Krudt og Udstyr. Dog skyndede Christian den Fjerde endnu 6. Febr. 1645 paa Oversendelse af et Fodfolkskompagni, men Rigsraadet skaffede det ikke af Sted.

Oplært i Kalmarkrigen, der mest var forløben som Fæstningskrig, stod Rosenkrantz hildet i det Fejlsyn, at Forsvaret af Hammershus var alt, det fik saa gaa med Landets Forsvar, som dets Milis evnede det. Dette Fejlgreb gav Kongen Grund til at nævne ham Munsior Skramhans, som slap Borringholm. Torstenssons sejrige Fremrykning i korte tre Uger gjennem hele det jyske Fastland burde vel have bibragt Rosenkrantz et rigtigere Syn; men skænbunden murede han sig inde paa Slottet, idet han ved Fjendens Nærmelse lod Fæstningsporten tilramle med svære Egeknubbe og Tømmerfjæle, saa at alt Samkvem med Omverdenen maatte hejses ind og ud over Fæstningsmurene.

Efter Milisofficerernes Ønske mødtes Rosenkrantz med dem en Aprildag 1645 i Hasle. De trængte ind paa ham med Bønner om, at han i Farens Stund selv vilde føre Landets Forsvar langs Kysterne, som Schweder Kettingk og Hans Lindenov havde ledet Folket Dag og Nat i de to foregaaende Svenskekrige. Hans Svar herpaa var at forestille dem Maccabæus som Milisens foresatte Major. Samtidigt bad de ham om at hidskaffe et Kompagni paa 300 krigsprøvede Mand med Officerer, eftersom de selv var meget faa og ringe, de fleste ganske uforsøgte i Krigsvæsen, og de tilbød, at Indbyggerne selv vilde underholde et saadant hidhvervet Kompagni. Disse Tropper naaede dog ikke frem; og da Nøden stod for Landets Port, holdt Rosenkrantz sig fjælet bort bag Hammershus Port.

Søkrigen 1644 truede tidt Borringholm, men vandt dog ikke Fod paa Landet. Folkesindet skremmedes af onde Varsler, som da en kulsort Hare blev skudt; den sendte Rosenkrantz over til Ole Worms Samlinger. Natten til 4. Juni led Fiskerne stor Overlast paa Søen af en svensk Flaade paa 46 Skibe, som omkryssede Landet og om Morgenen ankrede op udfor Nexø. Milisen holdt først Bededag og søgte saa fuldrustet Stranden, to Døgn til Ende blev den holdt i Aande, indtil en Storm af NØ. tvang Svenskerne bort. Pinseaften kastede tre svenske Krigs-

skibe Anker N. for Rønne, Milisen samledes hurtigt, næste Morgen sejlede Skibene bort, og hele Landets Milis holdt Pinsefest i Rønne Kirke med at synge Te Deum. Søndagen 11. Avg. kom den fra Indespærringen i Kielerfjorden undslupne svenske Flaade paa 45 Orlogsskibe tæt ind under Landet, Prædiken maatte holdes langs hen paa Strandbakkerne for Milismændene, som vaagede paa deres Vagt; kun Prins Christians Galej paa Svanikke Rhed blev Fjendens Bytte. Trods Krigen drev Fiskerne Strømhandel med svenske Handelsskuder. En saadan Bojert, ejet af selve Overadmiralen Carl Gustaf Wrangell, fik paa Nexø Rhed tilført Smør og andet Kadrej af Fiskerne, men Skipperen afslog at give Mønt for Varerne. Saa bordede en Snes Borryholmere i Aftenskumringen 12. Sept. Bojerten, gjorde dens Vagtgænger tavs, skød Lugen til over dens syv Skibsfolk, som sad i Kabysen ved en fredelig Aftenpibe Tobak, og førte dermed Skuden, som bar otte Kanoner, med Jubel ind i Nexø Havn, et lystigt Puds, som dog tog en sørgelig Ende næste Aar.

I Krigsaaret 1645 søgte tre svenske Skibe 11. Marts at snige sig ind i Osandbugten, men blev jagne bort alene ved Strandvagtens Skud. Det danske Orlogsskib Den hvide Løve tog 29. April paa Rønne Rhed Fødevarer ind for at føre dem over til Fredsunderhandlerne i Christianopol; men næste Morgen overrumpledets det af en Baad fra det svenske Krigsskib Katten, hvis Folk kappede dets Ankertov, entrede det, satte Sejlene i Top og styrede det ud fra Rheden, skønt Rønne Borgerkompagni gav dem femten Kanonskud og lystig Bøsseild; Katten pustede ogsaa fra sig og saarede en Borger dødeligt, men mistede selv ni Mand, hvis Lig den satte over Bord; dog Katten tog Løven. Elleve fjendlige Skibe truede 23. Maj Nexøkysten, og 1. Juni kom en svensk Flaade nær ind under Sydlandet. Dag og Nat, aarle og silde maatte Milisen trave fra den ene Landside til den anden, saa ofte Vagterne saa Skibe i Søen. Dette Aar var Wrangell uomstridt Herre i Østersøen, og den Sorgens Dag oprandt, om hvilken Rønne Rektor Rasmus Ravn maatte synge i sin Krønike: Nu kommer jeg til den sørgelig Akt, / hvorledes Landet er under Svensken bragt, / der Fortuna var os saa ublid, / at vi ej bestod Sveco udi Strid.

Danmarks Modstandskraft var brudt. Fra Fredsforhandlingerne, som optoges i Brømsebro i Febr. 1645, raadede de danske

Sendemænd 11. April Christian den Fjerde til at afstaa Borringholm til Sverig; Rigsraadet i København sluttede sig til denne Indstilling; kun Kongen afviste haardnakket enhver Tanke om at slippe Borringholm. Fredsaftalerne var saa vidt fremskredne, at nye Krigsforetagender næppe kunde paavirke dem; Wrangell kunde ikke føle sig fristet til at vove stort paa at vinde smaat. Kun da han paa Hjemfarten fra Vismar med sine 29 Skibe kom ind under Borringholm, fik han den hastige Indskydelse at tugte Nexøboerne for deres Ran af hans fuldlastede Bojert Aaret tilforn.

Aarle ved Daggry Kl. godt 3 Mandagen 9. Juni 1645 saa Rønne søndre Strandvagt Wrangells Flaade komme fra S. og stryge med Fuldfart østover langs Kysten for en drivende SV., som hurtigt blæste op til en stiv Storm. Borgerkompagniet purredes i en Il og drog til Fods til Aakirkeby, hvor Vagten ved Solopgang havde øjnet Flaaden, og af hvis Borgere enkelte, som kunde skaffe sig Heste, under Bykapitajnen Gregerssen strax var sprængte det farestedte Nexø til Undsætning. Ogsaa noget Mandskab fra Vestremarker Sogn var langt paa Vej til Nexø, da dets Herredskpt. Mads Koføed lod det kalde tilbage til Aakirkeby, hvor han biede til over Middag paa det sent purrede Hasle Borgerskab. Det var en af Ondtidens mange Bededage, Aarstidens Dont skulde røgtes, mange Sognebønder laa Døgn igjennem ude i Højlyngen for at skære Tørv og Lyng til Brændsel, andre var ude i Skansegravning og i Ægtkørsel med Hjelpeved til Slottet, ogsaa Major Maccabæus var paa Vej til Hammershus med sit unge Mandskab, som her skulde sværge Kongen og indskrives i Rullen. Alt dette sinkede Milisens Samling.

Nexøboerne selv fik intet Farevarsel, førend de ved Halvottetiden saa den svenske Flaade stryge klar af Landodden S. for Nexøbugten. Wrangell lod strax sit grove Skyts spille mod Byens lave og spredte Huse, derefter Flaaden ankre op og dens Baade udsætte til Landgang, dækkede af fladbundede Smaa-bojerter. Han tog dog grundigt Fejl i at tro Borgerne overrumplede og kyste ved deres Hjems Ødelæggelse. Kun svagt støttede af Gregerssens lille Skare og nogle faa Bønder under Søndre Herreds Kpt. Sivert Gagge førte de et saa fuldendt dygtigt Forsvar lige fra Søndre Byskanse til Lerskredsskansen nær

S. for det senere Frederiks Stenbrud, at ingen Svensker kom i Land paa Nexø Strand. Tæt under Kystskansernes Ild, som fældede nogle om Bord, maatte Landgangsbaadene stadigt ro nordover, indtil de kom ud af Sigte bag Hajlaodden N. for Bugten. Nu havde Borgerkompagniet under sin kampivrige Bykpt. Christopher Rømer at vogte paa, hvad den truende Fjendeflaade i øvrigt kunde foretage sig imod Byen; at Landgangs-forsøg længere mod N. vilde møde kraftig Modstand fra fuldtalligt Bondemandskab i Malkværnskansen, havde de Herredskpt. Just Nicolais Ord for, han havde selv været i Skansen og var derfra reden til Nexø, og at hans Udsagn var usandt, vidste de ikke. Skønt Ibsker Sandemand Claus Kjøller strax havde ladet Bavnerne blusse og Kirkeklokkerne klemte, var kun en halv Snes Sognebønder naaede frem til Skansen.

Først selve Kanondrønene havde varskoet Svanikkeborgerne under deres Morgenbøn i Kirken, og mens Klokkeklemten og Trommehvirvler kaldte Bykompagniet til Samling under Fanen, sprængte en Snes unge Borgere, paa hvad Heste de kunde faa, de 7 km frem mod Nexø og tog Stilling i Malkværnskansen. Under Forsøg paa at finde Landing paa Ibsker skærfulde Klippe-kyst arbejdede de svenske Baade sig helt op under Ilden fra denne Skanses to Kanoner, som de 30 Forsvarere brugte saa dygtigt, at de dræbte en Del Svenskere og tvang Baadene tilbage sydover. Saa endeligt lykkedes det Fjenden at finde et brugbart Landingssted i Madvigen, hvor der var vidt imellem Skanserne. Mens Malkværnskanonerne endnu ramte sit Maal i de sidstkommende Baade, fik de først landsatte Musketærer under Dækning af Klippe-kammene Ram paa tre af de unge friske Svanikkekarle i den mod Landsiden aabne Skanse; de to hvile nu i navnløs Krigers Grav, den tredje hed Albret Wolfsen. I Døden havde de gjort sig sine djerne Forfædre værdige, og de fik Bravmænds Eftermæle. Paa deres Søns Gravsten i Svanikke Kirke skrev Raadmand David Wolfsen og Karen Didrik-datter: Ligger herunder begravet vor Søn Albret Wolfsen, som blev formedelst sin Troskabs Skyld til sin Herre og Konge og Fædrenelandet ihjelslagen af de svenske for Nexø, den Tid Landet blev dem opgivet, som skete 9. Juni 1645; hvis Sjæl Gud haver. Tre Heltebavtaer rejstes 9. Juni 1901 paa Malkværnskansen, som hin Dag drak Knøsenes hede Blod. De stred for

Konge og Fædreland og maatte ærligen dø; end stiger for Nexø Strand Danmarks Sol over Sø. Deres Kamp blev det eneste hastige Solstrejf paa Junidagens skytunge Himmel.

Svenskernes Landingssted laa 450 m S. for Malkværnen tæt N. for den Skærknyst, som her rager frem fra Kysten; det nævnes nu Æviavigen — Ævia er Tang —, men det er lykkedes Realskolestyrer A. Jensen at opspore en gammel Kystfisker, som kendte endnu dets ældre Navn Madvigen og i sine Drengedage havde hørt det udlagt til, at her tog de landstegne Svenskere deres medbragte Frokost; denne Folketro sikkrer ypperligt Stedfæstelsen. Her stod da ved Titiden 500 svenske Musketærer dækkede af omgivende Klippekamme. Mod en landsat Fjende blev Kystskanserne, hvis Skudretning var ene ud over Havet, ubrugelige; Malkværnskansens djerne Svanikkemænd havde ikkun at søge til sit Bykompagni, som ved denne Tid naaede frem imod Stedet til Fods, ført af Borgerkpt. Knud Christensen, og mod den store Fjendestyrke magtede dets 75 Mænd intet. For denne laa Vejen aaben mod dens Maal Nexø. Herredskapitajnerne Gagge og Nicolai red den i Møde for at tinge om en Løsesum for Byen, men opnaaede kun, at Svenskerne gjorde dem til sine Fanger. Saa rejste Nexøborgerne et sidste fortvivlet Forsøg paa at væрге deres By, i hvilket tre Borgere og en Milisbonde faldt og en fjerde Borger blev saaret til Døde. Maaske kun 100 Mand stærke var de for faa og blev de smaa.

Wrangell kom nu selv i Land, lod sin dyrebare Bojert føre ud til Flaaden med samt Byens otte Kanoner og den tappre Borgerkpt. Rømer. Derimod indsaa han, at Nicolai vilde være ham en tjenligere Fælle i Land end om Bord og slap ham løs paa hans Æresord. Nu vandrede denne Usling aabenlyst Landsforræderens Bane. „Kaster Eders Bøsser, eller J skulle fare ilde,“ truede han de Borgere, som endnu vilde væрге sine Hjem, og ved skamløst overdrevne Udsagn om Fjendens Styrke søgte han at kue deres Mod. Wrangel overgav Byen til fire Timers Plyndring. Alt Borgernes Gods røvedes og bragtes ud paa Skibene, selv Kirkens Kostbarheder ranedes, endog Præsteklæderne, saa at den i de følgende Aar maatte leje saadanne hos Bols Kirke. Ogsaa nogle nærliggende Bøndergaardte hjemsøgte. Derefter rusede Fjenderne sig i det stærke Nexøøl, som kunde kappes med Rostockøl, tømte Skippernes Vinfade og laa ved

Tretiden drukne rundt om i Stræder og Løkker. Øllet vandt en let Sejr over dem, hvilken dog Borringholms Milis var for sendrægtig til at udnytte. Wrangell maatte selv gaa rundt og opvække sine snorkende Soldater med artige Stokkeprygl, indtil han henad Midnat fik de sidste Efternølere bragte ud paa sin Flaade. Han saa nu sit Maal, Hævnstraffen over Nexø, fuldbyrdet.

Fjenden stod allerede i Byen, inden Major Maccabæus og den anden Landskapitajn Anders Hansen var komne did fra Nordlandet. Paa Højderne N. for Nexø samlede de henved 300 Mand under sig. Derimod var den pligtivrige Christen Gregerssen ikke længere her; han havde deltaget i at baxe Skytset fra S. Byskanse frem til de nordre Skanser, men var bleven afbrudt heri ved Svenskernes Landgang. Saa havde han kastet sig paa sin Hest og hastet de 15 km hjem til Aakirkeby for at hente den der staaende Milisstyrke frem. Han indtraf her i en afgjørende Time. Langt fra al Skrøbelighed havde Mads Kofoed tiltaget sig en kraftig Overmyndighed, som ikke tilkom ham mere end en anden Herredskapitajn; men to af de andre herværende Kapitajner var hans Brødre, den tredje, Peder Hassel, sagde dem helst ikke imod, og ingen af de samlede 600 Milismænd turde meget andet end lystre den drabelige Landsdommer Mads, hvis Domme paa Landstinget let vilde kunne bringe de ulydige fra deres Halse. En ny Flaade var øjnet V. for Landet, og i Frygt for, at den kunde være Erik Rynings Svenskeflaade, vilde Vestlandbonden Mads Kofoed og hans Brødre trække Milisen tilbage til Vestremarker Klint for at dække Vestlandet og overnatte der, skønt det af den stive Sydveststorm var fuldt dækket mod enhver fjendlig Tilnærmelse. Denne sølle Tilbagetogsplan slog den mandsdjerve Kpt. Gregerssen nu til Jorden med de fyndige Ord: „Da handlede jeg som en Skelm og Forræder mod Land og Folk, om jeg drog bort fra Fjenderne og lagde dem Vejen aaben til at udplyndre Landet; ville J lyde mit Raad, da ville vi drage til vor Major og hans Folk ved Nexø, og da ere vi vel saa stærke, at vi næst Guds Hjælp ville slaa Svenskerne ud igjen.“

Milisen kom da paa den rette Fremvej. Men allerede ved Aakirke Mølle tøvede den sendrægtige Mads Kofoed lige til Midaften trods Ilbud paa Bud fra hans foresatte Major Macca-

bæus om at haste ham til Hjælp mod de magtløst drukne Svenskere i Nexø. Endog et Paabud fra Rosenkrantz paa Hammershus nægtede han at lystre. Alt prellede af paa det hidkomne Fejdebreve fra Wrangell til Borringholmerne om at underhandle om en Brandskat, hvis ikke han skulde efter Krigsvane forfølge de gjenstridige med Ild og Sværd til deres endelige Undergang. Og da Vestlandets unge Mandskab stod fast paa at ile frem til sin Landskapitajn Anders Hansen ved Nexø, truede Landsdommeren det tilbage herfra med at ville lade stille Feltkanonerne paa dem, som drog fra ham, og give dem deres Rest. Dog maatte han føre sit utaalmodige Mandskab frem til Engene Ø. for Aakirkeby, men rastede atter her og raadslog med sine Brødre om at vende tilbage. Paa ny greb Gregerssen kraftigt ind, førte sit Borgerkompagni fremad og fik de andre Kapitajner til at følge efter. Knap halvvejs fremme ved Egeby ængstedes Mads Kofoed atter for hin Flaade S. for Landet, og da Mandskabet vilde haste de sidste 8 km til Nexø for at slaas med Fjenden, tvang han det herfra med sine Trusler om at lade sine Kanoner give de gjenstridige, hvad de ledte efter, og om de Livsstraffe, som ventede dem. Saa drog han og hans Brødre det uvillige Milisfolk tvært af fra den rette Vej, henved 6 km mod S. til Rispebjerg for der at holde Bededagen hellig og kigge efter hin Flaade i Søen.

I Solnedgangens Time ved Egeby holdt Herredskpt. Mads Kofoed Borringholms Skæbne til Held eller til Vanheld i sin Haand; her lod han Borringholm rulle ad Sverig til. Ved at rykke frem til Nexø vilde Milisens Hovedstyrke kunne have paaført Wrangell et saa drøjt Tab, at denne efter at have prøvet Landfolkets Sind til at bide fra sig næppe vilde være fristet til at vove sig yderligere i Kast med Landet. Lad saa være, at Mads Kofoeds svage Haand var ganske uøvet i Krig; der stod mandskraftige Hænder rede til at naa det foresatte Maal, og dem tvang han i sin selvtagne Overmyndighed og sin stædige Egenvilje til Side. Ved Nexø ventede Major Maccabæus utaalmodig paa Hovedstyrkens Fremkomst for endnu samme Aften at slaa Svenskerne ned; han spurgte sine faatallige Folk, mest Svanikkeborgere og Ibskerbønder: „Hvad tykkes Jer raadeligt, enten at nedlægge Jere Vaaben og gaa Fjenden til Haande eller at fægte?“ Han fik det ene Svar: „Vi ville fægte mod Svensken,

saa længe vi kunne staa og gaa,“ hvorpaa han lovede dem: „Da vil jeg ogsaa staa Jer bi, saa længe mit Blod er varmt i mit Liv.“ Men deres Tilskyndelse til strax at slaa de drukne Svenskere for Panden afviste han med, at først maatte han have hele Milisen samlet. Nu mødte ogsaa Nicolai frem med Skytsbreve for sin egen Frennegaard og for Maccabæus's Skovsholm, hvilke Wrangell havde skænket ham, Maccabæus skammede ham ud for hans Samkvem med Fjenden; men han svor paa, at Svenskerne havde 2000 Mand landsatte, hver saa god som ti Borringholmere, og at han med blot halvhundred af dem kunde drage gennem det ganske Land uden at miste en eneste Mand.

Tidligt ved Morgengry 10. Juni lod Gregerssen Feltkanonerne paa Rispebjerg forspænde. Skønt nu havde Vished for, at hin frygtede Flaade i Søen var fredelige Handelsskibe, forbød Brødrene Kofoed ham at føre Skytset frem mod Nexø. Uden Skytset rykkede han med Peder Hassel og den unge Korporal Peder Jacobsen Kofoed i Spidsen for sine Folk af Sted i den Tro at skulle møde Fjenden i Nexø; men Landskpt. Anders Hansen maatte selv ved Middagstid hente de tre Nølebrødre Kofoed ud af deres Hi med deres Milisfolk og Feltskytset, som han bragte i Stilling i de tomme Byskanser. Gregerssen holdt med sit Aakirke Byfolk den stærkest udsatte Havneskanse; kan hænde var Nexøboernes Slagkraft hemmet, da de saa deres Hjemby ødelagt. Ingen Fjende i Land, hele Landmilisen rustet og kampivrig paa Nexø Strand: den militære Stilling var noget nær den samme som et Aar tilforn, da Milisen 4. til 6. Juni havde holdt en langt større svensk Flaade, 46 her opankrede Skibe, ude fra at søge Landgang. Wrangell havde nemmet, hvad det kostede; han glemte ikke sit følelige Tab i den Skildring, som han senere paa Aaret lod fremkomme i Den store Evropatidende, og han dristede sig ikke til en ny Landgang. Desværre havde han ogsaa nemmet de uduelige Milisofficerers forsagte Stemning, og med snild Snuhed greb han Underhandlingernes snedige Snigvej.

Sin Fange Sivert Gagge paa Admiralskibet De tre Løver lod Wrangell skrive en truende Advarsel til Milisen og dens Officerer mod at inlade sig paa dumdrstig Modstand mod den store svenske Overmagt og om snarligt at slutte Akkord med

Wrangell efter dennes Ønske. Med dette Brev roedes Admiralsens Sekretær Baltzar von Schwanenthal i Land og stedtes til Forhandling med Major Maccabæus i Raadhuset paa Nexø Havneplads. Lille Peder Hassel blev sat til Vagt udenfor og drev med onde Ord og Hug alle videlystne ud af Hørevidde. Hvad Landsforræderi Officererne spandt hemmeligt inde i Raadstuen, blev dog hurtigt kundbart for alle. Ved Sendebud søgte Rosenkrantz at paavirke dem i Kongens Navn til at bruge Krudt og Kugler mod Fjenden og nægte ham al Brandskat; hen imod Aften mødte Slottets Vagtmester Morten Lavridsen frem med hans Skrivelse om, at danske Orlogsskibe snarligt vilde hidbringe 600 Soldater til Landets Undsætning, men dette Slotsherrens Brev nægtede Major Maccabæus at lade læse for det kamplystne Milisfolk, og Vagtmesteren maatte nøjes med at foreholde Folkene, at al Akkords Indgaaelse stred imod deres Pligt til Kongen og Fædrelandet, og at de skulde væрге Landet mandeligt, nu da Fjenden var udrømt deraf og de var mandsstærke nok til at holde ham ude. Allerede forud havde Miliskapitajnerne forbudt sit Mandskab at løsne Skud paa Fjenden, at røre sine Trommer og at lade sine Faner vaje; og nu i Tusmørket sendte de Rønneskipperen Herman Clausen Bohn ud til Wrangell med deres Tilbud om at tinge med ham om en Brandskat. Wrangell lod nu Nexø Bykapitajn Rømer fri af Fangenskabet paa Flaaden.

Næste Dag mødte Peder Hassel og Tolderen Christen Lavridsen paa Admiralskibet med Milisofficerernes Tilsagn om en Brandskat paa 10000 Rigsdaler, Wrangell affattede en Akkord om en saadan Plyndringsskat, og ved Solnedgang 11. Juni blev den paa Nexø Raadhus underskrevet af ham og af Maccabæus, Gagge, Mads og Jacob Kofoed. Den tillagde Borringholmerne al Skylden for ved deres fjendlige Modstand at have foraarsaget Nexø's Ødelæggelse og givet Grund til at udplyndre hele Landet, for hvilket de nu frikøbte sig med 10000 Rdl., at udrede de 4000 Rdl. i Penge og Sølv inden tolv Dage, for hvilke Gagge holdtes tilbage paa Flaaden som Gidsel, og Resten i Penge eller Varer inden to Maaneder at afgive til Købmændene Droszten i Lybek, selv om Rigerne inden da havde sluttet Fred; og skulde enhver Indbygger paa Landet med samt sine Vaaben strax føje sig hjem og herefter ikke bruge dem eller anden Fjendlighed

mod Svenskerne, hvorimod Wrangell tilsikkrede dem, at de selv og deres Ejendele fremtidigt ingen Overlast skulde lide af nogen svensk Mand, og navnlig at ingen af dem skulde bortføres fra Landet. Et særskilt Samtykke i denne Akkord udstedtes samme Aften af Maccabæus, Mads Kofoed, hans to Brødre og hans to Sønner Jørgen og Mads, Anders Hansen, Just Nicolai, Gregerssen, Hassel, Ltn. Hendrik Mortensen, den fangne Sivert Gaggens Broder Claus, Rønne Raadmand Peder Lavridsen Møller og Tolder Christen Lavridsen og for samtlige Sognepræster Landsprovst Jens Pedersen Borringholm. Mundligt tilsagde Borgerkpt. Peder Kofoed sine Stalbrødre, at hans Rønne Borgerskab vilde udrede Hælvten af hele Svenskernes Plyndringskat. Svanikke djerve Bykapitajn Knud Christensen holdt sit og sin Byes ærlige Navne ude af denne slatne Akkord, ligesaa Nexø Kpt. Christopher Rømer.

Underskrivernes Drivtanke gjengav Maccabæus i disse Ord: „Kunde jeg vel tage det paa min Samvittighed, og vilde det vel være forsvarligt for Gud og Mennesken, at saadant Mord og Brand skulde overgaa Landet?, hvorfor det Træ, der bøjer, syntes mig bedre, end det som slet brister itu.“ De vidste dog, at Milisens Mandskab var ikke til Sinds at bøje sig. Østre Herreds Lieutenant Hendrik Mortensen havde spurgt sine Folk, om de vilde give Svenskerne Brandskat, og faaet det Tilsvar: „Vi ville give dem Krudt og Lod, det have vi bedst Raad til paa denne Tid, ingen anden Forligelse ville vi indgaa.“ Paa et lignende Svar fra Vestre Herreds Mænd havde deres Lieutenant, unge Mads Kofoed lovet dem, at han vilde fægte og staa med dem, saa langt Livet kunde tilrække.

Samme Aften udkastede Rosenkrantz bag sine Fæstningsmure paa det taalmodige Brevpapir en drabelig Angrebsplan, som han lod Klemmedsker Sandemand Peder Christensen (Vestre Pilegaard) overbringe Maccabæus. Men nu havde Milisens Officerer valgt mellem Danskelensmanden og Svenskeadmiralen. Morgendagen 12. Juni lod de Mandskabet trække ud af Kystskanserne og opstille uden for Nexø, hvor Majoren forkyndte Folkene den indgaaede Akkord; de svarede, at de vilde aldeles ingen Akkord indgaa, men bruge sit Skyts paa Svenskerne, helst fordi disse var upaalidelige, baade deres Ord og Breve. Maccabæus forestillede dem imod al Sandhed, at den ringe

Brandskat vilde koste selv den bedste Bonde kun en eller knapt to Rigsdaler og skaffe dem Fred, de skulde blot drage hver til sit, gemme sine Vaaben og ikkun bære Keppe i deres Hænder; og vilde nogle af dem handle derimod, da bød han disse samle sig ud fra de andre, for at han kunde lade deres Navne optegne til Underretning for Wrangell, som da vilde gæste dem og rette over dem paa Gods og Liv. Han forstod, at Akkorden gav Wrangell Ret til at landsætte Tropper; han forstod ogsaa, at den satte Fæstningen Hammershus i truende Fare, thi 15. Juni sendte han fra Skovsholm Brev til Rosenkrantz om at faa sit kostbare Løsøre, som han tidligere havde bragt i Sikkerhed paa Fæstningen, udladt over Ringmuren til sikkrere Forvaring paa Skovsholm. Forraadte og truede af sine egne Officerer maatte de kampmodige Borringholmere falde til Føje.

Saa let Wrangell havde jaget Officererne og med dem Mili- sen ind i Akkordens Musehul, hvor han holdt dem velforvarede, fik han nu i Sinde at gæste Rosenkrantz paa Hammershus. Akkorden, som intet indeholdt om Landet i sin Helhed, udelukkede ham ikke herfra. Han ankrede 12. Juni sin truende Flaade op ud for Svanikke, hvis Borgerskabs Godkendelse af Akkorden var udebleven. Næste Dag kaprede han et dansk Skib under Nordøstkysten og landede 14. Juni med sine Tropper i Sandvig godt 2 km Ø. for Hammershus.

Fuldt saa broget som i Nexø saa det ud i den vidstrakte forfaldne Fæstning, som Rosenkrantz skulde forsvare sammen med een Officer, Vagtmester Lavridsen, og med 58 Soldater, hvervede under Krigen blandt Landets Haandværkssvende og Fiskerknøse, samt med tre ottepundige og enkelte mindre Kanoner, i hvis Brug kun den gamle Poul Tam, der havde været Slottets Arkelimester i mindst 22 Aar, var kyndig. Allerede om Morgen 10. Juni havde Soldaterne hængt sine Vaaben fra sig og var dragne til Sandvig med den Melding til Slotsherren, at de kom ikke tilbage, førend de havde faaet sine Soldpenge for det sidste Halvaar. Da samme Dag et Par svenske Orlogsskibe truede Sandvig, maatte Rosenkrantz lade Vagtmesteren køre Bøsserne ned til de oprørske Soldater, og Skibene blev fordrevne. Derefter modtog Soldaterne deres Sold i Slotskroen udenfor Fæstningsbroen, gjorde sig en lystig Dag og vendte først ud paa Aftenen tilbage til Hammershus.

Rosenkrantz havde 12. Juni, Dagen efter Nexøakkorden, skriftligt paabudt Maccabæus og Anders Hansen ufortøvet under Livs og Æres Fortabelse at indstille sig med deres Landskompagnier til Slottets Forsvar. Kun Hansen kom ind paa Hammershus og gjorde der al en god Kapitajns Pligt paa den ham satte Post; men han kom alene, hans sidste 30 Mand blev staaende udenfor Slottet, og Rosenkrantz turde ikke lade sine Soldater hente dem ind, af Frygt for at ogsaa disse skulde forblive derude. Efter Tilsigelse var endeligt 14. Juni Landsdommer Mads Kofoed mødt frem paa Slottet, og paa Rosenkrantzes Formaning til at afværge en ny Landgang af Fjenden angrede han sin Forseelse med vaade Øjne; men det blev ved de vaade Øjne. Samme Dag samledes Milisens Officerer ved Klemmeds Kirke til Paaligning af Brandskatten; did sendte Slotsherren sin Ridefoged, Svanikke Borgmester Knud Christensen med Paabud om, at de skulde møde til Fæstningens Forsvar og til Modstand ved Stranden. Alt forgæves; samme Eftermiddag landede Wrangell ganske uhindret i Sandvig. Landets Skæbneuge var udløben, men havde paa en af dens første Dage Rosenkrantz selv lensmandsmyndig grebet Forsvaret for Landets faestedte Kyster, vilde han uden Tøven have kunnet føre Borrhølmernes kampmodige og velrustede Mandsstyrke frem mod Fjenden.

I Løbet af to Dage fik Wrangell gravet en Skanse paa Nøddebohøjden godt 500 m NØ. for Slotsbroen og her bragt to Halvkartover i Stilling. Samtidigt ankrede hans Flaade op i Sænebugten NV. for Slottet, og fra begge Sider aabnede han ud paa Eftermiddagen 16. Juni Skydningen mod Fæstningens gamle nordre Ringmur. Et af de første Skud kvæstede Arkelimesteren i Laaret saa grimt, at han døde deraf en halv Snes Maaneder senere. Trods otte Døgns Nattevagt paa Murene holdt Soldaterne sig bravt denne Aften og den næste Formiddag. Da sendte Wrangell sin Trommeslager frem til Slotsbroen og lod ham tre Gange opeske Fæstningen til Overgivelse, hvis den vilde undgaa at stormes. Som altfor faatallige til at afslaa et Stormløb opgav Soldaterne al Modstand, de fleste kastede sine Vaaben, Niels Lolle sammen med en anden rykkede en Kanon ud af Rondelen ved Blommetaarnet og flygtede gennem Skydeskaaret ad Lønstien ned i Dalen Ø. for Fæstningen. Under ganske haabløse Forhold maatte da Rosenkrantz ved Middag

17. Juni overgive Hammershus til Wrangell, som, da Slotsporten var spærret, førte sine Soldater ind paa Fæstningen ad det snevre Svenskehul Ø. for Hundetaarnet. Rosenkrantz drog til sit Lyststed Rosengaarden i Rønne og udskibede sig 9. Juli derfra med sit Løsøre og sine Heste. Saaledes havde Wrangells lille Hævnstogt mod Nexø ført til, at hele Borringholm inden ni Dage var blevet indtaget under Sverigs Krone. Senmelding herom fik Christian den Fjerde i København; endnu 18. Juni tilstod han Nexøfiskerne at gjøre sig Wrangells Bojert nyttig mod at afgive dens Kanoner til Kongen, og 22. Juni overvejede han med Rigsraadet at sende 1000 hvervede Soldater til Værn for Borringholm, men de hertil fornødne Flaadeskibe havde ikke ved Haande.

Wrangells første Tanke galdt Brandskatten. Strax 18. Juni udstedte han et truende Paabud til Landets Præster om uden Opsættelse at udlægge deres Del af den; under dette Brev satte han sit allerstørste Vaabensegl. Han indkaldte 22. Juni Borringholmerne til at møde Morgendagen paa Hammershus, og her staaende paa Manteltaarnets brede Fritræppe højt over Folkemængden eskede og modtog han deres Hyldested til Sverigs Krone. Til Fæstningskommandant og Landsstyrer indsatte han Oberst John Burdon, en skotsk Adelsmand og 10. Avg. 1643 optagen i Sverigs Adel efter at have vundet sine Krigersporer i den tyske Krig. Wrangell stillede en stor Mandsstyrke under ham og sejlede med Flaaden til Rønne, hvis Borgere med Skadefryd saa den ankre op paa et farligt ondt Sted Skelsør inde ved Søndre Rev. Under Hammershus havde Flaaden i en Paalandsstorm mistet fire Smaaskibe 20. Juni; nu kastede nye Storme 29. Juni og 1. Juli Fregatterne Vestrevig, Gamle Fortuna, Katten og Ørnen samt en stor Bojert Hoffart ind paa Rønne Strand, hvor de sank. Som Øjenvidne fra Kystbrinkerne til sit store Skibstab angrede Wrangell den Stund, han havde forgrebet sig paa Borringholm, der ikke kunde opveje ham Tabet; rimeligvis vidste han da fra Fredsforhandlerne, at dette Land atter vilde komme til Danmark. Erik Rynings Flaade kom fra Stockholms Skærgaard 5. Juli ind for Nexø, og samme Dag stod de to Admiraler ud fra Landet ad Øresund til. Wrangell var hidkommen for at hente sin kaprede Bojert hjem; nu drog han hele Borringholm i Slæbetov ad Sverig til — for en Tid.

I de følgende Maaneder skaltede Burdon som en raa Røverkapitajn med Landet. Den let indtagne Fæstning søgte han at sikkre mod Overrumpling ved at lægge to Voldtrekanter foran Slotsporten og udfør Svenskehullet og et Kanonbatteri oven paa Smørkelderen mod NØ. For ikke at overraskes af Borringholmerne samlede han 9. Juli Milisen i en Løkke udenfor Slottet under Paaskud af at ville mynstre den og dens Vaaben, lod Fæstningens tre skarpladte Kanoner rette imod den og aftvang den alle Vaaben; da nogle Mænd nægtede at lægge Bøsserne fra sig, var Maccabæus og Peder Kofoed ivrige i at true dem til at føje sig. Vaabnene bortførtes til Sverig, og Indbyggerne satte Tabet af dem dyrere end hele Brandskatten. Saaledes brød Burdon strax Nexøakkorden, som bar Carl Gustaf Wrangells Underskrift og Segl, ganske vist kun hans mindste Ringsignet, og som tilsikrede Borringholmerne deres Vaaben og Gods urørte. Ogsaa paa det sidste forgreb sig hans griske Røvehænder.

Da han nu mente Indbyggerne værgeløse, inddrev Burdon talrige Skatter og Afgifter hos dem. Som nu svensk Landsdommer var Mads Kofoed ham en villig Hjælper hertil og paaliggede næsten egenmægtigt Skatterne paa de enkelte Sogne, Købstæder og Stænder. Fem Maaneder i Træk udlagdes en Maanedsskat til Underhold af de svenske Tropper, og da Rønne Borgere, som nys havde baaret deres store Del af Brandskatten, ikke evnede at skrabe den første Maanedsskat sammen, lod Burdon 13. Juli tredive Musketærer føre de to Borgmestre Jens Sørensen Haurum og Borgerkapitajn Peder Kofoed som Fanger til Fæstningen samt indkvartere Soldater under Kapitajn Wilhelm Ugelbye i Byen, som maatte udgive 252 Rigsdaler paa deres Underhold indtil 16. Avg. og desuden fremskaffe Kalk, Tømmer og Fødevarer til Hammershus mod lovet Godtgjørelse, som udeblev. Som tilsvarende Laan, der aldrig gik hjem, aftvang Burdon 14. Juli hele Landet Senge og Sengeklæder til sine Soldater, Jernskovler og Hjulbaarer til sine Skansearbejder; Dagværker med Heste og Vogne maatte de nærmeste Sogne yde til Slottet, saa tidt det forlangtes. Burdons Landsskriver Carl Mathissøn inddrev Aarets Landgilde.

Særligt da Brømsebrofreden 13. Avg. havde sikkret Borringholms Tilbagekomst til Danmark, nyttede Burdon sin yderste

Frist til nye Udsugelser. Han lod 22. Avg. Vestrevigs Vrag stikke i Brand, dog lykkedes dets Ødelæggelse ham ikke bedre, end at Rønneboerne næste Aar kunde opfiske dets Kanoner og Jerndele i brugbar Stand. Alt Milisens Feltskyts, som havde kostet Indbyggerne dyre Penge, lod han samle i Rønne for at overføre det til Vismar. Sidst i Avg. tilsagde han Bønderne til at føre alt deres Slagtekvæg til Hammershus, hvor han aftvang dem det for Røverkøb, hvis smaa Salgssummer vel endda blev holdt tilbage; Skuder lastede med Øxen, Fæ, Smør, Korn og anden Fødevarer afgik til Sverig. Ogsaa udskrev han 11. Sept. fra Sognene og Byerne 50 fuldt udstyrede Heste til Brug for sine Dragoner. Disse udpressede Ydelser naaede nær op til andre 10000 Rdl. ud over Brandskatten; dertil kom den indrevne Landgilde af 8800 Rdl.s Værd. Selve Brandskattens sidste Del aftvang Burdon Indbyggerne til 1. Okt. i møntet og umøntet Sølv.

Helt modstandsløst taalte de afvæbnede Bønder ikke hans Røvier. Klemmedsker Sognebønder drev ikke deres truede Kvæg til Salget paa Hammershus, men ud i Højlyngens vildsomme Ødemark. Den følgende Nat faldt de svenske Dragoner ind over Sognet og mishandlede Bønderne med Strikker, Slag og Hug. Da Hesteskatten blev dem forkyndt, nægtede N. og V. Herreders Bønder at udrede den, fordi den længst sluttede Fred mellem Rigerne intet mælte om en slig Skat. Paa samme Tid traadte Klemmedsker og Nylarsker Sognebønder frem i store Opløb for at redde deres kære Sogneskyts hjem fra Rønne Havneplads. Burdon sendte dem 23. Sept. sine 60 Dragoner paa Halsen med en Kapitajn og en Vagtmester i Spidsen og paa Heste, som var laante hos Olskerbønderne.

Senaften red Dragonerne ind i Hasle, drak sig overstadige i Stadens stærke Brændevin og gæstede derfra Vælensgaarden i Nøkker, hvor Landsdommer Kofoed dog blev sine farlige Venner kvit med et Maaltid Mad og Godtøl. Ved Titiden omringede de i tæt Nattemulm Kyndegaarden med Skrig paa, at Ejeren skulde skæres herud i Stumper og Stykker, de slog Vinduerne ind og tiltvang sig Indgang i Stuen, hvor de med blotte Kaarder huggede efter Ejersens Hustru og Datter; Manden selv, Herredskapitajn Jacob Kofoed reddede sig ud ad et Loftkammervindue og løb rædselslagen fra Gaarden. I dens Ladelænge skød

og huggede Svenskerne paa Tjenestefolkene og plyndrede alt dens Boskab; i Mørket blev en af dem stukket ihjel og to saarede, rimeligvis af svenske Sabler. For at hævnne dette vendte Dragonerne tilbage næste Nat, jog alle Mennesker ud og ødelagde Gaardens Indbo i Bund og Grund. Anklaget for at have huset en oprørsk Bondesamling paa sin Gaard maatte den gamle Jacob Kofoed give sig som Fange ind paa Hammershus. Saaledes havde nu alle tre Brødre Kofoed faaet deres nyvalgte Herrers Venskab bedskt at smage.

Ved Midnatstid opløb Dragonerne alle Døre paa 56. Selvejergaard i Risby i Klemmedsker, rev Konen ud af hendes Barselseng, hvor hun laa en hedensk Kvinde; Ejeren Hans Nielsen forstak sig i noget Hø. Den svenske Kapitajn tiltvang sig en Haandfuld Talglys og lod stikke Ild paa alle Længerne, som nedbrændte ganske med den indhøstede Sæd. For denne Ødelæggelse tilstedte Christian den Fjerde 22. Nov. Ejeren frit Bygningstømmer af Kongens Skove og et Aars Skattefrihed. Under Svenskernes Overfald søgte Sognets Kvinder og Børn efter Oldtids Skik Skjul i Skov, Mose og Hede, Mændene samlede sig bag Kirkegaardsdiget for at se, om Svenskingen vilde afbrænde hele Sognet. I andre udplyndrede Gaarde truede Dragonerne med at komme igjen og svide dem af, hvis ikke Ejeren næste Dag mødte frem paa Slottet. Saaledes maatte Hans Nielsen, Sandemændene i Klemmedsker og Nylarsker og flere Bønder 29. Sept. vandre ind i Hammershus Fangerum, og ved de danske Kommissarers Komme havde Burdon den Frækhed at indstille til dem at give disse oprørske Bønder deres fortjente Straf. De blev dog strax 31. Okt. løsladte mod Borgensbreve, og Christian den Fjerde gav dem 22. Nov. helt frie af Tiltale.

Det blev ene Christian den Fjerdes sejge Stædighed, som bar Borrhholm hjem til Danmark igjen. Saa afstod han i Brømsebrofreden 13. Avg. hellere et Par norske Amter Herjedalen og Jemteland og et Par udanske Øer Gulland og Øsel til Sverig. Borrhholmerne kunde atter aande frit; kun deres landsforræderiske Officerer bragte Freden Ufred. Allerede 7. Avg. bønfuldt Maccabæus, de tre Brødre Kofoed, Gagge, Hassel og Anders Hansen ydmygt Wrangell om hans Bistand til, at de sikkredes i Fredslutningen mod uherlig Trusel og Undergang fra dansk Side, og de anmodede ham om ikke at lade deres

ringe Bønsskrift komme for Danmarks Konge eller Rigsraad til deres Fordærv. Borgmester Peder Kofoed i Rønne søgte særligt at indynde sig hos Wrangells Sekretær von Schwanenthal, sin højgunstige, højelskede Herre og Ven, ved at sende ham to Hovedpuder. Hver Sætning i disse Skrivelser udraabte højlydt Brevskriverens kranke Samvittighed, og hvorledes det nu gik eller ikke, de havnede begge hos det danske Rigsraad. Med Bravmands gode Samvittighed holdt de tre Bykapitajner Rømer, Gregerssen og Christensen, som var mødt aarle 9. Juni paa Nexø Strand, sig ude fra slig usel Bønfalden.

Hvad han hørte om Borringholms Erobring, bragte Christian den Fjerde til at hidskikke en højmilitær Kommission, Oberstlieutenant Sivert Urne og Ritmester Flemming Ulfeld med Kjeld Krag som Sekretær til at overtage Landet fra de svenske og grundigt, saa det kunde være forsvarligt for Gud og for Kongen, at undersøge, hvorledes al Ting var tilgaaet. Den kom 29. Okt., og Burdon fandt det strax raadeligst at forsvinde fra Hammershus til Nexø; herfra bad han 1. Nov. skriftligt Kommissarerne om at indfrie hans mange modtagne Laan, som hørende til under de ringe Sager Fredsbrevet omnævnte; samme Dag indskibede han sig med sit Rov til Sverig. I hans Sted overgav Petter Schute 30. Okt. Fæstningen og Landet til de danske Herrer. Dernæst optog Kommissarerne deres militære Undersøgelse ved under retslige Former at indhente fra Herrederne, Sognene, Købstæderne, Præsteskabet, de enkelte Milis-officerer og skadelidte Bønder en lang Række Vidnesbyrd, som klarlagde Landets Tilskikkelser under Erobringen ud i de mindste Enkeltheder. Retsmødet 1. Nov. gav Menigmands Harme mod Officerernes Forræderi frit Løb; Mads Kofoed, Maccabæus, Gagge og Nicolai dristede sig 7. Nov. til skriftligt at klage over, at de her havde maattet under aaben Himmel staa i Rette med de fire Herreders Bønder, der udskreg dem, fast som Jøderne gjorde imod Christus. Saa skyldfrie fandt Kommissarerne dog ikke de fire Officerer; de lod 8. Nov. dem sammen med Jacob Kofoed, Peder Hassel og Anders Hansen indsætte i Fangekammerne paa Hammershus.

Samme 8. Nov. modtog Kommissarerne Borringholmernes nye Troskabsed til den danske Konge og afsejlede næste Dag med Orlogsskibet Højenhald til København efter at have sat Renteri-

skriver Hans Thomissen til Landets midlertidige Styrer. Skipper Herman Clausen Bohn af Rønne blev 5. Dec. sat fast, og 7. Dec. afhentedes han og de syv Officerer af en kongelig Galej, 14. Dec. vandrede de ind i Københavns Slots Forbryderrum, Blaataarns Mørke Kirke. Paa Grund af Vinterkulden overflyttedes 1. Jan. 1646 fire og 19. Jan. de andre fire Fanger til Slotsfogden Joachim Waldburgers Kammer, og i lange atten Uger afventede de her deres Dom.

Christian den Fjerdes retfærdige Vrede vendte sig imod „den Rosenkrantz, som slap Borringholm“; med Milisfolkets Optræden var han vel fornøjet. Sin Kansler Christen Thomesen Sehested paalagde han 13. Okt. at udsørge Rosenkrantz for Rigsraadet, hvi han ikke havde holdt fornøden Mandsstyrke paa Hammershus, thi var Folket paa Borringholm i alle Maader saa godt, som de der jog ham derfra, og om Milisen var uøvet i Vaabenbrug, da var det ene hans Skyld, som havde haft Lenet i tyve Aar og vidste, hvad Magt der laa Danmark paa dette Land. Fra Flensborg Slot skrev Kongen 16. Dec. til Sehested: At Udmærkelser og Straffe ere Statsstyrelsens Grundvold, deri er jeg enig med Dig, naar det maa naa til Herren selv, saa at jeg ikke gjør min Umag omsonst og mister, hvad jeg har undsat Riget med, og tilmed skal lønne andre derfor, især naar Lønnen bliver fordelt paa den Maade, som sket er med Munsiør Skramhans, som slap Borringholm; han havde aarligt 8000 og jeg 2000 Daler af Lenet; om nu min Umag og hans Fortjenester opveje hinanden, derom lader jeg alle ærlige Folk dømme.

„Den Mand jeg skrev sidst om, som skulde bruges paa Borringholm til Landsdommer,“ fortsatte Kongen Brevet, „den har Vorherre ført hid, saa at jeg har haft ham hos mig og befunden, saa vidt man kan udvortes se paa en Karl, at han paa det Sted noksom kan forestaa det Hverv, hvorfor han har gjort Os sin Ed og bekommet sin Bestilling.“ Nu hentedes Landsdommeren udenfor Adelens eller Frimændenes Kres og endog udenfor Landet selv; den af Kongen valgte Hans Pedersen fik sin Udnævnelse udfærdiget 18. Dec. i Kanselliet. Han havde været Ridefoged hos Tage Thott og nu i tyve Aar siddet som Tolder i Halland og Borgmester i Laholm, under Krigen ivrigt gaaet den danske Hær til Haande og derfor været fængslet et halvt

Aar af Svenskerne paa Laholm Slot. Da Fredslutningen havde lagt hans Hjemland ind under Sverig, var han med sin Hustru Pernille og sine Børn tyet til Danmark. Som Landsdommer fik han 100 Daler i Aarsløn og Vestregaard i Vestremarker til Bopæl. Han kom 26. Jan. 1646 til Borringholm og optog allerede 4. Febr. paa Landstinget Vidnesbyrd af 35 af dets ældste Indbyggere om, at i Kalmarkrigen havde Lensmanden Lindenov lovet Almuen at komme den til Hjælp ved Fjendeangreb paa Kysterne, men disse var udeblevne da.

Rønne Rektor Ravn udtrykte Borringholmernes Følelse i de Ord: „Gud den hellige Trefoldighed, som forlenede os udi Gjenfred og Rolighed, til Ære have vi den sidste Dag udi dette Aar 1645 holdt højtidelig med Sang, Prædiken og hjertelig Taksigelse; Gud være vor Ven fremdeles; Amen!“ Christian den Fjerdes Retfærd holdt ham selv ude fra Dommersædet; til Doms over de brødetyngede Officerer sad paa Herredagen i Københavns Slot 4. Maj 1646 under Prins Christians Forsæde sexten Rigsraader, af hvilke Rigets Marsk, dets Admiral og ni andre Feltførere var prøvede i Tidens Krigskunst. Kongen lod de fængslede tiltale paa Ære, Liv og Gods som Landsforrædere, og efter at have hørt Undersøgelseskommissionens indhentede Vidnesbyrd og de anklagedes Forsvar fældede Domsherrerne denne Dom: Efterdi Christian Maccabæus, Mads Kofoed, Sivert Gagge og Just Nicolai ikke alene ingen Modstand have gjort, der Landgang af de svenske skete, men og gjort Almuen mistrøstig med Akkorden og hindret den i at gjøre nogen Samling til at afværge Landgang paa ny, og ingen af dem forholdt sig tilbørligt efter deres Lensmands Ordre, men tilholdt Landet at brandskatte til de svenske, ladet frembære utilbørligt Bønsskrift til den svenske Admiral og i alle Maader ikke forholdt sig som tro Undersaatter: bør de at være i Kgl. Majestæts Naade og Unaade; — efterdi Jacob Kofoeds Skrøbelighed og Udygtighed befindes saa stor, at han intet at gjøre formaaede eller forstod, bør han Landet at undvige; — efterdi Anders Hansen sig efter Ordre paa Slottet retirerede, og hans Forseelse ikke saa stor som de andres befindes, bør han efter sin Formue at straffes og for videre Tiltale fri at være; — medens Peder Hassel og Herman Bohn, som efter Befaling have været nødte til, hvad de have gjort, vides ej derfor, efter slig Tilstand, som da paa

Landet var, noget at tilfindes at lide. — I et foreløbende Domsudkast var Jacob Kofoed blevet ikendt tillige Fortabelse af sit Gods, Peder Hassel og Anders Hansen begge Landsforvisning, mens dog een Dommer havde stemt for Hansens fuldstændige Frifindelse; men alt dette faldt bort i den endelige Domskendelse. At Tiltalen mod Skipper Herman Bohn var et Fejlgreb, stod alle Dommerne klart.

Samme Dag kom Sagen mod Holger Rosenkrantz for Herredagen. Kongen havde egenhændigt affattet Anklagen mod ham, hvem han lagde særligt til Last, at han var udebleven fra Landets Kystforsvar og havde overgivet Hammershus uden djerv Kamp; for at det ikke skulde kunne paasiges ham i sin Grav, at han af Forsømmelse eller Mangel paa Mod havde baaret over med Rosenkrantz, indstillede Kongen til Herredagens gode Overvejelse, om denne burde straffes for sin Adfærd eller havde fortjent herfor at slaas til Ridder. Rosenkrantz forsvarede sig med, at han ikke uden særligt Paalæg af Kongen havde turdet forlade Fæstningen, hvor han ingen Officer havde at overdrage dens Forsvar til, og hvor tilsidst de ganske haabløse Forhold havde gjort al Modstand umulig. Paa Kongens runde Skøn, at Milisen var 4000 Mand stærk, svarede han, at om Landets Mangfoldighed af Folk var ingen visse Tal. Nogen Mynstringsrulle var følgelig ikke ført, og i Virkeligheden kunde den vaabenføre Styrke kun være et Par Tusend Mand. Herredagens Dom 5. Maj godkendte Rosenkrantzes Forsvarsindlæg og lød paa, at han ikke havde været skyldig hverken i Landets eller i Fæstningens Erobring, men burde være fri af denne Tiltale.

Da den gamle Konge næste Dag paa Kronborg erfarede Dommene, skrev han: Det er mig lige fuldt, enten den højeste eller den laveste skal have Ære eller Straf for det, som er foregaaet; min Mening om denne Sag findes i det Retten forelagte Anklageskrift under min Haand. Han nærrede ingen Tvivl om, at Rosenkrantzes store Svogerskab i Rigsraadet havde skiftet Sol og Sky højst ulige mellem denne og Milisofficererne. Maatte han nu lade den højeste ustraffet, forbød hans Retfærd ham at tage de lavestes Liv, og 19. Maj formildede han Dødsdommene over Maccabæus, Mads Kofoed, Gagge og Nicolai til Landsforvisning med Inddragelse af deres Gods. For Herredagen var

Rønne Borgerkapitajn Peder Kofoeds Skyldbrøde gjort saa aabenbar, at Kongen kunde lade Borringholms Landsting idømme ham ligeledes Landsforvisning og hans Gods, 2670 Rigsdaler værdt, forbrudt til Kronen. Her dømtes ogsaa Rønne Raadmand Peder Lavridsen Møller, der havde siddet i Blaataarn med de andre Fanger og 18. Maj mod sikker Borgen var sendt til Borringholm, til at afbøde sin Forseelse med 1000 Rdl., ligesaa Tolderen Christen Lavridsen, som 22. Nov. havde gemt sig og sin Forskrækkelse bort i Tyskland, til at have forbrudt sit Gods, hvis største Herlighed dog kun var et Sejerværk eller Uhr til 8 Rdl.

Der gik Sagn om, at hvem Christian den Fjerdes Vrede ramte, døde snart. Holger Rosenkrantz døde 31. Juli 1647 i Odense; de tre Brødre Kofoed døde i deres Udlændighed, Mads og Jacob inden Udgangen af 1646, Peder Juleaften 1648. De fleste dømte Officerer havde det Held at være rigt gifte, saaledes at deres Hustruer forblev siddende paa Gaardene som sit ukrænkelige Arvegods. Mads Kofoeds Enke Karen Jørgensdatter fik 15. Maj 1647 Herredagsdom for, at baade Vælensgaard, Eskesgaard og en tredje Gaard derhos var hendes Arvegods efter hendes 1587 døde Fader Jørgen Pedersen og følgerigt ikke forbrudte til Kongen ved hendes Mands Forseelse, for hvilken Frederik den Tredje 15. Juni 1649 skænkede hende og hendes Børn Oprejsningsbrev; hun døde 1650. Ligesaa fik Peder Kofoeds Enke Elisabet, Datter af Borgmester Mads Ravn i Rønne, 5. Juni 1649 for sig og sine Børn et af de Fredebrev, hvormed Frederik den Tredje stedse var rundhaandet, og hun ejede ved sin Død i Sept. 1685 mindst syv gode Bøndergaarde og to Bygaarde. Ogsaa Maccabæus fik 2. Avg. 1650 Fredebrev af Kongen og døde 29. Maj 1664 paa sin Hustrues Arvegods Skovsholm i Ibsker. Sivert Gagge vendte med Frederik den Tredjes Fredebrev af 31. Okt. 1650 hjem til sin Hustru Kirsten Clausdatter Køllers 56 Tønder Hartkorn, de to Store Hallegaarde i Olsker og Rø med fire andre Gaarde, og fordi han endda klagede sig over sin yderlige Armod, gav Kongen ham 13. Avg. 1651 hans fra Moderen arvede Myregaard i Aaker tilbage for hans og hans Hustrues Levetid; her døde han barnløs 30. Juli 1661, hun overlevede ham i henved fem Aar. Til Just Nicolai eller Nielsen saa eller hørte Borringholmerne heldigvis

intet senere. Tolder og Borgerfændrik Christen Lavridsen kom ogsaa hjem og blev 1647 Raadmand i Rønne; han var gift med Boel Pedersdatter Kofoed fra Kofoedegaard i Østremarker, hvis første Mand Skipper Claus Hartvig under Kejserkrigen var blevet overfalden og skudt i Søen udfor Vismar.

Tilskikkelserne 1645, de onde som de gode, virkede Fremtids Lykke. Officerernes Usselmod, Albret Wolfsens Heltmod bragte Menigmand til at vide sig bedst selvhjulpen, til at lægge sin faste Haand i Hank paa Hjemlandets Skæbne. Burdons Røverufærd vakte hans iltre Had til alt svensk. Under disse stærke Indtryk fremvoxte det unge Slægtled, som i de djerve Decemberdage 1658 skabte Landet rig Oprejsning for, hvad dets vege Fædre havde forbrudt i Fornedringens Aar 1645. Da blev Landets Mellemlægning med Sverig endeligt slettet.

5. JUNKEREN OG LENSSKRIVERNE PAA HAMMERSHUS

Til Lensmand over Borringholm fra 1. Maj 1646 tog Christian den Fjerde 31. Maj den knapt trediveaarige Junker Ebbe Ulfeld, som 6. Nov. 1642 havde ægtet Kongens Datter Frøken Hedvig. Hans Ungdom var forløben i Krigsuddannelse paa Kejsereens og Spanskekongens Hærtog, i den nys udledne Krig havde han været øverste Generalmajor i Skaane, derefter Lensmand paa Øsel. Han var vænnet til at bruge en rent militær Maalestok, som kom tilkørt paa det borgerlige Samfundsliv, og navnligt laa blind Underkastelse slet til de borringholmske Bønder. Hævdvundne Vedtægter og givne Love fejede han til Side som Smaatterier, der ikke vedkom ham; det skortede ham paa Indsigt i alt sligt, det lod han glide over i underordnede Skrivers Hænder, og ganske godlidende af Natur blev han et let Bytte for disses uredelige Handlefærd. End ikke han selv, kun hans Slotsskriver Mathies Jacobsen overtog 24. Maj Hammershus og Lenet fra Renteriskriver Hans Thomissen, og Rejser til Hove, Herredage og hans skaanske Herresæde Ovesholm drog Junker Ebbe ofte fra hans Len, til hvilket han selv først kom 15. Juli. Hans Forsøg paa at køre det borgerlige Samfund i militærstram Tøjle maatte mislykkes, og dette gav Bagslag i hans Styrelse af Landets militære Forhold, hvilken ogsaa blev

svag. Af Lenet skulde han tjene Riget med otte udrustede Heste og aarligt svare Kongen 3200 Rigsdaler, alle Indtægter fra Købstæderne, Told, Sise og Vrag samt særligt udkrevne Skatter; derimod tilfaldt alle andre faste og uvist faldende Indtægter af Landet Ulfeld, mod at han bar alle verdslige Lønninger, holdt Bønderne ved Lov, Skel og Ret og aldeles intet skød paa Kongens Vildbane.

Landets dybt rystede militære Forhold paakaldte strax Kongens og Ulfelds Omsorg. Endnu 31. Maj satte Kongen Oberstlieutenant Johan Hundermarck til Kommandant paa Borringholm. Han kom med tredive Ryttere, om hvilke intet stod i hans Udnævnelse, og hvis Underhold Ulfeld nægtede ham; Sigtelser mod ham fra en anden tysk Officer Zieglers Side bragte Ulfeld til at bortsende ham og hans Ryttere i Nov. Ogsaa 31. Maj sendte Kongen, som fattedes Penge til de hvervede Troppers Soldafregning, Kapitajn Jacob Andersen med hans Kompagni paa 300 Fodsoldater til Underhold i Borringholms Købstæder; Andersen fik Gagges forbrudte Myreggaard til Kapitajnsgaard; først 7. April 1648 kunde dets sidste 120 Mand faa deres Sold og aftakkes fra Landet, hvorefter 1. Avg. Købstæderne fik sine Udlæg 1576 Rdl. dækkede. For at gjenopbygge Landets Milis fik Ulfeld hidkaldt Major Reinholt von Haffen, Ritmester Ewert Kettel og sex Kapitajner: Artillerikpt. Andres Wilcken, Kommandant 1647; Landskpt. Johan Lillie rykkede ind paa Frennegaard efter Hundermarck og var Kommandant 1648 og 49; Landskpt. Sebald Zimmermann, født i Wittenberg, afløste Ziegler i Maglegaard; Herredskpt. Conrad Poulsen Stubbe bosattes paa Gyllensgaard; Herredskpt. Jochum Henrik Waltzleben. Ogsaa Kpt. Jacob Andersen sattes under Ulfelds Bortrejser 1647 og de tre følgende Aar til Kommandant med Mynighed i alle Landets Forhold. Til Milisens lavere Officersstillinger toges ligeledes mest tyske Underofficerer fra Andersens Kompagni, og saaledes skulde nu de borringholmske Bønder opøves paa sin Tysk. I Borgerkompagnierne ændredes derimod intet.

Denne Officersstab paaførte Bønderne adskillige Byrder med idelige Ægtkørsler og Pløjearbejder til Kapitajnsgaardene. Vel afholdt Kongen dens Løn og Underhold ud over Bøndernes vanlige Knægtepenge og henlagde 12. Juni 1647 alle de af Lan-

det udskrevne særlige Pengeskatter til dets nødvendige Forsvar og Officerer; men ogsaa heri ramtes Bønderne haardt, thi hvert af disse Aar 1646—51 maatte de udrede en almindelig Pengeskatt til Mikkels- og Mortensdage ud over andre Extraskatter, og allerede den for 1647, som skulde have indbragt Kongen noget over 5800 Rdl., svandt gjennem hævdvundne Afdrag paa 180 Rdl. og gjennem ved Tingsvidner om Gaardes Ødeliggen eller Fortrellethed og Usseldom nyvunden Afkortning ind til knapt Halvdelen; 1651 forelaa Tingsvidner om, at 163 Selvejere og 25 Fæstebønder maatte fritages helt, 32 og 3 halvt fra at udgive Pengeskatten, som fra Overslagets 1832 Rdl. skrumpede ind til 1371 Rdl. Da de fire Herreders Bønder 16. Maj 1647 og 11. Juli 48 søgte om, at de, udplyndrede paa det yderste af Svenskerne, forsvækkede og i stor Trang synderligt paa Penge, maatte forskaanes for saadanne Pengeskatter i nogle Aar, indtil Landet kunde komme i Magt igjen, paategnede Ebbe Ulfeld deres Bønsskrift, at dets Indhold var sandfærdigt, Bønderne faldne i Armod og deres Gaarde højt skyldsatte, hvorfor han henstillede dette til Kongens Overvejelse. Men Riget fandt ingen Vej udenom nye Skatteudskrivninger. Hertil kom, at Rige Holger Rosenkrantz havde rejst Krav paa Dækning hos Borringholmerne for 2175 Rdl., som han havde udlagt i Sold til Mandstyrken paa Hammershus, og udvirket, at Christian den Fjerde 23. Maj 1646 paalagde Ulfeld at ligne og lægge denne Sum paa Indbyggerne som en ringe Udgift for hver enkelt; Ulfeld maatte dog lade dette Krav staa hen og Frederik den Tredje 10. Dec. 1648 fornye Paabudet herom. Den almene Pungenød drev Rigets Marsk Anders Bille til 2. Avg. 1648 at tilraade Ebbe Ulfeld at holde Milisen paa den gamle Fod og saa selv være undskyldt for, hvad Ulykke der kunde tilstøde naar som helst.

Christian den Fjerde paabød 1646, at Styrken paa Hammershus, 120 Mand, skulde lønnes af Selvejerbønderne, saaledes at fem af disse sloges sammen til at underholde een Soldat; men da Bøndernes Pengemangel gjorde denne Ordning umulig, nøjedes Ulfeld med at paalægge hver Gaard een Rdl. aarligt til Lønning af Landskompagniernes tyve underordnede Officerer, hvilke Købstæderne gav frit Hus og Kost. Paa Bøndernes Klager over dette dem aftvungne Paalæg dømte Landsdommer Hans Pedersen 16. Maj 1649 dem fritagne fra at udgive det, om hvil-

ket ingen kongelig Ordre forefandtes, og den 1650 hidkomne Kommission godkendte Landstingsdommen.

Bønderne saa med Uvilje paa det dem byrdefulde militære Hof, hvormed Junker Ebbe omgav sig. Endnu lod han hidhverve sexten Ryttere; de fik det Hverv at holde vaagent Øje med Søen, de løste en anden Opgave i at husere grimt paa Landet, og mere end meget andet hjalp de til at spænde Ulfeld ud af sit gode Len. Kongen forlangte 12. Dec. 1646 disse Ryttere underholdte af Bønderne, hvis Gaarde samlagdes i Lægd paa 400 Tønder Hartkorn, for at hvert Lægd skulde holde en Rytter med halvfemte Rigsdaler i Maanedssold, og saa snart Fæstegaarde blev lovligt ledige, skulde hver Rytter have sin Gaard. Foreløbigt indhusede Ulfeld dem med Tvang hos Fæstebønder ved Siden af disses egen Husstand, hvori disse raa Krigskarle vakte voldelige Ulemper. Hurtigt gik han i Gang med at udsige Fæstere af deres Gaarde uden væsenlig Aarsag for at sætte sine Ryttere ind i deres Sted; dette stred mod den 1579 kongeligt stadfæstede Aldersbrug, at Vornedgaardene var Livsfæste for baade Bonden og hans Hustru og kun kunde fortabes ved grove Forbrydelser eller Mangler. Bønderne kæmpede nu for deres Ret ved Domstolene; Herredsfogderne turde ikke underkende Kongens nye Paabud, men den retsindige Landsdommer Pedersen hævdede ufortrøden i sine Domme de forfulgte Bønders Ret til at have deres Fæste uforbrudt, og den kgl. Kommission 1650 godkendte hans Landstingsdomme.

Disse Ryttere var, som Ulfeld selv, haarde Krigshalse. Den værste, Christopher Meisner, var 29. Juli 1627 bleven Hofjæger, havde som saadan 1630 og 35 skudt Hjortevildt paa Borringholm til Kongen, men var 6. Maj 1640 af Herredagen dømt som Vildttyv til Galge og Gren. Paa Prins Christians Forbøn var Livet skænket ham og tog nu Ebbe Ulfeld ham til Rytter. Ulfeld lod 1647 Hans Mogensen, der i halvhundred Aar havde siddet som Fæster paa 1. Vornedgaard i Nylarsker, med Hustru og Børn for et ringe Gaardfælds Skyld fravige denne for Christopher Skytte, satte endog denne Galgenfugl til Sandemand i Sognet og Skovfoged og overnattede med sit Jagtfølge gjerne hos ham, hvis Hustru modtog ham noget renligere, sagde han, end de borringholmske Bønderkoner. Voldsom Ufærd paaførte Meisner sine Naboer, dolkestak en Bonde paa Herredstinget,

forfulgte en anden paa hans Kirkevej; efter hans treaarige Voldsfærd i Sognet nævnes Gaarden stadigt Skyttegaard. Den kgl. Kommission 1650 satte en brat Ende paa hans Herlighed, idet den tildømte den tidligere Fæsters Enke Reinborg Gaarden og frakendte den uheldige Skytte alt Vederlag for Bygninger og Forbedringer, han havde sat paa den, hvilke den lod gaa lige op mod de Hug og Forurettelser, han havde tilføjet hende. Ulfeld reddede ham endnu ind paa den ledige Dalegaard, 2. Vorned i Rødsker, og her døde han o. 1671.

En anden Rytter var Niels Nielsen Gumløes med Navn efter sit Fødesogn i Skaane. En Dag tog han efter Ridefoged Mads Holsts uretfærdige Krav en Stud fra en Bonde i Knudsker og gjorde ham herved plovlam, saa han maatte spænde en Lejestud for sin Plov. Paa en Jagt i Vestremarker trængte Gumløes med sex andre Ryttere ind paa Hakelejersgaarden og krævede Havre ind til deres Heste. Ejeren Peder Ibsen gav dem unyttige Ord: han havde ingen torsken Havre, han gav dem Skovhavre. Saa slog de ham i Gulvet og kastede Øl og Vand paa ham for at vække ham af Svime. Gumløes slog ogsaa hans Dattermand Esber Jørgensen i Hovedet, skønt denne sad rolig ned paa en Kurveseng; nu fik Jørgensen sin Kniv frem til Værge og stak efter Gumløes, saaledes at denne mente, at ene hans Haglpung havde reddet ham fra at faa Maven sprættet op. Da drog alle Rytterne deres Pallasker og Bøsser. Jørgensen og hans Hustru med deres Spædbarn maatte ilsomt fly af Gaarde. En følgende Dag kom Slottets Staldmester did, tog Esber Jørgensen fra hans Plov, bandt hans Hænder og knyttede Rebet til sin Sadel; saaledes maatte denne gifte Bonde af Landets bedste Slægter løbe efter Hesten henved tyve km til Hammershus, hvor Ulfeld holdt ham fængslet i ni Uger for at afpresse ham 100 Rdl. i Bøde. Denne alvorlige Sag henviste Kommissionen 1650 til Landsdommer Hans Pedersen, som vel nok var Mand for at skaffe den raat krænkede Bonde fuldgod Oprejsning.

Endnu søgte Ulfeld at skaffe Gumløes en god Fæstegaard, idet han i Sept. 1648 vilde tvinge Bonden Lavrids Lavridsen til at rømme Frigaarden, 1. Vorned i Rødsker, for ham; men denne Fæstebonde modstod alle Rytterens Overløb og Trusler og blev da stevnet ind for Herredstinget. Kommissionen 1650 tilkendte ham Gaarden og dømte Ulfeld til at give ham 20 Rdl.

for unødigt Trætte, der havde voldt Lavridsen Rejse til Hove og andre store Omkostninger. Imidlertid var Gumløes bleven gift og hjemfaren Mand i Hasle. Her var den Raadmand Peder Hansen, som 1640 var dømt til Landsforvisning for Borgerskabets Selvtægt mod Borgmester Lesler, vendt stiltiende hjem 1644, og Frederik den Tredje havde 29. Juni 1649 hævet hans Landløshed; strax havde hans glade Medborgere udvirket, at han blev deres Byfoged. Men Kommissionen 1650 fandt, at denne Urostifter var uskikket til Øvrighed, og at en god Mand skulde sættes i hans Sted. Hastigt efter dens Afrejse fandt Ebbe Ulfeld i Urovækkeren Niels Gumløes en særdeles god Mand til at klæde det tomme Byfogedsæde. Denne følte sig snarligt hjemme blandt den lille Bys raphændede 60 Borgermænd.

Mellem den fribaarne Bondestand, rap til Selvtægt, og Ulfelds Ryttere kom der Blod, og det farvede stærkt hans Indlæg for den kgl. Kommission. Selvretfærdig hævdede han at have straffet domfældte Ryttere med Bøder, Fangehul, Pæl og Træhest, Landsforvisning, Livsstraf, mens Landsdommeren havde frikendt Bønder, som havde brugt Kniv mod Rytterne, lem-læstet en og ihjelslaget en anden af dem; men ingen enkelt saadan Sagspaatale blev forebragt Kommissionen. Ulfelds overdrevne Udsagn krævede følgelig liden Tiltro, ud over at de tegnede et levende Billed af gjensidig hadefuld Ufred mellem Rytterne og Bønderne. Kommissionen 1650 indstillede koldblodigt til Kongen, at disse Ryttere bedst afskaffedes helt som altfor faatallige til at gjøre Nytte i Forhold til den Tyngsel, Bønderne bar af dem.

Hammershus, eller som han efter Folkets Sprogbrug nævnte det: Slottet, var i sit dybe Forfald en uhyggelig Rede for Junker Ebbe og hans Frue Hertuginde Hedvig. De døjede haardt af Vinterkulde i Fruerstuen i Mantelgaardens Sydfløj; i Foraaet 1647 lod han ændre den gamle Skriverstue i Manteltaarnets næstnederste Rumlag imod S. om til Bolig ved at udhugge to brede Vinduer i Taarnmuren, gjenopbygge den forfaldne Skorsten og tømre en Opgangstrappe og en Svale; ovenover den indrettedes et Gæstekammer. Samtidigt byggedes et Kammer og Køkken til Slotspræsten, et Kammer over Slotsporten til Vagtmesteren og et i Blommetaarnet til Arkelimesteren. Til al denne Nybygning medgik 736 Rdl., og end ikke da kunde han og hans

Hustru her holde Maaltid tørre for Regn; deres Bohave maatte de sende til Ovesholm i Skaane, for at ikke det skulde ødelægges af Fugt. Gjennem sin Svoger og fjerne Slægtning Corfits Ulfeld fik han Svigerfaderen Christian den Fjerdes Tilladelse til at tage Sømlegaard i Klemmedsker til sin Lensmandsbolig. Efter Herredagsdommen 1646 havde forrige Landskapitajn Anders Hansen maattet fravige denne Officersgaard, nyligt var hans Eftermand Johan Lillie flyttet ind paa den, og ham satte nu Ulfeld over paa Frennegaard i Ibsker. Saa lod han Sømlegaard ombygge til sin Bopæl, til at drive dens Avl satte han sin Kok Lars med Hustru og Børn og en Ladefoged og henlagde hertil Ægter og Arbejd af syv Sognes Bønder, saa at al Tjeneste til Slottet faldt de otte andre Sognes Bønder omtrent dobbelt til Byrde. Lars Kok blev en streng Herre; og efterdi han havde straffet studse Bønder med Træhest og Fængsel, idømte Kommissionen 1650 ham selv at sidde paa Træhesten og i Hullet saa mange Dage, som de tilsammen havde siddet der. Foruden denne Træhest, paa hvis skarpskaarne Rygfjæl Bønderne og tilsidst Kokken sattes op for at ride sig til Skamme, hørte til Sømlegaardens Bohave rimeligvis ogsaa den i den ædleste Christian den Fjerdes Stil rigt billedsnittede Himmelseng, som indkøbtes 1870 fra den nærliggende Skarpeskavgaard til Holsteinborg, og hvis Tilblivelse Borringholmerne ene kunde forklare sig sket ved de underjordiske Puslingers kunstfærdige Hænder. I den kunde Kongedatteren Hedvig finde sin Søvn, ikke sin Lise; hun mente sit Ægteskab med „det forbandede Kreatur“ Ebbe stiftet af Fanden selv, og han gav hende raat for ildesødt.

I uforfaren Ringeagt for det borgerlige Samfundslivs Retsorden lod Ulfeld dets Varetægt glide fra sig over i utro Forvalteres Hænder. For Bøndernes Klager over falsk Vægt og Maal ved Modtagelsen af deres Ydesmør paa Hammershus maatte han se dem fældede paa Rad af den paa Slottet satte Gaardsrets Dom 20. Marts 1648; Slotsskriver Mathies Jacobsen, som allerede havde vist sig utro i Ulfelds forrige Len, men mod hvem han dog nu ikke satte i Rette paa hans Liv, dømtes til at bøde al sin Formue, Underskriveren til at hænges, hvilken Dom Ulfeld omsatte til Fængsel, Keldersvenden til Arbejd paa Bremerholm, hvorhen Slottets tyvagtige Brygger gjorde ham

Følgeskab, den liden Skriverdreng til at hudflettes i Slotsgaarden og løstgite Kvinder, som Slotsskriveren havde taget ind paa Slottet, nogle fra deres Hals, andre til at udjages ad Slotsporten. Den argeste Skelm Mads Holst, der Aaret forud var kommen hid og nu blev Ulfelds Ridefoged, fik endnu et Aar til grovt at mishandle og udsuge Landets Bønder, da den ringe Brændegaard, 22. Selvejergaard i Vestremarker, paa hvilken han sad, gav ham for lidt efter hans Tykke.

Thronskiftet 1648 skiftede Ebbe Ulfeld om fra at være Christian den Fjerdes velholdne Svingersøn til at blive Frederik den Tredjes ildetaalte Svoger, men ændrede i intet hans egenmægtige og lovløse Fremfærd paa Borringholm. De Modstandere, denne her havde opvakt ham, mærkede sig hurtigt sikre paa Medbør fra København. Kongen gav ham 5. Avg. vel et noget nær ligesaa gunstigt Lensbrev som hans hidtidige, men gik det følgende Aar over til Angreb; sendte 16. Juni 1649 til hans Erklæring en lang Række Klager, som Indbyggerne havde indgivet over hans Lensstyrelse; krævede 13. Juli hans store Gældsrester fra hans forrige og hans nuværende Len afgjorte til Rentekammeret inden fire Uger, hvis han vilde undgaa retslig Tiltale; gjentog 9. Sept. dette Krav; men maatte 11. Maj 1650 tilstaa Ulfeld visse Tider til Gældens Erlæggelse. Hvor intet var, havde selv Kongen ingen Ret.

Ebbe Ulfelds harmfyldte Sind kom til voldsomt Udbrud mod Rettens Haandhævere, tidligst mod den snille Peder Olsen Hassel, som 1646 var sluppen helt glatskindet gennem Blaataarn, endog uden en klækkelig Bøde til at skeppe i Lensmandens tomme Kasse, og var vendt tilbage i sine mange gode Stillingen som Borgerkapitajn og Borgmester i Hasle, Landstingskriver 1640, Tingskriver 1643 i V. og siden 44 i N. Herreder. Slet saa glat gled han ikke ind i sine Landsmænds gode Omdømme; paa Ø. Herreds Ting udtalte 1649 et Ottemands Nævn, at ham paa tidligere Ting og Stevner var givet et meget ondt Rygte for Landets Overgivelse, og var han endog sigtet for en Skelm og havde endnu ikke skaffet sig Æresoprejning fra dette Paasagn. Han lod sligt glide af paa sit glatte Skind, og dog maatte Ulfeld sande, at han var en sejt Hassel, paa hvilken han omsonst tjørnerev sine hidsige Hænder til Blods.

Allerede inden Udgangen af 1647 skyldte Ulfeld Hassel for

Tyveri af Vraggods og satte ham ud af Borgmestersædet. I Marts 1648 sigtede han ham for lovstridig Førelse af Tingbøgerne paa løsheftede Papirark og fratog ham Skriverstillingerne. Samme Maaned rejste han Sag imod ham for at have i Gemme en Trolbog og et firkantet Trolspyd af Kobber til dermed at drive Misbrug. Baade By- og Landsting frikendte Hassel aldeles fra Ulfelds Ridefoged Mads Holsts Tiltale i disse Sager: Vraggodset havde han redeligt købt af den strandede Skipper, Tingbøgerne havde han ført som hidtil Skik paa Borringholm, Trolbogen og Spydet havde han taget i sit ærlige Borgmesterværge fra den forrige Borgmester Leslers Enke Sidsels fra en Dødsdom senere bortrømte anden Mand Lavrids Hansen. Ulfeld indstevnede nu Hassel, der efter hans Paaklage ligesom en Enevoldsherre hverken agtede Kongens Love, langt mindre Lensmanden paa Kongens Vegne, for Herredagen i København. Men var der dog mon ikke lidt Trolleri med i Spillet? Her dømte Ulfelds egne Standsfæller 26. Juni 1649 (og i en senere Dom 19. Juli 1650), at Hassel som sagesløs Mand skulde gjenindsættes i sine Embeder, og at Ulfelds Ridefoged Holst skulde erklære ham fri for al ærerørig Paatale, bøde 150 Rdl. til ham, 20 Rdl. til Landsdommeren og dermed være forvist fra Borringholm. Ham satte Ulfeld strax i Stilling paa sit Gods Ovesholm, men først 19. Febr. 1650 naaede han i sin Pengenød at udrede Bøderne.

Ufortrøden løb Junker Ebbe en lignende Storm mod Hans Pedersen i Landsdommersædet, for hvis Domme selv Kongens Lensmand helst burde føje sig. Ved Kongehyldingen 6. Juli 1648 indgav Herredsbøndernes Sendemænd et Bønskrift om Fritagelse fra de nye Rytter- og Soldaterskatter; de henvistes til at indhente Lensmandens Erklæring herom, og Ebbe Ulfeld paategnede 16. April 1649 paa Slottet deres Ansøgning saaledes: Han har lindret Soldaterskatten saa vidt muligt, og dette have de opfattet mere som hans Skyldighed end som Godhed og have indstevnet Sagen for Tinge, som om nogen Landsdommer skulde turde understaa sig at dømme mod hans udgivne Haand og Paabud og langt mindre imod Kongens Breve, skønt dog maaske nogle af Dommerne her paa Landet lade sig finde saadanne Narre og Uforstandige; derfor vil han endnu hjælpe dem til nogen Forlindring, saa fremt de herefter ville være fromme og

foragte de Skalkagtiges Raad og Galskab. Ufortrødne gik Bønderne til Landstinget, hvor de 9. Maj fik deres Bønsskrift tinglæst, og videre til København, hvor Kongen 18. Juni lovede dem at sende snarligt Kommissarer til Borrhholm til at undersøge deres Klagemaal og stille dem til Rigtighed. Endnu hengik dog over et Aar, inden Borrhholmerne kunde byde disse Kommissarer hjerteligt velkomne paa Landet.

Til Herredagen 1649 lod Ulfeld en Skulle af 33 Indstevninger regne ned over Landsdommer Hans Pedersen paa Vestregaard, som dog hidtil havde faaet alle sine indstevnede Domme godkendte. Ved sit Fremmøde i København søgte denne 4. Juni Værn hos Kongen i en skriftlig Fremstilling: Formedelst jeg med Lov og Ret har fridømt Kgl. Majestæts Bønder fra Ridefogdernes uretfærdige Sagsfølgelser og Efterstræbelser paa deres Ære og Gods, har Landets Øvrighed med sine Ridefogder nu en rum Tid efterstræbt og undsagt mig, at han hos Kgl. Maj. vilde skille mig ved mit Embede. Ogsaa dette Aars Herredag kendte alle hans Landstingsdomme gyldige; under deres Foretagelse klædte Frederik den Tredje selv Retten. Ydermere overdrog Kongen ham efter hans Ønske Gyllensgaard i Livsfæste med et Afslag af to Tønder Torsk i dens Landgilde og gav ham samme Dag 24. Juli til Støtte Peder Olsen Hassel som Sættelandsdommer, at træde til hvis den rette Landsdommer fik Forfald. Der var dog intet Trolleri heri; Christian den Fjerdes fem Svigersønner havde i deres egenraadige Overmod vakt ikke blot Kongens, men ogsaa Rigsraadets bittere Modstand, deres Magt stod foran sit Fald, og til at falde først var Ebbe Ulfeld nu overmoden.

Peder Hassel støttede bravt og ivrigt. Han samlede Bondeførerne fra de fire Herreder til fælles Raadslag i sin Gaard i Hasle. Han skrev deres mange og lange Klageskrifter i Aa Kirkes Vaabenhus, hvor Landstingets Breve udfærdigedes. Landstingmøderne, som efter gammel Skik skulde aabnes ved Solopgang og sluttes inden Middag, tog nu Natten til Hjælp eller strakte sig endog over to Dage, saameget som der var at skrive. Ulfeld rasede, nævnte Landstinget et Parlement, der sammensankede de arrigste Skalke, som var paa Landet og her fandt Tilskyndelse snarere end Straf; Landsdommeren skældte han for en Drukkenbold, som gjerne saa Bunden paa Flasken, inden

han skiltes ved den, og som de tre hellige Pinsedage laa fuld som et Bæst i Bøndernes Forsamling paa Kjølleregaarden i Ibsker. Junker Ebbe tyede selv tidt til en Taar, og Hans Pedersen red langt sikkrere i Sadlen end Ebbe Ulfeld.

Landets Bønder samlede sig paa Møder inde i den øde Højlyng ved Aarsballegaard. Til Fører tog de sig Selvejerbonden Abraham Hansen paa Skovgaard i Klemmedsker og Ejer af flere Gaarde. Han var kendt som en stridbar Mand, havde 1642 maattet bøde 10 Rdl. for underfundige Klageskrifter mod Rosenkrantz. Abraham og hans Broder Mads Hansen paa Tornegaard i Nylarsker drog i Sommeren 1649 til København at forelægge Kongen Bøndernes Klager. Hjemkommen paatalte han for Ulfeld i Sømlegaard, at denne havde sat ham urimelig højt i Kongsskat; Ulfeld satte ham her højt at ride paa Træhesten for at tøjle hans Mund. I sin travleste Høsttid blev han ført til Hammershus, vunden ved Reb ned i Mørkekelderens i det slemmeste Fangetaarn og aftvungen en skriftlig Forpligt til hans ærlige Navns Fordærv, inden Ulfeld efter nogle Uger lod ham løs. Atter 1650 sendte Bønderne de to Brødre til Kongen, i selve Kongens Kanselli kom de 4. Juli i voldsomt Mundhug med Ulfeld. Den kgl. Kommission lod samme Aar disse ondartede Opgjør mellem Abraham og Ebbe gaa lige op mod hinanden, dog skulde den første have sin aftvungne Forpligt givet tilbage uden Følger; dernæst forbød den i Kongens Navn Landets Indbyggere under Halses og Boeslods Fortabelse at holde ulovlige Samlinger, hvorimod de skulde føre deres Klagemaal frem uden Sammenrotninger. Men Ulfeld sandede Sinclars Udsagn, at Klemmedskers rette Navn burde være Klammersker Sogn, fordi al Uenighed yppedes der.

Peder Jensen, Rosenkrantz'es Ridefoged gennem ni Aar, havde bosat sig i Rønne som Skibsrheder og forebragte 1649 Kongen svære Klager over Ulfeld, som ulovligt havde paaført ham saa stor Overlast, at han havde maattet ty med Hustru og Børn til København for Aar og Dag til sin store Skade paa nogle Tusend Daler. To Rigsraader stiftede Forlig imellem dem i denne Sag, som hidrørte fra, at Ulfeld havde ladet hans Skriverkarl Jens Ambjørnsen sætte i Rønne Tyvekelder for ti Uger, sigtet for at have efter sin Husbonds Ønske nedskrevet et Nid-digt om de landsforræderiske Milisofficerer, hvorefter Byfogden

Jens Anscharissen havde dømt ham til to Aars Slaveri paa Bremerholm, men Landsdommeren kendt ham ganske fri og sagesløs; hertil havde Ulfeld udtalt, at han ej agtede nogen Dom, men vilde bruge sin Myndighed, og dermed ladet Byens Tjenere stille Ambjørnsen i Halsjernet paa Byens Torv til største Skam og Vidunder. Ulfeld fandt det nu raadeligst at forlige sig venligt med Skriverdrengen i denne mislige Sag; og da hans Ridefoged Holst blev dømt landløs af dette Aars Herredag, maatte han endog af Kongens Kanselli modtage den stridbare Peder Jensen til Ridefoged. Inden et Aar var omme, satte han dog denne ud af Embedet; inden atter et Aar var ledet, hjalp Peder Jensen troligt til at vippe Junker Ebbe ud af Lenet.

Stillingen blev selv Ulfeld saa uholdbar, at han 10. Juli 1650 bad Kongen om at indskikke gode Mænd som Kommissarer til at holde Dom over de urolige Hoveders Alarm og sætte Landet i billig Ret og Rolighed. Paa de indstrømmende Klager af alle Herredernes Bønder over Ulfeld og hans Tjenere paabød Kongen 10. Avg. Rigsraaderne Henrik Ramell og Christen Skeel med Sekretæren Jørgen Reedtz at rejse did for at hjælpe Klagerne til deres Ret, undersøge og dømme de stridige Sager til endelig Afgjørelse og skaffe Bønderne uretteligt opkrævede Afgifter og lignende tilbage, alt med fuldeste Myndighed, som om Kongen selv nærværende havde afsagt Domsafgjørelserne. Endnu søgte Ulfeld at dreje Kongebrevets truende Braad imod sine Modstandere, da han 26. Avg. fra Slottet udstedte en Indstevning til Abraham Hansen og hans Medklagere til 4. Sept. at møde i Rønne for den kgl. Kommission, som skulde hidkomme at straffe de onde og oprørske, haandhæve de gode og retfærdige og lade de indstevnte lide, hvad Ret var. Ialt udsendte han 22 Stevninger, deraf 13 til Landsdommeren paa Vestregaard.

De tre kongelige Kommissarer med et Timandsfølge kom 1. Sept. ind paa Hammershus. Ulfeld husede dem ind i Det gamle Ramleri, en forfalden Huslænge i Mantelgaarden, paa hvis Istandsættelse han havde kostet 40 Rigsdaler, men som inden faa Aar maatte nedbrydes helt. Han fik sine Gæster til at sande i deres Indmelding til Kongen, at man ingensteds i det utætte Slot kunde sidde eller ligge tør. Fyrsteligt sørgede han for, at de heller ikke gik tørmundede indvortes. Pinlige For-

handlinger gled glattest til Ende i mangt et: Singodt Ebbe! Under Kommissarernes fjorten Dages Ophold tømtes 36 Tønder Dansigerøl til 96 Rdl., 12 Fade Lybskøl til 60 R., 2 Amer Rhinskvin til 74 R., 1 Ame Spanskvin til 41 R., 1 Ame Rødvind til 36 R., 2 Oxehoveder Franskvin til 48 R., dertil Brændevin, som sammenlagt med 1 Ame Vinedike, Sitroner, Kryderi, Konfekt og andet Adskilligt kostede 116 R. Ovenpaa al Drikken kom godt til Pas 1 Td. Flamsksild til 4 R., 1 Td. salt Lax til 4 R., 1 Td. salt Torsk til $3\frac{1}{2}$ R. og anden Saltkost og Spegemad, baade Lax, Flæsk, Lamme- og Oxekød til 20 R., 8 Td. Brød og Tvebakker til 24 R., Hvede- og Sigtemel til 9 R. Endvidere aades 4 Øxen til 32 R., 4 Fedesvin til 10 R., 16 Lam til $9\frac{1}{3}$ R., 120 Høns til $7\frac{1}{2}$ R., 10 Kalkuner til 5 R., 8 Gæs til $1\frac{2}{3}$ R. (Ænder var endnu ukendte Taffelgæster), 600 Æg til 3 R., 1 Fjerding Aal til 2 R., anden fersk og tør Fisk til 12 R. Der brændtes Vox- og Talglys for 10 R., og Skriverne brugte $1\frac{1}{2}$ Ris Papir til 5 R. Det var et Fjortendagsgilde, kongeligt. Tredjedagen efter sine Gæsters Afrejse sendte Ulfeld Gæstebudsregningen til sin Slotsskriver, at han skulde føre Kongen den til Udgift; af dens 624 Rdl. var meget nær tre Fjerdedele flydt eller flyet ud til Øl, Vin og Kryderi. „Det synes vel meget at være,“ skrev den nøgterne Rentemester Mogens Friis paa Regningen, da den ad lange Omveje 1658 indkom i Kongens Rentekammer, og Ulfeld henvistes til at søge den dækket hos Kommissarerne, thi altid var det danske Adelsmænds Sæd selv at holde sig med Drikke og Spise paa deres Omrejser i Rigets Tjeneste.

Det var intet Under, at tre Bordduge og fem Sparlagener, alle af Atlask og Taft, blev overspildte af Blæk og andet, alt som Vinfadene tømtes og Dombogen fyldtes med Borringholmernes 82 Klagemaal, Ulfelds Svar og Kommissarernes Kender, hvorunder Strid kom i Udbrud. Forud havde Ulfeld i 4 Sager ophævet sine nygivne Paalæg og i 3 andre godtgjort Klagerne den dem tilføjede Overlast, hvorved nu Kommissarerne lod det forblive; i 4 Sager paalagde de ham at udrede Erstatninger for ulovlige Udpantninger, Fængsel og Inddragelse af en uforbrudt Fæstegaard; ligesaa maatte han erstatte Selvejerbønderne de dem afkrævede Sække og Sengetøj til Sømlegaardens Udstyr, idet de tilfandt Slotsherren selv at skaffe sine

Folk Klæder til Senge og andet saadant. De gjenoptagne Uskikke med Aabod paa Landgildeydelse, med at knuge Landgildekornet i Tønden og derefter lade den fylde til Topmaal, med at kræve 4 Skilling i Skriverpenge for hver Afskrivning i Jordebogsregnskaberne, med for udeblevne Ydelser at tage Panter af dobbelt eller tredobbelt Værd, med at afkøbe Bønderne Kvæg til Røverkøb, skulde ganske være afskaffede. Ved et sligt Øxenkøb havde Ulfelds Ridefoged, Byfoged Jens Anscharissen givet Bønderne Pengemønt, som samme Dag efter Kongens Brev blev lyst ugangbar paa Landstinget; han tilfandtes at have handlet snedigt og uretfærdigt heri, dog tilkendtes Sælgerne ingen Erstatning. Mod et af Ulfeld øvet Brud paa Borringholms gamle Arvegangsvedtægt, ud fra at han intet vidste af denne, stadfæstede Kommissarerne den som lovgyldig og lod den indsatte Klemmed Didriksen fravige Smørbygaarden i Knudsker for sin Halvbroder Jens Didriksen som den rette lille Gaarddrønt.

For Ulfelds Udskrivning af overvættets talrige Arbejdsdage og Ægtkørsler af Selvejrbønderne satte Kommissarerne en Stopper i at godkende den gamle Sædvane, at Slottets Tærskning, Møgkørsel, Slagting, Brødning og Skætning paa hvilede ene Husmændene og Fiskerne og kun Markarbejdet i Vaar og i Høst kunde paalægges Gaardbønderne; nogle af disse, som havde nægtet at saa og meje for Slottet, dømtes til at udgive $\frac{3}{4}$ Rdl. for hver forsømt Arbejdsdag og at erstatte den voldte Skade. Kommissarerne fastslog, at ingen Ægter maatte paalægges ud over de i Forordningen af 29. Juni 1593 vedtagne; at alt Frikøb for Ægtkørsler, som derved faldt i større Tynge paa Smaakaarsbønder, skulde være afskaffet; at Købstadsborgere, som drev helt mange Købegaardes Avl ind under deres Bygaarde og ved at gjøre deres Landgaarde folketomme unddrog Kongen Landgilde, Skatter, Soldaterhold, Ægter og Arbejde, skulde gjenopbygge de nedbrudte Gaarde og holde dem ved lige med Folk og Avl. Da Ægt- og Arbejdsbyrden vilde stige føleligt for Selvejerne, nu Kongen var i Gang med at udskille Gaarde til 800 Tønder Hartkorn fra Slottet for at overdrage dem med alle Ydelser til Rigets Laangivere, foreslog Kommissarerne at paalægge ogsaa Vornedgaardene disse Arbejdspligter lige med Selvejergaardene og udvirkede Kongens Lovbud 23. Dec. om dette.

Ud over at ophæve Ulfelds tidligere omtalte Misgreb i den militære Styrelse fandt Kommissarerne det ubilligt, at flere end een Bondesøn fra hver Gaard mynstredes ind i Landskompagnierne til Skade for Fædregaardens forsvarlige Drift. Med sine tretten Stevnamaal mod Landsdommer Hans Pedersen fik Ulfeld lutter Uheld, idet Kommissarerne rent ud nægtede at tage dem gyldige til Domspaaendelse. Heller ikke den af ham afsatte Ridefoged Peder Jensen, der havde lystret Landstingets Domme bedre end Ulfelds Paabud, fik han fældet; den alvorligste af hans mange Anklager lød paa, at Peder havde egenmægtigt brudt Kongens Segl; men da den kun galdt et Brev fra Kongens Kanselli med Paaskriften Fange, hvilket Peder i Slotsherrens Fraværelse havde læst for at se, hvad han skulde foretage sig med den hidkomne Fange, skønnede Kommissarerne kold-sindigt, at Herr Ebbe kunde noksom være tilfreds med Peder Jensens Forklaring. Dennes Forgænger, Ulfelds villige Ridefoged Mads Holst blev derimod dømt og fældet.

Kongen havde 10. Avg. ladet Mads Holst indstevne til fra Ovesholm at møde for Kommissarerne paa Borrhholm. Holst havde som Ridefoged haft Ydelserne af femten Selvejergaarde, en i hvert Sogn, fri for sig og ganske utilbørligt omsat deres Ægtpligt i Korn og Penge og væltet sine hyppige Ægtrejser over paa andre Bønder i Sognene. Han havde taget Korn og andet af Bønder for at fremskaffe Tingsvidner om deres Uformue til at udgive Kongsskatter; saaledes havde han for egen Regning kunnet sælge 270 Td. Korn alene i eet Salg. Med Hug og Fængsel havde han tvunget mange til at sælge ham deres gode Kvæg for Spotpris, kastet andre i Fængsel uden lovlige Sag, undladt at føre dem for Dommer og afpresset dem store Penge, inden han atter gav dem løs. Tingbudene havde maattet give ham Korn for at forblive i deres Stillinger. I Udpantninger havde han tiltaget sig Bøndernes Løsøre indtil tredobbelt Værd af Pantesummen. Paa Tinget havde han roligt set paa, at en Rytter overfaldt Kongens Bønder med Slag og saarede dem med Vaaben, og undladt at paatale slig Foragt af Kongens og Domstolens Højhed. Selv havde han med sit Spanskrør slaet en Bonde over Armen, og var det uforsvarligt paa den Maade med Hug og Slag at traktere Kongens Bønder.

I mangt havde dog lille Mads ikkun fulgt sin Herre Ulfelds

Forskrifter om at kaste Bønder i Blommestaarnet, heraf nævnt Ulfeldstaarnet, og lade dem tinge bravt, og sammen med ham skyet Rettens Vej, der endte hos den retsindige Landsdommer Hans Pedersen. Efter Ulfelds skrevne Paabud havde han udtaget alt Sølvtøjet til 106 Rigsdalers Værd af Nøkkerpræsten Jens Nielsen Jennums Dødsbo som Aftingning af, at Præsten havde paasagt en Bondekone at være kommen drukken i Kirken, saa at hun der sig havde overgivet salva reverentia (et herligt Ord i en Ebbe Ulfelds Mund); Kommissarerne fandt denne Fremfærd ganske lovstridig og forlangte at se Sølvet givet tilbage i Boet strax inden deres Afrejse fra Landet. Til andre Tider var Holst faret frem paa egen Haand. Under Ulfelds Bortrejse havde han 10. Jan. 1649 udvirket en Landstingsdom, som ikendte Hans Hansens Hustru Boel i Aakirkeby Dødsstraf for et ringe Tyveri, med mindre den høje Øvrighed vilde lade hende aftinge det; efter denne ikke endelige Dom havde han strax ladet hende føre ud af Tinget og halshugge, skønt Landsdommeren og hele Tingfolket bønfuldt ham om at afvente Lensmandens Gjenkomst, og Borgmester Christen Gregerssen tilbød ham fuld Borgen for Kvinden. Dernæst gav Holst den henrettedes gamle Moder, der var Jordemoder i Aakirkeby og sigtet for Medskyld i Tyveriet, alene efter en Bytingsdom over i Bødlens Haand, og i den tidlige Morgen blev hun pisket paa det haardeste og udjagen nøgen af Byen; da hendes Sag førtes frem for Landstinget, frikendtes hun her og fik Oprejsning som en ærlig Kvinde. Kommissarerne godkendte Landstingsdommen, og kun fordi han var død i Mellemtiden, undgik Byfogden Straf for sin mislige Domsigelse.

Under dette sorte Regnebrædt skrev de tre kgl. Kommissarer 13. Sept. følgende Dom: Efter Bøndernes Angivende mod Mads Holst og hans Svar derimod, saa og forskrevne hans meget umilde og strenge Fremfærd og utilbørlige Bedrifter befinde vi ham i sin Ridefogedstilling sig imod sin Herre og Konge ikke saa troligen at have forholdt, som det ham havde burdet og hans Bestilling udkrævede; Thi dømme vi ham i Kongens Naade og Unaade og de Kongens Bønder og Tjenere af ham aftungne og fratagne Penge og Korn dem igjen at erstattes og betales af hans Bo, saa vidt hans Boeslod kan tilstrække. Samme Dag maatte Ulfeld sætte sin haandgangne Tjener ind i Hammershus

Fangerum, hvorfra han 6. Okt. førtes over til Københavns Slots Blaataarn, og i Slutningen af Nov. blev han slaaet i Kongens Jern som Slave paa Bremerholm. I Skib med den lænkede Mads Holst fulgte den frie Tornegaardsbonde Mads Hansen, ærlig og fornømtig Dannemand udkejst af ti Sognes Bønder til at overbringe Kommissarerne en lykkelig Tak for deres meget vel forrettede Hverv til Bøndernes Tarv, Gavn og Bedste.

Efter at have tømt det sidste Oxehoved lige til Bærmen med Kommissarherrerne inden deres Udsejling 14. Sept. fra Rønne red Ebbe Ulfeld til Sømlegaard og lagde sig syg. Disse to stormfulde Høstuger paa det dobbelfugtige Hammershus havde tyndslidt hans Helsen, han følte sig endnu 29. Sept. for skrøbelig til at kunne følge Kommissarernes Indbydelse til mundlige Forhandlinger med Rigsraaderne i København, og han overlod sin Hustru at føre Lenets Forretninger. Frederik den Tredje saa hurtigt Nødvendigheden af at fjerne ham fra Borringholm; Rigsraadet ønskede ham forflyttet til et andet Len, men da et saadant ikke blev ledigt, maatte det kort efter Nyaar 1651 overlade Kongen at opsige Ulfeld Borringholms Len til Fratrædelse 1. Maj. Sidst i Marts rejste Ulfeld fra Landet; i Jan. 1652 kom han til Stockholm og grundlagde sin Fremtid i svensk Tjeneste. I Roeskildefreden 1658 lod Carl Gustaf indføre den Aftale, at Ulfeld skulde have sine Pengekrav paa den danske Regering fyldestgjorte. Hans Fordring paa, at hans Indtægt af Borringholms Len, 8000 Rigsdaler om Aaret, nu skulde tilregnes ham for de syv Aar, siden han blev sat ud af Lenet, blev afvist; imod hans øvrige Krav paa 20042 Rdl. udregnede Rentekammeret, at Kongen skulde have haft 42066 Rdl. i Indtægt og baaret 24737 Rdl. som Udgift af Lenet i hans fem Lensmandsaar, og at Ulfeld stadig skyldte hele Overskudet 17329 Rdl., nu med paaløbne Renter 26118 Rdl. Fredshandlingens Tilsagn førte følgelig ikke en Hvid ind i Ulfelds altid tomme Pengeskrin. Det gjentoges i Københavnfreden 1660, gav ham atter mindre end intet. Svenskerne kunde godt bruge ham som Generallieutenant, som Rigsraad og som Hofretsraad i de skaanske Landes Højesteret; han døde 30. Jan. 1682. Sin Hustru Hertuginde Hedvig, som i Okt. 1659 flygtede fra ham med en Student Hans Jørgensen, sendte han 22. Okt. denne Afskedshilsen: Jeg ser, at Fanden Eders Sind saa betaget har, at J Eders Ære intet estimerer, men

saaledes med en letfærdig Skelm og Studenter bortrejser; Gud finder dette i sin Tid, han give Eder og god Omvendelse og Pønitense for Eders Synder! Et smukt Træk i hendes Sindelag kom frem i den Støtte, hun var for sin dybt nødstedte Søster Leonora Christina som Blaataarns ædle Fange; hun døde 5. Okt. 1678.

Paa Kommissarernes Indstilling stadfæstede Frederik den Tredje 28. Nov. 1650 den saa tidt voldbrudte Maglegaardsforordning fra 1555 om Bøndernes Landgilde og Arbejdsydelse og satte 23. Dec. Liv i den hidtil skindøde Aftale fra 1624 om 5 Rigsdaler Kendelsespenge ved hvert Ejerskifte paa Gaardene. Samme Dag paabød han efter Borringholmernes Ønske de der hidtil brugte lybske Tønde-, Skeppe-, Bismer- og Alenmaal afløste af de over al Danmark brugelige Maal, men allerede 13. Juli 1651 indskrænkede han dettes Brug stærkt, da Bønderne nu forlangte deres Smørskyld maalt i danske Tønder, som var kende- ligt mindre end de lybske, og Kongen maatte lade dem vide, at Smørskylden skulde ydes i det af Arils Tid vanlige Maal. Da Bønderne stadigt stillede sig uvillige til at saa og meje paa Sømlegaard, paabød han dem samme 13. Juli at drive saa vel Slottets som de derunder indlagte Gaardes Avl ganske som i Ulfelds Tid. Ej heller gik de fri af Ulfelds plagsomme Æselhest; 1653 tømredes paa Nørreherreds Mynstringsplads baade en Hest og en Pæl til Strafredskaber for Bønderknøsene i Landskompagniet.

Til Lensmand over, men ikke paa Borringholm satte Kongen Joakim Gersdorff og fritog ham i hans Lensbrev 10. Juni 1651 for al fast Afgift til Kongen, som kun skulde have Lenets løse Indtægter, Told, Sise, Vrag, udskrevne Særskatter, Købstædernes Sagefald og Vildbanen for sig; og da Gersdorff som Statholder i København, senere som Rigshofmester hindredes i at fæste Bo paa sit fjerne Len, tilstodes det ham at lade dette forvalte af Stedfortrædere. Allerede 12. Maj havde hans Lensskriver Lavrids Vinter overtaget det fra 1. Maj at regne, og 3. Juni 1653 udnævnte Kongen Oberstltn. Albret Friis til Kommandant over Landets Milis ene med Paalæg om at ordne dets Forsvar bedst muligt med ringeste Tyngsel for Undersaatterne. Friis tog Bolig paa Rosengaarden i Rønne, mens Vinter flyttede ind paa det forfaldne Hammershus. Her nedreves Det gamle Ramleri

og byggedes et nyt Bohus for Lensskriveren N. for Bryggerset i Læ indenfor den høje Fæstningsmur imod Havet. Lavrids Vinter døde 17. Febr. 1656, og i hans Sted hidkom Jens Lavridsen Risom. Gersdorff selv var ikkun tre Dage fra 3. til 5. Juni 1652 paa sit Len og overnattede i Rosengaarden. Ellers var Forbindelsen med ham altid sendrægtig og om Vinteren ofte helt afbrudt.

Borringholmerne regnede stedse Vinter og Risom for Landets dygtige Styrere, hvilke gav det en højst ønskelig Hviletid; al stridig Retstrætte forstummede. Lensskriverne hørte selv hjemme i samme Bonde- og Borgerstand som Borringholmerne. Til det fredelige Forhold hjalp ogsaa den brave Hans Pedersen, som sad sidste Gang i Landsdommersædet 14. Dec. 1653 og døde inden Aarets Udgang; i yderste Tid havde han 24. Juni opnaaet Kongens Brev paa, at Gyllensgaarden overdroges ham for ogsaa Hustruens og et Barns Levetid. Nu kunde vel den hjælpsomme Sættedommer Peder Hassel haabe at se sin Ebbetid vendes om i en rig Flodtid; endnu ind i 1655 sad han i Dommerstolen, dog kun midlertidigt. Til Landsdommer var 6. Febr. 1654 udnævnt en lidet kendt Niels Nielsen; det denne et enkelt Sted tillagte Slægtnavn Ib skyldtes vist en Fejltydning af Ib., Ibidem, Sammesteds.

Kort før end Hexene ophørte ganske med at give Borringholmerne Brandstof, skræmmede de 1652 Rønneboerne op til en hel Hexejagt; den udgik fra Kofoedslægtens store Skippergaard, nu Amtmandsgaarden, paa Storegade. Dens unge Husker Jens Pedersen Kofoed nægtede en tidligere Gaardskarl her at hente sig Brugsredskaber ham uadspurgt, og da Karlen fortsatte sine Brugslaan, forbød han ham al Gang i Gaarden. Arg herover lokkede Karlens Moder Kofoeds gamle Amme Boel Anne til at forgjøre sit tidligere Diebarn; Ammens hyppe Færd i Gaarden vakte Kofoeds Mistanke, han bød hende ind paa Brændevin, og under sin Rus røbede hun i skjulte Vidners Paahør sit fule Troldomsværk. Fra denne Rus gik hendes Vej lige ind i Raadstuekelderens og derfra 6. Juni op paa Baalet i Galløkken. Inden sin Baalfærd havde hun angivet flere af sin Rode paa sex Trolkvinder, og sammen med hende brændtes da Liget af den firsaarige Karen Christophers, som til alt Held var død i Fangekelderens. Endnu blev Thale Baadsmands levende

brændt 28. Nov. Væver Hans Niemands Hustru Trinike sad nitten Uger i Kelderen, dømtes til Ild, men foretrak Vand, idet hun druknede sig i en Brønd. Kun Annike Movrids Ibsens fik lykkeligt sin Sag ind for Herredagen i København, der 11. Juni 1653 frikendte hende og to Dage senere den døde Trinike for al Troldom, men som Selvmorderske skulde den sidste nedgraves i uviet Jord. Kvindernes Paasagn paa hverandre lød, at de havde danset med Fanden paa Blaakuld i Østremarker og havde nemmet deres Sortekunst paa Rosengaarden i Rønne. I de Tider turde ingen have Viden om Hexes djævelske Synd uden at aabenbare den for sin kristelige Øvrighed. Disse Hexebaal blev de sidste paa Borringholm, men overlevedes af Menigmands Hexetro frem imod Nutiden.

Vidste man end Baal mod indbildt Hexeplage, stod man hjælpeløs mod opblussende Sotplage. Vel havde Kongen 20. Jan. 1649 givet Johan Georg Rublachert Eneret paa at drive et Apothek paa Borringholm, men det kom aldrig paa Fode, og ingen Læge havde man til sin Trøst. Man tyede til kloge Koners Tryllemidler eller hentede sig sikke Husraad blandt Markernes rige Urter. Dette forslog dog intet, da Aarhundredets anden store Mandedød eller Byldepest brød ind over Nexø 16. Avg. 1653, rasede over Landet indtil Marts 1655 og lagde 4900 Borringholmere under Muld. Sex af Landets femten Sognepræster segnede i deres farlige Hverv ved Sygesengene, blandt dem Jens Pedersen Borringholm i Bolsker Præstegaard, Landsprovst gennem 33 Aar og Affatter af ret udførlige Oplysninger om Landets Sogne, Byer og Kirker, tilsendte den lærde Ole Worm 1625. Pestdøden hjemsøgte haardst Aaker og Aakirkeby med 557 Dødsfald, Nexø med 413, Østre- og Vestremarker med 375 og 353, Rønne med 304 Dødsfald. Fiskerlejerne blev næsten folketomme, i Gudhjem og Mælstad døde 105, Aasdale affolkedes stærkt, i Vang blev kun syv, i Kaas og i Helligper ikkun een Husstand tilbage. Pesten mejede især gamle og midaldrende Folk ned, færre Børn. Skattemandtallene fra 1650 og 58 viste, at 463 af 804 Bøndergaarde, henved 60 af 100, i Mellemtiden havde skiftet Ejere eller Brugere, uden at dog Kongen saa meget til sine Kendelsespenge. Pestdøden slog mindst to Femtedele om ikke Halvdelen af Folket. Saaledes hedenvandrede det Slægtled, som 1645 vegt havde lagt Hjemlandet i Svenskernes

Magt. Det var en ny Slægt, som fylkede sine unge Skarer omkring Heltene 1658; Ungdoms Vovemod og Spændkraft satte sit lysende Mærke i deres fælles Stordaad.

Under Albret Friis gjorde Milisen sit første Tilløb til at ud-danne en særlig Artilleristyrke i Juli 1653, da Konstabel Jens Jensen Kaløe hidsendtes fra Københavns Tøjhus for at oplære borringholmske Konstabler; hans Underhold paalagdes 11. Jan. 1654 Købstæderne. Et Tømmerbatteri Bolteskansen byggedes 1655 for Nexø. Kongen paabød 31. Avg. 1655, at Borgerkompagnierne skulde holde aarlige Øvelser og Mynstringer, samt at Kyststæderne skulde sende Baadsmænd til Flaaden og Landstaden Aakirkeby Soldater til Landhæren; i Henhold hertil udskreves 24 Baadsmænd hvert af de følgende to Aar, uden at derfor den faste Baadsmændsskat fra 1634 mindskedes. Hidtil havde hvert Sogn og hver Præstegaard stillet en Rytter at tjene Milisen som ridende Bud indenfor Herredets Grænse; nu indordnede Kongen 31. Avg. 1655 disse 30 Ryttere i et særligt Kavaleri og tilsagde de Selvejere, der vilde tjene i dette med Hest, Vaaben og alt Udstyr, Frihed for Skattepaalæg, Ægter og Arbejdsydelse af deres Gaarde. Kun sex mødte paa Mynstringspladsen at ride for sine Gaarde: Mogens Christensen for Gadebygaard i Østremarker, Peder Ibsen for Store Loftsgaard og Hans Kofoed for sin Gaard i Aaker, Hans Nielsen for en Gaard i Nøkker, Christen Pedersen for V. Pilegaard i Klemmedsker og Povl Terkelsen for Myregaard i Olsker. Hermed var Milisens første Rytterdeling oprettet; Povl Terkelsen satte til at føre den som Lieutenant med en Aarsløn paa 20 Rdl. i Krigstid. Ogsaa ved Herredskompagnierne afløste nu enkelte Boringholmere de indkaldte tyske Officerer. Som den første indsattes omkring Nyaar 1655 Esber Jørgensen til Smørbygaard i Knudsker til Kapitajn for V. Herreds Kompagni, den brave Bondemand, som Ulfeld havde ladet løbe tøjret ved en Hest til Hammershus; han fik nu den Stilling, som hans Farmoders Svoger Mads Kofoed ti Aar tilforn havde ilde forbrudt. Derimod blev den tyskfødte Vagtmester Hans Zeder paa Hammershus 12. Okt. 1654 sat til Landskapitajn ved Johan Lillies Afgang; afskediget ved Milisens Nedlæggelse 1658 ejede og drev han den Gaard i Klemmedsker, som tog Navnet Sæderegaard efter ham, og han døde efter Sigende 1690 som Almissemænd i Rønne Hospital.

Frederik den Tredje og Rigsraadet forkyndte 1. Juni 1657 Sverig Krig, mens Carl Gustaf førte sine Hærtog i Tyskland. For at afskære ham Hjemvejen til Søs gik den danske Flaade med Kongen om Bord ud i Østersøen, men udfor Dansig hørte man, at Carl Gustaf ilede til Lands op imod Jylland. Paa Flaadens Tilbagevej laa Kongen fra 5. til 7. Juli paa Nexø Rhed. Fra København sendte han 29. Juli Borringholms Milis Paabud om at være Rigets Viceadmiral Henrik Bjelke følgagtig i alt, hvad han paalagde den. Den danske Flaade kom 3. Avg. atter paa Nexø Rhed, landsatte 138 syge Folk, optog 11. Avg. 400 Mand af Milisen med Kommandant Albret Friis og bragte dem over til Rygen, hvor den paatænkte Landgang dog maatte opgives. Allerede 14. Avg. kunde Skipperne Herman Clausen Bohn og Herman Mortensen Bohn, hvis Rønneskibe var fulgte med Flaaden, landsætte Milisen hjemme i Nexø, og dette blev den eneste Gang, den kaldtes ud fra Hjemstavn. Saa lænkede Havisen fra Nyaarsdag 1658 frem igjennem halvferde Maaned Borringholm inde i sit tyste Fængsel, i hvilket ingen Lyd fra Omverdenen hørtes.

6. MESTERSTYKKET

Havisen slog fast Bro over Bælterne for Carl Gustaf og hans hastigt fremrykkende Hær, uventet stod han foran det værgeløse København, det danske Rige maatte 26. Febr. 1658 slutte den sørgelige Fred i Roeskilde, som skar hele Østdanmark voldeligt løs fra de vestlige Landsdele. Hidtil havde Øresundet strømmet fredeligt midt gennem Riget mellem smilende danske Kyster; nu blev Sundet Danmarks barske Grænse mod Broderfjenden i Øst. For hver enkelt af de fire særskilte østdanske Landsdele udstedte Frederik den Tredje et Afstaaelsbrev; det for Borringholm fastsatte 15. Marts som dette Lands Skiftedag fra den danske til den svenske Krone, dog skulde Lensmanden Joakim Gersdorff nyde Indtægterne af det til Regnskabsaarets Udgang 1. Maj og derefter frit kunne opkræve hos Bønderne udestaaende Landgilde fra sine syv Lensaar. Carl Gustaf udstedte endda et Brev, som gav Gersdorff Indtægterne af Landet for hans Levetid, men denne afslog at modtage det af Svenskekongen. Vinterisen fremtvang en Udsættelse af Skiftedagen, og

20. Marts udfærdigede Frederik den Tredje en Skrivelse til Kommandant Albret Friis om at overgive Landet til de svenske Udsendinge, saa snart disse kom hid, at nedlægge Milisen, aftakke dens Officerer, fratage den Kongens Vaaben, baade Over- og Undergevær, Artilleri, Ammunition m. m. og fremsende dette til København, saaledes som Fredshandlingen fastslog. Men endnu en Maaned skaanede Havisen Borringholmerne fra at kende den Medfart, et skrattende Pennestrøg havde voldt dem. Først 20. April bragte en Fiskerbaad fra Ystad dem Efterretning om, at nu var de svenske Undersaatter, og efter Lundebispens Paabud bades fra Prækestolene Søndag 25. April for deres nye Konge Carl Gustaf.

Til at styre Landet som Lens- og Slotshøvding kom Johan Printzensköld 29. April i Land i Sandvig med 120 Mand af Vestrebottens og Kronobergs Regimenter, 4 Kanoner, 2000 kg Krudt og 3000 Musketkugler. Han var vel nok sine 40 Aar; hans i Breve fremtrædende Uddannelse paa andre Omraader end ene Krigerhaandværkets kunde pege hen paa, at han var født i en svensk Præstegaard, men sikkert vides kun, at Johan Printz for sin i Kejserkrigen udviste Tapperhed adledes 15. Dec. 1649 med Navnet Printzensköld, ægtede i andet Ægteskab o. 1651 Anna Hård af Segersted og med hende fik tre Sønner og to Døttre, det yngste Barn Jacob født i Juli 1657. Som Oberstlieutenant fik han i Carl Gustafs Tredagesslag ved Warschav 18. til 20. Juli 1656 syv Saar, hvorfor han sendtes hjem til Sverig; her modtog han nu 28. Marts 1658 sin Udnævnelse til Borringholm. Han blev dette Land en dygtig og retsindig Styrrer.

I Følge medgiven Forskrift indhentede han og den hidtil hidkomne Herredshøvding Johan Sylvius paa et Møde af Landets Embedsmænd, Borgere og Bønder 11. Maj i Rønne meget udførlige Oplysninger om alle dets borgerlige, kirkelige og militære Tilstande, dets Afgifts- og Skattevæsen, Handels- og Erhvervsforhold, som lidt efter lidt skulde lempes ind under Overensstemmelse med svensk Skik uden brat at bryde det i Fredshandlingen Indbyggerne givne Tilsagn, at de skulde have deres Ejedele uskadte og blive ved deres vante Ret og Friheder, saa vidt disse ikke stred mod Sverigs Grundlove, samt ligestilles indfødte Svenskere i Adgang til Embeder og Bevillinger. For-

skriften lagde særlig Vægt paa, at der skulde kunne udskrives Soldater, Ryttere og Baadsmænd fra Landet, at en god Havn skulde kunne bygges, at Tolden strax rettedes efter de svenske Toldsatser, som medførte ud over Havnetolden den her hidtil ukendte By- eller Porttold for Varer indbragte fra Bondelandet.

I sin Fremstilling til Kong Carl Gustaf overdrev Printzensköld vel noget Borringholmernes varme Udtalelser om deres fortrinlige lille Land, hvis særdeles frugtbare Jordsmon bragte alle til at regne det for det ypperste Land i Danmark. Kun et halvt Aars Erfaring skulde vise ham, at han var kommen til et fattigt og udpint Land. Stærkt overdrev han Indbyggernes aabne Uvilje mod at lade sig tvinge ind i svensk Ham, naar han paa sagde Størstedelen af dem et bryskt, raat og ondt Sindelag som Øboere flest; det sidste Tillæg og den Præstelatin, han her brugte, viste, at han ikke skrev dette ud af egen knapt fjorten Dages Erfaring, men ud fra nogle Præstemænds lydelige Paa-sagn paa deres ulydige Sognebørn, at de stillede sig næsten som Præsternes aabenlyse Fjender i at unddrage dem deres lovlige Rettigheder.

Nogle af Rønne Bys 160 Borgere kom i Aande ved Udsigten til Havneanlæg og talte for at omdanne deres Rhedhavn til Orlogshavn ved at bygge Bolværker paa de to undersøiske Rev, som dækkede for den. Med vanligt Kappemod paastod Nexø 100 Borgere, at Rheden udfor deres By var langt ypperligere til Havnebygning. Selv omgikkes Printzensköld med den Tanke at lægge en stor Havn indenfor Arnaga Rev. I skøn Enighed mødtes Landets nævnte to Købstæder om, at de tre mindre, Svanikke med 70, Hasle og Aakirkeby med hver 60 Borgere, helst burde nedlægges, da de mange Købstæder gjensidigt hemmede hverandres Opkomst.

Hammershus stod næsten helt tagløst. Sine Soldater indhusede Printzensköld i den nybyggede Skriverboligs to Stuer og Køkken. Teglstensmurene i selve Slotsbygningen paa Mantelgaarden styrtede ned Dag for Dag; kun Undermurene af Kampsten stod uskadede, men indenfor dem ramlede Hvælvingerne næsten dagligt sammen, og Printzensköld fandt kun to Kamre i den Stand, at han kunde tage dem til Bolig. De forfaldne Ringmure maatte han udbedre med Tørv i Mangel af andet. Her levede han i yderste Tarvelighed; for at faa Midler til sin Frues

og sine tre Sønners Husholdning udbad han 7. Juli sig tillagt Slotsjordernes Avl og fik tillige 28. Avg. sig overdraget af Carl Gustaf Sømlegaards Avl og Indbo som Krigsbytte efter den bortdragne danske Oberstlieut. Mikael Eckstein. Han udbyggede Fæstningen med en Portskanse og to Kanonbatterier. Under de trange Kaar herskede stor Sygelighed i dens Mandskab; af dets 100 Soldater døde 5 i de første to Maaneder.

Efter Landmilisens Nedlæggelse rejste dens Kommandant Albret Friis bort sidst i Maj. Dens tyske Officerer tilbød at tjene Carl Gustaf paa Landet selv, men ikke andensteds; Tilbudet blev afslaaet. Derimod maatte Printzensköld sætte lutter borringholmske Artillerister i Tjeneste paa Hammershus og fik først i Avg. en eneste svensk Artillerilieutenant Nils Rud hidsendt. Paa Carl Gustafs Krav om Udskrivninger af Mandskab til sine Hære optog han 22. Juni den første Krigsrulle over Bønderfolket. Ved Mynstringen indførtes i Rullen foruden 19 forhenværende Over- og Underofficerer 682 Musketærer, 183 Bøsseskytter, 261 Skansegravere, i alt 1145 Mand. Udenfor den egenlige Rulle optoges Mandtalsliste over tilvoxende Knøse fra Femtenaarsalderen; deres Tal var 120. Med 48 Ryttere, som mynstredes 8. Okt., blev den voxne Mandsstyrke 1193 Mand. Købstæderne gik fri af at stille Soldater, kun maatte de 7. Nov. afgive 40 Baadsmænd. I den senere gjenopstandne Landmilis traadte de ind med omtrent halvt saa mange Mænd som Landsognene; ved at regne hermed maatte Pestdøden, som hærjede de unge mandskraftige Aldersklasser mindst, skønnes at have mindsket den daværende Milis til o. 1760 Mand, hvoraf 1370 kunde føre Skydevaaben. Dette turde svare til et Folketal paa 8200 Borringholmere, rundt fordelt i godt 4000 Børn, 2000 Kvinder og knapt 2000 Mænd.

Borringholmerne maatte gennem deres 74 Sendemænd 25. Maj i Malmø sværge den svenske Konge Troskabsed; og Greve Corfits Ulfeld vakte deres harmdirrende Afsky ved at modtage den som nu Carl Gustafs haandgangne Mand. Printzensköld fulgte klarsynet sin Opgave i lempeligt at føre Borringholm ind i lige Kaar med de ældre svenske Landsdele. I ikke færre end otte af de tretten nu kendte Breve fra hans Styrelse af Landet kæmpede han imod sin Konges haarde Forsætter, idet han gjorde sig til Talsmand for at skaane Indbyggerne i Udførselsforbud,

Skattepaalæg og Udskrivninger af Mandskab til den svenske Hær. Allerede 17. Maj og 13. Juni bad han for dem om fri Udførsel af Korn, hvoraf fandtes henved 8000 Tønder, og af Smør, som her faldt meget fedt og let fordærvedes ved lang Lagring, al Mulighed for at udrede Skat afgang af disse Varers Salg; men først ind i Okt. tilstedte Regeringen deres Udførsel til Sverig. Ideligt løb han Panden imod Carl Gustafs uforstandige Vilje, og hans Breve gjendrev usvigeligt de talrige Paasagn om alskens tyrannisk Voldsfærd, hvormed Krigens Lidenskaber skulde tilsudle hans Minde. Saaledes skyldtes det taabelige Paa-fund, at han inddrog Præsternes Tiende under Kronen, ene et fejlydet Udsagn om, at han tvert imod støttede Præsterne i deres ældgamle Krav paa at faa Tienden ydet i Kerven som hvert tiende Neg paa Kornmarken, et Krav som Bondestanden baade tilforn og langt frem i Tiden nedkæmpede ud fra den i en gødningstrang Tid fornuftige Opfattelse, at Agrene vilde udmarves ved aarligt at afgive baade Straa og Kerne.

Borringholms Manifest udgivet i Dec. til Forsvar for Drabet paa Printzensköld fyldtes af heftige Klager over hans Styrelse, men allerede i Tallenes nøgne Kendsgjerninger overdrev det disse til hans Ugunst og gjorde herved sine øvrige Paasagn utroværdige, navnligt de haarde Skattepaalæg, om hvilke hans Brevvexling ikke mælte et Ord. Denne viste, at han af den af Frederik den Tredje 28. Sept. 1657 udskrevne, men endnu ikke afgivne Ydelse af 1000 Par Skindbuxer, Strømper og Sko modtog 720 Par til den svenske Hær, samt at han hidkaldte en Toldinspektør med nogle Toldere til at indføre de svenske Told-satser; derimod turde det være udelukket, at han for at opkræve den nye forhadte Porttold paa Landvarer omgav Købstæderne, af hvilke tre laa paa Klippegrund, med dybe Ringgrave, hvis Tilværelse intet som helst Spor efterlod sig. Ligesaa hidkom en Landrider i det Hverv at optage et indgaaende Skøn over hver enkelt Bondegaards Jorder til Grundlag for en retfærdig Fordeling af Gaardskatterne. Uvillige mod at gjøres til Svenskere læste de opskræmte Borringholmere i disse af de nye Kaar let forklarlige Indgreb Trusler om, hvad Ulykker der skulde times dem af Fremmedmagten nu som tretten Aar tilforn.

Saa meget ondt der end kom imellem, mindedes dog Borringholmerne deres dræbte Landshøvdings Retsind 35 Aar frem i

Tiden, da de vidnede, at han lod Landets gamle Fattighospital i Aaker uforstyrret nyde Indtægterne af sine femten Bøndergaarde, skønt dets Adkomstbreve var forkomne. Det turde tilregnes Printzenskölds kloge og sindige Forsæt, at ingensteds optegnede hin Tid mindste Spor af blodige, knapt nok af voldsomme Optrin mellem de 8000 Borringholmere og hans 120 Svenskere, inden Opstanden mod Carl Gustaf skaffede sig Udbrud; ganske modsat var det gaaet Ebbe Ulfeld og hans Ryttertrop for kun syv Aar siden. Landshøvdingen satte al sin Evne, tilsidst Livet selv ind paa at løse den ham givne Opgave; men Carl Gustafs kortsynede Krav paa Mandskab og Penge til sine endeløse Krigstog gjorde Opgaven uløselig. Disse Udpresninger drev selv gammelsvenske Landsdele ud paa Randen af Oprør og gav de gammeldanske Borringholmere fuld Føje til at gaa i aaben Opstand mod det dem paatvungne Fjendevælde. Som sin Konges fuldtro Mand maatte Printzensköld ofre sit Liv for hans Ufærd.

Fra Pommern hidkom 17. Juni Kapitajn Baron Horn med en Lieutenant, en Fænrík og sex Underofficerer til at overtage et borringholmsk Kompagni, der skulde indgaa i den svenske Hær. Printzensköld havde fra Generalguvernør Stenbock i Malmø faaet oplyst, at der i Skaane brugtes at udskrive en Soldat fra hver fem Bøndergaarde, og efter denne Regel holdt han sig rede til at afgive 180 Soldater. For at udtage disse mynstrede han Bønderne 21. og 22. Juni. Da modtog han 25. Juni fra Gøteborg Carl Gustafs under Vejs tre Uger forsinkede Paabud til at afsende 400 Mand eller Halvdelen af de Bønder, som havde baaret Vaaben i den nedlagte Milis. Skønt dette Tal svarede ganske til den Hærstyrke, som Frederik den Tredje Aaret tilforn havde hentet sig fra Borringholm, unddrog Printzensköld sig fra at afgive mere end 350 Mand fra Landet. Efter en Uges Afventen af Medbør afsejlede denne Styrke 7. Juli fra Rønne til Stettin, og megen Jamren hørtes langs Stranden ved den bittere Afsked. Samme Dag skrev Printzensköld til sin Konge, at nu havdes kun tilbage gifte Bønder, som gav Skat af sine Gaarde, og nogle unge Knøse, som efter Haanden kunde opvoxe til at forsvare Landet, og skulde han vel have udskrevet de forlangte 400 Mand denne Gang, dersom det ikke havde været baade Kongen og dette Land til Skade, idet Gaarde derved lagdes folketomme og uopdyrkede.

Ikke des mindre krævede Kongen 28. Avg. 50 Ryttere over- sendte til Riga. Ved at udskrive den nedlagte Milises Præste- og Sogneryttere og dertil sex fra Fogderne og ti fra Frimæn- dene bragte Printzensköld 45 Ryttere til Stede, som han dog fandt ganske uskikkede til egenlig Krigstjeneste; de afgik med Heste og Udrustning 8. Okt. til Riga, men han klagede sig atter nu over, at Landet ganske udblottedes paa Mandskab. Yderligere forlangte Kongen 48 Baadsmænd udskrevne fra Køb- stæderne og Fiskerlejerne; Printzensköld sendte ham 7. Nov. 40 over til Helsingborg, maatte sætte sin egen Næstkomman- dant Kapitajn Nils Lejonholm til at føre dem did og bad igjen nu Kongen om at forskaane det folkefattige Land for flere Ud- skrivninger. Dettes Velfærd laa ham altid stærkt paa Sinde, stik modsat den ham senere paadigtede Tankegang, at han i selvraadige Bortsendelser af Landets vaabenføre Mænd tragtede efter at svække dets Modstandskraft mod alskens tyrannisk Voldsfærd.

Carl Gustaf brød selv den nys sluttede Roeskildefred ved 7. Avg. at landsætte sin Hær i Korsør og ilføre den imod Kø- benhavn. For danskro Borringholmere blev Fremmedaaget nu Fjendevold, der hengik knapt en Uge, inden de hørte Røster, som lod dem trøste sig til, at de ad Søvejen kunde blive hjælpne mod deres Undertrykkere, og slige Rygter førte Printzen- sköld til 13. Avg. at bede om at faa hidsendt Folk til For- stærkning af Hammershus Forsvar. Ranknakkede Mænd i Hasle enedes om at drive Fjenden af Landet, vandt ligesindede Fæl- ler i Rønne Borgere og i de omliggende N. og V. Herreders Bønder. Den dygtigt og klogt ledede S sammensværgelse bredte sig i Stilhed. Kun en Følelse af almen Utryghed drev Printzen- sköld til atter 9. Okt. at kalde paa Undsætning af 40 Ryttere til at vogte Kysterne mod Overraskelser fra Søen, da han her- til ikke turde sætte Lid til Landets egne Folk. Derimod fik Fre- derik den Tredje i det af Fjenden haardt trængte København Nys om S sammensværgelsen, lod 26. Okt. sin Kansellisekretær Hans Oldeland skrive et Opmuntringsbrev til Borringholmerne og traadte selv frem 8. Nov., efter at Hollændernes Hjelpe- flaade havde undsat København, med en kraftig Opfordring til dem om at frie sig fra det svenske Aag, aldeles nedslaa Mands- styrken paa Hammershus og give sig tilbage til Danmark,

hvorfor han lovede dem saadanne Privilegier og Naadegaver, som kunde blive dem til Gavn og Gode.

Paa denne Tid paalagde Carl Gustaf Landet en ulidelig Krigsskat paa 12 Rigsdaler af hver Bonde, 8 Rdl. af hver Præst, det tredobbelte af hvad den danske Regering højst havde indkrævet. Om denne Skats Paaligning holdt Printzensköld 3. Nov. Møde i Rønne med Herredernes Sendemænd; han fandt Landet saa stærkt blottet for Varer og Penge, at han paa egen Haand nedsatte Skatten til $10\frac{2}{3}$ Rdl. og tilstod tre Tidsfrister til dens Opkrævning. Hos de altid skattehadiske Borringholmere pustede denne Skat den ulmende Opstand i Flamme. En Flaade paa 32 Handelsskibe ledsagede af 4 Orlogsskibe sejlede 14. Nov. ind under Landet, Printzensköld red ud fra Hammershus for at vaage over dens Færd, og først nu mødte han en truende Optræden hos Folket og følte sig alvorligt farestedt. Fire Dage senere skrev han til Kongen: Den Undsætning, jeg har i Vente fra Pommern, frygter jeg vil komme for sent, da Indbyggerne herfra sende Breve og Oplysninger til København og ikke ville stille sig til Modværg, om selv det ringeste Fartøj skulde prøve Landgang her, men snarere søge strax at overfalde mig, som de aabenlydt sagde, da jeg nu sidst var ude hos dem; det Mandskab, som ligger her paa Hammershus, er ungt og uprøvet, en Del syge, saa at jeg har kun 60 Mand, som kunne bære Skydevaaben; Fæstningen er vidløftig med gamle Mure, som ikke kunne taale mange Skud; af Artillerister har jeg kun een svensk Lieutenant Nils Rud, otte danske Konstabler har jeg maattet antage, som dog ikke ere at lide paa; thi beder jeg om snarlig Undsætning med Ryttere til at vogte Kysterne, indtil en større Hjelpestyrke kan hidkomme, ellers er jeg ligesaa utryg for Indbyggerne som for en aabenbar Fjende; af Landets tidligere Styrke ere nu alene gaardsiddende Bønder tilbage, og dem kan man umuligt sende bort, eftersom de fleste allerede understaa sig til at modsætte sig alle Paabud og ikke ville udrede een Hvid af deres Skatter og Afgifter, og hvis noget fjendligt skulde indfalde, vilde jeg for deres Ondviljes Skyld ikke driste mig til at færdes blandt dem ude paa Landet; og var det godt, om Slotskompagniets Kapitajn Nils Lejonholm nu maatte haste tilbage hertil.

Først nu, da han havde mærket Borringholmernes Fjendskab,

dæmrede hos Printzensköld den Tanke at svække deres Slagkraft gennem Bortsendelse af Mandskab; han afviste den strax som uigjennemførlig. Den Skibslieutenant, som bragte hans Brev frem, meldte, at Printzensköld færdedes i yderste Fare blandt Borringholmerne, som havde staaet ham og Landets andre svenske Embedsmænd efter Livet og ene afventede Hjælp ad Søvejen for at rejse en almen Opstand. Denne var følgelig paa Nippet til at bryde ud allerede 14. Nov. Printzenskölds Nødraab blev overhørte, Carl Gustafs højflyvende Planer lod ham overse den nærtruende Fare, og Borringholm gled ud af hans byttegriske Hænder. Han blotstillede i en uløselig Opgave den dygtige svenske Mand, der hin mørke Efteraarsmaaned sad som Borringholms Landshøvding bag forfaldne Fæstningsmure, omgivet af et fjendligsindet Folk, fyldt af tunge Forudanelser og viet til Undergang. Treugersdagen efter hint Brev laa Printzensköld Lig i Rønne, dræbt af en hastig borringholmsk Blykugle, et blodigt Offer for Svenskekongens blinde Magtstræb.

Den Ros skal altid følge Hasle Borgere, at de var de første til at ville kaste Fjendens Aag af deres ranke Nakker. Her samledes omkring Oprørsarnen at nævne i uskyldig Bogstavfølge: 1. Poul Hansen Ancher, en ung Skaaning, Student 1650 fra Københavns Skole, hidkaldt som Sognepræst sidst i Pestaaret 1654 og trolovet i Pinsen 1655 med sin Forgængers Datter Karen Sode; der ymtedes om, at han havde paadraget sig en skarp Formaning af Printzensköld, fordi han havde indskrænket sig til at bede fra Prækestolen for Landets rette Konge og Øvrighed og overladt sine Tilhørere at lægge de rigtige Navne til efter eget Tykke. — 2. Niels Nielsen Gumløes, en Skaaning, efter sin voldsomme Rytterufærd falden til Ro som Stadens Byfoged siden 1650. — 3. Peder Olsen Hassel, siden 1639 sin Fødeby's Borgmester og Borgerkapitajn, ilde stedt i Svenskekrigen 1645, siden 1649 tillige Sættelandsdommer og som saadan nu, da Niels Nielsen fortsatte sin Landsdommergjerning under Svenskemagten, den Mand, til hvem Oldeland og Frederik den Tredje rettede deres omtalte Breve og overdrog det farlige Hverv at være deres Budbringer blandt Borringholmerne. — 4. Jens Pedersen Kofoed, flyttet fra Rønne ind til Hasle 1653 ved at ægte Margrete Lesler og overtage Købmandsgaarden her for sin Svigermoder, Borgmester Sander Pedersen

Leslers Enke; i et natligt Klammeri 26. Juli 1655 nedstak han en Ungkarl Mogens Hansen paa Rønne Gade, opnaaede Frederik den Tredjes Tilsagn om Fredebrev for Drabstiltale mod at tage Krigstjeneste, indstillede sig som Frirytter med to rustede Heste i Eftersommeren 1657 ved Knud Urnes Kompagni i Skaane, hvor han deltog i den tappe Ulrik Christian Gyldenløves og Gøngehøvdingen Svend Poulsens raske Fremstød mod Svenskerne; fra Vinterkvarteret i Køge fik han 21. Dec. fjorten Dages Juleorlov til Hjemmet i Hasle, hvor Havisen bandt ham fast uden Udvé til at staa Maal med den Hjemvé, som tretten Aar forud 21. Marts havde ført David Dick selvfemte uskadt over Isen fra Simreshavn hjem til Rønne; Roeskildedefreden løste ham fri af Krigstjenesten, men den retslige Drabstiltale laa nu i Printzenskölds Haand. — 5. Claus Nielsen, Borgerlieutenant indtil Milisens Aftakkelse. — 6. Erland Olufsen, Skipper. — 7. Jens Lavridsen Risom, vist barnefødt i Tønderregnen, Lensskriver siden 1656, Ejer af 90 Tønder Hartkorn i borringholmske Bøndergaarde, nu som Gersdorffs Fuldmægtig vedblivende i Følge Fredshandlingen dansk Undersaat, hvorfor Carl Gustaf 28. Avg. paalagde Printzensköld at sikkre sig Borgenskab for ham og baandlægge hans Gods. — 8. Lavrids Brodersen, Gersdorffs Underskriver, gift ind paa Almegaard i Knudsker og Ladegaard i Klemmedsker, og 9. Hans Mathiesen, Gersdorffs Tjener, fulgte Risom ind i Sammensværgelsen. — 10. Aage Svendsen, aftakket som Korporal i den nedlagte Milises Landskompagni for V. og N. Herreder.

Ved disse ti djerne Hasleboeres Side gik fremmerst i Opstanden ti Rønneborgere: 11. Claus Clausen Kames af den gennem Hundred Aar kendte Raadmandsslægt, 1647 Kirkeværge, 1648 Raadmand og nu Borgmester samt nys aftakket Borgerkapitajn. — 12. Mads Pedersen Kofoed, aftakket Borgerfærnik, en ældre Broder af Jens Kofoed. — 13. Villum Clausen Kelou, Søn af Claus Villumsen i Rønne og gift med Jens Kofoeds Søster Karine. — 14. Hans Christensen Storch, — 15. Hans Lavridsen, — 16. Jens Jensen, Skippere ligesom rimeligvis 17. Anders Staalle, — 18. Morten Mortensen, — 19. Oluf Andresen og 20. Mogens Tidemand. Fra Rønne Omegn traadte frem: 21. Hans Olufsen Kofoed, Frimand paa Blikobbegaard i Nøkker, og hans Broder — 22. Claus Kofoed. Disse 22 Mænds

Navne, men lidet eller intet af Enkeltheder i deres Daad indskrev Borringholmerne i deres Frederik den Tredje givne Liste over de ypperste til at vinde Landets Erobring fra Svenskerne. Dog Erobringen var en Fællesdaad af mange, og uden Skade kunde endnu medregnes den hidtidige Herredskapitajn Esber Jørgensen paa Smørbygaard i Knudsker, hvis varme danske Sind bragte gammelt Nag mellem ham og Gumløes til at forstumme, Skipper og Raadmand Herman Clausen Bohn i Rønne, frikendt i Landsforræderisagen 1646, og nogle af Poul Anchers Kaldsfæller, navnlig Landsprovsten Jens Lavridsen Malmøe i Rønne og Sognepræsten Jacob Pedersen Treslov i Nøkker, den første en Skaaning, den anden sandsynligvis barnefødt i Treslev Kirkesogn ved Varberg i Halland.

Om selve den klogt og dygtigt ledede Sammensværgelse anede Printzensköld intet. Dens Lønraad om de Midler, gennem hvilke den vilde naa sit Maal, forblev næsten ganske dulgte ogsaa for Efterverdenen. Kendt blev kun den ved virksom Bistand af Sognepræsterne trufne Aftale, at Bønder og Borgere op langs Vestlandet skulde møde rustede frem ved Anchers Sognekirke i Rødsker, saa snart Kirkernes Stormklokker klemmede ud over Sognene, for dërfra at drage mod Hammershus. Desuden pønsede de sammensvorne troligvis paa at vejlægge Printzensköld, naar han en Dag red fra Hammershus til Rønne, og til den Ende holdt en Snes væbnede Ryttere sig rede til med Times Varsel fra Præsten Treslov at samles i Skuleskov ved Blikobbegaard 5 km N. for Rønne, igjennem hvilken Skovtykning Landshøvdingen antoges at maatte ride, hvad enten han lagde sin Vej omkring Hasle eller forbi Klemmeds Kirke.

Uventet Onsdag Middag 8. Dec. red Printzensköld ud fra Hammershus, hvis Forsvar under hans Fraværelse nu laa i hans Frue Anna Hårds og Slotskompagniets Lieutenant Pehr Lagmans Hænder; vist som eneste Ledsager tog han Fænriken Gustaf Sabbel med sig. Han standsede i Hasle, hvor han truede Borgmester Peder Hassel med at lade Byens forfaldne Krigsskat inddrive ved Indhusning af Soldater. Derfra red han, vist langs Kysten, til Rønne for at paaskynde Afsejlingen af Herman Bohns Skude, der laa udtagen til at afhente den trangt ventede Undsætning af Ryttere i Ystad. I Hasle følte de sammensvorne nu Timen slaaet til at fange Landshøvdingen og rejse Opstan-

den. Ilsoomt red Byfoged Gumløes, Bylieutenant Claus Nielsen og Landskorporal Aage Svendsen væbnede til Skuleskov; inden Bagholdet kunde samles her, var Printzensköld uskadet kommen Stedet forbi.

Med lidt mindre Il tog Præsten Ancher i sin Slæde Købmand Jens Kofoed vaabenløs med sig til Nøkker Præstegaard. De var ikke kamprustedede; først i Slæden maatte de drøfte og aftale de vægtigste Forholdsregler for Dagen. I den for alle aabne Præstegaard fandtes forstandigvis ingen væbnet Rytter-skare, og uden at afvente dens Samling her fik Jens Kofoed hos Treslov Bøsse, Sabel og Hest, fandt saa sine væbnede Medborgere i Skuleskov og Lensskriveren Jens Risom, som kom fra Rønne; ham gav Kofoed sin Bøsse, hentede sig selv en anden hos sin Fætter paa Blikobbegaarden og red nu selv femte til Rønne. Uden at forhaste sig tog de fem Hasleborgere ind hos Jenses Broder Mads Kofoed, og først en Advarsel, om at deres Komme under Vaaben var røbet for den svenske Landshøvding, skyndede dem frem sammen med tililende Rønneborgere til hastig Daad.

Ved Firetiden i den tidlige Skumring, tre Døgn inden Solhverv, var Printzensköld reden ind hos Rønne ældste Borgmester Peder Lavridsen Møller i den store Skippergaard i Storegades Østside lidt sydligt for Byens Torv Snellemark. Dens lange Staldlænge, udenfor hvis Port han bandt sin Hest, laa langs med Gaden, fra hvilken en snever Dørgang i Gavlenden af den nordre Længe førte ind i Opholdsstuerne. Her sad han ved sit Maaltid, da Jens Kofoed, Gumløes og Risom traadte ind i Stuen med Vaaben i Haand og erklærede ham for deres Fange; flere af de sammensvorne trængte sig ind, Printzensköld gjorde Modstand, væltede det tunge Stenbord frem mod sine Angribere og dækkede sig bag det. Hans Drab inde i Stuen hindrede Borgmester Møller og dennes Broder David ved at kaste sig imellem og selv lide haandgribelig Overlast. Rimeligvis udvirkede Risom og Kames, at den overmandede Landsherre fik Løfte om Livet. Som Fange droges han ud paa Gaden for at føres knapt 100 m til Raadhusfængslet. Nær ved dettes Port faldt i Nattemulmet det Skud fra Villum Kelous Pistol, som ramte ham i det venstre Øje og fældede ham død i Sneen.

Kan vel være, at Printzensköld havde søgt at vriste sig løs

af sine Modstanderes Greb, men en halv Snes Mand om en vaabenløs Fange burde have gjort dette skæbnesvangre Skud unødvendigt. Eftertiden lod det svide til Borringholmernes brave Ry, ihvor let forklarligt det end var, at det kunde falde i en krigerisk Oprørstummel. Kofoed og Gumløes traadte til og gav den dræbte Fjende hver sin Kugle for at vise, at de stod Last og Brast med Drabsmanden. Den sindige Borgmester Kames værnede Liget mod yderligere Overlast ved at lade det indbære i Raadstuen og sætte Vagt over det. Ligesaa lykkedes det ham at føre fem svenske Officerer og en Soldat uskadte som Fanger ind i sin Skippergaard samme Aften. Printzensköld dræbt eller blot fængslet, dette blev uden Indflydelse paa Opstandens Fuldførelse, selv om Borringholmerne næste Dag foran Hammershus savnede, at de ikke havde ham levende i deres Magt som Gidsel til at fremtvinge Fæstningens Overgivelse.

Selve Drabsaftenen forefaldt et Opløb i et af Landsognene, rimeligvis Nylarsker. Printzensköld havde udsendt en Fænik med elleve Musketærer for at inddrive den forhadte Krigsskat, og da nu de red ind i Sognet, greb Bønderne til Vaaben, der opstod en blodig Tumult, sex Musketærer faldt sammen med deres Fører, tre toges til Fanger, to undslap i Nattens Mørke. Dette tilfældigt hidførte Sammenstød og det lige saa lidt forudsete Drab i Rønne viste, hvor alment Borringholmernes Taalmod var bristet. Fra Printzenskölds Lig red Kofoed og Gumløes strax til Rødsker Præstegaard og afgav til Poul Ancher Indmelding om alt, hvad var forefaldet i Rønne. Det var klart, at den almene Opstand maatte rejses nu. Ilbud sendtes til Vestlandets Sogne, at denne Nat skulde Kirkernes Stormklokker klemte Bønderne til Samling ved Rødskirke; da denne laa for nær ved Hammershus, til at her turde klemtes Storm, lod Ancher sine Sognemænd samle ved Sendebud.

I det Hverv at vaage over, at ingen Overløber skulde kunne advare Svenskerne paa Hammershus i Utide, red Kofoed og Gumløes med fjorten andre Hasleborgere fra Ancher til Rødsker Sandemand Mads Høg paa Høgegaard, hvor de uventet tog fangen Slottets Styklieutenant Nils Rud, som tidligt den Dag havde forladt Rønne for at vende hjem til Hammershus; denne vigtige Fange bragte Gumløes strax til Poul Ancher, og det var et afgjørende Lykketræf, at Fæstningens eneste svenske Ar-

tillerist saaledes var falden i Borringholmernes Magt. Som ene Troppfører fik Kofoed videre fremme i Allinge og Sandvig tre svenske Mænd, en Kvinde og en Dreng, som samme Nat agtede sig med Slotsfærgen til Simreshavn, gjorde til Fanger, medens en svensk Kvartermester, som skulde samme Vej, nægtede at overgive sig og blev huggen ned. Med et Opbud af de to Smaa-byers unge Mandskab drog Kofoed nu ad Hammershusvejen op til Slottets Vejrmølle, hvor en modig svensk Soldat hellere lod sig nedhugge end overgav sig. Han holdt sin Skare i Skjul bag Møllebakken paa Klippehøjden tæt Ø. for Slotsbroen med skarpt Øje paa al Færdsel til og fra Fæstningen; han udsatte Vagtposter og lod komme en Tønde Øl fra Købmand Jesper Aagesen i Allinge for at holde sine Karle varme og muntre.

I det første Dagskær 9. Dec. kom fra Rødsker marcherende frem over de snelagte Klippehøjder Præsten Poul Ancher, Borgerkapitajn Peder Hassel og Byfoged Niels Gumløes som Førere af den hastigt samlede Bønderskare og af Hasle Borgere og stillede dem op i Feltorden foran Fæstningen, med hvis truende Kanoner dens nu lutter borringholmske Artillerimandskab næppe vilde give sine Landsmænd en hed Modtagelse. Lidt senere rykkede Rønne Borgerskab under sin Borgerkapitajn Claus Kames og Vestre Herreds Bondefolk med sin forhenværende Herredskapitajn Esber Jørgensen hos sig frem i Marken og sluttede sig op til Hæren. Spørgende Øjne spejdede ind imod Fæstningens Mure og ud fra dem, uvisse om hvad denne korte Vinterdag skulde bringe. Ganske uden Kanonskyts kunde det dog tykkes en hartad uoverstigelig Opgave for en sammenstimlet Flok Bønder og Borgere at indtage Fæstningen.

Paa rigtig Krigsskik affattede og underskrev Skarens trøstige Førere Ancher og Hassel en Opfordring til Fæstningens Øverste, Slotsfruen Anna Hård og for Tiden Slotskommandant Pehr Lagman, om at overgive sig, hvis ikke Printzenskölds Hoved skulde sendes ind paa Slottet. Rønne Byes tappre Trommeslager Jørgen bar dette Truselsbrev frem til Slotsporten, og samtidigt tonede Kames frem bag Bondehæren, iført Printzenskölds Vaabendragt og tæt omringet af Vagt, som viste lystent Mod til at slaa ham for Panden. Pudset lykkedes; Lieutenant Lagman sendte Bud ud, at Slotsfruen og han var villige til at overgive Hammershus, og han mødte selv med tre undergivne udenfor

Fæstningsbroen i Slotskroen, der laa i Sandvigvejens Sving om i S. over Slotslyngen, for der at aftale de enkle Regler for Svenskernes Ud- og Borringholmernes Indmarche paa Fæstningen. Til at træffe disse sidste Aftaler fremsendte Bondehæren Borgerkapitajn Kames, Skipperne Herman Bohn og Hans Lavridsen af Rønne og Købmand Jens Kofoed af Hasle.

Alt aftalt marcherede Slotskommandant Lagman med sine 60 vaabenføre Soldater ud over Slotsbroen og lagde Vaabnene ned. Endnu inden Dagen heldede, marcherede Borringholmerne ind paa Hammershus og førte Svenskerne som deres Fanger ind i Forvaring. Derpaa plyndrede de efter Krigens uskikkelige Lov Slottet og tilrev sig Svenskernes Ejendele, saa sejrskrukne, at Kames maatte sætte Rønne Borgersergenter Arent Boss og Jochum Boye til Vagt for Frue Anna Hårds Dør for at væрге hende og hendes tre Børn fra Overlast paa Livet. Heraf saas, at Kames hurtigt havde bragt sit Borgerkompagni under militær Tugt som i den nedlagte Milises Tid og med det greb Styret paa Fæstningen. Han og Natten satte Ende paa det viltre Ustyr.

Denne 9. Dec. var Stordaadens Dag. Med Printzenskölds Drab var endnu intet afgjort; det var det Stormgjald, som kaldte Opstanden til Rejsning. Alt afgang af, om Opstandens Mænd kunde faa Held til at gjøre sig til Herrer over Fæstningen Hammershus. Saaledes saa Kames det, da han skrev: 8. Dec. om Aftenen blev den svenske Landshøvding fangen og nedlagt; 9. Dec., Gud være æret, kom jeg ind paa Hammershus med mit Borgeri og Landsfolket, og blev det for os opgivet af den svenske Frue, hvorfor Gud være lovet. Først denne Dag jubledede Borringholmerne deres Tak til Gud for den lykkelige Erobring af deres Land fra Svenskerne. De nævnte den malmsfuldt Erobringsdagen, først Nutiden hentede andensteds det stilløse flade Navn Frihedsdagen for den. Mandsmodige rykkede de om Morgenen frem mod Hammershus ganske uvisse om, hvorledes, gennem hvilke Farer Slottet skulde vindes for Frederik Kongen hin danske. Og vandt de det end let gennem et næsten Torden-skioldsk Puds, kunde sligt mere øge end mindske deres som hans Ry. Hele Opstandsdøgnet kostede ikkun ti Svenskere Livet; med ringere Blodoffer er næppe nogensteds en tilsvarende Omvæltning foregaaet. Det var en Fællesdaad af Bønder og Borgere; ingen af deres virkelige Førere tænkte sig at albye

sine Fæller til Side for sit eget Ry, ene den snu Peder Hassel undtagen; mandsdjerve Helte var de jo alle, ogsaa den lille Jørgen Trommeslager.

For at skabe saa vidt muligt et retsligt Grundlag for deres Overtagelse af Landets Tøjler lod Opstandens Ledere næste Dag 10. Dec. de ved Slottet samlede Borringholmere danne, hvad de kaldte, et Stændermøde af Landets kirkelige og verdslige Stænder, „saa mange som den Tid var der til Stede,“ føjede de forsigtigt til. Der manglede nemlig Halvdelen, to af Landets fire Herreder og tre af dets fem Købstæder; Frimandsstanden var ret undertallig, Præstestanden ret fuldtallig. Vanligt indtog Landsdommeren Forsædet i Stændermøder; i Niels Niensens svenske Forfald satte den tidligere Sættedommer Peder Hassel sig i Sædet og lod sig vælge til Formand for den Sendefærd, der skulde bringe Frederik den Tredje Borringholm i Gave. I denne Sendefærd, den ypperste som nogen Tid er sejlet ud fra eller ind til Landets Kyster, medgaves ham syv andre af Opstandens Førere fra Rønne, desuden fra samme By Peder Jensen, der havde været Ridefoged under Rosenkrantz og Ulfeld, og endnu to Fuldmægtige for Landet, rimeligvis for V. og N. Herreder, Morten Nielsen og Hans Hansen.

Paa det uregelrette Stændermøde lod Claus Kames sig vælge til i den dræbte Landshøvding's Sted at sidde som Landets Fuldmægtig paa Hammershus; hans Virken som Borgmester og Borgerkapitajn gjorde ham vel egnet til at styre Landets borgerlige og militære Forhold, og han laa med sit Borgerkompagni paa Hammershus og havde ingen Hast med at vende hjem til Rønne, hvor Handelsskuderne var lagte op for Vinteren og Mor var vant til at staa i Skipperboden; Bønderne maatte derimod stræbe hjem til Gaardene for at røgte deres Kvæg. Han fik af Stændermødet givet Jens Kofoed til Forvalter af Landets Militær, ligeledes med Sæde paa Hammershus; dennes Feltliv Aaret tilforn i Skaane og djerve Færd som Troppfører i Opstandsdøgnet gav ham stor Adkomst til denne Stilling. Tre af de svenske Fanger, som var underkastede disse to Mænds Myndighed, skildrede Forholdet mellem dem i de Ord: Kames gjorde sig til Landshøvding og satte Jens Kofoed til Slotskommandant. Sikkert saa Borringholmerne i den første Printzenskölds, i den anden Lagmans Afløser.

Solhvervsdagen kom, og Borringholmerne kunde næsten tro, at de selv havde haft en Haand paa Hjulet til at dreje Farten om mod lysrigere Dage. Efter Paalæg af Landsprovst Jens Larsen Malmøe i Rønne bad Landets Præster fra Prækestolene Søndagen 12. Dec. for den danske Konge. Men Menighederne i Ø. og S. Herreder afviste trægt, at Landet skulde have skiftet Herskab, sky for at skulle gjenopleve Trængslerne fra 1645. For at faa det hele Borringholm bag sig tøvede Sendefærden til København ti farlige Døgn, i hvilke den forventede svenske Styrke kunde naa frem, inden Hjælp fra Danmark var tilkaldt. Fra Rødsker Præstegaard var Poul Ancher ideligt paa Færde med Vagt, Rejser og Hvervning ind under den danske Fane, lunkne Sind maatte opildnes, Brushovederne holdes tilbage, unødig Voldsomhed mod Fangerne afværages, næsten som en myndig Milismajor vaagede Ancher over de langs Kysterne udsatte Landvagter. Da Sendefærden endeligt 20. Dec. gav sig under Sejl i Herman Bohns Skib, talte den kun Mænd fra Vestlandet, og i København maatte disse give til Kende, at alt paa Landet var faldet i stor Forvirring. I disse farefyldte Uger var Borringholms Højlyng Grænse mellem dansk og svensk Konges Land.

Og den svenske Styrke kom først til Landet. Men atter nu stod Lykken de kække Borringholmere bi. Om Aftenen 27. Dec. ankrede den svenske Galiot Spes op ud for Sandvig med 63 Ryttere og 42 Heste om Bord; deres Ritmester Gustaf Hart gik strax i Land sammen med Kapitajn Nils Lejonholm, der siden 7. Nov. havde været bortsendt fra sit Kompagni paa Hammershus. Disse to vigtige Fanger førte Jens Kofoed strax Senaften til Poul Ancher i Rødsker Præstegaard, hvem han fandt samlet med Gumløes og Risom i fælles Raadslagning. Næste Morgen tog borringholmske Baade Skipperen, Styrmanden og tredive Ryttere i Land. Ogsaa Lieutenanten lod sig landsætte, skønt han havde anet Uraad, og derefter vilde Korporalerne og de sidste 33 Ryttere ikke gaa i Baadene. Kofoed truede da Lieutenanten til at aabenbare det med disse aftalte Tegn; og da dette nu kunde gives, bragtes ogsaa Resten af Rytterne let i Land. Den overhængende Fare, at det svenske Rytteri kunde være landet uden Modstand i Østkystens Havne, svensk Konges Land, var dreven over, og Kames jublede sin Tak til Gud i dette

Udbrud: Vi fik det svenske Rytteri, Gud være æret, lykkeligt i Land. Strax samme Dag udtog han et stærkt Dækningsmandskab fra Hammershus og fuldførte heldigt det vanskelige Militærhverv at bringe de talrige Fanger gennem det urolige Land til Rønne, hvor de gemtes ind i Raadhusfængslet. Galioten med Hestene sejledes ogsaa did.

Et Døgns Sejlas bragte Borringholmernes Sendemænd 21. Dec. til det af Carl Gustaf haardt trængte København, i hvis Gader det muntre Rygte om deres Komme svirrede fra Mund til Mund og naaede Præsten Anders Hjørnings Øren i en saa forvansket Omstøbning, at han for denne Dag indskrev i sin Dagbog Leyrs Krantz: De havde slet paa Landet ihjelslaget alle de svenske, som der var. Her hinsides Havet i den urostemte krigsrustede By lagdes den første Spire til det grumme Paasagn om et forud overvejet og planlagt Snigmord paa de sovende Fjender, den borringholmske Svineslagtning, som Natten efter Printzenskölds Drab skulde have givet ham utallige Følgesvende ind i Dødens Gab. Skönt allerede Holberg 1735 gjendrev det kraftigt, helst som det sigtede til at sætte Klik paa et helt Folk, knæsatte Borringholmerne selv det til ubodelig Forlis for deres brave Omdømme og boltrede sig lige frem til Nutiden i dets bloddryppende Mulm. Sendemændenes egen Fortælling lød paa, at de havde grebet Vaaben i Haand, nedslaaet den svenske Magt og taget Svenskerne fangne.

Frederik den Tredje modtog Sendefærden lysteligt. Efter dens Ønske udnævnte han 24. Dec. Oberstlieutenant Mikael Eckstein, der havde boet 1651—57 paa Sømlegaard, til som Landets Kommandant at varetage dets militære og borgerlige Styrelse; vel ønskede denne af Hensyn til den store Forvirring, hvori alt der var raadet, at faa en kongelig Kommissar ved sin Side, men maatte nøjes med, at to af Sendemændene 28. Dec. udnævntes, Peder Hassel til Landsdommer, Peder Jensen til Ridefoged paa Borringholm. Den snilde Hassel kunde nu djervt gaa det skumle, ham fra 1645 pinligt kendte Blaataarn forbi og ind i Kongens Kanselli paa denne sin kækt tilkæmpede Oprejsningsdag; han havde naaet sit Livs Maal og var dog ikke helt stillet til Freds endda. I Enrum med Kongens Sekretær Erik Krag lykkedes det ham at overtyde denne om, at samme Peder Hassel var Hovedmanden i Borringholms Gjenerobring, noget han dog aldrig fik

banket fast i sine vantro Landsmænds sindige Eftertanke; men ved sin snu Selvros opnaaede han dog, at Kongen samme Dag skænkede sin nye Landsdommer Herligheden af Gyllensgaard i Østremarker, Bukkegaard i Nøkker og Bjørnegaard i Klemmedsker.

Den følgende Dag 29. Dec. 1658 blev Borringholms højtidige Gjenkomstdag til Danmark. Paa Københavns Slot fik de elleve Sendemænd Foretræde for Frederik den Tredje, hvem Landsdommer Hassel overrakte deres Gavebrev, med hvilket de overdrog og hengav deres tilbagevundne Land til Kongen og hans Arvinger at følge dem som evindeligt Arv og Ejendom i det Haab, at han vilde skærme dem fra nu af tiere at falde i deres Fjenders Aag og Vold, og paa dette tilsagde de ham at ville efter deres Hjemkomst fremskaffe alle Borringholmernes Samtykkebrev. Gavebrevet henviste til det ligeledes forebragte Borringholms Manifest, et af Krigstidens Lidenskaber præget Klagemaal over Svenskernes Voldsfærd til Retfærdiggjørelse af Opstanden, og da dette ikke navngav nogen af Opstandens Mænd, overrakte ogsaa en særlig Navneliste over de 22, som havde været de fornemste til at vinde Landets Erobring tilbage til Kongen af Danmark.

Paa denne Liste var Hasle med sine Mænd sat forrest med god Adkomst til denne Hæder. Øverst blandt dem stod Herr Poul Ancher, maaske som deres Far Præsten, dog ikke ene af dette Standshensyn; thi medens alle de andre 21 Opstandsførere kun lige var navngivne uden et eneste Ord om hver enkelts Daad, fremhævedes ene Anchers Gjerning i følgende Omtale: 1. Herr Poul Ancher, Sognepræst til Rødsker og Hasle Sogne, har været baade i Raad og i Daad til al denne Hans Kgl. Majestæts Tjeneste med Tog, Vagt, Rejstning og endnu flittig besøger Landvagterne. Her paa det mest hædrende Sted tænkes kunde, paa selve Højtidsdagen for deres Lands Hjemkomst til Danmark gav Borringholmernes samlede Talsmænd ene Poul Ancher Ære for hans Raad og Daad i hele Opstanden frem for hver en af hans djerne Fæller. Ved Listens Modtagelse spurgte Kongen særligt efter Printzenskölds Drabsmand og lod skrive ud for Villum Kelous Navn: Han skød Printzensköld.

Nu traadte Mads Pedersen Kofoed ud af Sendemændenes Flok og overrakte Kongen et Bønskrift, hvori han under Hen-

visning til, at hans Broder Jens Kofoed stod paa hin af alle nærværende Borringholmere vidnefæstede Navneliste som en af de fornemste i at angribe og tage med Magt det svenske Krigsfolk, nu udbad sig for ham Kongens tilforn lovede Fredebrev. Som varige Tegn paa sin Glæde ved denne Lykkedag underskrev Kongen nogle faa Naadebreve og overrakte sine nyvundne første Arveundersaatter disse.

Som Svar paa Borringholmernes store Gavebrev var udfærdiget i Kongens Kanselli det lille, saakaldte Borringholms Privilegiebrev, lydende paa: at eftersom Borringholm igjen er kommen under Os og Kronen formedelst Almuens Troskab sammesteds, da lover og tilsiger Vi hermed dem, som have ladet sig bruge til at forrette samme Værk, at Vi vil erkende med al Kongelig Naade denne deres Troskab, naar Gud vil give bedre Tilstand, og forsyne dem med saadanne Privilegier og Benaadinger baade paa Udskrivning, Skat og i andre Maader, hvorved Landets Bedste og Opkomst kan søges. Ved dette blotte Til-sagn blev Kongen staaende, det var affattet uklart nok, om det galdt kun Opstandsmændene eller al Almuen, og han gav det aldrig lovbindende Skikkelse, vel af den Grund at han inden to Aar havde gjort hele Danmark til sit Arveland og sig til dets Enevoldskonge ved at bortsprænge Stændernes hævdevundne Privilegier.

Paa Grundlag af den indgivne Navneliste udfærdigedes gennem Kanselliet tre Breve, et for Villum Kelou, at han for gjorde Tjeneste fritoges for at svare Landgilde af sin fra Farfaderen Villum Pedersen nedarvede Rabekkegaard i Knudsker sin Levetid ud; et for Hans Lavridsen, at han for gjorde Tjeneste maatte nyde Herligheden af Spidelegaard i Aaker kvit og fri i sin og sin Hustrus Levetid; et for Hans Storch til at være Tolder paa Borringholm samt nu ved Hassels Afgang Tingskriver i V. og N. Herreder. I Henhold til Mads Kofoeds Bønsskrift skreves det Fredebrev, som gjengav Jens Kofoed efter Ansøgning sikker Lejde i Kongens Riger ved at fritage ham for al retslig Tiltale i den gamle Drabssag fra 1655. Under disse fem Brevskaber satte Kongen sit Navn og Segl, og hermed gik den mindeværdige 29. Dec. 1658 til Ende, vist uden større Fest. I det af Carl Gustafs Jernnæve trangt omklamrede København var Tiden til at feste ikke inde; men ikke heller en festsyg

Eftertid tog ved at fejre denne Borringholms stolte Gjenkomstdag til Danmark.

To Maaneder før Svenskekongens mislykkede Stormløb mod Københavns Volde reddede Rigets Fremtid, kæmpede de dansk-sindede Borringholmere sig af egen Hu og af egen Kraft tilbage til det dybest nødstedte Moderland, hvis hele Tilværelse vippede paa Sværdsodden, som skulde værne, eller nedhugge Hovedstadens svage Volde. De lærte dens Forsvarere, at end fandtes dansk Daadskraft at bygge Rigets Fremtid paa. Dette muntre Lysglimt i hint Vintersolhvervs Mulm tjente til at opildne Haabet og Modstandsviljen hos Københavns kække Borgere og virkede med til Danmarks Frelse i Stormnatten 11. Febr. 1659, da ogsaa Borringholms Skæbne stredes frem til Lykken. Ved Opstandsdaaden blev Landet knyttet fast til Danmark for al Fremtid, i onde som i gode Dage.

Hjemme paa Borringholm var den snu Peder Hassel sky for at møde sine Landsmænds spodske Lune med sin Pral; han gled dem helt ud af Minde i Tidernes Løb. De andre Førere takkede endrægtigt Gud, fordi han saa aabenlyst havde givet dem Lykken paa deres Side i den dristige Daad; de talte jevnt og nøgternt om deres egen Lod i denne og yppede ingen Kiv om, hvis Lod vejede mest i Vippen. I Overlevering fra Mund til Mund mindedes Borringholmerne baade Poul Ancher og Jens Kofoed med Ære. I sin Eftertanke før at naa fuld Indsigt i Opstandsdøgnets Gang har først Eftertiden søgt Løsning paa Spørgsmaalet, om hvem af de to der fortrinsvis ledede Opstanden. Svaret blev givet i den 1894 gjenfremdragne Navnelistes uomstødelige Vidnesbyrd om Anchers Raad og Daad i hele Opstanden, hvilket stemte smukt med Maglegaardsrelationens Omtale af ham og ikke stod i Modstrid med Malmørelationen, disse to Hovedkilder til vor Viden om Opstandens Gang.

Medens Malmørelationen nedskreves 17. Febr. 1659 af en svensk Regeringssekretær paa Grundlag af tre fra Borringholm undvegne svenske Fangers Fremstilling, blev Maglegaardsrelationen, efter en Borringholmers Udsagn 1804, først ført i Penen efter 1715 af den daværende Præst i Østremarker, som deri gjengav Jens Kofoeds egen ædruelige Fortælling om sin Færd i Opstanden. Den spredtes i indbyrdes afvigende, forvanskede Afskrifter paa Landet selv; en af disse lod Ludvig Holberg

trykke 1735 i sin Danmarks Historie og tog paa Grundlag af den, som ensidigt fulgte ene Kofoeds Gjerning, ham for Hjølet i Opstanden. Men ud fra den Overlevering, som lød i Oldinges Munde paa Landet selv, retlede Amtmand J. C. Urne o. 1750 denne Opfattelse derhen, at Poul Ancher var Hovedhjølet i denne Daad, i hvilken Jens Kofoed hjalp til. Senere grundige Forskere, Universitetsmænd, Præster og Officerer, have godt vidst noget om, at Ancher havde Haand i Hank med Opstanden, mens Kofoed var en ypperlig Mand i Marken, en djerv og dristig Troppefører i Opstandens Tjeneste.

Borringholmerne maatte uvilkaarligt, alt som Tiden dunklede Mindet, gjøre Jens Kofoed til deres Folkehelt frem for hans Fæller; han var en af deres egne, og ene hans Vej gennem Opstanden stænkedes med Fjendens Blod. I trøstig Tro sang de tidligt den af Fremmedmand digtede Prinsenskjoldsvise om Kapitajn Jens Kofoed, der fældede Landets Tyran, lod slagte 965 Svenskere og tog 600 til Fanger. Deres hjertefaste Klippetro lod sig ikke rokke, end ikke af en Holberg og hans Fremlægning af Maglegaardsrelationen som nedskreven til at rense det hele Landsfolk fra den af Visen paasatte Klik. Kampen mellem Tro og Viden blev stadigt staaende, og herunder maatte det krænke al historisk Retfærd haardt at se Jens Kofoed hævet gennem Tilsudling af den fældede Printzensköld som en raa Tyran. De to Modstandere var begge for gode hertil, djerne og ærlige Mænd; Helt imod Helt, saa baadedes begges Ry bedst. Helten Jens Kofoed gjenrejste den 1645 sammensjunkne Gavlspærre i sin Slægts Vaaben og højste Ærens Krans over den, da han satte med sine Fæller modigt Livet ind paa den Stordaad at bære Borringholm hjem til Danmark.

Siden det blaagule Flag 9. Dec. 1658 gled ned fra Flagstangen paa Hammershus, har Danebrog smeldet frit over Borringholm. Det Maal Borringholmerne satte sig, at deres Land evindeligt skulde følge sit Moderland, det naaede de, og det har holdt hidtil. Det er deres, ja alle danskes Haab, at det aldrig skal brydes. Skulle Kongebreve gælde, er Borringholm en uløselig Del af Danmark, thi Frederik den Tredje tilsikkrede 3. Maj 1659 Borringholmerne, at deres Land aldrig skulde overgives til Svenskerne, og han lovede 3. Juli 1660 Sverig, at det ingen sinde skulde afstaas til nogen fremmed Magt. Tryggere end

paa hastigt støvede Kongebreve stolede Borringholmerne mest
paa de Underjordiskes eller snarest deres eget jordgroede dan-
ske Sindelag. Det usvigelige Haab er dybt forankret i Folkets
Hjerte. Det bør have en Sang med paa Vejen:

Jens Kofoed rap i Harmen frem
til Rønne drog.
Udfri han vilde Land og Hjem
af Fjendens Haand, som krysted dem
og Landets Børn med Svøberem
til Jorden slog.
Landsherren i Carl Gustafs Sold,
den djerme Kriger Prinsenskjold
han vog.

Poul Ancher drog fra Hasle By
i Hu saa gram.
Dumt klemte Klokken under Sky
og kaldte inden Dagens Gry
den Bondehær kampkæk og kry
i Flok om ham.
Til Svensken Truselsbud han skrev,
og Fjenden ud af Slottet drev
Claus Kam.

For Kongen Peder Hassel stod
med djerme Ord:
Dig gives her en Skænk fuldgod,
Al Borringholm, hvis Sønners Mod
har friet det af fjendelig Fod
hver Tomme Jord.
Af Hjertens Lyst vi danske Mænd
Dankongen tage trygt igjen
om Bord.

Tider.

FØRSTE BOG

MODERSKØDET

Jordlag 9. — Istiden, Rokkestene 10. — Indvandring af Planter, Dyr, Jægerfolk 12.

BARNDOMSTIDEN omkring 6000 Aar frem til Aar 1000.

1. *Den tidlige Stenalder* 13—16.

Grisbytiden henad 7000 Aar tilbage, Kystboplads 13. — Jagt, Fiskeri, Kvægavl, Pottemageri, Udkløvning af Flintvaaben, Handelsfærd 15.

2. *Den senere Stenalder* 16—20.

Slibning af Flintvaaben for 5000 Aar siden; Agerbrug 16. — Jettestuer og andre Grave, Ravperler 17. — Vaabenhuggernes Kunstfærdighed 19. — Kort- og Langskaller 20.

3. *Bronsealderen* 20—32.

Bronsevaaben indkommer for 3600 Aar siden 20. — Kæmpehøje 21. — Gravrøser, Stenjægere 23. — Agerbrug, Heste 25. — Baalfærd for 2800 Aar siden 26. — Bøvtastene, Soldyrkelse, Helleristninger 29.

4. *Jernalderen* 32—48.

Jernvaaben fremkommer for 2400 Aar siden 32. — Brandpletsgrave, Vigbygden bag Balka 32. — Baalfærd ophører ved Aar 400, Asetroen, Strandstoksgrave 35. — Østersøhandel afbrudt i Folkevandringstiden 36. — Strandhug, jordgemte Skatte, Langeskanse, Bygde- og Hyrdeborge 37. — Sagn om Kurlænderes Indfald 41. — Guldgubber og andre Bopladsfund 42. — Høvdinggrave, Trel og Terne følge deres Herskab i Graven 44. — Landets Opdyrkning 45. — Underjordsfolket 47.

KNØSEDAGENE 880—1500.

1. *De første Skriftminder* 48—58.

O. 880. Borrhølm har sin egen Konge 48. — Vildfarelsen om Burgunderne, Landets Navn 49. — O. 950. Landet optages i Danmark og herredsdeles 50. — Vikingtogter, Vesete Jarl og hans Slægt 51. — 1025. Runestene 54. — 1060. Biskop Egin kristner Almuen, Trækirker bygges 55. — 1085. Jarl Egil Ragnarsøns Vendertogter, Knud den Fjerde lader ham dræbe 56.

2. *Kronen og Kirken* 58—80.

1149. Ærkebiskop Eskil faar tre af Landets fire Herreder 59. — O. 1190 bygger Kongen Lilleborg i sit (Rønne) Herred 60. — O. 1200 bygges Landsogdenes femten Stenkirker som Forsvarsværker, Aakirke og Rundkirkerne 61. — Sogdenes Navne 64. — 1254. Den første Ærkebispesstrid, Jacob Erlandsøn 65. — 1255. Ridder Anders Erlandsøn Galen bygger Hammershus 66. — 1259. Rygerfyrsten Jarmer stormer

og afbrænder Lilleborg 66. — Sogneforsvar grundes omkring Fæstningskirkerne 67. — Sognegilderne 70. — Gaardborge, Hammershus 71. — 1265. Erik Glipping indtager Borringholm, o. 1270 maa han pantsætte Rønne Herred til Rygerfyrsten Vitslav og 1276 i Forlig med Ærkebispesædet afstaa dette de tre andre Herreder 73. — 1290. Den anden Ærkebispesæd, Jens Grand 73. — 1303. Erik Menved afstaa ogsaa Rønne Herred til Ærkebispem 74. — 1317. Den tredje Ærkebispesæd, Esger Juul 75. — Kongen indtager Hammershus, Borringholmerne paakalde hans Bistand 76. — 1321. Christofer den Anden aftræder paa ny Borringholm, 1325 indtager det atter fra Ærkebispesædet 78. — 1326. Barnekongen Valdemar overgiver hele Borringholm til Ærkebiskop Carl Galen, som 1327 dog selv maa indløse Rønne Herred fra Panteejeren Jens Uffesen 79.

3. Ærkebispevælden 80—101.

Borringholms eget Præstekapitel, Landsting og Landsdommere 80. — Skatter, Bøndergaarde 82. — Hansesædernes Fiskemarked 83 — Kystkapeller 85. — Købstæder, Gripsvolderne i Rønne, Kolbergerne i Nexø 87. — Fribytterindfald 88. — 1358. Valdemar Atterdag støtter Ærkebiskop Jep Nielssøn Kyrring, 1361 overtager Hammershus og 1362 overlader den nye Ærkebisp Niels Jonsøn det, mod at det altid skal staa den danske Konge aabent 91. — Adelslægter og Frimænd 94. — 1490, 1499, 1501. Jens Brostrups og Byrge Gunnarsøns Love om Skattevæsen, Retspleje, Jagt, Skovfredning 97.

BRYDNINGSAARENE 1492—1576.

1. *Lund, København, Lybek* 101—114.

1492. Kong Hans kendes ikke ved Borringholm som sit Land 102. — 1509, 10, 11. Lybske Brandhærgninger, Søren Norby fordriver Lybeks Flaade 102. — 1512. Ærkebisp Byrge nedbryder Hansesædernes Kapeller, omdanner Gripsvoldernes Kapel i Rønne til Latinskole 103. — 1510. Han indkræver Skatter hos Niels Brahes Bønder; 1517. Christian den Anden tager disse i sit Værn og 1521 fremtvinger deres Skattefrihed 105. — 1504. Kong Hans finder Valdemar Atterdags Brev om Kongens Overherlighed over Borringholm; 1522. Christian den Anden inddrager Landet fra Ærkebispesædet 106. — 1522. Først Svenskerne, siden Lybekkerne og Dansigerne brandskatte Borringholm, Lybekkerne storme, afbrænde og nedbryde Hammershus 107. — 1523. Lybekkerne sætte Carsten Luneborg til Herre paa Landet; 1524. Søren Norby tager ham til Fange, løskøbt og paa ny hidsendt som Landets lybske Høvidsmand bliver han Ærkebisp Aage Sparres Fange 109. — 1525. Ved Søgerbergaftalen og følgende Forhandlinger overlader Frederik den Første og det danske Rigsraad Borringholm som Løn til Lybek for 50 Aar fra Avg. 1526 at regne 110.

2. *Lybskt Overmod* 114—138.

1525. Berent Knop Høvidsmand 114. — Uretmæssige Paalæg, Retsplejen nedbrydes, Luneborg faar Vajllansgaard, Hammershus ombygges til Ildskytstæstning 115. — 1534. Grevens Fejde. 1535. Christian den Tredje hyldes som Konge, Landsdommer Hans Jensen rejser Bønderne til Kamp mod Knops Landsknægte, Slaget ved Eglegerde 118. — 1536. Christian den Tredje maa i Hamborgfreden forlænge Lybeks Herre-

dømme paa Borringholm til 1626, hans nye Landsdommer Mogens Uf maa flygte til Skaane, Knops Voldsherrefærd 119. — Landets gamle Sogneforsvar lægges øde 122. — 1538. Dansk-lybsk Kommission 124. — 1543. Berent Knop aftakkes, Junker Blasius von Wickeden bliver Høvidsmand 127. — 1547. Wickeden dør, Magister Herman Boitin bliver hans Eftermand 131. — 1549. Arvid Pedersen hidkommer som Landsprovst; 1550. for at afhjælpe Præstenøden gjenoprettes Rønne Latinskole 132. — 1551. Christian den Tredje indsætter sin Hofsinde Henning Gagge til Jurisdiktsfoged over Kirkegodset og hans Broder Peder Gagge fra Lensgaard til Meddommer i Landstinget 133. — 1553. Peder Oxen tilkøber sig de 30 Strøgaarde af Niels Brahes Søn og strides med Boitin om sin Jagtret 135. — 1553. Paa Koldinghusmødet giver Christian den Tredje Lybekkerne Forskrifter for Styrelsen af Landet, sætter for første Gang Skel mellem Rigets Adel og Borringholms Frimænd og aftaler et Fællesmøde paa Borringholm til endelig Doms- paakendelse af Indbyggernes talrige Klagemaal 136. — 1555. Dette Møde under Peder Oxes Værtskab paa Maglegaard tildømmer Kongen Godtgjørelse for Berent Knops store Indgreb i Kirkegodsets Styrelse og Borringholmerne mægtige Erstatningssummer for hans retsstridige Overgreb; det udsteder Lovforskrifter for Bøndernes Ydelser 136. — 1556. Boitin gaar af som Høvidsmand 138.

3. *Lybskt Mod* 138—177.

1556. Schweder Kettingk Høvidsmand 138. — Lybeks Raad søger Hamborgfreden fra 1536 stadfæstet 140. — 1556. Kettingk rejser Spørgsmaalet om Udmarken 141. — Han kommer i Strid med Frimændene 143. — Han gjenopbygger Retsplejen 145. — Han vækker Købstadborgernes Misnøje i Spørgsmaalet om Landprang og andet 146. — 1563. Søslaget udfor Rønne aabner Syvaarskrigen; Rønneborgernes Færd herunder vækker Frederik den Andens voldsomme Mishag 148. — Kettingk rustet et Bondeværn, bygger Skanser, en Feltlejr og en indre Landlinje til Værn for Sydlandet, udsender Kaperskibe 150. — Den svenske Flaades Grusomhed; Admiral Jacob Bagge Fange paa Hammershus 153. — Herlof Trolle henter Baadsmænd og Øl paa Borringholm 154. — 1565. Frederik den Anden udnævner Kettingk til Jurisdiktsfoged over Kirkegodset, tillægger ham fuld Adelsfrihed over Vajllansgaard og overdrager ham Peder Oxes 30 Bøndergaarde 155. — 1565, 66. Den svenske Flaades Stormløb paa Borringholm slaas tilbage 156. — 1566. Peder Oxen kaldes hjem fra sin Landflygtighed, faar sit inddragne Jordegods tilbage; Kongen giver Kettingk fortrædelige Tilhold 158. — 1567. Svenske Flaadeanfald; Fribytterfærd 160. — 1571. Efter Fredslutningen afsætter Frederik den Anden Kettingk som Jurisdiktsfoged; for en hidsendt lybsk Raadskommission vidne Bønderne, at uden Kettingk vilde deres Land have været fortabt 164. 1572. Lybeks Raad gjør sig til Talsmand for Borringholmernes Bønsskrift om Fritagelse for den af Kongen udskrevne Madskat; Frederik den Andens Harmen vender sig mod Kettingk, og han sender en ensidig dansk Domskommission til Borringholm 166. — Kommissarerne sætte Liv i de iltre Frimænds Adelsnykker, udnævne en Landsdommer og dømme Kettingk til at udrede 900 Daler, som han menes at have indtaget i uretslige Bøder 169. — Fre-

derik den Anden forlanger øjeblikkeligt Kettingk afsat 171. — 1573. Kettingk takker af fra sin Stilling som Høvidsmand og modtager derefter Kongens Tilsagn om, at den ham af sine Avindsmænd paaførte Unaade hos Kongen nu var ganske bortvejret 174. — 1577. Kettingk sælger Vajllansgaard til Admiral Sylvester Francke. Han jordes hos sine to Hustruer i Korkelderer under Aakirke. Hans Eftermæle modstilles hans Avindsmænd Peder Oxes 176.

4. *Springdansen om Hammershus* 177—184.

1573. Matteus Tideman lybsk Høvidsmand; Fribyttere i Østersøen; Rønne Borgeres Oprør mod lybske Skipperes Landprang 178. — 1575. Frederik den Anden lader Lybeks Raad vide, at det inden 12 Dage har at rømme Borringholm for ham, Underhandlinger i København herom 181. — 1576. Lybeks Raad erkender Hamborgaftalen om Borringholm bortfalden og overgiver Landet til den danske Konge 182. — Lybske Byggeværker paa Hammershus 183.

ANDEN BOG

MANDSMODNINGEN 1576—1658.

1. *Lensmandsliv paa Hammershus* 185—201.

1576. Kongens Lensmænd Manderup Parsberg, Mogens Gøye, Henrik Brahe 185. — 1580. Brahe køber Vajllansgaard 187. — 1582. Mogens Ufs Søn Philips halshugges som sin Broder Esbern Ufs Drabsmand 188. — 1587. Falk Gøye Lensmand, bliver Ejer af den til Kongen fra Drabsmanden Peder Gagge forbrudte Lensgaard 189. — 1594. Hans Christophersen Lindenov Lensmand, hans Søn Junker Hans øver et Manddrab i Rønne 190. — 1600. Lindenov tilbageholder uretteligt indkrævede Gæsteripenge, 1609. lader sin Medvider Ridefoged Jens Bendtsen dømme og halshugge i Slotsgaarden, tarrer herved Bønderne til Opstand; 1610. Kongen opsigter ham hans Len 193. — 1610. Hans Johansen Lindenov Lensmand, 1613. Christian den Fjerde opretter Borringholms Bondemilis 195. — 1621. Andres Sinclar Lensmand, 1625. Kongen opretter to Landskompagnier i Milisen som 1632 udvides med Borgerkompagnier 197. — Sinclars Frue Kirsten Kaas og hans utro Tjenere forurette Skattebønderne, 1625. Sinclar dør 199.

2. *Bønder, Frimænd, Borgere* 201—221.

Borgerslægter, Kamp mod Landprang, Skippernes Landbrug 202. — Frimænd og Adelslægter; Christian den Fjerdes Opkøb af Frimandsgaarde 204. — Selvejrbønder, Extraskatterne lægge Gaarde øde 209. — Jordebogsskyld og Skatter; Næfgjæld eller Muleskat; Stødkør og Stødgalte ydes af 154 Gaardstøttebo; Slotsherrens Stueing og Ridefogdens Skriverting afløses med Smør- og Havreydelser 210. — Den store Smørskyld, Ko- og Skursmør, Sognegildet bliver Skurgilde og 1625 Ølgilde 210. — Hartkornsættelse, Gaardenes Talrække 214. — Faste Pengeskatter, Roms kud, Nejgegjæld, Teje og Tjeneste; afløste Arbejdslægter gaa stadigt igjen 215. — 1624. Knægtepenge til Underhold af to Landskapitajner, Skarpretter og Skolerektor 217. — 1650. Kendelsespenge ogsaa af Selvejergaarde, der 1839—1902 opfattes vildfarende som

Arvefæster, skønt deres Skyldsætning er af landsherlig, ikke jorddrotlig Oprindelse 218. — Hæskje, Stæl, Spor af almindensk Landsbydrift i Arnaga; købte Skatter; Frimands Sædegaarde uden for Talrækken 219.

3. *Rosenkrantztiden.* 221—232.

1625. Holger Rosenkrantz Lensmand forstærker Landmilisen og Fæstningen Hammershus 222. — Han maa bøde 3000 Rigsdaler for et Munddask, hjælper Rønne Hospital paa Fode 224. — Christian den Fjerdes Forsøg paa at udvinde Bygningssten, Sølv, Kul paa Borringholm 227. — Opdyrkning af Udmarkerne 229. — Troldom og anden Usømmelighed 230.

4. *Svenskekrigens Tilskikkelser* 232—257.

1643. Milisens Officerer 233. — Rosenkrantz forlanger Tropper hidsendte 235. — Svenske Flaadeanfald 236. — 1645. Admiral Wrangells Flaade søger Landgang ved Nexø, møder alvorlig Modstand, Albret Wolfsen og hans Fæller falde i Malkværnskansen, Svenskerne lande i Madvigen, indtage og plyndre Nexø 238. — Landsdommer Mads Kofoed nøler med at føre Milisen frem fra Aakirkeby, Wrangell kan uhindret indskibe sine landsatte Tropper 241. — Wrangell griber til Underhandling med Milisens Officerer, som indgaa en Overenskomst om Brand-skat 244. — Rosenkrantz holder sig indestengt paa Hammershus, maa overgive Slottet til Wrangell og forlader Borringholm 246. — Wrangell indsætter John Burdon til Landets Høvidsmand og sejler bort; Burdon huserer som en Røverkapitajn 248. — Christian den Fjerde bærer i Brømsebrofreden Borringholm hjem til Danmark, Herredagen frikender Rosenkrantz fra Kongens Tiltale og dømmer de landsforræderiske Milis-officerer fra Livet; Kongen formilder denne Dom til Landsforvisning 251.

5. *Junkeren og Lensskriverne paa Hammershus* 257—278.

1646. Ebbe Ulfeld Lensmand indsætter tyske Officerer over Bonde-milisen, store militære Skatter paabyrdes Indbyggerne 258. — Sexten hidkaldte Ryttere yppe Klammeri med Bønderne 260. — Ulfeld flytter ind paa Sømlegaard, hans utro Skrivere idømmes strenge Straffe 263. — Ulfeld forfølger Borgmester Peder Hassel og Landsdommer Hans Pedersen med grove Sigtelser; Frederik den Tredje forfremmer Hassel til Sættelandsdommer 264. — 1649. Ulfeld lader de urolige Bønders Fører Abraham Hansen sætte paa Træhesten og i Mørkekelderen og paa-fører den tidligere Ridefoged Peder Jensen Ufærd 267. — 1650. Kongen sender en Kommission til Borringholm at undersøge og paadømme Ulfelds Forhold; Ulfeld modtager den kongeligt paa Hammershus 268. — Kommissionens Undersøgelser blotter Ulfelds Misligheder; den ordner Bøndernes Forhold, giver Landsdommer Hans Pedersen Oprejsning og dømmer Ulfelds tidligere Ridefoged Mads Holst til Bremerholm 269. — 1651. Ulfeld fjernes fra sit Len, som overdrages Joakim Gersdorff; det tillades denne at lade det styre af Lensskriver 274. — 1652. Hexe-jagten i Rønne; 1653. Mandedøden; Milisen faar Artilleri og 1655. Rytteri; 1657. udskibes dens Landskompagnier til Rygen 275.

6. *Mesterstykket* 278—300.

1658. Borringholm afstaaes i Roeskildefreden til Sverig, Oberst Johan Printzensköld sættes til Landshøvding over det 278. — Carl Gustaf for-langer udskrevet Mandskab, Printzensköld sender ham mindre end forlangt for ikke at sætte Bøndergaarde ud af Drift 283. — Carl Gustaf bryder

Bispelige Høvidsmænd.

Ludvig Albertsøn Eberstein 76—80.
93. 94.
Hans Eriksøn Galen 82. 83. 93. 220.
Jep Jenssøn Galen 82. 93.
Hans Uf 84. 93. 94.
Aage Nielssøn Sparre 94. 141. 220.
Kristiern van Haffn 94. 120.
Sten Stensen Laxmand 103—106.
Niels Jepsen Bryske 106—107.
Mikkil Hals 112. 117. 125. 186.

Lybske Høvidsmænd.

Carsten Luneborg 109. 110. 115. 117.
138.
Berent Knop 112—148. 212.
Blasius von Wickedon 129—131. 142.
Herman Boitin 129—138. 143. 164.
165. 172. 202.
Schweder Kettingk 138—180. 184.
196. 236.
Kort Hartkingk 146. 173—177.
Matteus Tideman 178—182.

Danske Lensmænd.

Jep Splid 92.
Manderup Parsberg 183—186.
Mogens Gøye 186. 205.
Henrik Brahe 186—189. 196. 197.
Falk Gøye 189. 190. 197. 207.
Hans Christofersen Lindenov 190—197.
Hans Johansen Lindenov 195—197.
216. 236. 254.
Andres Sinclair og Frue Kirsten Kaas
195—202. 216.
Holger Rosenkrantz 216. 221—248.
Ebbe Ulfeld 257—274.
Joakim Gersdorff 274. 275. 278.

Svenske Landshøvdinger.

John Burdon 248—252.
Johan Printzensköld 279—300.

Kommandanter.

Albret Friis 274. 277—281.
Mikael Eckstein 281. 295.

Landsdommere (81. 94.)

Oluf Ottesen Uf 103. 116. 120.
Hans Jensen 116—119.

Mogens Uf 119. 120. 136. 144. 155.
188. 205.

Lars Pedersen 120. 134.
Hans Reymer 134. 135. 144.
Hans Berildsen 134. 144. 145.
Jacob Iversen Borringholm 141. 155.
169. 170. 186.
Peder Hansen Uf 143. 169. 186. 205.
207.
Jens Kofoed 194. 205. 227. 234.
Christen Clausen Køller 206.
Mads Kofoed 234. 238. 241. 247.
249—256.
Hans Pedersen 253. 254. 259—261.
265—267. 271. 275.
Peder Olsen Hassel 234. 241. 243—
254. 264—266. 275. 286—300.

Ridefogeder.

Frans Holst 168.
Jens Bendtsen 192—194.
Peder Jensen 225. 229. 267. 268.
271. 293. 295.
Mads Holst 261. 264. 265. 271—273.
Jens Lavridsen Risom 275. 287—289.
294.

Jurisdiktsfogeder over Kirkegodset.

Henning Gagge 113—136. 144. 202.
206.
Johan Urne 186.

Kirkens Mænd.

Egin 55.
Frans Vormordsen 124. 131—133.
Arvid Pedersen 132.
Hans Hendriksen 172—175.
Poul Hansen Ancher 286—300.

Store Herrer.

Fyrst Jarmer af Rygen 66. 67.
Fyrst Vitslav af Rygen 73. 74.
Jens Uffesøn Neb 74. 78—80
Anders Erlandsøn Galen 66. 67.
71—73. 79.
Peder Vendelbo 78—80.
Hertug Johan af Meklenborg 89.
Carl Gustaf Wrangell 237—248.
Carl Gustaf 278—300.

Adelsmænd.

Jacob Bagge 148—153.
Niels Brahe 105. 106. 113. 115.

Jacob Brockenhuus 148.
Sylvester Francke 159. 176. 187.
Claus Gagge 208. 226. 245.
Peder Jørgensen Gagge 125. 134. 135.
144.
Peder Pedersen Gagge 189.
Sivert Gagge 222. 226. 233—256.
Hans Grabov 194. 205.
Jochum Grabov 207. 222. 225.
Peder Huitfeldt 156. 159. 160.
Niels Juel 208.
Claus Kniphof 110—113.
Christen Clausen Køller 188. 205.
Peder Lang 97. 104. 105.
Christian Maccabæus 206. 223. 233—
256.
Trud Myre 71. 155.
Søren Norby 103. 108—112.
Peder Oxe 135. 136. 155—171. 176—
181.
Stig Pors 124—127. 133—137.
Peder Skram 118. 152.
Herlof Trolle 152. 154. 169.
Oluf Uf 116. 120.
Philips Uf 188. 189.
Trud Ulfstand 124. 127.

Frimænd (135—141. 169. 170).

Niels Bagge 207.
Oluf Bagge 96.
Oluf Bagge 116. 168. 169. 205.
Anders Hansen 198. 222. 233. 241—
256. 263.
Esbern Poulsen Kofoed 152. 192.
Jacob Kofoed 234—239. 243. 250—256.
Peder Kofoed 103. 145. 202. 204.
Peder Kofoed 145. 169. 192. 206. 207.
Peder Hansen Kofoed 204. 234—239.
249—256.
Poul Kofoed 116. 145.
Tønnes Vildfang 115. 129—134. 143.

Bønder.

Samsing Andersen 200.
Bonavedde 78.

Abraham Hansen 267. 268.
Esber Jørgensen 261. 277. 288. 291.
Claus Leppel 231. 232.
Just Nicolai (Nielsen) 222. 233. 240—
256.

Borgere.

Herman Bohn 194. 197. 202.
Herman Clausen Bohn 244. 254. 255.
278. 288—294.
Knud Christensen 199. 234. 240.
245—252.
Christen Gregerssen 234. 238—243.
252. 272.
Niels Gumløes 261. 262. 286. 288.
Peder Hansen 230. 262.
Claus Kames 287—300.
Elsebet Kames 134.
Villum Clausen Kelou 287—297.
Jens Pedersen Kofoed 275. 286—300.
Sander Pedersen Lesler 222. 229.
230. 265. 286.
Peder Lavridsen Møller 245. 256. 289.
Christofer Rømer 234. 238. 239. 245.
252.
Albret Wolfsen 239. 240. 257.
David Wolfsen 202. 239.

Forskere.

Adam Bremer 50. 56.
H. H. Frølen 63.
Ludvig Holberg 295. 298. 299.
A. Jensen 240.
J. A. Jørgensen 46.
J. N. Madvig 9.
Fr. Münter 11.
H. A. Olsen 218.
Rasmus Ravn 225. 237. 254.
Otto Rohmann 13.
Knut Stjerna 49.
Fr. Thaarup 218.
P. Thorsen 23.
Ulvsten 48.
J. C. Urne 299.
E. Vedel 33. 46. 47.

Emner.

- Agerbrug 16-25. 31. 40-45. 51. 82. 83. 91. 160-166. 191. 219. 225-229.
Borgestueret 200.
Borgvolde 38—40. 58-71. 142. 151.
Brandskatning 34-41. 89. 102-109. 218. 244.
Burgundersagnet 46. 49. 50.
Bøndergaarde 51. 56. 82. 83. 96-100. 166. 186. 187. 209.
Fiskeri 13-15. 25. 40. 45. 82-86. 146. 154. 160-165. 180.
Frimænd 94-105. 119. 121. 125-127. 132. 135-143. 163-170. 176. 204-208. 220. 221.
Hamborgfreden 119. 139. 140. 180. 182.
Handel 15. 19. 25. 31-37. 40. 43-48. 56. 83-88. 100. 104. 126. 146. 147. 179. 203.
Hartkorn 214. 215.
Havne 34. 60. 72. 87. 97. 203. 280.
Herreder 50. 51. 81. 88. 115.
Herredsfogedgaarde 56. 82. 115. 117. 138-146. 155. 164. 167. 174-178. 187. 221.
Hexe 133. 275. 276.
Jagt 12. 19. 25. 100. 135-142. 158-161. 170. 180. 186-190.
Jordebog 114. 115.
Kapeller og Hospitaler 83-90. 94. 103. 104. 114. 117. 126. 131. 133. 155.
Kapertogter 118. 152. 159-162. 164. 179. 225. 253.
Kapitel 80.
Kendelsespenge 218. 274.
Kirkegods 116. 124-127. 133-137. 155. 163-167. 186-190.
Kirker 55. 56. 61-71. 81. 122. 174-177.
Kongsgaarde 56. 82.
Kulgravning 228.
Kystkanser 34. 38. 71. 151. 157. 158. 239. 240.
Landstinget 77. 81. 94. 96. 118-120. 127. 132-135. 144-145. 170-174.
Lerbrænding 15. 18. 26. 44. 61-62. 117. 227.
Lilleborg 60. 61. 65-67. 72. 73. 142.
Limsten 11. 60. 62.
Milis 150-160. 196. 222. 233. 235. 258-262. 277-281.
Pest 91. 141. 276.
Privilegier 297.
Retspleje 81. 82. 88. 95-99. 111. 115. 116. 121. 124. 127. 130. 134. 136. 145. 167-173. 190. 191. 259—267. 272.
Sandemand 70. 134. 163. 166.
Skatter og Afgifter 51. 82. 98. 99. 104. 105. 124. 128. 135-140. 152-166. 178. 195. 197. 209-220. 270. 285.
Skole 104. 132. 133. 225. 230. 231.
Skove 98. 104. 141-144. 164-168.
Sogne og Sognegilder 46. 55. 64-71. 81. 98. 122.
Udmarker 141. 142. 229.
Vragret 84-90. 99. 136. 170.
Vedtægter og Gaarddrønt 81. 95-100. 124. 166. 209. 270.

Side 211, L. 14 f. n. skal læses: ogsaa Stødkøer og Stødgalte.

Side 232, L. 6 f. n. skal læses: Svenskekrigens Tilskikkelser.